YAHYA COŞKUN

ESİR ŞEHİRLERİN ESERLERİ

Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı
(1918-1923)

Kronik

Kronik

ESİR ŞEHİRLERİN ESERLERİ
Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı (1918-1923)

—

YAHYA COŞKUN

KRONİK KİTAP: 534
Türkiye Tarihi Dizisi: 58

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Ağustos 2024, İstanbul

ISBN
978-625-6774-96-4

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

YAHYA COŞKUN

ESİR ŞEHİRLERİN ESERLERİ

Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı
(1918-1923)

Kronik

Yahya Coşkun

1986 yılında Kocaeli Karamürsel'de doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalında; doktora çalışmalarını, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı.

2014-2015 yılları arasında aylık yayımlanan *TÜBİTAK Bülten* ile *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*'nin (82 ila 88. Sayılar) Sorumlu Yazı İşleri Müdürü olarak görev yaptı. Ankara Keçiören Belediyesi Basın Danışmanı, TÜBİTAK Kurumsal İletişim Müdürü, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bakan Danışmanı, Millî Savunma Bakanlığı Bakan Müşaviri, Başbakan Yardımcısı Danışmanı olarak görev aldı. 2019 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdür Yardımcısı olarak atandı, 2020-2023 yılları arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı olarak çalıştı. Eş zamanlı görev olarak 2021-2023 yılları arasında Adana Anavarza Tarihî Alan Başkanı olarak görev yaptı. Halen Türkiye Büyük Millet Meclisi Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı olarak çalışmaktadır.

Çeşitli televizyon kanalları için kültür-sanat programları hazırlayıp sunmuş ve belgeseller hazırlamıştır. Deneme, roman ve hatırat türünde kitapları yayımlanmıştır.

İngilizce bilen Coşkun, evli ve dört çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 7
KISALTMALAR 9
GİRİŞ 11

BİRİNCİ BÖLÜM
ESKİ ESERLER VE KAÇAKÇILIK

ESKİ ESER KAVRAMI VE MAHİYETİ 25
Eski Eser Kaçakçılığı 31
Eski Eser Hukukuna Dair Geleneksel Mevzuat 37
Osmanlı Devri Eski Eser Hukuku 39
Eski Eser Mevzuatının Dönüşümü ve Gelişimi 44

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZECİLİK VE
ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

MÜZE KAVRAMI VE MÜZELERİN GELİŞİMİ 55
OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZECİLİK 60
İlk Müze Tecrübeleri 65
Müze-i Hümâyûn 72
Diğer Müzeler 88
Askeri Müze 88
Evkaf-ı İslamiye Müzesi 88
Müze Şubeleri 89
OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI 103
İTALYANLARIN FAALİYETLERİ 108

FRANSIZLARIN FAALİYETLERİ 119
YUNANLARIN FAALİYETLERİ 133
İNGİLİZLERİN VE AMERİKALILARIN FAALİYETLERİ 149
HARS MÜDÜRİYETİNİN FAALİYETLERİ 156

SONUÇ 169
KAYNAKÇA 175
SON NOTLAR 187
EKLER 217
Ekler Hakkında Açıklamalar 219
İNDEKS 277

ÖN SÖZ

İnsanlığın en eski devirlerden itibaren eski eserleri topladığı, sakladığı ve bu eserlerin çeşitli yollarla el değiştirdiği bilinmektedir. Tarih öncesi devirlerden başlayarak ilk toplulukların ve bilinen ilk devlet teşekküllerinin, yendikleri toplulukların değerli nesnelerini ele geçirdiği, zamanla ganimet uygulmasına dönüşen bu faaliyetin hâlâ devam ettiği bilinen bir gerçektir.

Her işgalin ekonomik ve toplumsal boyutları olduğu, işgallerde eski eserlerin de yağmalandığı bilinmekle birlikte özellikle Fransız İhtilali'nden sonraki devrede ulusal kimlik oluşturma çabalarında, eski eserlerden ve arkeolojiden istifade etme teşebbüsleri, bu faaliyetlerin mahiyetini oldukça değiştirmiştir.

Rönesansla birlikte Osmanlı topraklarına başlayan hücum, ulus devletlerin teşekkülü ve ulus inşaası çabalarında büyük bir yağmaya dönüşmüştür. Osmanlı Devleti gerek ilk müze teşebbüsleri gerekse hukuki düzenlemelerle hem eserlerini korumaya hem de Avrupa topluluğuna ait bir devlet olduğunu kanıtlamaya çalışmışsa da bu saldırıları engellemede ve iddialarını kabul ettirmede üstün bir başarı gösterememiştir. Ancak yaygın kanaatin aksine Osmanlı Devleti'nde eski eserler hususunda ciddi çalışmalar yapılmıştır.

İşgal döneminin, bir taraftan büyük bir imparatorluğun yıkıldığı diğer taraftan genç bir Cumhuriyetin kurulduğu bir devre olarak, eski eserlerle çok da ilgilenilemeyen bir zaman dilimi olarak düşünülmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak gerçeğin böyle olmadığı hem yıkılan hem de kurulan devletin, bu hususta yoğun bir gayret gösterdiği göze çarpmaktadır.

Çalışma sayesinde bu yoğun gayretin daha da farkedilebilir olacağı ümit edilmekte, ilk defa yayımlanan belgelerle konunun anlaşılabilmesi

için küçük de olsa bir katkı sunulabileceği düşünülmektedir. Konu hakkındaki çalışmaların çok az olması, alana fayda sağlanabileceğini düşünmek hususundaki cesareti artırmaktadır. Elbette eksik ve hatalar görülecektir. Başta arşiv belgelerindeki transkripsiyonlar, görülememiş belgeler, bulunamamış faaliyetler ve/veya eksik bırakılan taraflar olduğu değerlendirilecektir. Eksiklerin giderilmesi için yapılacak her katkı, gayreti artıracak bir motivasyon kaynağı olacaktır.

Bu kitabın esasını oluşturan doktora tezimin ana hatlarının oluşmasındaki katkısından ve çalışma süresinceki müşfik yol göstericiliğinden ötürü tez danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca katkılarından ötürü Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanı Zeynep Boz'a, Halk Kültürü Daire Başkanı Serkan Emir Erkmen'e, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rahmi Asal'a, kütüphane sorumlusu Üzeyir Altekin'e, Coşkun Tüfekçi'ye ve çalışmamı tamamlayabilmem için gereken tüm fedakârlığı yapan eşim Merve Coşkun'a yürekten teşekkür ederim.

Nihayet, vefatından hemen önceki son konuşmamızda bile bana, "Tezini bitir" diyen ve bu ihtarını vasiyeti olarak kabul ettiğim, kıymetli hocam Prof. Dr. A. Hâluk Dursun'a, Allah'tan rahmet dilerim.

Son olarak ilginç bir tevafuğun altını çizmek isterim. Konumu belirleyip çalışmaya başladığımda Kültür ve Turizm Bakanlığında Araştırma ve Eğitim Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktaydım. Çalışmayı tamamlarken ise Müzeler, Kazılar ve Kaçakçılıkla Mücadele dairelerinden sorumlu Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı olarak görev îfa etmekteydim. İlmî olarak konunun dününe dair çalıştığım gibi icraî olarak da bugününe dair çalışmak ve toprağından koparılmış eserler için bir nebze de olsa katkı sunmanın mutluluğunu yaşamak bahtiyarlığına eriştim. Bir taraftan tezimi hazırlarken diğer taraftan da eski eserlerin yurda dönmesi için çalıştım. Bugün ise başka bir bürokratik görev yürütmekteyim. Ancak Nil'den Tuna'ya, kadim coğrafyamızdan koparılan eserlerin izini sürmeye devam edeceğim.

Yahya Coşkun
Ankara, 2024

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.r.	: Adı geçen rapor
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CBA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.	: Dâhiliye Nezareti
DH.EUM.ECB	: Dahiliye Ecanib Kalemi
DH.İ.UM	: Dahiliye Nezareti, İrade-i Umumiye Evrakı
DH.İ.UM.EK	: Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH. MB.HPS	: Dahiliye, Hapishaneler Müdiriyeti
DH. MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH.UMVM.	: Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
DİA	: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hk.	: Hakkında
HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Mutasarrıflığı
ICOM	: International Council of Museums
İAMA	: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi
İ. DH.	: İrade, Dahiliye
İ. HUS.	: İradeler, Hususi
İ. ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
M. Ö.	: Milattan Önce
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
Md.	: Madde
No.	: Numara
R.	: Rumi
sf.	: Sayfa
S.	: Sayı
ŞD	: Şura-yı Devlet
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vd	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
Y. PRK.UM	: Yıldız, Umumi

GİRİŞ

Bu çalışma 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarında başlayan işgallerde, işgal güçlerinin Anadolu'dan eski eser kaçarıp kaçırmadığı sorusuna cevap bulabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

İşgal kuvvetlerinden hangilerinin eski eser kaçakçılığı yaptığı, yanıtlanması gereken ilk soru olarak düşünülmüştür. Eski eserler kaçırıldıysa işgalcilerin bunları hangi şehirlerden ve şehirlerin hangi bölgelerinden kaçırdıkları, öncelikli olarak tespit edilmesi gereken husus olarak değerlendirilmiştir. İşgalcilerin arama/tarama veya kazı yaptığı yerlerde arkeolojik kalıntılar arasında seçici davranıp davranmadıkları diğer bir önemli soru olarak görülmüştür. Çalışma boyunca işgalcilerin hangi sebep veya sebeplerle eski eser kaçakçılığı yaptığı da anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada cevabı aranan diğer sorular genel hatlarıyla şöyle tebellür etmiştir. İşgalciler, eski eserleri yalnızca maddi kıymetlerinden dolayı mı kaçırmıştır? İşgal kuvvetleri arkeolojiyi işgal politikalarının bir parçası olarak görmüş müdür? İşgal güçlerinin eski eser kaçırmaları ferdî eylemler midir yoksa kurumsal olarak gerçekleştirilen faaliyetler midir? İşgal güçleri eserleri ne şekilde, hangi yollarla kaçırmıştır? Müzelerde veya harabelerde mevcut olan ve gözle görülen eserler yerlerinden koparılmış mıdır? Yerli halkın elinde veya kullanımında olan eserler, satın alınmış mıdır? Eski eser kaçırmak için arkeolojik kazılar yapılmış mıdır? Kazı yapıldıysa bilimsel yöntemler kullanılmış mıdır? Yapılan kazıların neticeleri bilimsel yayınlara konu edilmiş midir? Bu kazılar yapılırken yerel halktan

yardım alınmış mıdır? Arkeolojik kazılar, işgallere meşru bir zemin oluşturmak için kullanılmış mıdır? İşgal güçleri buldukları eserleri, Anadolu'daki varlıklarını köklü bir geçmişe bağlamak için kullanmış mıdır? Eski eser kaçakçılığı, sömürgeciliğin bir biçimi olarak mı gerçekleştirilmiştir? İşgal güçleri bilhassa arkeolojik kazılarla nerelerde, hangi eserleri bulmuştur? Toprak altından çıkarılan veya hâlihazırda harabelerde bulunup toplanan eserler yurt dışına götürülmüş müdür? Götürüldülerse bu eserler bugün nerelerde bulunmaktadır?

Sorulan sorular, yalnızca işgal güçlerinin yaptıklarıyla ilgili de değildir. Osmanlı Devleti ile Büyük Millet Meclisi'nin bu konudaki tutumları da değerlendirmeye tabi tutulmuş ve bu hususlarda da bazı soruların cevapları aranmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti işgal güçlerinin eski eser aradığına veya kaçırdığına dair bilgi sahibi olmuş mudur? Bilgi sahibi olduysa bu faaliyetleri durdurmak için ne yapmıştır? Mevcut ve meri kanunlar uygulanabilmiş midir? 23 Nisan 1920 tarihinden sonra Büyük Millet Meclisi Hükümeti, işgalcilerin bu eylemlerinden haberdar olmuş mudur? Haberdar olduysa engellemek için girişimlerde bulunmuş mudur? Bu hususta kurumsal tedbirler alınmış mıdır? İşgalcilerin eski eserlerle ilgili faaliyetleri egemenlik haklarına tecavüz olarak değerlendirilmiş midir?

Bu ve benzeri sorular eşliğinde 1918-1922 yıllarını kapsayan işgal döneminde hangi işgal kuvvetinin nerede, ne şekilde, ne amaçla, ne kadar eski eser aradığı, ne bulduğu ve ne kadarını yurt dışına götürdüğü; yıkılmakta olan Osmanlı Devleti ile kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu girişimler karşısında ne yaptığı sorularına cevap bulabilmek bu çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

Bu kitabın esasını oluşturan tezin öncelikli amacı, konunun çok az çalışılmış olmasından doğan eksikliği gidermek için mütevazı da olsa bir katkı sunabilmek, işgal döneminde yapılan eski eser kaçakçılığının boyutlarını netleştirerek literatüre katkı sağlamak ve sonraki çalışmalar için yeni bir yol açmaktır. Çünkü bu çalışma yalnızca Anadolu ile ilgili sorulara cevap aramaktadır. O gün için Osmanlı

topraklarında bulunan bugün ise bağımsız devletler olan topraklarda işgal yıllarında yapılan faaliyetler de ayrıca incelenebilecek mahiyettedir. Çalışmanın ikincil amacı ise o devirde yurt dışına kaçırılan eski eserlerden bugün hâlâ yurt dışında bulunan, nerede olduğu bilinen veya daha sonra öğrenilecek olanlar hakkında yasal yollara başvurularak iade edilmesini temin edebilmek için yeni bir süreç başlatılmasına katkı sunmak ve eski eserlerin, ait olduğu topraklara dönmesini sağlamak için bilimsel dayanak oluşturmaktır.

Çalışmanın en büyük eksikliği, çalışmanın hatlarını daraltan ve kalem oynatmayı zorlaştıran kısmı, kaçakçılığın en çok kaçırılamayanlar üzerinden okunabilmesidir. Kaçırılan zaten gitmiştir ve neyin ne şekilde gittiğinin bilinmesi çok zordur. Ancak eserler kaçırılmadan veya kaçırılamadan gelen ihbarlar, kaçırılırkenki şahitlikler, el konulabilenler veya geride bırakılanlar çalışmaya imkân veren belgeler oluşturabilmektedir. Burada da başka bir sorun ortaya çıkmaktadır. Örneğin beş sandık eser kaçırıldığı bilgisi, bize hemen hemen hiçbir şey söylememektedir. Çünkü sandığın içinde ne olduğu bilinmedikten sonra sandığın kaçırıldığını bilmek de kesin hükümler vermeye imkân tanımamaktadır.

Bu çalışma, T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi esas alınarak yapılmıştır. Özellikle İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki evrakın tam anlamıyla tasnif edilememiş olması, bazı dosyaların haddinden fazla dolu olması ve birbirinden çok farklı konuları ihtiva etmesi, belgelerin birbirinden kopuk veya tüm yazışmaları içerir şekilde yoğun olması, bazı soruların cevaplarının bulunmasında zorluklar oluşturmuştur. Çalışmanın diğer bir eksiği, ilgili devletlerin arşivlerinin kullanılamamış olmasıdır. Şüphesiz adı geçen devletlerin arşivleri esas alınarak yapılacak detaylı başka çalışmalar bu eksiği giderecek ve konuya başka bir pencereden bakmayı mümkün kılacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde eski eserin mahiyeti ve kaçakçılığın biçimleri ele alınmış, dünyada ve

Osmanlı Devletindeki eski eser hukuku ele alınmış, eski eser hukukunun doğuşu ve gelişimi irdelenmiştir. Eski eserleri korumanın bir hukuka istinat ettiği, bu hukukun zamanla değişip geliştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bahsin detaylı bir şekilde incelenmesinin ilk sebebi, işgal yıllarında yerlerinden edilen eski eserlere, öncelikle bu hukuka göre "yasa dışı" denilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tüm işgal güçlerinin eski eser kaçakçılıklarına hukuki zemin oluşturmaya çalıştıkları da gösterilmeye çalışılmıştır. Konunun etraflıca ele alınmasının diğer sebebi ise Osmanlı Devleti'nde arkeolojinin, kazıların ve modern müzeciliğin başlangıcının, Tanzimat'ın getirdiği iklimin yanında, çalınan eski eserleri koruma duygusundan kaynaklandığı savını gözler önüne serebilmektir.

İkinci bölümde, öncelikle müze kavramı ve müzeciliğin gelişimi incelenmiş, Osmanlı Devletindeki müzecilik faaliyetleri irdelenmiş, ilk müze tecrübeleri özetlenmiş, Müze-i Hümâyûn ve çalışma biçimi açıklanmış, müze şubeleri ve diğer müzelere dair belgeler yayımlanmıştır. Müzeciliğin detaylı bir şekilde anlatılmasının temel sebebi, özellikle 19. asırdan itibaren uluslararası bir yarışa dönen eski eser kaçakçılığının müzeleri zenginleştirmek için yapıldığını gösterebilmek içindir. Müzeler hem uğruna kaçakçılık yapılan müesseselerdir hem de kaçakçılığı önleyebilecek kurumlardır. Kaçakçılık ve gösterişle başlayan arkeoloji macerasının modern bir bilim haline gelişini kavramak, bu dönüşümü anlamakla mümkündür. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki eski eser kaçakçılığı, çok bilinen ve şöhretli hadiselerden ziyade belgelere yansımış fakat çok anlatılmamış örnekleriyle ve bunları engellemek için yapılan çalışmalardan oluşan bir seçkiyle belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Anadolu'nun farklı bölgelerini işgal eden İngilizlerin, İtalyanların, Amerikalıların, İngilizlerin, Fransızların ve Yunanların yaptığı faaliyetlere odaklanılmıştır. Bu ülkelerin kaçakçılık faaliyetlerine bakmadan evvel onları kaçakçılık yapmaya iten motivasyonun ne olduğu tartışılmıştır. Bu bölümdeki çalışmalarla bu devletlerin hepsinin, eski eser bulmak için araştırma ve kazı

yaptığı veya yaptırdığı, eski eserleri kendi ülkelerine götürdüğü veya götürmeye çalıştığı görülmüştür.

İtalyanların Roma'nın vârisi olduğu iddiasıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinden başlayan alakalarının devamı olarak işgal yıllarında da eski eserlerle yakından ilgilendiği, Bodrum[1] ve Antalya'da kazılar yaptığı[2], İtalya'nın Antalya Konsolosunun evinde ve Konsoloshanede eserlerin yakalandığının belgelere yansıdığı görülmüştür.[3]

Fransızların da hem Antik Yunan'la modern bir bağ kurmaları hem de güçlü sömürgeci arkeoloji geleneklerinin bir tezahürü olarak İstanbul,[4] Çanakkale,[5] Antalya,[6] İzmir[7] ve Adana'da[8] işgalin başından sonuna kadar eski eserlerle ilgili çeşitli faaliyetler yürüttükleri, özellikle İstanbul ve Çanakkale'de, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra bile faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmıştır.[9] Fransızların, antlaşma imzalandıktan sonra dahi kazıya devam etmeleri *"bütün bütün haksız ve yolsuz"* olarak değerlendirilmiştir.[10]

Yunanların ise işgal sahaları içerisinde, eski eser bulunan veya bulunabilecek hemen her yeri kazdığı ve eski eserleri topladığı görülmüştür.[11] Yunanların temel motivasyonlarının Helenlerin, yani atalarının ve bu toprakların asıl sahiplerinin (!) izlerini bulmak ve Avrupa'yı doğuran fikrin somut kalıntılarını, barbarların (!) elinden kurtarmak olduğu yorumu desteklenmiştir.[12]

İngilizlerin, işgal yıllarında Anadolu'da en az faaliyet gösteren devlet olarak Truva[13] ve Karkamış'a[14] odaklandıkları,[15] Amerikalıların da bu hengâmede Sardes eserlerini kendi kıtalarına taşıdıkları ve bazı sondajlarla eser bulmaya çalıştıkları görülmüştür.[16]

Tetkik edilen vesikalardan başta Müze-i Hümâyûn olmak üzere taşra yöneticilerine kadar bürokrasinin bu yağmayı engellemek için gayret sarf ettiği ancak işgal altında olmanın getirdiği takatsizlikle çok az netice alabildikleri anlaşılmaktadır. 23 Nisan 1920'den itibaren Ankara'nın da Maarif Vekâleti ve Hars Müdüriyetiyle bu yağmayı durdurmaya çalıştığı ve sonrasında da tüm konuları takip ettiği görülmüştür.

Bu devrede Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Maarif Kongresi düzenleyen,[17] Ankara Kalesi'nde bir müze tesis edilmesini isteyen[18] idrakin tezahürü olarak Mustafa Kemal Paşa'nın, 03.08.1922 tarihinde Rauf Bey'e gönderdiği telgrafında, İstanbul'daki kutsal emanetlerin ve müzelerde mevcut eserlerin her ihtimale karşı salimen Anadolu'ya getirilmesini istemesi ve Yunanları İstanbul'a sevk eden sebeplerin başında bu gibi eserlere sahip olma arzusunun yattığını ifade etmesi,[19] Ankara'nın konuya en üst seviyeden ne şekilde baktığını gösteren bir delil olarak değerlendirilmiştir.

Hars Müdürü Mübarek Galip'in,[20] 1922 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir yazıda, müzelerin medeni bir millet için yalnız bir ziynet değil aynı zamanda ilmî ve târihî ehemmiyeti olan müesseseler olduğunu ifade etmesi,[21] çağının ötesinde bir bakış açısı olarak dikkat çekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, arkeoloji ve arkeolojik kazılar, çok uzun yıllar boyunca süslü, güzel, önemli veya büyük eserler bulmak olarak değerlendirilmiştir. Hâlbuki arkeoloji, eseri değil bilgiyi elde etmek için yapılmaktadır ve bulunan eserler, aslında bilgi üretilmesine katkı sağladığı için değerlidir. Bu sebeple işgal döneminde yurt dışına götürülen eserler kadar yurt dışına götürülmese bile ait olduğu yerden sökülen, bağlamından koparılan, kayıt tutulmadan depolarda veya benzeri mekânlarda saklanan eserler de kayıp hükmündedir. Hangi medeniyete, hangi döneme ait olduğu anlaşılamayan, tarihi katmanları takip etmeyi imkânsızlaştıran bu faaliyetlerle buluntular Anadolu'da kalmış olsa bile bilimsel bilgi ulaşılamaz veya anlaşılamaz hale gelmiştir.

Bütün bunlara ilave olarak başta cami, türbe ve benzeri dini yapılar, kamusal binalar ve bölgelere göre değişiklik gösteren; yerel motiflerle süslenip yerli ustaların elinde şekillenen ve her biri ayrı ayrı kültürel mirasın parçaları olan sivil mimari örnekleri de işgal boyu süren tedhiş eylemlerinden, yağmalardan ve yakılmalarından dolayı zarara uğramış; bunlar da kaçakçılığa konu olmasa bile kültürel talanın parçaları olmuştur.

Bu çalışma vesilesiyle Türkiye'de hâlâ müzecilik, arkeoloji tarihi ve bilhassa işgal yıllarındaki eski eser kaçakçılığıyla ilgili çalışılması gereken pek çok husus bulunduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Literatüre bakıldığında Türk Müzecilik tarihiyle ilgili en erken kaynaklardan biri, Türk Müzeciliğinin en önemli isimlerinden Müze-i Hümâyûn'un ikinci Türk Müdürü Halil Edhem Bey'in 1932 yılında Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Müzeler" tebliğidir. Her ne kadar bu tebliğ, arşiv vesikalarıyla yayımlanmamış ve güncele odaklanmış olarak görülmüşse de hem özetlenen tarihçeyle hem de yaşanmış tecrübelerle alanın ilklerinden olma özelliğini taşımaktadır. Halil Edhem Bey'in bu tebliği, diğer eklemelerle *Modern Sanat Müzesinin Tasarımı Müzecilik Yazıları* adlı kitapta 2019 yılında neşredilmiştir.[22]

Türkiye'de müzecilik tarihi literatürüne bakıldığında göze çarpan bir diğer isim, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İnkılap Müzesi kurulması için teşekkül eden komisyonlarda da bulunan Abdülhak Şinasi Hisar'dır. Hisar'ın, 1930'lu yıllarda *Ülkü* ve *Varlık* Dergilerinde yazdığı yazılar, *Türk Müzeciliği* ismiyle kitaplaştırılmıştır.[23]

Türk müzeciliğinin tarihini ele alan erken tarihli çalışmalardan biri de Enver Behnan Şapolyo'nun neşrettiği *Müzeler Tarihi* isimli kitaptır. İlk müzelerin teessüsünden müzecilik tarihine uzanan tarihçeyle birlikte özellikle Türk devletlerindeki eski eser toplama geleneklerinden de bahseden çalışma, bilhassa bu hususlaki vurgularıyla öncü kitaplardandır.[24]

İzmir Asar-ı Atika Müfettişliği göreviyle işgal yıllarında da müzecilik hususunda pek kıymetli çalışmalar yapmış olan İzmir Müzesi kurucu Müdürü Aziz Ogan'ın, *Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü* adlı çalışması, bizzat bir müzeci tarafından yazılması bakımından da önemli olan kitaplardandır.[25]

Bir başka müzeci yazar Tahsin Öz'ün, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler" adlı makalesi, ilk Türk müzecisi olarak kabul edilen Fethi Paşa ve faaliyetleriyle ilgili en çok başvurulan çalışmalardan olmakla beraber özellikle Türk-İslam geleneğindeki eski eser korumacılığına işaret etmesi dolayısıyla da önemli yayınlardan biridir.[26]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk arkeologlarından olan Remzi Oğuz Arık'ın 1953 yılında neşredilen *Türk Müzeciliğine Bir Bakış* adlı kitabı da literatürün erken örneklerinden biri olarak görülmektedir.[27] Arık'ın hem bu kitabı hem de diğer yazıları, 2017 yılında bir araya getirilerek *Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları* adlı kitapta toplu şekilde yayımlanmıştır.[28]

Yine Müzecilik teşkilatında görev alan isimlerden biri olan Kâmil Su'nun, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi* adlı kitabı, arşiv belgeleri kullanılarak yayımlanan ve yorumlarından hâlâ istifade edilen yayınlardan biri olarak görülmektedir.[29]

Mustafa Cezar tarafından 1971 yılında neşredilen *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* adlı kitap hem Osman Hamdi Bey'e dair en başarılı biyografi çalışması olması hem de o dönemi ve müzecilik tarihini en geniş şekilde ele alması bakımından müstesna çalışmalardan biri olma özelliğini sürdürmektedir.[30]

İsmindeki iddiayla mütenasip olarak Türk müzeciliğine dair en kapsamlı yayınlardan olan fakat akademik disiplinin sınırları dışında hazırlanan Ferruh Gerçek'in *Türk Müzeciliği* adlı kitabı, oldukça geniş kapsamlı, birçok konuyu ihtiva eden detaylı bir çalışmadır.[31]

Hüseyin Karaduman'ın, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi" adlı makalesi[32] ve *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*[33] adlı kitapları, literatüre yeni katkılar sunan çalışmalar olarak değerlendirilmektedir.

Türk müzecilik tarihiyle ilgili önemli çalışmalar neşreden bir diğer isim de Edhem Eldem'dir. Osman Hamdi Bey'e dair hemen her şeyi madde madde ele alıp bir ansiklopedi gibi neşreden Eldem'in *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, şimdiden yeni başvuru kaynakları arasına girmiştir.[34] Eldem'in editörlerinden olduğu *Geçmişe Hücum* adlı çalışma da müzecilik ve arkeoloji tarihini yeni yorumlarla ele alan özel kitaplardan olmuştur.[35] Eldem'in *Osman Hamdi Bey İzlenimler 1869-1885* adlı çalışması da Osman Hamdi Bey ve dönemine dair birçok bilgiyi öğrendiğimiz yeni yayınlar arasına girmiştir.[36]

Türk Tarih Kurumu tarafından beş cilt olarak neşredilen *Türk Kazı Tarihi* adlı editoryal çalışma, bilhassa yayımladığı belgelerle dikkat çeken eserlerdendir.[37]

Sahayla ve konuyla ilgili diğer yayınlarının yanısıra müzecilik tarihinin pek de irdelenmiş meselelerine odaklanan ve pek kıymetli bilgilerle önemli yorumlar yaptığı *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti* adlı kitapla Zeynep Çelik de yakın dönemin ufuk açıcı çalışmalarını sürdürmektedir.[38]

Son dönemlerde Türk Müzeciliğiyle ilgili en iddialı yorumları yapabilen, konuya birçok farklı zaviyeden bakabilen özgün çalışmalardan biri de Wendy M. K. Shaw'un *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi* adlı çalışmasıdır.[39]

Bir arkeolog olarak müzecilik ve arkeolojinin tarihine eğilen isimlerden Mehmet Özdoğan'ın konuyla ilgili yayınları, bilhassa arkeolojinin evrimi, nitelik değiştirmesi ve bilim olarak teşekkül etmesi safhalarını en isabetli yorumlayan çalışmalardan olarak değerlendirilmektedir.[40]

Kendisi de bir müzeci olan Mehmet Şahin'in kitabı,[41] Hüseyin Muşmal'ın çalışmaları,[42] Burcu Kutlu Dilbaz'ın yayınları[43] ve artarak devam eden bilimsel çalışmalar, alandaki boşluğu her geçen gün doldurmaktadır.

Müzecilik ve arkeoloji tarihini ele alan yayınların yanında işgal güçlerinin 1918-1922 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetlerle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ise genel hatlarıyla şu yayınlar göze çarpmaktadır.

Fikret Yegül'ün 1909-1926 yılları arasındaki Sardes kazılarına ve özellikle Howard Crosby Butler'ın hayatına odaklanan yayını, Amerikalıların işgal yıllarındaki faaliyetlerini kapsaması, konuya nasıl bakıldığını göstermesi ve eski eser kaçakçılığına dair cesur yorumları ihtiva etmesi bakımından dikkat çekicidir.[44]

Başta Millî Mücadele devresi olmak üzere Türk-İtalyan ilişkilerini birçok farklı pencereden ve pek kapsamlı bir şekilde ele alan Mevlüt Çelebi'nin "İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik

Faaliyetleri" adlı makalesi, hem İtalyanların arkeoloji politikasına dair isabetli genel yorumlar içermesi hem de Bodrum özelindeki çalışmalarını ele alması bakımından işgal yıllarındaki arkeolojik faaliyetlere odaklanan önemli çalışmalardandır.[45]

Kalliope Pavli'nin "When imperialism met archaeology. Annexationist ideologies of 1900 and the Greek case in Asia Minor" adlı çalışması, özellikle Yunanların işgal yıllarında Anadolu'daki arkeolojik çalışmalarını, toprakla aralarında bağ kurmak için yaptıklarını işaret etmesi bakımından oldukça önemli yorumları içeren bir yayındır.[46]

Jack L. Davis'in "A Foreign School of Archaeology and the Politics of Archaeological Practice: Anatolia, 1922" adlı çalışması, Yunanların Anadolu işgalindeki arkeoloji faaliyetlerine ve politikalarına eğilen özellikle de Kolofon[47] kazılarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler veren özel çalışmalardandır.[48]

Ayşe Ercan Kynodakis'in "Archaeology between Imperial Imagination and Territorial Sovereignty: The French Occupation Army and the Mangana Excavations in Sarayburnu/Gülhane, 1920-23" adlı Fransız işgal güçlerinin Sarayburnu/Gülhane'de yürüttükleri

Bir yazıtın transkripsiyonunu yapan Yunan subaylar.

Mangana kazılarına odaklanan çalışması, Fransızlar özelinde konuya en geniş biçimde yer veren ve meseleyi oldukça kapsamlı bir şekilde irdeleyen yayınlardandır.[49]

Burak Sönmez ve Bilge Hürmüzlü'nün "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Yürütülen Arkeoloji Çalışmaları" adlı yedi sayfalık yayını, bu dönemi topluca ele alma iddiasındaki ilk yayın olma özelliği bakımından önemli ancak oldukça sınırlı bir yayındır.[50]

Ceren Abi'nin Birinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarında Osmanlı topraklarındaki kültür varlıklarına odaklandığı çalışması, yalnızca işgal yıllarına mahsus olmamakla beraber o devreyi en geniş şekilde ele alan başarılı bir yayın olarak dikkat çekmektedir.[51]

Bu çalışma tez olarak tamamlandıktan ancak kitap olarak neşredilmeden önce Antalya Müzesinin kuruluşunun 100. yılı münasebetiyle çıkan ve iki cilt olarak yayımlanan "Antalya'nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında" adlı kitap da özellikle Serap Sarıhan'ın "İtalyan İşgali Koşullarında Antalya Müzesinin Kuruluşu" ve Evren Dayar'ın "Antalya Müzesinin Kurucusu Süleyman Fikri Erten" adlı makaleleriyle literatüre ciddi bir katkı sağlamıştır.[52]

Hem genel anlamda müzecilikle ilgili hem de işgal yıllarındaki kaçakçılık faaliyetleriyle ilgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmanın bilhassa müzecilikle ilgili bölümünün, Osmanlı müzeciliğinin eski eserleri koruma içgüdüsüyle geliştiğini işaret etmesi ile yaygın kanaatin aksine eski eser koruma hususunda Müze-i Hümâyûn başta olmak üzere Osmanlı bürokrasinin çok yoğun gayret sarfettiğine dikkat çekmesi açısından ve yeni belgeler yayımlaması bakımından mezkûr çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Çalışmanın esas konusunu oluşturan işgal yıllarında Anadolu'daki eski eser kaçakçılığı hususunda ise bu çalışma, yalnızca bu konuya eğilen bu kapsamdaki ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Müstakilen işgal yıllarında tüm işgal güçlerinin eski eser kaçakçılığına odaklanan bu kapsamda başka bir çalışma bulunmamaktadır. Özellikle İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi'ndeki birçok orijinal belgenin kullanılması bu çalışmayı öncüllerinden ayırt etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ESERLER VE KAÇAKÇILIK

ESKİ ESER KAVRAMI VE MAHİYETİ

İnsanların, en eski devirlerden itibaren unutmaya ve unutulmaya karşı direndiği düşünülmektedir. Unutulmaya karşı gösterilen bu çabanın, arşivlerin, koleksiyonların, kütüphanelerin ve müzelerin doğuşunu mümkün kılan başat etkenlerden olduğu değerlendirilmektedir.[1] İnsanların, daha önceki dönemlerde yaşamış topluluklardan kalan çeşitli nesneleri, kendilerinden bir iz taşıdığı için muhafaza ettiği; buradan hareketle biriktirmeye ve korumaya dayalı ilk faaliyetlerin Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı ileri sürülmektedir.[2] Nitekim tarih boyu tüm toplulukların geçmişe ilgi duyduğu, bunun kökeninde toplumun kimlik arayışının bulunduğu; toplumsal hafızanın, topluluğun tanımlanabilmesi ve kendisini diğerlerinden tefrik edebilmesi için gerekli olduğu aşikârdır.[3]

Kökleri bu kadar eskilere götürülebilen faaliyetler içinde ilk müzeyi, ilk koleksiyonu, ilk arşivi aramak ve bulmak pek kolay olmasa gerektir. Tarihin bilinen ilk devlet teşekküllerinden başlayarak Eski Mısır'dan Antik Yunan'a kadar değerli eşyaların dini amaçlarla toplanması; zafer kazanan hükümdarlar tarafından ganimetlerin zafer nişanesi ve kudret gösterisi olarak sunulması, bu ilk/ilkel biriktirme ve koruma faaliyetlerinin gelişmiş halleri olarak değerlendirilmektedir.[4] *"Eski eserleri bilinçli bir şekilde toplama şeklindeki çalışmalar özellikle Helenistik Çağ'da (M.Ö. 330- M.S. 30) yoğunlaşmış, Bergama kralları, klasik Yunan heykellerinin orijinallerinden oldukça ilginç koleksiyonlar meydana getirmişlerdir."*[5]

Değerli eşya toplama tutkusu, Romalılarda neredeyse zirveye çıkmış, imparatorlar, eşleri, generaller ve ileri gelenler, evlerini heykellerle süslemiştir. Bu koleksiyonculuk tutkusu Hristiyanlığın doğuşu ve pagan tanrılarına karşı takınılan tutumla alakalı olarak yön ve nitelik değiştirmiştir.[6]

Bilimsel bir faaliyet olarak arkeoloji ile gerçek bir koruma ve geniş kitlelere yayılan bir sergileme modeli olarak modern anlamda müzeciliğin teessüsünden önce bu anlamdaki en büyük faaliyetlerin Rönesans'la başladığı genel kabul görmektedir.[7] Roma görkeminin hatıralarıyla şekillenen eskiçağa dönüş hareketi[8] olarak da adlandırılabilecek olan Rönesans, İtalya'da başlayıp Kıta Avrupası'na yayılmış ve bu devirde, dönemin yöneticileri ile soyluları, klasik döneme ait el yazmalarına ulaşmak, onları çoğaltmak ve kütüphaneler kurmak için yoğun gayret sarf etmişlerdir.[9] Bu gayretin Yunanistan, Anadolu ve Akdeniz'in doğusunda "araştırmaların/eser aramalarının" başlamasına yol açtığı da aşikârdır.[10] Müze-i Hümâyûn adına basılan Rehnüma'da,[11] bu dönem özetlenirken arkeolojinin eski zamanlarda da Ortaçağ'da da bilinmediğinden bahisle Rönesans devrinde yaşayan âlimlerin ve antika meraklılarının; Mısırlıların, Yunanlıların ve Romalıların eser ve abidelerini topladıkları ancak gereken ilme sahip olmadıkları için pek hevesli antikacı ve koleksiyoncu olmaktan öteye geçemedikleri belirtilmiştir.[12]

Arkeolojiye ait hazırlıkların önce İtalya'da görülmesinin sebebini, İtalya'nın paramparça oluşuyla açıklayan Remzi Oğuz Arık, bu parçalanmış toprağın bir zamanlar insanlığa hükmettiği bilgisinin, bir ülkünün ocağı haline getirildiğine ve arkeolojinin bir vatanperverlik hamlesi olarak doğduğuna dikkat çekmektedir. Arık'ın ifadesiyle, arkeoloji bu devirde Roma hasreti ve taklidi ile başlayan bir antikacılıkta kaybolmuştur.[13]

Arkeolojinin toprak sahipleri ve gezginlerin merakıyla başladığı, bu kişilerin yaptıkları gezilerden eve, Roma ve Yunan sanat eserleriyle döndükleri ve daha sonra bu eserleri gururla konuklarına gösterdikleri bilinmektedir. İlk kazıcıların arkeoloji bilgisi olmayan amatörler oldukları da açıktır. Bununla birlikte kutsal kitaplarda bahsi geçen

yerlerin aranması ve bazı kentlerin bulunması, büyük arkeolojik kazıların başlamasında etkili olmuştur.[14] Yine bu devrede bir bilim olarak arkeolojinin temel esaslarını tayin eden kişi ise 1764 yılında "Antik-çağ Sanat Tarihi" adlı meşhur kitabın yazarı Alman Winckelmann olmuştur.[15] 19. asırda gelişmekte olan evrim teorisi karşısında Kitab-ı Mukaddes kronolojisinin gerçekliği tartışılırken arkeolojik kazılarda Eski Ahit'te zikredilen kültürlere ilişkin maddi kalıntıların bulunması çok önemli bir mesele haline gelmiştir. Kitab-ı Mukaddes'teki yer ve olayları tespit etmek için girişilen bu gayret bağlamında 1865'te Britanya Filistin Araştırmaları Vakfı'nın, 1870'te New York'ta, Filistin Araştırmaları Derneği'nin kurulduğu bilinmektedir.[16]

Orta Çağ'da önemli kilise ve katedrallerin, zengin koleksiyonlarıyla adeta birer müze haline geldiği, azizlere ait eşyaların ve benzeri dini nesnelerin korunduğu, Rönesans çağının sonlarında bütün önemli saraylarda kıymetli hediyelerden ve sanat eserlerinden oluşan bölümlerin yaygınlaşmaya başladığı görülebilmektedir.[17]

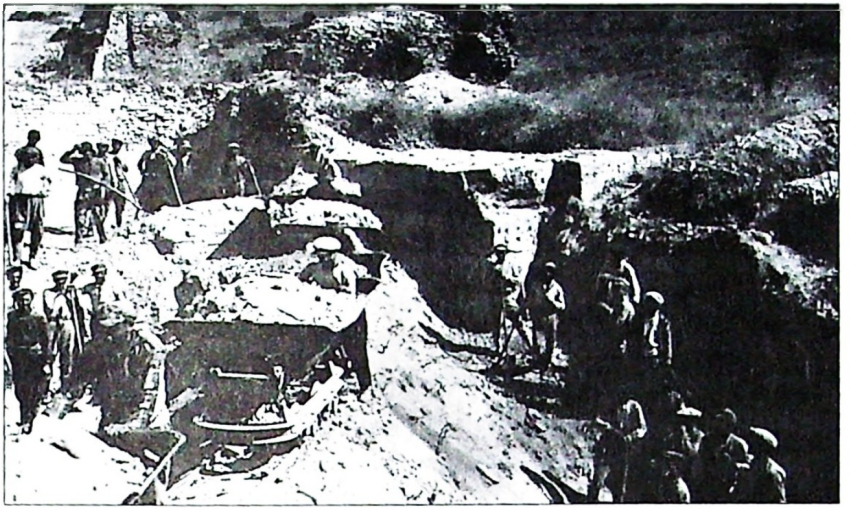
Bununla birlikte dini nesnelerin ve ulu kişilerden kalan hatıraların muhafaza edilmesinin sadece batıya mahsus bir gelenek olmadığı, aksine çok eski devirlerden itibaren dünyanın her yerinde görülebilen uygulamalardan olduğu açıktır. Nitekim İslam peygamberi Hz. Muhammed'in şahsi eşyaları İslam tarihi boyunca korunmuş, hem Dört Halife Döneminde hem de takip eden İslam devletlerinde bu emanetler değerli hatıralar olarak muhafaza edilmiştir. Bu hatıraları görmek, onlara dokunmak, hatta bunları koklamak için uzun mesafeler kat edilmiştir.[18] Bu bağlamda Hz. Muhammed'in saç ve sakallarının daha tıraş esnasında alınıp muhafaza edildiği, hatta yere düşmemesine özen gösterilerek toplandığı bilinmektedir.[19] Bu bâbda Osmanlı sultanlarının, çağdaşları Avrupa hükümdarlarından çok önce sanat eseri zevkine sahip olduklarına, muhtelif eserleri toplayıp koruduklarına da şahit olunmaktadır.[20] Nitekim Fatih Sultan Mehmet bugünkü manada müzelik değerdeki eserleri toplamış ve Müze-i Hümâyûn'un öncüsü olarak görülebilecek Cebehanede[21] bir araya getirmiştir. Fetih nişanesi olarak Roma'ya ait eşyaların bugünkü koleksiyonlar gibi toplanması bu konunun bildiğimiz ilk örneklerindendir. Zaten bu

sebeple toplama, koruma ve sergileme özellikleri barındırmasından ötürü Semavi Eyice, Askeri Müzenin kuruluş tarihinin 1453 olarak değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[22] Bu hususta en erken ve etkili örneklerden biri de II. Bayezid'in, Şeyh Hamdullah'a[23] hazineden, dönemin hâkim hat üslûbunun kurucusu Yakut el-Müstasımî'ye ait yedi hattı çıkarıp vermesidir. Bu vakanın akabinde Şeyh Hamdullah, Yakut hatlarıyla da meşk edip kendi üslûbunu ortaya koymuştur.[24] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Yakut hatlarının hazinede bulunması, gösterilmek istendiğinde teşhir edilmesi ve hatta eğitim materyali olarak kullanılmasıdır.

Milliyetçilik akımlarının güçlenmesiyle başlayıp ulus devletlere uzanan süreç, arkeoloji için yeni bir eşik olarak değerlendirilmektedir. Ulus devletlerin kimliklerini tanımlayabilmek için ayrıldıkları imparatorlukların daha evvelki dönemlerinden kendilerine dair izler aramaları ve bu amaç için müesseseler oluşturmaları, Avrupa arkeolojisinin kurumsallaşmasına da vesile olmuştur.[25] Bu devrede batılı arkeologların tarihe olan alakaları, insanlığın ortak kültürünü arama gayesiyle değil, kendi kimliklerinin temellerini bulma iddialarıyla ilgili olmuş ve bu sebeple geçmişe dair seçicilik ihtiva etmiştir.[26]

Osmanlı Devleti'nden kopup bağımsızlığını ilan eden yeni devletler de arkeolojiye, aynı şekilde "ulusçu" bir bakışla yaklaşmışlardır. Bunların en önde gelenlerinden birisi Yunanistan olmuş; Yunanlar bağımsızlıklarından bir yıl sonra arkeolojik faaliyetlere başlamışlardır. Ancak Yunanistan özelinde uluslaşma, Helen kültürüyle de özdeşleştirildiği için çok daha mübalağalı bir biçimde seyretmiştir. Osmanlılar ise bu çalışmaları, batılılaşmanın gereği gibi yorumlamış, diğer ülkelerde olduğu gibi uluslaşmayla özdeşleştirmemiştir. Türkiye'de bu çaba, yeni devletin kurulmasından sonra Türk milletini, yaşadığı topraklara bağlama ve yayılmacı temayülleri olan akımlara karşı koruma güdüleriyle yeni ulus ve kimlik inşası için Türkleri Anadolu'yla özdeşleştirme gayesiyle Hititlerin Eti'ye dönüştürülmesi ve benzeri biçimlerde tezahür etmiştir.[27]

Çok eski devirlerden beri süren maddi veya manevi eşya toplama/biriktirme arzusu, "Arkeoloji Asrı" da denilebilecek 18. asırdan

Efes'te hamam kazısı ve çalışanlar.

itibaren esasları tayin edilerek bir bilim dalı olarak teşekkül etmeye başlamıştır.[28] Zamanla bir bilim olarak ilkeleri ve çalışma yöntemleri şekillenen arkeoloji, sözlükte *"kazı bilimi"* olarak tanımlanmıştır.[29] Ancak bu tanımın yetersiz olduğu, arkeolojinin kazı biliminden çok daha fazlasına karşılık geldiği açıktır.[30] Nitekim bu hususta Osmanlı devrindeki tanımın bile daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Rehnüma'da bu bahis şöyle özetlenmektedir: *"Lisan-ı Yunaninden me'huz olup Fransızca 'arkeoloji' tesmiye olunan ve eşya-i kadimeden ve bilhassa âsâr-ı beşeriyyeden bahs eden 'ilm-i âsâr-ı atika' tarih ihdas cihetiyle yeni bir fenn olub..."*[1]

Arkeoloji sadece kazmak değildir. Kazı, arkeolojinin yalnızca bir bölümüdür. Birçok tanımı olmakla birlikte arkeolojiyi, *"Geçmişi zaman ölçeğiyle ve somut kalıntılara dayanarak, uygarlığın gelişim sürecini geleceğe katkıda bulunmak amacıyla anlamaya ve yorumlamaya çalışan bilim dalı"* olarak tanımlamak en isabetli yorumlardandır.[32]

Arkeolojinin, sanat tarihinin ve anlamlandırmaya çalışılan geçmişin temel malzemelerinden olan eski eser, sözlükte; *"eski toplulukların bilim, edebiyat, din ve güzel sanatına ilişkin her türlü ürünü veya kalıntısı"* olarak tanımlanmaktadır.[33] Ancak neredeyse

ilk insandan başlatılıp çok yakın tarihlere kadar getirilebilecek bu uzun dönemde, neyin "eski eser" olduğunu belirlemenin ve bu tanımın içini doldurabilmenin pek kolay olmadığı muhakkaktır. Her eski eşyanın eski eser olamayacağı açıktır. Bir eserin bu kapsama girebilmesi için tarihi bir olayı/devreyi açıklaması yahut hatırlatması veya bu özelliklere sahip olmamakla birlikte arkeolojik bakımdan değer ifade etmesi yahut her iki özelliğe sahip olmadığı halde estetik hususiyetleri bakımından sanat tarihi yönünden eski eser sayılması,[34] eski eserlerin mahiyeti bakımından en geniş çerçeveyi çizmektedir. Eski eser tarif ve tavsif edilirken korunması gereken eser tanımında genel olarak üç yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar, teker teker sayma, sınıflandırma ve kategorilere ayırma olarak ifade edilmektedir.[35]

Modern mevzuatta ve tatbikatta genel olarak; tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya sosyal yaşama konu olmuş özgün değer taşıyan, yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar, kültür varlığı olarak tanımlanmaktadır.[36] Bugün en kapsayıcı haliyle kültür varlığı olarak adlandırılan ve birbirinden farklı mahiyette birçok nesneyi ihtiva eden bu eserler, Osmanlı Devleti'nde ilk defa ve en çok "âsâr-ı atîka", eski eserler olarak anılmıştır. Bu isimlendirme, Osmanlı toplumunda kültür varlıklarını tanımlamak için kullanılan ilk özgün terim olarak değerlendirilmektedir.[37] Artık "eski eser" terkibi, yerini çoğunlukla kültür varlığı tanımlamasına bırakmış olsa da uluslararası literatürde halen "eski eser" kavramı da kullanılmakta, bilhassa kaçakçılık söz konusu olduğunda "eski eser kaçakçılığı" yahut "tarihi eser kaçakçılığı" kavramları tercih edilmektedir.[38]

Eski eser hukukunun temellerinin Roma'ya kadar uzandığı ancak birçok veçhesiyle zengin ve mükemmel bir hukuk oluşturan Roma'da bile eski eserlerle ilgili hukukun tam anlamıyla sistemli olmadığı söylenebilmektedir. M.Ö. 300 yılından itibaren Roma'ya eski Yunan sanat eserlerinin getirilmesi, ilk koruma önlemi olarak kamuya ait sanat eserlerinin bir envanterinin düzenlemesine vesile olmuştur. Evlerin mermer cephelerinin tahribinin yasaklanması,

320 yılında Roma'dan başka yerlere değerli resimlerin çıkarılmasının yasaklanması, 362 ve 363 yıllarında mermer sütun ve heykellerin Roma'dan ihracının men edilmesi, diğer önemli örnekler olarak gözükmektedir.[39] Ancak Roma'nın eski eserleri Roma'da koruduğu, Roma'ya getirirken ise bu eserleri ait olduğu topraklardan koparmakta beis görmediği göz ardı edilmemelidir.

18 ve 19. asırlarda birçok devletin eski eserleri korumak ve yurt dışına çıkarılmasına engel olabilmek için tedbirler almaya başladığı bilinmektedir.[40] Osmanlı devrinde de 1846 yılındaki ilk bilinçli eser toplama faaliyetine kadar birçok farklı tarihte, sistemli bir koruma olmasa bile eserlerin muhafazası, tahrip edilmemesi, alınıp satılmamasıyla ilgili örnekler görülebilmektedir.[41]

Ancak her çağ ve toplumda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hem koruma hem de tahrip örnekleri mevcuttur.

Eski Eser Kaçakçılığı

Değerli ürünler ve tarihi eserler, tarih öncesi çağlardan beri el değiştirmektedir. Tarih öncesi dönemde insanların veya toplulukların günlük yaşamı kolaylaştırmak, ayrıcalık kazanmak, tatmin olmak ve diğer kabilelere üstünlük sağlamak gibi nedenlerle başkalarına ait eserleri aldıkları; zamanla ganimet algılayışına dönüşen bu uygulamanın, galip ve mağluplar arasında değerli mal ve eserlerin el değiştirmesinde etkili bir yöntem olduğu muayyendir.[42]

Eski eser hırsızlığının çok eski dönemlerden beri yapıldığı; Eski Mısır devrinden beri süren bu soyguncuğun bir biçimi olarak Hititlerin, Asurluların ve İranlıların, savaşlarda yendikleri milletlerin eserlerini, bir zafer nişanesi olarak götürdükleri şüphe götürmez bir gerçektir.[43]

Değerli nesneleri ele geçirmek, yalnız savaş ve ganimetlerin neticesi de değildir. Kişisel menfaat temin etmek için de en eski devirlerden beri adi hırsızlıkların yapıldığı malumdur. Çok uzun bir zaman dilimine ve çok geniş bir mekâna yayılan örnekleriyle birçok uygarlığa ait küçük veya büyük mezarların soyulduğu, yağmalandığı ve tahrip edildiği bilinen bir gerçektir.

Örneğin 19/20 Eylül 1990 tarihinde Kütahya Aizonai Roma devri Nekropolü kurtarma kazısında, mezar odası içinde bir adet bakır sikke bulunmuştur. Kırık ve oksitli sikke ile mezar yapısı içinde bulunan lahit arasında 200 yıldan fazla bir zaman farkı bulunduğu, sikkenin daha geç tarihli olduğu görülünce bu sikkenin, o dönemde mezar odasına giren soyguncular tarafından düşürüldüğü yorumu yapılarak kayıt altına alınmıştır.[44]

Ölünün eşyalarıyla gömüldüğünü bilen antik çağ insanı, görkemli ve zengin ölü evi durumundaki Lidya tümülüslerini de soymuştur.[45] Ülkemizde yapılan kazılardan ulaşılan bilgilere göre Lidyalılara ait tümülüslerde, Lidyalıların o çağdaki mezar soyguncuğunu engellemek için çeşitli tedbirler aldıkları belgelenmiştir.[46] Bu yalnızca Lidyalılara mahsus bir uygulama da değildir. Lanetle, bedduayla veya büyüyle bile olsa mezarları korumaya çalışmak da alınan tedbirlerdendir.

Termessos'ta, mezarı, annesi Agathoni ve Aurelia Tykhe için yaptığını ifade eden Aurelia Pythias, başka hiç kimsenin yaptırdığı mezara gömülmeye izinli olmadığını belirtmiş ve mezarına saygısızlık edenlere, "çocuksuz kalsınlar" diye lanet etmiştir.[47] M.S. 26/27 yıllarına ait Saittai'deki bir mezarda, kimse mezara zarar vermesin diye "asalar yerleştirerek bir büyü hazırladılar" yazılmıştır.[48] 2020 yılında İznik Hisardere nekropolünde yapılan müze kazılarında bulunan ve 5. asra tarihlenen mezarda da şöyle yazmaktadır: *"Ben Herennia Vitalia, bu tabutu 48 yıl yaşayan Phretens'in ilk lejyonu olan sevgili kocam Iulus Valentinius Christian ve 14 yıl yaşayan oğlum Lul için diktim. Kimsenin tabutu yok etmesine izin verilmemelidir ama kim onu yok ederse kıyamet günü Tanrı'ya hesap verecektir."*[49]

Eski eser hırsızlığı hep var olmuştur ancak "tarihin en insafsız eski eser soyguncuğu" nitelemesi Romalılara yakıştırılmış; M.Ö. birinci asrın ilk yarısında Sulla ve takipçisi birçok Roma İmparatoru, Anadolu başta olmak üzere antik kalıntıların bulunduğu yerlerden topladıkları sayısız değerli eseri Roma'ya götürmüştür.[50]

Çok tanrılı dinlerde ve pagan kültürlerde, tanrı ve tanrıça heykellerine duyulan ilgi açıktır. Tanrı ve tanrıça heykelleri ve ilgili mitlere

dair anlatıların bulunduğu heykel veya tasvirlerin maliklerine sosyal statü sağlayacağı ve bu sebeple ticaretinin yaygınlaşacağı da muayyen olduğundan pagan kültürünün, tarihi eser kaçakçılığını artırıcı bir mahiyeti olduğu da düşünülmektedir.[51] Ayrıca insanların çoğunda bulunmayan, nadir olan ve hâlihazırda "yıllanmış", estetik olarak benzersiz ve değerli nesnelere sahip olma arzusunun, zengin ve güçlü kimselerin başat arzularından olduğu da yadsınamaz bir gerçektir.[52]

Rönesans çağında antika eser toplama, koleksiyonlar oluşturma ve bunları sergileme genel bir uygulama haline dönüşmüş; her kesimden zengin ve soyluların katıldığı bir yarışa dönen bu meraka Papa 2. Pius ve 4. Sixtus da katılmıştır.[53] Soylu sınıftan koleksiyoncuların topladıkları tarihi eserleri, verdikleri davetlerde dostlarına göstermeleri Batı'da moda haline gelmiştir.[54] Gelişen burjuvazinin sınıf atlama özlemi, aynı yöntemi kullanarak daha çok eser toplama duygusuna dönüşmüştür. Burjuvazinin bu arzusu, diğer ülkeler üzerinde baskı oluşturmaları için kendi hükümetlerini zorlama biçimini almıştır. Böylelikle uzak diyarlarda yeni kazı alanları elde etme veya doğrudan eserlerin temellük edilmesi uluslararası bir mahiyet kazanmıştır.[55] Avrupalı devletlerin kazıları mali yönden desteklemesi, işin uluslararası bir rekabete dönüşmesine sebebiyet vermiş; bu rekabet, sömürgeci anlayışın bir biçimi olarak değerlendirilmiştir.[56] Bu yarışın zengin bir kültürel mirasa sahip olan Akdeniz ülkelerini, özellikle Anadolu'yu ve çoğu Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan kadim yerleşim yerlerini bir yağma girişimine açtığı muhakkaktır. Avrupalı seyyahlar, diplomatlar, meraklılar ve kötü niyetli bilim insanları bu yağmanın baş aktörleri olmuş; Avrupa müzelerinin görkemi bu yağmalar üzerine inşa edilmiştir.[57]

Geçmişe Hücum'da işaret edildiği üzere 18. asrın ortasından itibaren Avrupa medeniyetinin temellerine inmeyi amaçlayan bilimsel bir çaba gibi algılanan, 19. asrın ortalarından itibaren ise emperyal projelere payanda edilmeye başlanan çalışmalarla bu uğraş, bir taraftan ilmî araştırmalar yapma iddiası diğer taraftan toprak ve tarih üzerinde hakimiyet kurma hayalleri arasında çelişkilerle dolu bir biçim almıştır. Geçmişin sahibi olma arzusu, "*toplu bir hücumla*

sonuçlanmıştır".[58] Bu devrede Avrupalıların, kendilerini antik çağın son varisleri olarak gördüğünü, bu sahada çalışmanın ve tüm antikitenin koruyuculuğunu üstlenmenin, kendilerine düşen bir mesuliyet olduğuna karar verdiklerini anlamak pek de zor değildir. Yine bu dönemde Osmanlı topraklarında araştırma ve kazı yapan yabancılar, bu eserleri Osmanlı barbarlığından ve diğer milletlerin istismarından, eserleri de unutulmaktan kurtardıklarını iddia etmiş; Avrupa'yı da buna inandırabilmişlerdir.[59]

Arkeolojinin gelişme evrelerinde kendi geçmişini arayanlar, kazarak daha eski katmanlara indikçe kendileriyle ilgili olmayan medeniyetlerin izlerine de rastlamış ve "başkaları" da düşünce sistemlerine girmiştir. Tarihin daha iyi anlaşılabilmesi için geçmişin tümünü ele almaya çalışmak, Avrupa düşüncesine "dünya kültür mirasını sahiplenme" iddiasını yerleştirmiştir. Kaçakçılık, durumun doğal bir parçası olmakla birlikte temel mesele, "geçmişi kurmak" ve kurgulamak olmuştur. Bu yönüyle arkeoloji, Avrupa düşüncesinde "dünyayı sahiplenme" iddiasının mütemmim cüzü olmuştur.[60] Bu bakımdan "küresel sahiplenme" yalnızca eserlerin çalınması ve sahiplenilmesi değil bütün bir geçmişin, Avrupa merkezli olarak sahiplenilmesi olarak gözlemlenebilmektedir.

Tarih öncesi çağlardan beri devam eden, halen süren, kişisel ve toplumsal değişkenleri olan, coğrafyaya, zamana ve eğitim durumlarına göre değişiklikler arz eden, birçok vechesi bulunan bir eylem biçimi olan eski eser kaçakçılığının nedenlerini sıralayabilmek şüphesiz çok kapsamlı bir gayret gerektirecektir.

Ancak temel esaslardan başlayarak ve en geniş çerçeveye sıkıştırılarak, eski eser kaçakçılığının nedenleri, dört ana başlıkta özetlenebilir. Bunlar, (suç olmakla birlikte) eski eser kaçakçılığının kârlı olması, eski eserin manevi değerinin bulunması, bu hususta halen yeterli bilincin oluşmaması, uluslararası kurumların etkin çalışmaması olarak sıralanabilir.[61] Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bilhassa kültürel ve ekonomik açıdan yetersiz ve bilinçsiz kesimler içindeki bazı kişi ve grupların, kültür varlığı kaçakçılığını bir iş haline getirdiği bilinmektedir. Kültür varlıklarının yoğun olduğu köy ve

kasabalarda yaşayanlar, kültür varlığı kaçakçılığı yapanlar tarafından kullanılabilmektedir.[62]

Eski eser kaçakçılığı, münferiden veya örgüt bağlantılarıyla yapılabilmektedir. Birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmamakla birlikte yaptıkları işin cinsine göre bunlar, kaçak kazıcılar/soyguncular, toplayıcılar ve pazarlamacılardır.[63] Kaçakçılığın bu boyutuna geçmeden define[64] bahsinin özetlenmesi, anılan başlıkların daha rahat algılanabilmesi için bir gerekliliktir.

Osmanlı devrinden beri kullanılagelen define, sözlükte, *"toprak altına gömülerek saklanmış para veya değerli şeyler, gömü"* olarak tanımlanmıştır. Defineci ise *"gömü bulmak umuduyla kazı yapan veya yaptıran kimse"* olarak tarif edilmiştir.[65] Bugün meri mevzuatta define aramak, resmi ve izinli olmak kaydıyla, vatandaşlara verilmiş kanuni bir haktır.[66] Define aramak isteyenler 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bu kanuna dayanılarak çıkarılmış olan, "Define Arama Yönetmeliği" hükümleri doğrultusunda define arayabilmektedirler. Yakın zamana dek anılan yönetmelikte definenin tanımı, neyi kapsayıp kapsamadığı, sınırları ve benzeri konularda muğlaklıkların bulunduğu bilinen bir gerçektir.[67] Yönetmelikteki son değişiklikle definenin tanımı yapılmış, 2863 sayılı Kanun kapsamı dışında kalan, bilimsel değer taşımayan şeyler olarak belirginleştirilmiş; daha evvel sınır konulmayan define arama alanı, 10 metre derinlikle sınırlanmış, alan genişliği 50 metrekareye düşürülmüş, başka ülke vatandaşlarının define arayamayacağı netleştirilmiş, su altında define aranamayacağı kayda geçirilmiştir.[68]

Ancak bilhassa Türkiye'de, define ile eski eser/kültür varlığı, sınırları sürekli karıştırılan kavramlardır. Sit alanı içinde ve/veya mezarlıkta bulunan, kültür varlığı ve/veya bunların parçası olan hiçbir şey define değildir. Nitekim korunması gerekli alan olduğu bilinmeyen bir yerde izinli define kazısı yapılırken kazı esnasında eski esere rastlandığı an kazı durdurulmaktadır.[69] Çünkü eski eserler 19. asrın ikinci yarısından itibaren devlet malı sayılmaktadır. 1906'dan bu yana ise daha önceki şerhler ve fevkaladelikler kaldırılmış ve devletin mâlikliği net olarak belirginleştirilmiştir.[70] Define ve

kültür varlığı arasındaki sınırın çok muğlak gözükmesi, tanımların sık sık karıştırıldığının fark edilmesi ve yanlış anlamalara sebebiyet vermesi dolayısıyla Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, müze teşhirlerinde "Define", "... Definesi" isimleriyle sergilenen eserlerdeki tüm açıklamaların kaldırılmasını, bunun yerine "... Buluntusu", "Buluntu Grubu" gibi isimlendirmelerin yapılmasını tüm müzelere gönderdiği bir yazıyla talimatlandırmıştır.[71] Halk arasında bilinen adıyla definecilik, büyük oranda gerekli izinler alınmaksızın, kaçak şekilde ve bilinçsizce yapılan faaliyetlerdir.[72] Bu sebeple kaçakçılığa konu olan esas durum, yaygın yanlış adlandırma ile "defineciler" denilen hâlbuki izinsiz ve kontrolsüz bir biçimde kazı yapan, kaçak kazıcılar tarafından tatbik edilen faaliyetlerdir.

Maalesef Türkiye'de, gerçekle alakası bulunmayan mübalağalı define rivayetleri, efsaneleri ve inançları halk arasında çok yaygındır. Bu defineleri bulabilmek için kaçak kazı yapmak da aynı şekilde yaygın bir faaliyet olarak gözlemlenmektedir.[73] Üstelik anlaşıldığı kadarıyla bu inanç oldukça da eskidir. Osmanlı topraklarında seyahat eden yabancıların birçoğu, sadece eski eserleri görmek için bunca yolu geldiklerine kimsenin inanmadığını, herkesin bu yolculukların hazinelerle ilgili olduğuna dair ön kabulleri olduğunu söylemektedir.[74]

Mehmet Özdoğan'ın kendine has üslubuyla özetlediği biçimde;

> "ülkemizde kaçak kazıların, 'antika arayıcılığının' çok büyük boyutlara eriştiği, metal arama dedektörü sayısının biçerdöver sayısını geçtiği, her köyde en az bir defineci bulunduğu hesabı ile 60 bin kişilik bir eski eser yağmacı ordusunun mekanize ve en son teknik gereç ile donatılmış olarak Anadolu'yu kazıp kazıp durduğu, Anadolu'da biraz gezen herkesin bildiği bir gerçektir. (...) Bugün, bilim heyetlerinin çalıştığı, koruma altındaki birkaç yüz sit alanı dışında, üzerinde çukur olmayan bir höyük ya da tümülüse rastlamak hemen hemen olanaksızdır. Yüzeyinde en ufak bir çanak kırığı görülen bir tarla ya da kayalık, höyük ya da tümülüs olabilecek her toprak yükseltisi mutlaka en az birkaç kez denenmiştir."[75]

Kaçak kazıcıların ilki, duydukları ve etkilendikleri "defineleri" bulmak için eline kazma kürek alıp dağı taşı; bazen de sit alanı ve tescilli olmasına rağmen höyük ve tümülüsleri kazan cahil bir gruptan müteşekkil, ikincileri ise bilinçli ve organize bir şekilde, taammüden, dedektör, kepçe ve benzeri büyük iş makinalarıyla kazı yapan profesyonel bir grup olarak gözlemlenmektedir. Toplayıcılar tarafından yönlendirilmiş, "eğitilmiş" bu gruplar, kazıp çıkarttıkları eserleri toplayıcılarına satmaktadırlar. Soyguncular ise bilimsel kazılarda bulunup müze ve ören yerlerinde sergilenen eserler ile cami, türbe, kilise, sinagog veya mezarlıklarda bulunan eserleri çalıp toplayıcılara pazarlayan kişilerdir. Toplayıcılar, kaçak kazıcılar ve soygunculardan daha çok bilgi sahibi olan, eski eserleri tanıyan, piyasasını bilen, yurt içi ve yurt dışındaki paydaşlarıyla bilhassa da pazarlamacılarla bağı olan kişiler olarak değerlendirilmektedir. Pazarlamacılar ise çoğunlukla belli mali güce erişmiş, uluslararası çalışan büyük kaçakçılar olarak bilinmektedir.[76]

Eski Eser Hukukuna Dair Geleneksel Mevzuat

Arkeolojinin nasıl olup da bütün bir geçmişi sahiplenme iddiasının mütemmim cüzü haline geldiğini anlamak, eski eser kaçakçılığının 18. asırdan başlayarak değişen mahiyetini anlamakla mümkündür. Bu değişim hem geçmişi sahiplenme iddiasındakileri hem de eserlerine sahip çıkmak isteyenleri hukuki değişiklikler yapmaya icbar etmiştir. Kendilerini antik çağın son varisleri olarak gören ve tüm antikitenin koruyuculuğunu üstlendiğine inananlar bir taraftan kaçakçılıklarını meşrulaştıracak diğer taraftan kaçırdıkları nesnelerin muhafazasını sağlayacak kanunlar yapmaya çalışırken köken ülke durumunda olanlar da hem eserlerinin kaçırılmasına mâni olacak hem de arkeolojiyi kendi egemenliklerine dayanak kılacak hukuki düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Bu sebeple modern dönem eski eser kaçakçılığını anlayabilmek için hukuki düzenlemelere bakmak konunun daha iyi anlaşılabilmesine imkân tanıyacaktır.

Dünyada modern anlamda eski eser korumacılığıyla ilgili ilk düzenlemeler 18. asırda şekillenmeye başlamıştır. Avusturya'da

1779, Fransa'da 1790, Almanya'da 1818, Portekiz'de 1840, İngiltere'de 1861 yılları modern anlamdaki ilk yasalar olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise bu tarih 1869 olarak bilinmektedir.[77] Ancak Osmanlı Devleti'nde de diğer devletlerde olduğu gibi modern mevzuatın oluşturulmasından çok önceki zamanlarda eski eserleri korumaya dair bir dikkat, bu dikkatin tezahürü olan irade, buyrultu, ferman ve benzeri talimatların olduğu görülmektedir. İsmail Günay Paksoy'un aktardığına göre, III. Murat döneminde (1574-1595) bir Mühimme Defterinde, *"bazı keferelerin"* yontulmuş mermer direklere ilgi gösterdiği ancak bunların satılmaması gerektiği, padişah tarafından açıkça ifade edilmiştir. Başka bir örnekte, eski bir handan taşların alınıp bazı kimselerce kendi binalarında kullanıldığı ve böylece hana zara verildiği öğrenildiğinden kimsenin asla bir taş almaması ve hana zarar verilmemesi gerektiği bildirilmiş, hatta hünkâr, bu işe kalkışanların isminin kendisine bildirilmesini istemiştir. 1786 yılında Harput civarında bulunan bazı sikkelerin 1. Abdülhamit tarafından kendi el yazısıyla darphane defterlerine kaydolunmayarak Enderun Hazinesinde saklanmak üzere Cebehaneye verildiği anlaşılmaktadır.[78]

Osmanlı Devleti'nde III. Ahmet döneminde 1726 yılında Aya İrini'de, fetihlerde kullanılan silahların, askeri kıyafet ve eşyaların muhafaza edildiği ve zaman zaman ziyaretçilerin ağırlandığı bir koleksiyon düzenlenmiş, 1846 yılında da birçok eyaletten ilk defa sistemli eser toplamaya başlanmıştır.[79] Çok eski devirlerden itibaren birçok padişahın müspet tutumu olmasına ve ilk müze teşebbüslerine rağmen 13 Şubat 1869 tarihli ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne[80] kadar eski eserlerin hukuki durumu, yalnızca fıkıh esaslarına bırakılmıştır. Fıkıhta ise bu konu çok dar ve çok sınırlı bir biçimde ele alınmıştır. 28 Zilhicce 1274/9.VIII.1858 tarihli Ceza Kanunnamesi 133. Madde ile *"Hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve âsaâr-ı mevzuayı hedm ve tahrib ve yahud bazı mahallerini kırıb rahnedar"* edenleri cezalandırmıştır.[81] Ahmet Mumcu'nun yorumuyla bu, 1869 yılına kadar eski eser hukukuyla doğrudan ilgili tek hüküm sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ilki 1869'da olmak üzere 1874, 1884 ve 1906 yıllarında, çeşitli değişikliklerle dört defa Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi neşredilmiştir.[82]

Osmanlı Devri Eski Eser Hukuku

Uzun bir süre Osmanlı Devleti'nin ilk eski eser nizamnamesinin 1874 yılında yayımlandığı bilgisi kabul görmüştür.[83] Ahmet Mumcu'nun makalesine kadar konuyla ilgili yayınlarda ilk nizamname olarak 1874 tarihli düzenleme zikredilmiştir.[84] 1869 yılında düzenlenen nizamname ise ya teşebbüs olarak nitelenmiş[85] ya tezkere diye zikredilmiş[86] yahut uygulanmadığı değerlendirilmiştir.[87]

Bu Nizamname, *Takvim-i Vekayi Gazetesi*'nin, 1 Zilkade 1285 - 1 Şubat 1284 (13.2.1869) tarihli nüshasında yayımlanmıştır.[88] Nizamnamenin girişinde, eski eserlerin ne kadar makbul ve kıymetdâr olduğu ve her devlette muntazam surette yapılmış müzehanelerde sergilendiği, eski eserlerin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çokça bulunduğu, bundan evvel yapılan kazılarda çift olan eserlerden birinin devletçe alınıp birinin kazan kişiye bırakıldığı ancak çift eserin pek nadir görüldüğü ve bu uygulamanın maksada hizmet etmediği, bu bâbda daha mükemmel bir nizamla antika araştırmasının yeni bir düzenlemeye muhtaç olduğu, müzehanenin düzenlenerek mevcut eserlerin sergilenmesi ve bu işlerin Maarif Nezaretince yürütülmesi gerektiği zikredilerek maddeler sıralanmıştır.

1. Madde'de, bundan böyle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde antika aramak isteyenlerin ilk önce Maarif Nezaretine müracaat edip resmi bir izin almadan hiçbir yerde araştırma yapamayacakları ifade edilmiştir. 2. Madde'de, Devlet tarafından kendilerine izin verilenlerin, araştıracakları ve çıkaracakları eserleri başka devletlere götüremeyecekleri, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde istedikleri kişilere veya hükümete satabilecekleri belirtilmiştir. 3. Madde'de, kişilerin mülklerinde çıkan eski eserlerin maliklere ait olduğu, 4. Madde'de, her türlü eski sikkenin yurt dışına çıkarılmasının konulan yasağın istisnası olduğu, 5. Madde'de, antika çıkartmak için verilen iznin yalnız toprak altındaki eserleri kapsadığı, toprak üstünde

bulunan her türlü eser ve müştemilatı ile parçalarının sökülmesine ve kırılmasına izin verilmeyerek buna cesaret edenlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir. 6. Madde'de, bir devlet tarafından resmen antika talebi için istenilen ayrıcalığın Padişahın iznine tabi olduğu ifade edilmiş, 7. Madde'de, antika araştırma ve çıkarma konusunda bilgisi olup bunu ispat edebilenlerin, ücretleri hazineden karşılanarak kendilerine memuriyet ve resmi izin verileceğinden bu kişilerin Maarif Nezaretine müracaat etmeleri istenmiştir.[89]

1869 yılında yayımlanan bu nizamnamenin çok genel hükümler içerdiği, tafsilata girmediği, belirgin olarak da eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek için düzenlendiği, devletin ilk alıcı olduğunun altını çizdiği ve müzeye eser kazandırmayı amaçladığı söylenebilmektedir.[90] Bu çalışmaların Tanzimat Döneminin eski usulü değiştirmek ve kamu kurumlarıyla bu kurumların işleyişini yenilemek için ele alınan düzenlemelerin devamı olduğu unutulmamalıdır. Ancak yine de en güçlü motivasyon kaynağı eski eser kaçakçılığı ve bu kaçakçılığa mâni olma çabasıdır.

Bu Nizamname'nin uygulandığı/uygulanmaya çalışıldığı belgelerden görülebilmektedir. Örneğin Nizamnamenin yayımlanmasından bir yıl sonra 22 Şubat 1870 tarihinde İzmir'de tüccar Natrek'in vekili Petro'nun vilayet dâhilinde eski eser arama izni istediği; Meclis-i Kebir-i Maarif İdare Dairesine havale edilen talebin, şahsın nizamnameye bağlı kalması, anayol, suyolu, mezarlık gibi yerleri kazmaması, şahıs arazisinde kazı yapacaksa muvafakat alması ve benzeri şartlarla iki yıllığına ruhsat verilmesi uygun görülerek neticelendirildiği görülmektedir.[91] Yine Schliemann'ın[92] yurt dışına kaçırdığı Troya hazineleri için devletin Atina'da dava açması ve bu iş için Müze Müdürü Dethier'in görevlendirilmesi,[93] bu kapsamda değerlendirilecek örneklerdendir. Dethier'in görevlendirilmesinin ve açılan davanın temelinin, Schliemann'ın bulduğu eserlerden Müze-i Hümâyûn'a ait hisseyi vermemesi olduğu açıktır.[94] Devletin bu talebinin dayanağı da 1869 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'dir.[95]

1869 tarihli nizamnamenin yetersizliği, yeni bir nizamnamenin doğmasına vesile olmuştur. 26 Mart 1290/7 Nisan 1874 tarihinde

yeni Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi yayımlanmıştır.[96] 36 maddeden oluşan bu Nizamname, öncekinden daha geniş ve kapsamlıdır. Nizamname'nin ilk iki maddesinde eski eser tanımlanmış, kadim zamanlardan kalan her nevi eşya, eski eser olarak nitelendirilmiştir. Ancak eski eserler, ilmi olarak garip bir ayrıma tabi tutulmuştur; sikkeler ve diğer eşyalar. Bu diğer eşyalar, tüm taşınır ve taşınmazları kapsar niteliktedir. 3 ila 6. Maddeler esası teşkil etmektedir. Keşfedilmemiş eski eserler, her nerede bulunursa bulunsun devlete aittir denilmiştir. Lakin izinle ve usulünce eski eser bulanların, bulduklarının üçte birini almaya hak kazanacağı, diğer üçte birin, eski eserlerin çıktığı arazinin sahibine, son üçte birin ise devlete kalacağı; eski eseri bulanların aynı zamanda arazi sahibiyse o zaman üçte ikisini alacağı da beyan edilmiştir.[97] Nizamname'nin 6. Madde'sinde muğlak olsa da taşınmazların muhafazası için memur tayin edilebileceği, 14. Madde'sinde mabetler, tekkeler, medreseler, kabirler ve suyollarında kazı yapılamayacağı, 35. Madde'sinde ise tarihi binaları yıkanların cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ancak Nizamname'nin ağırlığı, bilhassa kazılar ve kazıların ne şekilde icra edileceğine dair hükümlerden oluşmuştur. Hatta bu sebeple nizamname, eski eser kanunundan ziyade kazılar yönetmeliği gibi değerlendirilmiştir.[98]

Bu Nizamname'nin öncekine göre daha tafsilatlı olmasına ve birçok konuyu açıklığa kavuşturmasına karşın kazı yapıp eserlerin üçte birini alanlara dolaylı olarak da olsa bu eserleri yurt dışına çıkarma ruhsatı verdiği gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple birçok noktada 1869 Nizamnamesi'ne göre ileri gidilmesine rağmen en hayati konuda geriye gidildiği düşünülmektedir.[99] Nitekim bu hususta Remzi Oğuz Arık da mezkûr nizamnamenin Anadolu'da, Suriye'de, Mezopotamya'da keşfedilen eski eserlerin hırsızlığını veya memleketin dışına göç etmesini kolaylaştırdığını hatta meşrulaştırdığını söylemiştir.[100]

Nizamname, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kazı yapan yabancılara, bulduklarının üçte birini alma hakkı tanıyor; eser bulan yabancılar, 32. Madde'den faydalanarak hisselerine düşen eserleri memleket dışına çıkarabiliyorlardı. Kimileri tarafından o günkü

müze müdürü Dethier'in kötü niyeti,[101] kimileri tarafından ise Avrupalı devletlerin baskısından ötürü[102] bu şekilde yayımlandığı değerlendirilen ve zamanla yıkıcı tesirleri görülen 1874 Nizamnamesi, Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürü olmasından sonra hazırladığı 1884 Nizamnamesi'ne kadar tatbik edilmiştir.

1874 Nizamnamesi'nin niçin bu biçimde şekillendiği, arkasındaki düşüncenin ne olduğu yeteri kadar araştırılmamıştır ve bu hususta net bir hüküm vermek kolay değildir. Genellikle Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan; daha sert hükümler içeren ve daha koruyucu olan 1884 Nizamnamesi ile mukayese edildiğinden 1874 Nizamnamesi yabancı arkeologlara ve diğer devletlere verilmiş bir taviz olarak değerlendirilmiştir. 1874 Nizamnamesi'nin çoğu yabancı arkeolog için haklarını kısıtlayan bir müdahale gibi algılandığını ifade eden Edhem Eldem, bu Nizamname'yi 1884'ten geriye bakarak değerlendirmenin fazlaca olumsuz bir algılamaya sebebiyet verdiğini, kendi bağlamında değerlendirildiğinde o dönemde yapılmaya çalışılanın, uygulanabilir bir sistemi oturtmaya çalışmak olduğu yorumunu yapmaktadır.[103]

Müze-i Hümâyûn Müdürü Anton Dethier'in ölümü üzerine 4 Eylül 1881'de Osman Hamdi Bey müze müdürü olmuştur.[104] Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olduktan sonra yaptığı en önemli işlerden birisinin, 1874 Nizamnamesi'ni değiştirmek olduğu aşikârdır.[105] Önceki Nizamname'den on yıl sonra, 21 Şubat 1884 tarihinde kabul edilen yeni Nizamname'nin, önceki mevzuata bir tepki olarak ortaya çıktığı, bu tepkinin de doğrudan Osman Hamdi Bey'in düşünce ve gayretleriyle alakalı olduğu kuvvetli bir biçimde dile getirilmektedir.[106] Ancak bu nizamnamenin, tarihi eserlere dair giderek artan bir ilgiden ve eksikleri gidermekten ziyade Batı dünyasıyla mukayese edildiğinde Osmanlı Devleti'nde açıkça görünen mevzuat eksikliğini gidermek için çıkarıldığı da söylenmektedir.[107] Bütün bu bakış açılarıyla nizamnamelerin her yeni halinin, bir önceki metnin kusurlarını gidermeye yönelik çareler içermekle birlikte iki Nizamname arasındaki dönemde tarihi eserlere ilişkin olarak önem kazanan yeni değerleri de yansıttığı muhakkaktır.[108]

5 bölüm ve 37 maddeden oluşan 1884 Nizamnamesi, çeşitli küçük değişikliklerle neredeyse yüz yıl kadar kullanılan eski eser hukukumuzun temelini oluşturmuştur.[109] Nizamname'de evvela, eski eserden nelerin kastedildiği açıklanmış, örnekler verilerek yoruma dayalı uygulamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1. Madde'de özetle kadim ahalinin terk ettiği eserler yani altın, gümüş, diğer eski sikkeler, tarihi bilgi veren levhalar, oyma resim ve nakışlar, taş, toprak ve diğer madenlerden yapılan eşya, kap, silah, alet, yüzük taşları, mabet ve saraylar, sirk denilen eski oyun yerleri, tiyatrolar ve istihkâmlar, köprüler, su kemerleri, insan kalıntıları, tepeler, türbeler, dikili taşlar, heykeller, sütunlar ve benzerleri sıralanarak hepsinin kadim eserlerden olduğu zikredilmiştir. Nizamname'nin 3. Madde'sinde özetle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mevcut ve keşfedilmiş ve bundan sonra kazıyla çıkarılacak deniz, göl, nehir, çay ve derelerde görülecek her nevi eski eser kâmilen devlete aittir denilerek eski eserlerin devlete ait olduğu net bir şekilde belirtmiştir.[110] Taşınmazlarla ilgili 4. Madde'deki önemli yenilik, şahıs ve cemaatlerin mülklerindeki eski eserleri yıkamayacakları ve devletin bu binaların aslî halini devam ettirmekle yükümlü olduğunun belirtilmesidir.[111] Eski eserler üzerinde her türlü değişikliği yasaklayan 5. Madde, Nizamname'nin ne kadar hayatın içinden örneklere yer verdiği, somut sorunları aşmak için nasıl tarifler yaptığı hakkında net fikir veren maddelerdendir. Eski eserlerin yakınında inşaat yapmak, yıkılmış eski binaların yerde yatan taşlarını kaldırmak, ölçmek ve resim almak gibi her ne sebeple olursa olsun eski binalara iskele kurmak, ot ve saman koymak, havuz, yalak ve çeşme vesaire makamında kullanmak yasaklanmıştır. 8. Madde'de, Osmanlı sınırları içindeki tüm eski eserlerin yurt dışına çıkarılması katiyen yasaklanmıştır. 15. Madde ile 27. Madde arasındaki bölüm, üçüncü fasıldır ve araştırma ile kazı işlerini düzenlemiştir. 28 ve 32. Maddeler arası dördüncü fasıldır ve eski eserlerin nakliyatını düzenlemiştir. 33. Madde ile 37. Maddeler arası ise cezaî hükümlerin yer aldığı son bölüm olarak düzenlenmiştir. Hatta hak mahrumiyeti, tazminat ve para cezaları o devir için etkili sayılabilecek cezalar olarak değerlendirilmiştir.[112]

Bu Nizamnamenin bir diğer özelliği de eldeki bilgilere göre dünyada sualtı kültür mirasının korunması için hazırlanan en erken örnek olmasıdır. 3. Madde'de, deniz, göl, nehir, çay ve derelerden çıkarılacak olan eski eserlerin de devlet malı olarak sayılması, Nizamnamenin su altından çıkarılacak eserleri de korumaya aldığını net bir şekilde göstermektedir.[113]

Bu Nizamname'yle Osmanlıların, topraklarının eski sahipleri olan halkları benimsediği, Avrupalıların kâdim Yunan mirası üzerindeki hak iddialarını geçersiz kıldığı, bu miras üzerinde Osmanlıların da hak iddia ettiği değerlendirmeleri yapılmış; arkeoloji, Osmanlı Devleti için de egemenlik iddialarının dayanaklarından biri olarak görülmüştür.[114]

Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olması ve 1884 Nizamnamesi, hep yeni bir safha olarak değerlendirilmiş, yıkılmakta olan bir devletin zor zamanlarındaki istisna ve kahramanlık olarak değerlendirilmiştir.[115] Eldem'in yorumuyla, Osmanlı Devleti'nin taraflı ticaret antlaşmalarından yıkıcı borç mukavelelerine, başarısız barış müzakerelerinden kapitülasyonlara kadar sürekli aleyhine işleyen mevzuatlarla boğuşmak zorunda kaldığı bir zaman diliminde, belki de şartları tamamen kendi lehine olan tek kanuni metin niteliğindeki 1884 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi istisnai bir metin olarak dikkat çekmektedir.[116]

Eski Eser Mevzuatının Dönüşümü ve Gelişimi

Türkiye'de eski eser hukukuna dair hali hazırda yürürlükte olan kanun, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'dur.[117] Bu kanun 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak modern mevzuat ele alınırken Cumhuriyet'in ilanından itibaren yürürlüğe girmiş olan kanunlar ile Cumhuriyet'in ilanından evvel kabul edilmiş ve Cumhuriyet'ten sonra da yürürlükte kalmış mevzuatı, bugünün ilkelerini belirlemiş olması bakımından bir arada ele almak gerekmektedir. Ulusal mevzuatı 1906'dan günümüze gelen süreçle birlikte özetlerken uluslararası mevzuatta moderniteyi, Milletler Cemiyetinin kuruluşuyla başlatmak, günümüz düzenleme ve uygulamalarının tahlili açısından daha uygun olacaktır.

1906 Nizamnamesi'nin, önceki uygulamalarda olduğu gibi bir önceki nizamnamede görülen bazı aksaklıkları gidermek amacı güttüğü görülebilmektedir. Bu çalışmanın kapsamı açısından en önemli husus, kültür varlıklarının mülkiyeti hususunda 1874 ve 1884 Nizamnamelerinin toprak sahibine ve hâfire[118] sağladığı birtakım imtiyazların, 1906 Nizamnamesiyle tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Her ne kadar 1884 Nizamnamesi, 3, 7, 8, 12 ve 13. Madde'leriyle devlet mülkiyetini pekiştirmekteyse de 14. Madde'de yer alan "bir kimsenin arazi ve sahip olduğu yerde temel, dam, yapı, duvar, suyolları ve buna benzer işler yaptığı sırada rastgele çıkmış olan eserlerin yarısı, o arazi ve mülkün sahibine bırakılır, bununla beraber devlet bu gibi eserlerin paylaşılması sırasında istediğini almakta ve isterse bedelini ödemekte hak sahibi olduğu gibi mal sahibine kalacak hisseden istediğinin de bedelini vererek aynen almakta serbest ve güce sahip olabilecektir"[119] ifadesi, tesadüfi buluntuların mülkiyetine bir istisna getirmeye sebep olmuştur. Bu istisna da nizamnamenin pek çok açık ve güçlü maddesine rağmen metnin devlet mülkiyetini tesis etme çabasıyla çelişki oluşturmuştur.[120]

Bu hukuki mirasın üzerine inşa olan 1906 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesinin 4. Maddesi'nde, "*Memalik-i Mahruse-i Şahane'de hükümete ait arazi ve emlak ile efrad ve cemaat-i muhtelifenin uhdelerindeki emlak ve arazide mevcudiyeti bilinen veyahut atiyyen keşfedilecek olan her nevi abidat ve âsâr-ı atîka-i menkûle ve gayrimenkulenin cümlesi Hükümet-i Osmaniyenin malıdır* (...)"[121] hükmüyle, 1884 Nizamnamesinin mülkiyete ilişkin istisnasının da ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde dünyada da kültür varlıklarının korunmasına ve yağmalanmasının önüne geçilmesine ilişkin birtakım gelişmeler olmuştur. Savaş ve savaş döneminde işlenen suçlara ilişkin ilk uluslararası düzenlemeler olan 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinin 56. Maddesine göre savaş sırasında devlete ait olsa bile aralarında din, öğrenim, sanat ve bilim kurumlarına ilişkin yerlerin özel mülk olarak muamele görmesi gerektiği belirtilmektedir. Aynı maddede devamla bu tür yerlerde bulunan tarihi sanat eserlerinin zapt edilmesi,

imha edilmesi ve tahrip edilmesi de yasaklanmaktadır denilmektedir.[122] Anılan sözleşmelerin 47. Madde'sinde de yağmalamanın her türlüsü kesin bir dille yasaklanmıştır.[123]

Türkiye'de kültür varlıklarını istisnasız devlet malı sayan, kazıların sevk ve idaresi açısından tüm yetkiyi devlete veren, bulunan eski eserler için devlete bildirim yükümlülüğü getiren, yurt dışına eski eserlerin çıkarılmasını tamamen yasaklayan,[124] bir önceki nizamnamelerle kanun kapsamında kalıp kalmadıkları yönünde şüphe bulunan İslam eserlerini de alenen kapsayan[125] 1906 Nizamnamesi, Cumhuriyet döneminde de sahiplenilip uygulanmış ve 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Bu noktada bugünün yargılarına göre farklı bir teşebbüs olarak da değerlendirilebilecek bir konuya değinmek faydalı olacaktır. 1921 yılında Osmanlı topraklarında işgal devam ederken yeni bir Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi taslağı üzerinde çalışıldığı bilinmektedir.[126] Ancak bu taslak hiç yürürlüğe girmemiştir. Yürürlüğe girmeyen bu belgenin, işgalin getirdiği siyasi iklim sebebiyle mi yoksa dünyada o dönem var olan gelişmeler sebebiyle mi düzenlendiği yeterince tartışılmamıştır. 1869 yılından 1921'e kadar korumacı niteliği artarak süren Âsâr-ı Atîka Nizamnamelerinin, İstanbul Hükümetince 1921 yılında hazırlanan taslağında bazı şartların yerine getirilmesi halinde, hâfirlerin buldukları eserlerden pay almasını ve kendi paylarına düşen eserleri de götürebilme hakkına kavuşturulmaya çalışılmasını[127] beklenenin aksine, tersine bir gidişat teşebbüsü olarak değerlendirebiliriz.

Osmanlı topraklarında işgallerin devam ettiği yıllara tekabül eden 1921 yılının getirdiği siyasi iklim, Ankara hükümeti ile işgal kuvvetleri arasında sıkışmış olan İstanbul Hükümeti'ni diplomatik alanda sempati kanallarını açık tutmaya itmiş olabilir. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin zihnî yapısının ve tatbikatlarının, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden medet uman bir tavırda olduğu bilinen bir gerçektir.[128]

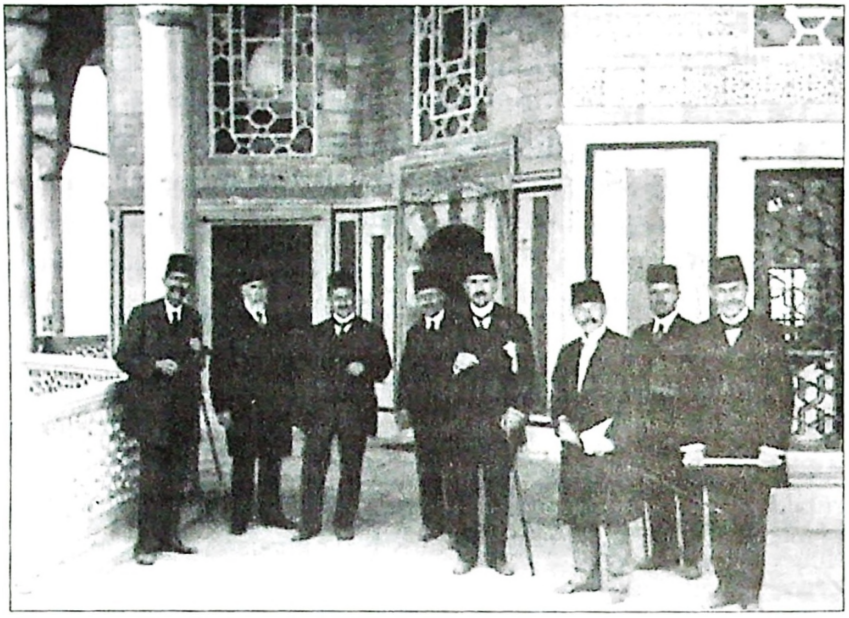
Esasen bu konuyu Sevr Antlaşması özelinde ele almak daha doğru olacaktır. Bu taslak Sevr'de çizilen çereveye göre tanzim edilmiş bir kanun olmalıdır. Diğer konularda olduğu gibi eski eserler

hususunda da Sevr'de çizilen çerçevenin işgalciler lehine olması şaşırtıcı olmamalıdır.

Nitekim Paris Barış Konferansı'ndan itibaren mesele, Osmanlı Devleti'ne kalan pay değil işgalcilerin alacakları paydır.[129] Sevr Antlaşması'nın 421. Maddesi'ne göre antlaşma yürürlüğe girdikten sonra on iki ay zarfında Osmanlı Hükümeti, antikalara dair yürülükte olan mevcut kanunu ilga edecek ve antlaşmanın eklerinde esasları tayin edilen şekilde yeni bir kanun hazırlayacaktır. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, bu kanunu bütün milletlere eşitçe tatbik edecektir. Eklerde çizilen çerçeveye göre bu kanun, ilhamını tehdit yerine teşvikten alacaktır. Antika keşfedip bunu ihbar edenler, keşfin kıymetine uygun nakdi mükafaatla ödüllendirilecektir. Kazı izni, yetkili ve tecrübeli kişilere verilecek ancak Osmanlı Hükümeti bu izni verirken hiçbir milletin bilginini, makul bir sebep olmadan izinden mahrum edecek tarzda harekette bulunmayacaktır. Kazılardan çıkan eserler Osmanlı Nezaretinin tayin edeceği oranda kazan kişiyle bölüşülecektir. Bilimsel sebeplerle bölüşmek mümkün olmazsa kâşife hissesi karşılığında adil bir tazminat verilecektir. Ayrıca 422. Madde'ye göre din, arkeoloji, tarih ve sanat açısından önemli olup 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra Türkiye'den ayrılan arazide bulunmuş, oradan alınmış olan bilcümle eşya, bu antlaşma yürürlüğe girer girmez Osmanlı Hükümeti tarafından, zikredilen arazilerin intikal ettiği hükümetlere iade edilecektir.[130]

Nitekim 25 Eylül 1920 tarihinde, yani Sevr Antlaşması'ndan çok kısa bir zaman sonra Müze Müdürü Halil Bey tarafından Efdalüddin Bey'e yazılan bir yazıdan Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesinin yeniden düzenlenmesi için bir komisyon oluşturulduğu, ayın 28. Salı günü saat 10:00'da komisyonun toplanacağı anlaşılmakta ve kendisi de bu toplantıya davet edilmektedir.[131] Bu yazı, zikredilen taslağın Sevr Antlaşması'ndan sonra, orada çizilen çerçeve doğrultusunda yeni bir düzenlemeye gidilmesi için çalışıldığı yorumunu destekler mahiyette bir belge olarak değerlendirilebilir.

Savaş veya işgal dönemlerinde galiplerin, düşmanının kültür varlıklarını ganimet olarak görmesi, 20 yüzyılda ortaya çıkan yeni

Soldaki ilk kişi Edhem Bey ve sağ baştaki ilk kişi Efdalüddin Bey'i birlikte gösteren fotoğraf.

bir anlayış değildir. Bu durumun, Sun Tzu tarafından, "Savaş Sanatı" eserinde yapılan bir değerlendirme sayesinde, en az M.Ö. 6. asırdan bu yana var olduğunu anlamak mümkündür. Sun Tzu'nun değerlendirmesine göre işgal edilen bölgedeki kültür varlıklarının yağmalanması veya kültürel varlıklara zarar verilmesi, o bölgedeki halkın intikam duygularını besleyecek ve intikam uğruna yapacakları karşı saldırıları meşrulaştıracaktır.[132] Aynı yorumun, 19. yüzyıl stratejistlerinden Clausewitz tarafından da yapılmış olduğu;[133] yine 19. asırda, Avrupa'nın Napolyon Savaşları sonrasında imzalanan Paris Antlaşması ile Napolyon'un işgali sırasında el koyma veya antlaşmalar sonucunda aldığı kültür varlıklarının iadesine ilişkin bir madde içerdiği; 1919 yılında imzalanmış olan Versay Barış Antlaşması ve aynı tarihli Saint-Germain Antlaşması'nın da kültür varlıklarının ait olduğu yerlere iadesine yönelik özel olarak hazırlanmış maddelerinin bulunduğu[134] göz önüne alındığında, işgal kuvvetlerinin diplomatik olarak bir takım müdahalelerle Osmanlı Devleti

sınırlarından götüreceği eserleri bir hukuki zemine bağlamak istemiş olabilecekleri hem Avrupa içi pratiklerle uyumlu hem de savaş sanatı bağlamında stratejik hareket etme istekleriyle de ilişkili olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar bu çıkarım, kültür varlıklarının işgal sırasında ve sonrasındaki siyasi ve hukuki olarak konumunu belirlemiş olan antlaşma ve gelişmelere dayanmaktaysa da şu an elimizde 1921 taslağının doğrudan işgal güçlerinin girişimiyle gerçekleştiğini kesin olarak ortaya koyan bir belge de bulunmamaktadır.

Bununla birlikte Sevr Antlaşması'nın, Osmanlı yetkililerinin yeteri kadar muhatap alınmadığı konferanslar neticesinde hükümete dikte ettirilmiş bir metin olduğu gerçeğini de her zaman hatırda tutmak gerekmektedir.[135]

Ancak bu hususun, üzerinde çalışılmaya ve düşünülmeye değer bir konu olduğu ve bugüne kadar kapsamlı ve yeterli bir şekilde ele alınmadığı da bir gerçektir.

1906 Nizamnamesi'nin halen yürürlükte bulunduğu 20'li yıllarda, Milletler Cemiyetinde de birtakım hareketlilikler gözlenmektedir. Milletler Cemiyeti, 1921 yılında yapılan İkinci Genel Kurulu'nda entelektüel işbirliğine ilişkin uluslararası sorunları inceleyecek bir komitenin kurulmasına karar vermiştir.[136] Bu karar doğrultusunda Milletler Cemiyeti çatısı altında kurulan Entelektüel İşbirliği Komitesi, arkeolojik kazıların düzenlenmesine ilişkin hususları tartışarak komiteye sunulmuş olan bir raporu kabul etmiştir.[137] Bu rapor arkeolojik alanların listelerinin oluşturulması, araştırma planları hazırlanması, araştırmalara ilişkin mevzuat oluşturulması, arkeolojik anıtların korunması için uluslararası düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, arkeolojik alanların korunmasında yeterliliği bulunan ülkelerde, yerinde (in-situ) koruma çalışmaları planlanması, kazılar sonucunda elde edilen buluntuların, ev sahibi ülke ve araştırmacının ülkesi arasında paylaşılması, arkeoloji alanında çalışacak devlet birimleri kurulması, keşifler ve kazılar için politik destek sağlanması, arkeolojik kazıların izin belgesine bağlanması, kazıda bulunan her şeyin arkeolojiden sorumlu birime bildirilmesi ve gönderilmesi, ev sahibi ülkenin merkezi ve yerel müzelerce seçilecek buluntulardan geriye kalanlarından hâfire pay

olarak verilmesi gibi önerilere dayanmaktadır. Bu rapor, Uluslararası Akademik Birlik (International Academic Union) tarafından Mayıs 1922'de kabul edilmiş rapor temel alınarak hazırlanmıştır.[138] Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus da Uluslararası Akademik Birlik tarafından rapor kapsamında ortaya koyulan önerilerin, "manda rejimi altındaki veya benzer koşullardaki ülkelerde" uygulanmak üzere hazırlanmış olmasıdır. Ancak bu tavsiyelerin alanındaki uzman kişilerce hazırlandığı için herhangi bir ülkedeki herhangi bir arkeolojik alan için de uygulanabileceği raporda ifade edilmiştir.[139]

Genel olarak uluslararası organizasyonların pratiğine bakıldığında, önden hazırlanan taslakların katılımcılara dağıtıldığı, görüş ve önerilerin oluşmasına makul zaman bırakıldığı görülebilmektedir. Bu bağlamda, 1922 yılındaki önerilerin 1921 yılında yapılmak istenen nizamnameye şaşırtıcı şekilde benzediğini gözden kaçırmamak, bu belgeyi yorumlarken başka bir açıdan bakmayı mümkün kılabilecek niteliktedir.

Türkiye'de 1906 yılında yürürlüğe girmiş olan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin uygulanmasının sürdüğünü arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Müzelerdeki eski eserlerin kataloglarının çıkarılarak tasnif edilmesi, eserlerin listelerinin çıkarılması[140], illerde bulunan eski eserlerin kayıt altına alınması[141], eski eserlerin bakım ve tamiri için ödenek ayrılması[142], yabancı hâfirlere kazı izni verilmesi[143], kültür varlıklarının yurt dışına kaçırılmasının önlenmesine ilişkin vakalar[144], tarihi eserlerin korunması ve onarılması için vilayetlere gönderilen tamimler[145], tarihi bina ve alanların korunması için bekçi atanması[146] gibi kültür varlıklarını korumaya ve o dönemki uluslararası tartışmalarla uyumlu belgeleme, tasnif araştırma ve güvenliğe almak gibi adımların atıldığı görülmektedir.

Yasadışı kazılar ve kültür varlıklarının yasadışı ihracı, uzun yıllar boyunca öncelikle sıradan insanlar veya örgütlenmeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber 18. Yüzyıldan itibaren kültür varlıklarının yasadışı el değiştirmesi alanındaki ana aktörlere bakıldığında en çok yabancı araştırmacılar/arkeologlar göze çarpmaktadır. Eser götürmek için değil yalnızca kazı yapmak için izni olduğu

halde buldukları eserleri yurt dışına kaçıran pek çok arkeolog veya hâfir olduğu bilinmektedir.

Örneğin dünyaca ünlü Troya Antik Kentinde bulduğu kültür varlıklarını Türkiye'den kaçıran Heinrich Schliemann'ın izinli bir hâfir olduğu bilinen bir gerçektir.[147] Benzer bir olay Atina'dan götürülen Parthenon Mermerlerine ilişkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Lord Elgin tarafından yönetilen İngiliz ekip, bir kazı iznine ve "üzerinde yazıt ve figürler bulunan bazı taşları almak" için izne sahiplerdi. Bu izni sağlayan fermanın orijinali Osmanlı Devlet Arşivlerinde bulunamadığından Lord Elgin'in üstü figürlü bazı taşları götürmeye, iddia edildiği gibi, izinli olup olmadığı teyit edilememektedir.[148] Ancak bu izin doğruysa bile bir tapınağın neredeyse tüm mimari öğelerini kapsadığını düşünmek mümkün değildir.

Bu durumda bu alandaki ilk hukuki dokümanların zaten daha önceden tespit edilmiş olan aktörlerin ve onların faaliyetlerine odaklanmış olması, anlaşılabilir bir durumdur. (Eski Eser Mevzuatının Dönüşümü ve Gelişimi konusunda Dünyadaki diğer gelişmeler ve tarih süreç hakkında detaylı bilgi ve yorum eklerde mevcuttur.)

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZECİLİK VE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

MÜZE KAVRAMI VE MÜZELERİN GELİŞİMİ

Müze, Grekçe *mouseion* kelimesinden türetilmiştir.[1] "...Yunan mitolojisinde Zeus ile Mnemosyne'nin kızları olan *mousalar* (ilham perileri) adı verilen tanrıçalara adanan tapınak ile sanat ve bilimle uğraşılan yer anlamına gelmektedir."[2] Eski çağlarda mabetlerde/tapınaklarda korunan ilk koleksiyonlar, tanrı ve tanrıçalara adanan şeylerden ibaret olarak görünmektedir. Miladi ikinci asırda yaşamış Yunanlı Pausaanias'dan aktarıldığına göre Atina Akropolündeki büyük merasim kapısı olan Propylon'un soluna bitişik alanda resim koleksiyonları bulunmaktadır ve burası halka açık bir alandır.[3] Her biri serbest sanatlardan birini koruyan perilerden ötürü buraya müze denilmektedir. Halil Edhem'in ifadesiyle, *"Müze diye önce Atina'da müzelere ayrılan bir tepeciğe ve sonraları, özellikle ilme, fenne ve güzel sanatlara ait olan binalar akla gelirdi."*[4] Bilinen ikinci örnek, Mısır'da hükmeden Ptolomee Philadelphes'in M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında İskenderiye'de kurduğu müzedir. Üçüncü örnek ise Bergama'da, takriben aynı devirlerde Attalides hanedanından Attalos ve Eunemes'in kurduğu müzedir.[5] Leonard Wolley'e göre, ilk müze etiketinin bulunduğu yer olarak tanımlanan Babil Ur kentindeki Prenses Ennigaldi'ye atfedilen müze de M.Ö. 550'lere uzanan tarihiyle bu kronolojide yerini alacak hatta ilk sıraya yükselecek mahiyettedir.[6] Ancak neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu genel kabul gören müze fikri[7] içinde bu sıralamanın ne kadar doğru olduğunu bilmek ve kesin sınırlar çizebilmek pek de kolay değildir.

Antik dönem koleksiyonlarından modern müzelere kadar ilk müzenin nerede olduğu, nasıl bir yer olduğu, hangi özellikleri taşıdığı, hangisinin gerçekten ilk olduğu, konuyla ilgili tüm çalışmalarda ele alınmış olsa da bu hususta net ve kesin hükümler vermenin kolay olmadığı aşikârdır. Halit Çal'ın yorumuyla, konuyla ilgili yayınlarda benzer hükümler, çelişkili ve yetersiz bilgiler mütemadiyen tekrarlanmıştır. Bu bilgiler doğrudan atıf eksikliği, bilgi noksanlığı veya yorum yetersizliği gibi sarmallarda sıkışmış gibi görünmektedir.[8] Kesin olarak değerlendirilebilenler ise şöyle belirginleşmektedir; en eski devirlerden itibaren biriktirmeye dayalı faaliyetlerin olduğu, Helenistik dönemden başlayarak *gymnasiumlarda*[9], fiziki eğitimle birlikte zihnî eğitime de ağırlık verildiği; bu dönemde *mouseion*larda sosyal faaliyetlerle birlikte felsefi konuşmaların ağırlık kazandığı, bir müddet sonra mouseionların entelektüellerin buluşma noktası haline geldiği ve bu yapıların içinin daha özenli biçimde düzenlenerek pek çok sanat eserinin sergilenmeye başladığı; koleksiyon oluşturmanın Roma kültürünün vazgeçilmez bir özelliği haline geldiği, Ortaçağ'da antik mabetlerin yerini kiliselerin aldığı, müze şeklinde olmasa da kiliselerde koleksiyonların oluştuğu;[10] Fransız İhtilali'nin diğer toplumsal konularda olduğu gibi müzecilik alanında da dünyayı etkilediği, bilhassa kamuya açıklık konusunun yerleşmesinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.[11]

16. asırdan itibaren öncüllerinden daha gelişmiş sanat galerileri kurulmaya başlanmış, Rönesans çağının sonlarına doğru bütün mühim saraylarda değerli eserlerden teşekkül eden bölümler oluşmuş ve yaygınlaşmıştır.[12] Avrupa'da Medici, Este, Gonzague ve Farnese aileleri, bir araya getirdikleri koleksiyonlarla ün kazanmış, İtalyan Ulisse Aldrovandi'nin tabiattan seçtiği ilginç objeleri teşhirinden sonra Toskana Grandükü I. Cosimo koleksiyonunu, Uffizi Galerisi'nde halkın beğenisine sunmuştur.[13]

1552-1605 yılları arasında yaşayan İtalyan Ulisse Aldrovandi'nin tabiatın bütün varlıklarından derlediği örneklerle bir müze kurma teşebbüsünde bulunduğu, İngiliz Sir Hans Sloane'nin (1660-1753) kendi ilmî görüşüne uygun bir bitki koleksiyonu hazırladığı

ancak bu koleksiyonun halka açık olmadığı, asrının bilinen tarihçi ve koleksiyonerlerinden olan Elias Ashmoll'un, (1617-1753) kurduğu müzesini ilk defa belli ölçülerde halkı açık tuttuğu bilinmektedir.[14] 17 ve 18. asırlarda, saray koleksiyonları tasnif edilmeye daha nitelikli ve sistematik bir biçimde teşhir edilmeye başlanmıştır. 1665 yılında Samuel von Quiccheberg adlı bilgin tarafından "Inscriptiones" isimli eser neşredilmiştir. Müze ve müzecilik konularındaki ilk bilimsel kitap olarak kabul edilen bu eserde, bir müzenin nasıl tesis edilmesi gerektiği belirtilmiş ve belli ilkeler çerçevesinde sınıflandırmalar gösterilmiştir. Bu eseri, 1727 yılında müzeciliğin bilinen ilk el kitabı sayılan Neicklius'un, "Museographia" adlı eseri izlemiştir. Müzelik eşya toplamanın kurallarını kapsayan bu eserin ardından ilmî kaidelere göre koleksiyon oluşturma merakının yaygınlaştığı düşünülmektedir.[15] Halkın da ziyaret edebileceği müzeler tesis edilmesi fikrinin ilk defa 1746 yılında Fransız La Font de Saint Yenne tarafından ortaya atıldığı düşünülmektedir.[16] Ancak yukarda zikredildiği gibi daha eski örnekleri olduğu da ifade edilmektedir.

19. asır eski eserlerin müzelerde toplanması adına mühim adımların atıldığı bir devre olmuştur. İngiliz Sir Hans Sloane'nin koleksiyonu, 1753 yılında British Museum'a dönüşmüş,[17] 1798 yılında Napolyon'un Mısır'dan getirdiği eserlerin teşhiri için kurulan Musee Central des Arts, 1802 yılında Musee Napoleon adını almıştır. 1852'de Hermitage Müzesi halka açılmış; ismi South Kensigton olan meşhur İngiliz Müzesi, 1899 yılında "Victoria and Albert Museum" olmuştur.[18]

Çoğunlukla yöneticilerin, ayrıcalıklı zümrelerin ve üst sınıfların ellerinde şekillenen ilk koleksiyonların ve onlardan doğan müzelerin kuruluş yıllarında halktan kopuk olduğu; halkın, "bu tapınaklardan uzak tutulduğu", halkın müzeye kavuşmasının Fransız İhtilali'nden sonra Louvre Sarayı'nın halka açık bir müze haline getirilmesiyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Shaw'un yorumuyla iktidar burada tüm simgeleriyle teşhir edilmektedir ve bu simgelerin halkı temsil eden cumhuriyetin elinde olduğu bu şekilde de gösterilmektedir. Yine Britanya'da da 19. asrın ortalarında, halkın müzeye alınıp

alınmayacağının hararetle tartışıldığı bilinmektedir.[19] Osmanlı devrinde de bu durumun tezahürleri görülebilmektedir. 10 Mart 1876 tarihli *Sabah Gazetesi*'nin, "Müzehâne" başlıklı yazısında, şöyle denilmektedir:

> "Avrupa'da müzehâneler, şehirlerin en merkezi mahallerinde tesis olunarak, her gün sabahtan akşama kadar açıktırlar; herkes sualsiz, cevabsız girebilir; hatta taklit ve istinsaha dahi ruhsat vardır. Âlemde bulunan âsâr-ı atîkanın yüzde sekseni Memâlik-i Osmani'de bulunmuştur desek mübalağa etmiş olmayız. Hal böyle iken, müzehânece Avrupa memalikinin kâffesinden geriyiz. Memâliki Mahrûse'de bulunan âsâr-ı atîka Avrupa müzehânelerini zenginletmektedir. (...) Avrupa'da müzehânelerin her vakit açık olduğunu yukarıda söyledik; bizim Ayasofya kurbunda bulunan müzehaneye duhulün yasak olması hikmetini anlayamıyoruz. Müzehâne, kütüphâne, mektep, cami gibi umumun ihtiyacına mahsus mahallerden olduğundan, her vakit herkese açık olmak ve seyretmek isteyenlere suhuletler bile gösterilmek lazım gelir. Gerek Memâlik-i Mahrûsede bulunan âsâr-ı atîkanın elden çıkarılmaması ve gerek müzehânenin herkesin müstefit olabileceği bir surete konması hususlarını Maarif Nezaret-i Celilesinin nazar-ı dikkatlerine arz ederiz."[20]

Hangi dürtülerle toplanıp biriktirilmiş olursa olsun, bu devreye kadar sanat eserlerinden ve eski eserlerden teşekkül eden bu koleksiyonlara ilk müzeler olarak bakılabileceği düşünülmüş; yalnız bu koleksiyonların, eğitimden ziyade gösterişe yönelik bir içeriği haiz olduğu değerlendirilmiştir.[21] 19. asırdan itibaren artarak devam eden ve her dönemeçte yenilenerek güçlenen müzeler, artık modern kentlerin en önemli kültür duraklarından birisi haline gelmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise müzeler özellikle Batı'da, her milletin kendi modernliğini gösterebileceği bir alan haline gelmiştir.[22]

Hem devlet müzeleri olarak faaliyet gösteren hem de kişi ve özel kurumlar tarafından oluşturulan müzeler, her geçen gün açılmaya ve büyümeye devam etmektedir.

Bütün bunlarla birlikte günümüzdeki müze mefhumunun, kelime anlamı bakımından kadim köklerinden oldukça farklı olduğu da açıktır.[23] "1956 yılından beri Türkiye'nin de üyesi olduğu International Council of Museums (ICOM) adlı kuruluşun genel tanımlamasına göre müzeler, "Tarihî-arkeolojik eserlerin ve tabiattan toplanmış nesnelerin teşhir edildiği mekânlar, tabii parklar, nebatat ve hayvanat bahçeleri, akvaryumlar ve halkın ziyaretine açık biçimde düzenlenmiş tarihî ören yerleri"dir."[24] Ancak bu tanım da sabit ve kesin değildir. Müzenin tanımı değişmeye devam etmektedir. Ağustos 2022 tarihinde, Prag'da yapılan ICOM Olağanüstü Genel Kurulu tarafından kabul edildiği şekliyle mevcut tanım şu şekildedir: "Müze, somut ve somut olmayan mirası araştıran, toplayan, koruyan, yorumlayan, sergileyen ve toplumun hizmetinde olan, kâr amacı gütmeyen, kalıcı bir kurumdur. Halka açık, erişilebilir ve kapsayıcı olan müzeler, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği teşvik eder. Eğitim, eğlence ve bilgi paylaşımı için çeşitli deneyimler sunar; etik, profesyonel olarak ve toplulukların katılımıyla çalışır ve iletişim kurar."[25] ICOM tarafından 1946, 1951, 1961, 1974, 2007 ve 2022 yıllarında, toplam altı farklı müze tanımı yapılmıştır.

Lakin dünya mütemadiyen ve pek hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu değişimlerden müzeler de etkilenmektedir. Eser odaklı eski müzecilik yerini insan ve iletişim odaklı yeni bir müzeciliğe bırakmaktadır.[26] Öyle ki, artık içerisinde eski eser olmayan müzeler kurulmaktadır.[27] Hatta müzeciliğin yeni bir biçimi olarak sanal müzeler açılmaktadır; bilhassa dünyayı etkisi altına alan ve sokağa çıkma yasaklarının uygulanıp insanların evlerinde kaldığı pandemi döneminde sanal müzelere, Türkiye'den de çok kısa zamanda milyonlarca sanal ziyaret gerçekleşmiştir.[28] Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 25.03.2020 ile 31.12.2021 tarihleri arasında gerçekleşen sanal ziyaret sayısı, 23.018.802'dir.[29] Çok yakın bir zamana kadar müzeler, bilhassa belli bir kültürel seviyeye ulaşmış kişilerin kendi istekleriyle gidip gezdiği mekânlar olarak pasif bir konumdayken artık ziyaretçiyi bekleyen değil onu çağıran aktif müesseseler haline gelmiştir.[30]

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZECİLİK

Başta İslamiyet öncesi devre olmak üzere Orta Asya'dan başlayarak tarihi seyir içinde Türklerde eski eserin nasıl algılandığı, korumaya yönelik faaliyetlerin olup olmadığı, varsa ne şekilde tezahür ettiği hem dünyada hem de Türk kültüründe müze ve müzeciliğin gelişimine bakarken ihmal edilen alanlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Bu hususta daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulduğu gözlemlenebilmektedir.

Nitekim Türk müzeciliğinin köklerinin Türkistan'da, atalarının anılarını ebedileştirmek isteyen Türklerin, "Bengü Taş" diye adlandırılan mezar taşlarına atalarının suretlerini kazımaları ve daha sonra buraların ziyaret edilebilen alanlar olmalarından başlanarak aranması gerektiği de ifade edilmiştir.[31]

Türklerin de tarih boyunca değerli nesneleri topladıklarına, bunları devlet hazinelerinde sakladıklarına dair bilgiler mevcuttur. Bu hazinelerin yalnızca savaş ganimetlerinden ve hediyelerden değil ayrıca nitelikli ustalar tarafından imal edilmiş değerli eserlerden de oluştuğu görülebilmektedir.[32] Nitekim 568 yılında Batı Göktürk Kağanlığını ziyaret eden Bizans elçilik heyetinin başında bulunan Zemarkhos, Kağan'ın hazine çadırında gördüklerini, "Roma zevkinden geri kalmayan ihtişam" diye nitelemiştir.[33] Türkiye'de müzecilikle ilgili en eski kitaplardan bir sayılan Enver Behnan Şapolyo'nun, "Müzeler Tarihi" adlı eserinde, *"Avrupa krallarında, tarihi eserleri sakladıkları salonlar olduğu gibi, Türk hakanlarının da saraylarında kıymetli sanat eserlerinin toplandığı muhteşem salonlar da vardı"* denilmektedir. Müellif ayrıca bu hakanların ganimet olarak aldıkları kıymetli eşyalarla kendilerine ve atalarına ait sanat eserlerini de muhafaza ettiklerini belirtmiş; Atilla'nın sarayında büyük bir kıymetli eserler hazinesinin olduğunu, Gazneli Mahmut'un Hindistan'dan aldığı değerli eşyalarla sarayında bir müze oluşturduğunu, Timur ve Cengiz'in de sarayında değerli nesneleri sakladığını, Selçukîlerin de tarihi eserleri Konya'da topladıklarını ifade etmiştir.[34]

Nitekim Türk tarihinde eski eserlere özel ilgi duyan ve koleksiyona sahip olan isimlerin varlığı bilinmektedir. Anadolu'da bilinen en eski koleksiyonerlerden biri de Dulkadiroğlu Beyi Alaüddevle'dir. Alaüddevle, Maraş Kalesindeki Hitit aslanlarını toplatmış, bunların bir kısmı daha sonraları kaybolmasına rağmen iki aslan heykeli İstanbul'a, bugünkü Eski Şark Eserleri Müzesi'ne getirilmiştir.[35]

1471 yılında Venedik Elçisi olarak Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın hazinesini gören Josaphat Barbaro, kendisine Uzun Hasan tarafından bizzat gösterilen eserler arasında kaftanlar, kürkler, halılar ve mücevherler olduğu gibi "eski çağlardan bir tanrıçanın heykelciği" bulunduğunu ve Uzun Hasan'a, putperestlerin ona taptığını söylediğini ifade etmektedir.[36]

Genel kanı, Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde de ganimetlerin veya hediyelerin sarayda saklanmasından başka müzecilikle ilişkilendirilebilecek ilk uygulamanın, Anadolu Selçuklularının antik devir heykellerini Konya Kalesi surlarında kullanması olarak görülmektedir.[37] Konya Kalesinde antik devir heykellerinin kullanılması Semavi Eyice tarafından

> "...belki Türk tarihinde ilk müze denemesi..." diye nitelendirilmiştir. Eyice, bu hususta şöyle yazmıştır: "Konya'nın ortasında yükselen bir höyük olan yığma tepenin etrafını surlarla çevreleyen Selçuklular, belki Türk tarihinde ilk müze denemesini yapmışlar ve ellerine geçen her döneme ait her çeşit işlenmiş taşı bu sur duvarlarının dış yüzlerine yapıştırarak sergilemek suretiyle bir bakıma bir müzeci anlayışıyla davranmışlardır."

Bugün hiçbir izi bulunmayan bu surlar, Fransız Seyyah Laborde'nin 1837'de yayınlanan "Voyages en Asie Mineure et en Syrie" adlı eserindeki gravürlerde bu kabartmalar ve heykellerle tasvir edilmiştir.[38]

Tahsin Öz, Türkiye'de silah ve kitaplardan başlayarak sanat eserlerinin hâtıra olarak veya dini sebeplerle muhafaza edilmesinin çok eski bir gelenek olduğuna işaret etmiştir. Özellikle cami ve türbelerdeki on binlerce eserden, Selçuklulardan başlayarak vakfiyelerden, teberrükat kayıtlarından ve şeri sicillerden, eski adet ve itikatlara dair

hayli bilgi elde edilebileceğini belirtmiştir. Öz, yaptığı incelemelerle türbelerin her birinin, zamanına göre birer müzecik olduğu kanaatindedir.[39] Nitekim Konya'daki Sultanlar Türbesinin, yalnızca sultanların defnedildiği bir yer değil özel eşyalarının da saklandığı kutlu bir mekân olarak görüldüğü değerlendirilmektedir.[40] II. Kılıçaslan'ın yaptırdığı türbede değerli eserlerin muhafaza edildiği, hükümdarların sancakları ve benzeri eserlerin de burada korunduğu bilinmektedir.[41] Nitekim bugün de türbelerin birçoğu, aynı geleneğin devamı olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünde, Türbeler Müzesi Müdürlüğü adı altında ve binlerce esere ev sahipliği yaparak ziyaretçilerini ağırlamaya devam etmektedir.[42]

İslam öncesi devrin Bengü Taşlardan, İslami devrin ise türbelerden başlanarak incelenmesi, belki de Türk müzecilik tarihinin ilk izlerini aramak için isabetli hareket noktaları olarak değerlendirilebilir.

Bütün bunlara ilave olarak Osmanlı sosyal tarihine bakıldığında özellikle toplumun üst kesimlerinde, Türk ve İslam kültürüne ait eserlerin toplanmasının oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Başta el yazması kitaplar, silahlar, tezhipli eserler, hat levhalar, çini sanatının özel örnekleri ve dini eşyalar toplanmış, biriktirilmiş ve vârislere miras olarak da bırakılmıştır.[43]

Her ne kadar eski eserlerin nasıl algılandığıyla ilgili olarak elimizde kuruluş devrine dair yeterli belge yoksa da Osmanlı Devleti'nin Yenişehir, Bursa ve Edirne'deki "Hazine"leri de devirlerinin müzeleri olarak değerlendirilmiştir.[44]

Ancak bu hususlaki esas büyük faaliyetlerin, bilhassa hazinenin koleksiyon biçiminin belirginleşmesinin ve bu koleksiyonların zenginleşmesinin, Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde olduğu görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmet'in, bugünkü manada müzelik değerdeki eserleri toplatması ve Müze-i Hümâyûn'un öncüsü olarak görülebilecek Cebehanede bir araya getirmiş olması,[45] Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethinden sonra kutsal emanetleri İstanbul'a getirmesi ve muhafaza altına alması,[46] II. Bayezid'in, Şeyh Hamdullah'a hazineden, Yakut el-Müstasımî'ye ait yedi hattı çıkarıp eğitim materyali

olarak vermesi[47] ve benzeri örnekler, bu kronolojide kendilerine yer bulmalıdır. Bunlarla birlikte Kanuni Sultan Süleyman'ın Sadrazamı İbrahim Paşa'nın, Macaristan seferinden dönerken getirdiği eski eserlerden, Herkül, Apollon ve Diana heykellerini sarayının önünde, başkentin en önemli mekânlarından biri olan at meydanında sergilediği bilinmektedir. Peçevi, bu bahsi şöyle nakletmektedir:

> "Budin Kalesi kapısı dışına dikilmiş garip ve acaip birer sanat eseri olan tunçtan üç heykel vardı. Kanımca büyük olanı, bir zamanlar tüm kâfirlere egemen olan bir kralın heykeli idi. Öteki ikisi ise az daha küçük boyda ve yine aynı biçimde olup, aynı hükümdarın kendisinden sonra krallık tahtına geçen oğullarının heykelleri imiş. Fakat bunlar çok garip ve acaip biçimde olduğundan halkın seyretmesi için gemilere yüklenip İstanbul'a naklolundu. Hatta bunlar Atmeydanında her biri bir taş kürsüye dikildi ve seyreden halk hayran kaldı."[48]

Peçevi'nin ifadesinden bu eserlerin tam bir müze gibi hem halka açık biçimde sergilendiği hem de halkın bunlara hayran kaldığı anlaşılmaktadır.

Ancak bu hadiseden ötürü devrin şairlerinden Figani'nin, "Dünyaya iki İbrâhim geldi, biri put kırdı, öteki put dikti" mealindeki beyti de hatıra gelebilir. Her devirde her konu için lehte ve aleyhte tutumların olabileceği bir gerçekse de meşhur beytin, Figani tarafından söylenmediğine; çok daha eski devirlerde Gazneli Mahmut döneminde söylenmiş olduğuna dair kayıtların mevcut olduğu da bilinmektedir.[49]

Yine saray koleksiyonlarındaki eserlerin sergilenmesi babında, şu örneği de hatırda tutmak gerekmektedir. Bir kutsal emanet olarak muhafaza edilen Hırka-i Saadet etrafında önemli gelenekler oluşmuş; padişahlar Topkapı Sarayı'nı terk ettikten sonra bile devam eden bu uygulama ile Ramazan ayının on beşinci günü, Hırka-i Saadet, ziyarete açılmaya devam edilmiştir. Bu ziyaretlerde Hırka-i Saâdetin altın anahtarlı altın sandukasının, bizzat sultanın eliyle açıldığı, yedi ipek bohça içindeki Hırka-i Saâdetin çıkarılıp uçları

su dolu bir kâseye batırılarak ıslatıldığı ve bu suyun dolu kazanlara bölünerek kazanlardaki suyun içilmek üzere dağıtıldığı bilinmektedir. I. Ahmet tarafından başlatılan bu geleneğin, daha sonra, Hırka-i Saâdete zarar verdiği gerekçesiyle bohçanın yalnız bir kısmı ıslatılarak devam ettirildiği de ifade edilmektedir.[50]

Halil Edhem, hazinede toplanan nadir eşyalara dair şöyle demektedir: "*Yavuz Sultan Selim'den beri Osmanlı padişahlarının hazinelerinde topladıkları nadir eşyalar ve Çin porselenleri bizleri bugün dahi şaşkınlığa uğratacak derecede kıymetlidir.*"[51]

Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren Cebehane'de eski eserlerin toplandığı; toplama, koruma ve sergileme özellikleri barındırmasından ötürü Semavi Eyice tarafından, Askeri Müze'nin kuruluş tarihinin 1453 olarak değiştirilmesinin önerildiği daha evvel ifade edilmişti. İstanbul'un fethinin akabinde cephanelik olarak kullanılan Aya İrini, uzun müddet, bu göreviyle birlikte sergi işlevini de sürdürmüştür.[52]

Halil Edhem Bey

İlk Müze Tecrübeleri

III. Ahmet devrinde, 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan ve "Lale Devri" diye adlandırılan uzun barış dönemi eğlence, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.[53] Kâğıt üretiminden matbaaya, çiniden çuhaya birçok yeniliğin hayata geçirildiği bu dönemde, orduda da reformlar gerçekleştirilmiştir.[54] III. Ahmet dönemi askerî reformlarıyla orduya ait birçok silahın hükmü kalmadığından bunlara ev sahipliği yapan Aya İrini de cephanelik olma özelliğini yitirmiştir. İçindeki malzeme ve düzeniyle bir sergi kurulmasına uygun olan Cebehane, yapılan tamirat ve değişikliklerle bir nevi "silah müzesi" haline getirilmiş ve 1726 yılında, Dar-ül Esliha (silahlar evi) adını almıştır.[55] Wendy M. K. Shaw, bu sergiyle ilgili bilgi veren bazı isimlerin yazdıklarını özetlemiş ve bunların yalnızca en ilginç buldukları eserlerden söz ettiklerini belirtmiştir. 1766 yılında İstanbul'u ziyaret eden Jean-Claude Flachat, burada Vaftizci Yahya'nın kol kemiğini göremediğinden bahsetmiş; 1812 yılında bu sergiyi gezen Britanyalı E. D. Clarke, asılı duran silahları, kalkanları ve Bizans İmparatorlarının savaş aletlerini gördüğünü ifade etmiştir.[56]

"Dar-ül Esliha'nın ömrü uzun olmamış, 3. Selim ve 2. Mahmut devirlerindeki yeniçeri ayaklanmaları sonucunda kısmen yağma ve saldırıya uğradığından kapanmıştır."[57] Yeniçeri Ocağı'nın lağvında Dar-ül Esliha yağmaya uğramış, buradaki silahlar imha edilmiş ve mekân Harbiye Anbarı ismini almıştır.[58] Anbar olarak bir müddet yine silahlara ev sahipliği yapan Aya İrini, 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri olan Fethi Ahmet Paşa tarafından iç avlusunun çevresindeki odalara iki koleksiyon yerleştirilmek suretiyle yeniden tanzim edilerek bir kez daha müze hüviyeti kazanmış ve bu defa bilinçli ve özenli ilk müzeolojik teşhirin mekânı olmuştur.[59]

Bu devre Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte girilen süreçten bağımsız değerlendirilmemelidir. Tanzimat'ın ana gayesinin dağılan devleti bir arada tutabilmek olduğu açıktır. Ayrılıkçı ayaklanmaları durdurabilmek ve isyanları önleyebilmek için azınlıklara yeni haklar vermek, Müslüman ve Hıristiyanları yakınlaştırmak ve Osmanlı

Devleti'nin Avrupa dışında kalmasını önlemek;[60] devleti parçalama raddesine geldiği düşünülen Mısır meselesini çözebilmek,[61] Tanzimat'ın sebepleri arasında sayılabilir. Fakat belki de en mühimi Mustafa Reşit Paşa başta olmak üzere devrin bürokratlarının, başlarına gelenleri Osmanlı toplum düzeninin temellerinde ve devletin işleyişinde arayıp bulmaları olsa gerektir. Tanzimat Fermanı'nda, "usul-i atikayı bütün bütün tağyir ve tecdid"[62] etmekten bahsedilmesi, düzenin değişmesine olan inancı gösteren bir işaret gibi görülebilmektedir. Bu devrede merkezi idaredeki modernleşmenin, mali yeniliklerin, eğitim müesseselerindeki çağdaşlaşma atılımlarının, zamanla da olsa gelişen yargı değişimlerinin, ilgili çeşitli kanunların çıkarılmasının;[63] bu vesileyle mali işlerin bir düzene girmesinin, merkezi hükümete eskisinden daha fazla itaat edilmesinin ve noksanlarına rağmen bütünüyle Tanzimat'ın uygulanmaya başlanmasının devlete bir güç kazandırdığı düşünülmüştür.[64] Bir modernleşme çabası olarak değerlendirilen Tanzimat'ın bu gayesinin şehir alanındaki iz düşümü de batılı anlamda bir kent olmuştur. Avrupa başkentlerini gören ve burada görev yapan Osmanlıların bu kentleri hayranlıkla anmaları/anlatmaları, örtülü biçimde bu kentlerin model olarak görüldüğünü de işaret etmektedir.[65] Bu dönemin yeni yönetim anlayışı, 19. asır kent yapısında mühim değişikliklere sebebiyet vermiştir. Yeni yönetim şekli, yeni kent merkezleri ve yeni kurumlara ihtiyaç duymuştur. Tanzimat yöneticilerine göre bu dönüşüm geleneksel Osmanlı kurumlarıyla sağlanamaz; ihtiyaç duyulan altyapı vakıflar eliyle kurulamazdı. Hem yeni ihtiyaçlara cevap verme idrak ve takatinden uzak müesseseler hem de modern kentin teessüsüyle doğan gereksinimler yeni bir sistemi de mecbur kılmıştır.[66] Tam da bu dönemde, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Türk müzeciliğinin temeli, Sultan Abdülmecit döneminde Fethi Ahmet Paşa'nın gayretleriyle atılmıştır.[67] Bu temelin atılması ile Tanzimat bürokrasisinin eski eserleri değerlendirdiği ve bu alanda bir görüş sahibi olduğu değerlendirilmiştir. Tanzimat döneminin de bütün noksanlarına rağmen müzeciliğin kurumlaştırıldığı devre olarak okunduğu görülmektedir.[68]

Harbiye Anbarına, "Mecmua-i Esliha-i Atika" ve "Mecmua-i Âsâr-ı Atîka" isimleri ve 1263 tarihi, Aya İrini'nin karşılıklı revakları üzerine hakketirilmiş[69] ve bu tarih birçok yazar tarafından ilk Türk müzesinin kuruluşu olarak kabul edilmiştir.[70] Ancak bu koleksiyonun tam bir müze olmadığı, müzenin öncüllerinden olduğu yahut müzecilik alanında önemli bir adım olarak görüldüğü gibi muhtelif yorum ve değerlendirmeler de yapılmıştır. Müze-i Hümâyûn adına basılan Rehnüma'da:

> "Müze-i Hümâyûn Tarihçesi" başlıklı giriş bölümünde bu hadise şöyle anlatılmıştır: "Bundan altmış dört sene mukaddem yani hicret-i nebeviyyenin bin iki yüz altmış altıncı senesinde Tophane-i Amire Müşirliğinde bulunmuş olan Damat merhum Fethi Ahmet Paşa, âsâr-ı atîkaya merak ile edvar-ı muhtelifeye mensup olmak üzere ötede beride tesadüf olunduğunu istihbar eylediği antikaları Bab-ı Hümâyûn dâhilinde ve Darbhane-i Amire ittisalinde kâin ve ism-i kadimi (Aya İrini) olan Harbiye Anbarının bir köşesinde cem-ü iddihara delalet ve himmetle istikbalde bir müzenin vücuda getirilebilmesine yol açmış ise de müşarünileyhin vefatından sonra ancak Ali Paşa'nın sadareti zamanında yani 1285 sene-i hicriyyesinde âsâr-ı atîkanın cemiyle bir müze vücuda getirilmesi fikri yeniden peyda olmuştur."[71]

O dönemde Mekatib-i Umumiye Nezareti[72] bulunmasına rağmen müzenin veya ön müzenin kuruluşunun Tophane Müşiri[73] Fethi Ahmet Paşa tarafından gerçekleştirilmesi; Paşa'nın, Tanzimat devrinde birçok görev alması, Paris, Viyana, Londra ve Moskova gibi şehirlerde bulunması, buralarda sanat ve kültür hareketlerini takip etmiş olması, Tanzimat devrinin en önemli şahsiyetlerinden Büyük Reşit Paşa ve Âli Paşa ile birlikte çalışması, bu iki devlet adamı ve sarayla sıkı temasının olması ile açıklanmaktadır. Ayrıca Paşa'nın, Sultan Abdülmecit'in kardeşi Atiye Sultan'la evli olduğu da unutulmamalıdır.[74] Osmanlı Döneminde modern müzeciliğin, Fethi Ahmet Paşa'nın Sultan Abdülmecit'i ikna etmesiyle başladığı[75] da Sultan Abdülmecit'in, Yalova seyahati esnasında yerde dağınık vaziyette

duran taşlardan Konstantin'in ismi yazılı olan bir taş görüp *"Böyle büyük bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerde yatması doğru değildir"* diyerek toplatıp İstanbul'a göndermesiyle başladığı[76] da ifade edilmektedir. Bu hikâye birçok kaynakta, 14 Nisan 1910 tarihli *Servet-i Fünun Gazetesi* kaynak gösterilerek zikredilmiştir. Ancak gazeteye bakıldığında bu hikâyenin gazetenin yazısı değil Dersaadet'te bulunan Berlin Müzesi Direktörü Dr. Vigand'ın Osmanlı Müzesine ve Hamdi Bey'in hizmetlerine dair yazdığı bir yazının alıntısı olduğu görülmektedir. Vigand yazısında şöyle demektedir:

> "Bir gün Sultan Abdülmecit Yalova'da tenezzüh ettiği zaman yerde üzeri yaldızlı birçok taşlara tesadüf eder. Bunların ne olduğunu sual ettiği zaman taşların üzerinde Kral Konstantin'in namı muharrer bulunduğu kendisine söylenir. Bunun üzerine Hakan-ı mağfur 'Böyle büyük bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerlerde yatması doğru değildir' diyerek taşları toplatıp Dersaadet'e gönderir. O zaman Tophane Nazırı olan Damat Fethi Ahmet Paşa bu taşları muhafaza ederek eskiden beri esliha deposu olan Ayasofya Camii'nin yanındaki binaya naklettirir ve orada ilk müzeyi vücuda getirir. Sultan Abdülmecit'in diğer bir damadı bulunan Rıza Paşa dahi pirinçten mamul bir (Herkül) heykeli ihda eder. Bu bina dâhilinde zaten evvelden beri At Meydanındaki yılanların başları, İstanbul fethinde Haliç'i set eden zincirin bir parçası ile araba idare etmekle iştihar eden (Porfiryus)un bir heykeli bulunmakta idi. İşte müze tesisine bu suretle ibtidar olunmuştur."[77]

Bu ilk müzenin, Fethi Ahmet Paşa'nın gayretiyle mi yoksa Sultan Abdülmecit'in iradesiyle mi oluştuğunu bilebilmek pek mümkün görünmemektedir. Remzi Oğuz Arık bu ilk müzenin tesisinden şöyle bahsetmektedir.

> "Sultan Mecit'in 'Tophane-i Amire' Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın 1846/7'de 'Aya İrini' denilen Askeri Müze'de, bugünkü Türk müzelerinin ilk çekirdeğini meydana getirmesindeki sırrı

> henüz bilmiyoruz. Tahmin eyliyoruz ki, İmparatorluk Türkiye'sinde yapılan arkeolojik seyahatler, araştırmalar, kazılar: Türk hafriyatçılığının esasını kurmağa imkân veren zihniyeti doğurduğu gibi; Türk müzeciliğinin bu ilk teşebbüsünü de meydana getiren zihniyeti hazırlamıştır. Şurası aşikârdır ki bu teşebbüs, her bakımdan fevkalade bir şey, Türk müzeciliği için bir hareket başlangıcı olmuştur."[78]

Dar-ül Esliha koleksiyonlarına ev sahipliği yapan Harbiye Anbarı, Tophane Müşiri olarak Fethi Ahmet Paşa'nın sorumluluğunda bulunmaktadır.[79] Ancak Harbiye Anbarı yalnız Dar-ül Esliha'dan kalan eski silahlara değil bazı eski eserlere de ev sahipliği yapmaktadır. 17 Kasım 1846 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Harbiye Anbarında insan ve hayvan suretleri ile sair eski eserler bulunmaktadır ve Osmanlılar tarafından burası müze olarak görülmektedir. Belgelerde, buradan müze olarak bahsedildiği okunabilmektedir. *"...Suver-i insâniyye ve hayvâniyye ve sâireden ba'zı âsâr-ı atîkanın vaz'ı için Harbiye Anbarında müze ittihâz olunması", "...ber vech-i muharrer müze ittihâz olunan mahallin..."*[80]

1847 yılındaki bir belge grubunda yine müzeye konulmak üzere gönderilen eserlerden bahsedilmektedir. Adana Mal Müdürü iken eserleri gönderen Ahmet Ata şöyle demektedir: *"...ta'yîn ve tahsîs buyrulan müzehâneye konulmak için"* eski eser aranmakta ve tedarik edilmekte olduğundan Adana eyâletinde buldurulan sikke ve diğer resimli/tasvirli eserler gönderilmiştir. Ahmet Ata Bey'in gönderdiği eserler, şöyle sıralanmıştır: *"Altun sikke-i atîka 2 aded, sim sikke 9 aded, tunç ve pirinç ve nühâs ve kurşun sikke aded 30, mermer taştan masnû' kafa (kebîr 1 aded, sagîr 1 aded), topraktan masnû' kafa 6 aded, iki bin senelik toprak kandil 1 aded, midye ve istiridye resminde Tûfân-ı Nûh'dan kaldığı rivâyet olunan taş aded 19"* Belge grubunun devamında ilk evrakta müzehane olarak zikredilen mekân bu defa müze olarak zikredilmekte ve şöyle denilmektedir: *"...tahsîs olunmuş olan müzeye vaz' olunmak emel ve arzûsuyla Haleb Eyâleti Mal Müdürü izzetlü Ahmed Ata Bey'in Adana Mal Müdürlüğü hizmetinde bulunduğu*

esnâda" topladığı eski sikkelerin ve resimli antikaların, *"...müzeye vaz' olunmak üzere devletlü Fethi Paşa hazretlerine teslîm kılınması hakkında (...) tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim fi 27 Zilkade sene 63"*[81]

Fethi Ahmet Paşa, iki koleksiyonu sergilemek için atriumun iki tarafında, iki ayrı teşhirin tanzimine başlamıştır. Atriumun sağ tarafında mermer bir kapıyla girilen bölümde Mecmua-i Esliha-i Atika (Eski Silahlar Koleksiyonu) tam karşısındaki kapının ardında ise Mecmua-i Âsâr-ı Atîka (Eski Eserler Koleksiyonu) düzenlenmiştir.[82] Halil Edhem Bey, Fethi Ahmet Paşa'nın faaliyetlerini aktarırken modern müzecilik usullerine oldukça yakın bazı uygulamalarından da bahsetmiştir:

> "Topkapı Sarayının iç tarafında bulunan kırmızı porfir taşından Bizans İmparatorlarının lahitlerini de oraya nakletmiş, fakat bunlardan ikisinin kapağı bir büyük çınar ağacının altında olduğundan çıkaramamıştı. Bunu sonraki nesillere bildirmek için oradaki bir revak direğine 1847'de hakkettirdiği kitabede yerini tayin ederek bırakmıştı. Bu sayede onlar umumi harp esnasında topraktan çıkarılarak teknelerin üzerine kondu. Şimdi Âsâr-ı Atîka Müzesinin önünde görülebilirler."[83]

1851 yılında meşhur Fransız yazar Gustave Flaubert, 1852 yılında ise Theophile Gautier İstanbul'a gelmiş ve bu sergileri gezmiştir.[84] Bu sergilere dair en erken şahitlikler olarak görülen bu iki ziyaretçinin notlarını, Eyice ve Shaw da aktarmış ve yorumlamıştır.[85] Bu müzenin ilk kataloğu, 1868 yılında hazırlanmıştır. Vahid Bey'in kaleminden, *"Harbiye Anbarında mahfuz âsâr-ı atîkanın nev ü miktarına dair 1868 sene-i miladiyesinde lieclisseyahe Dersaadet'e gelmiş olan Fransız Encümen-i Daniş azasından bulunan Mösyö Dümon=Dumont tarafından Paris'te ufak bir katalog neşredilmiş olduğu..."* öğrenilmektedir.[86] Dümon'un küçük katoloğunda, heykeller, toprak ve madeni eserler tarif edilmiş, İbrahim Paşa Sarayında Elbise-i Atika ismiyle tanzim edilmiş olan müzede bulunan arkeolojik eserler de yer almıştır. Yeniçeriler Müzesi de denilen bu koleksiyon da sonraları Aya İrini'ye nakledilmiştir.[87] Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin her tarafındaki

eski eserlerin tespit edilmesine ve toplanmasına başlandığı; bulunan eserlerin değerlendirilip kıymetli olanlarının merkeze gönderilmesi istendiği, gelen cevaplardan anlaşılmaktadır.[88] Adana Mal Müdürü iken bulduğu eserleri müzeye gönderen Ahmet Ata Bey'in yazdığı ve yukarıda aktarılan belgeler de bu cevaplardandır.

Edhem Eldem bu devreyi, *"ciddi bir niyet ve belirli bir gayret"* diye nitelemiş ancak bu münferit çabaların gerçek bir müze vücuda getirmediğini ifade etmiştir. Bunu da *"gelişi güzel yığılmış, tasnif edilmemiş, menşei kaydedilmemiş"* eserlerle bir koleksiyon oluşturulamayacağını söyleyerek değerlendirmiştir.[89]

1846 tecrübesinin nasıl değerlendirileceği, ne şekilde adlandırılacağı net değildir. O devredeki belgelerde müze ve müzehane diye zikredilen mekânın daha sonra nasıl algılandığıyla ilgili bir örnek olarak, 1869 yılında ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ni doğuracak olan ve Nafia Dairesinde başlayıp Şura-yı Devlet genel kuruluna giderek burada tartışılan konuyu gösteren belgeyi de hatırda tutmak gerekmektedir.

Belge, *"...Devlet-i Aliyye'de zuhur eden* âsâr-ı atîkanın *istikşaf ve taharrisiyle mükemmel bir müzehane tanzimi için iktiza eden tedabir"* için Nafia Dairesinden çıkan mazbatanın mütalaa edildiği bilgisiyle başlamıştır. Burada mükemmel bir müzehane tanzimi için girişimlerde bulunulduğunun söylenmesi, Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'nın bir müze olarak kabul edildiği ancak mükemmel olmadığı izlenimini doğurmaktaysa da belgenin devamında *"...bizde henüz bir müzehanenin bulunmaması..."* diye ifade edilmesi, bu ilk izlenimi yok etmektedir. Ardından Osmanlı topraklarında eski eser arayanlara çift olanlardan birer adedi devlete bırakılmak üzere ruhsat verildiği ancak çift eserin pek nadir çıktığı, hatta İngiliz Jon Bortle adındaki hâfirin Aydın'da dördüncü defa ruhsat aldığı ve birçok şeyi İngiltere'ye götürdüğü halde bir tanesini bile devlete vermediği, bunun için eski eser arama işinin resmi bir ruhsata bağlanması gerektiği, izinsiz kazı yapanların ise cezalandırılmasının icap ettiği, bu babda etraflı bir nizamname ile umumi bir müzehanenin tanzimi ve eski eser arama izinlerinin tetkikinin de Maarif Nezaretine tevdi edilmesi, ayrıca Cebhane'de bulunan eserlerin de muhafazası uygun olacağından mezkûr mahallin müzehane ittihaz olunması talep edilmektedir.[90]

Müze-i Hümâyûn

1869 yılına gelindiğinde Sadrazam Âli Paşa (1815-1871) döneminde, Maarif Nazırı Safvet Paşa (1814-1883) tarafından koleksiyon yeniden örgütlenmiş; Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'nın ismi, Müze-i Hümâyûn olarak değiştirilmiş ve 8 Temmuz 1869 tarihinde de Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinden Sir E. Gold, müze müdürlüğüne tayin edilmiştir.[91] Vahid Bey, bu devreyi şöyle anlatmaktadır. Fethi Paşa'nın vefatından sonra:

> "ancak Ali Paşa'nın sadareti zamanında yani 1285 sene-i hicriyyesinde âsâr-ı atîkanın cemiyle bir müze vücuda getirilmesi fikri yeniden peyda olmuştur. Fakat bu babda yapılan şey Mekteb-i Sultani mubassırlarından Mösyö (Gold) namında bir İngiliz'in müdür tayiniyle Harbiye Anbarında mevcud âsâr-ı atîkanın emr-i muhafzasını ona tevdiden ibaret kalıp yoksa mevcut antikaların başlıbaşına vaz ü teşhirine mahsus bir mahall-i münasip tahsis ve âsâr-ı atîkaya müteallik hususat ü malumatın kaide-i muntazama dairesinde cereyanına müteallik bir tedbir ittihazı lüzumeleri asla düşünülmemiş idi"[92]

Her ne kadar Vahid Bey, genel işleyişi ve dönemi eleştirse de müze müdürü olarak Edward Gold'un önemli çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır.[93] Eyice'ye göre Gold'un en büyük hizmeti, bu müzenin ilk resmi kataloğunu yayımlamasıdır ve bu katalogda, 147 eser tanımlanmıştır.[94]

Bu devrede Saffet Paşa, vilayetlere genelgeler yollayarak arkeolojik eserlerin toplanmasını ve bu eserlerin iyice paketlenip sandıklandıktan sonra İstanbul'a gönderilmelerini ısrarla istemiştir.[95]

Yine 1869 yılında Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın öncülüğünde eğitim-öğretim işlerini yeniden düzenleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamname ile tanzim edilen yeni teşkilatlanmayla idare dairesi, ülkedeki bütün mekteplerin, maarif meclislerinin, matbaa ve kütüphane ile birlikte müze işlerine de bakması talimatlandırılmıştır.[96]

Müze Müdürü Gold'un bu devrede, müzeye eski eser kazandırmaya çalıştığı; Kapıdağ yarımadasındaki Kizikos'a[97] bizzat gittiği ve oradan beieserlerle döndüğü, yine Tekirdağ'dan da bazı eserlerin getirildiği bilinmektedir.[98]

1871 yılında Âli Paşa'nın vefatını müteakip Mahmut Nedim Paşa Sadrazam olmuş ve iktidara gelir gelmez hem merkez hem de taşra bürokrasisinde büyük bir operasyon başlatmış; Tanzimatçı devlet adamlarını görevlerinden almıştır.[99] Müze-i Hümâyûn Müdürü Gold da bu furyada görevden alınmış, ayrıca müze müdürlüğü makamı da kaldırılmıştır. Koleksiyonlara göz kulak olunması için Teranzio isimli bir ressam görevlendirilmiştir. Shaw, isabetli bir yorumla, *"Müze, Tanzimat'ın hedeflerinin somutlaştığı bir kurum olarak, kapatılmayı gerektirecek ölçüde önemlidir"*[100] demiştir.

Gold, takriben iki buçuk yıl süren müdürlük görevinden sonra Galatasaray Lisesindeki vazifesine dönmüş ve burada Osmanlı tarihi dersleri vermiştir. Müze-i Hümâyûn Müdürlüğünden sebepsiz alındığını düşündüğünden bu durumu protesto etmek için elçilik kanalıyla diplomatik girişimlerde de bulunmuştur.[101]

Terenzio'nun koleksiyon yöneticiliğine getirilişinde, kendisi de koleksiyoner olan ve sikke biriktiren[102] Avusturya Elçisi Anton Von Prokesch-Osten'in tavassutu etkili olmuştur. Eyice'ye göre bu görevde bir yıl kalan Terenzio'nun önemli bir çalışması olmamıştır.[103] Terenzio'yu çok sert bir şekilde eleştiren Arık, şöyle demektedir:

> "Yarı ressam, yarı Loid Triyestino ajanı olan Teranzio adını anmaya bile lüzum görmezdik. Fakat varlığı, yalnız müzemizin değil bütün o devrin karakteristiğini tanımaya hizmet etmektedir. O vakitki Avusturya Sefiri Prokeş Osten'in Terenzio'yu, Goold'dan açılan yere tayin ettirmek için gösterdiği ısrar karşısında duyduğumuz kederi, meşhur Schliemann'ın kin dolu bir mektubu aynen verir. Schliemann, bu mektubunda, Mr. Goold'a, önünü ardını düşünmeden adeta söğer. Schliemann'ın mektubunda Goold'un hizmet ettiği devlet hakkında en ufak bir saygı kokusu bulunmadığını ibretle kaydedelim."[104]

Terenzio ile ilgili yazımlarda, Arık'ta olduğu gibi, ajan vurgusu görülmektedir. Vahid Bey, Terenzio'nun Harbiye Anbarında bir sene devam eden memuriyeti esnasında Avusturya sefirinin, tüm eski eserleri istediği gibi tetkik ettiğini, ufak keseler içinde vilayetlerden gönderildikleri hal ve şekilde bırakılmış olan öbeklerce kadim sikkeyi de muayeneye imkân bulduğunu kaydetmiştir.[105]

Aşırı derecede Rus politikası taraftarı olduğu için ahali tarafından "Nedimof" diye adlandırılan Mahmut Nedim Paşa, on ay yirmi dört gün sonra, görevden azledilmiştir.[106] 31 Temmuz 1872 tarihinde, yerine Tanzimat devrinin mühim simalarından Midhat Paşa gelmiştir.[107] Aynı devrede tam bir Tanzimatçı devlet adamı olan Ahmet Vefik Efendi, Maarif Nazırı olmuştur. Eyice'nin yorumuyla, Osmanlılığından hiçbir şey feda etmeden Avrupa ve Fransız kültürünü yakından tanıyan; zekâsı, bilgisi ve nüktedanlığıyla herkeste müspet tesirler bırakan Ahmet Vefik Efendi'nin ilk icraatlarından biri, Müze-i Hümâyûn Müdürlüğünü yeniden kurmak olmuştur.[108] Müze yeniden kurulunca müdürlüğe, tarih, filoloji ve sanat tarihi alanlarına tutkusuyla tanınan Alman Dr. Philipp Anton Dethier getirilmiştir.[109]

Dethier'in müdürlüğünü, *"Türk müzeciliğinin gerçek gelişmesi bu atamayla başlamış oluyordu"* diye tanımlayan Eyice, Ahmet Vefik Paşa ile Dethier'i birbirlerine yaklaştıranın ne olduğunu sorgulamış, bunun henüz bilinmediğini kaydetmiş ancak ikisinin de Fransızca bilen, koleksiyon meraklı olan, sıradışı karakterleriyle "yarı deli" sayılan kişiler olduğunu kaydetmiştir.[110]

Dethier, 1847 yılından itibaren İstanbul dolaylarındaki tarihi yazıtlar üzerine çalışmış ve 1864 yılında bunları yayımlamıştır.[111] Dethier'in 1847 yılı çalışmalarına bakıldığında At Meydanındaki Yılanlı Sütunun meydana çıkarılıp temizlenmesi, gövdesindeki yazıların okunması, Küçük Ayasofya Camiindeki sunuş yazısının kopya edip yayımlanması, Girit'te Dreros'tan gelen bir kitabenin tanıtılması gibi işler görülmektedir. Yine müze müdürlüğünden önce İstanbul'un eski eserleri, tarihi topografyası ve numizmatik hakkında makaleler yayımlamıştır.[112]

Dethier, 1872 yılında müze müdürü olduğunda 68 yaşındadır.[113] Buna rağmen göreve başladığında büyük bir enerjiyle işe koyulmuş, müzedeki eser sayısının artırılması için çalışmıştır. Dethier, 1871'den itibaren Selanik'te Yuvanaki, 1869-1878 yılları arasında Bandırma'da Takvor Ağa, 1874'ten sonra da İstanbul'da Davut Paşa İskelesi, Kasap İlyas Sokak No: 25'te ikamet eden Derviş Hüseyin gibi ajanlarıyla eser toplatarak müzeyi geliştirmiştir.[114] Kendisi de eser taramalarına giden Dethier, Kıbrıs'tan 88 sandık eserle dönünce, kısa sürede çok zenginleşen müzeye yeni bir mekân bulmak gerektiği anlaşılmış ve bu ihtiyaç, görünür hale gelmiştir.[115] Cezar'ın aktardığına göre Kıbrıs'ta bulunup İstanbul'a getirilen ve akabinde müzeye konulan bu eserlerin bir bölümü heykellerden oluşmaktadır. Bu heykellerin bir kısmının fotoğrafları, Medeniyet'in 1874 Kasım ve Aralık aylarındaki sayılarında neşredilmiştir. En eski resimli yayınlardan olan Medeniyet'te, bu fotoğrafların yayımlanmasının, o devrin şartları açısından büyük bir önem taşıdığı değerlendirilmiştir. Dethier, Gold'dan 160 eserle aldığı müze envanterini, 650'ye çıkartmıştır.[116]

Eyice'nin aktardığına göre Dethier, Kıbrıs'tan 88 sandık eserle dönünce başka bir müze binasına ihtiyaç duyulmuş; kendisi evvela yeni bir bina yapılmasını istemiş ancak bu arzusunun yerine getirilemeyeceği anlaşıldığından Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi uygun görülmüştür.[117] Sûr-ı Sultânî'nin içinde ancak sarayın esas sınırlarının dışında, Bizans devrinden kalma bazı kemerli ve tonozlu yapıların oluşturduğu sunî teras üzerine Fatih devrinde yapılan Çinili Köşk,[118] Dethier döneminde, bünyesinde bazı değişiklikler yapılarak Âsâr-ı Atîka Müzesi olarak işlevlendirilmiştir.[119] Tadilatı ve eserlerin nakli, kademeli olarak yapılan Çinili Köşk'ün müzeye dönüştürülmesi faaliyeti, ancak 1880 yılında tamamlanmıştır. 11 Ağustos 1880 tarihli belgeye göre, *"bugünlerde"* açılışı kararlaştırılmış olan Müze-i Hümâyûn memûriyyetine üç yüz kuruş maaş ile yeni birinin ilavesine lüzûm görülmüştür ve müzenin açılış gününden itibaren istihdam edilecek kişinin maaşı, müze tahsisatından tesviye edilecektir. Belgenin devamında *"geçen gün"* açılan Müze-i Hümâyûn memuriyetine alınan kişinin maaşının müze tahsisatından ödenmesine dair

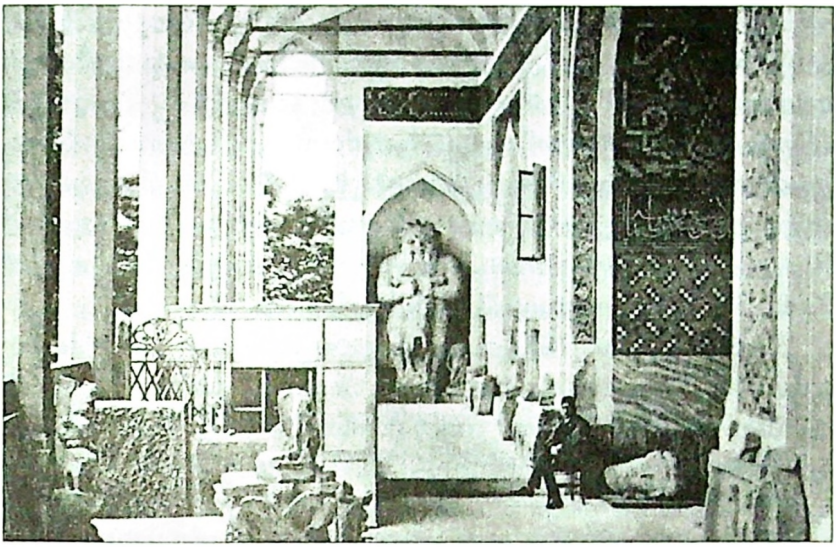
istenilen iznin, Maarif Nezareti'nin yazısıyla takdim kılındığı ifade edilmiştir. Belge tarihi, 22 Ağustos 1880'dir.[120] Ayrıca Maarif Nazın Münif Paşa'nın, 16 Ağustos 1880 yılında müze için bir açılış töreni yaptığı bilinmektedir.[121] Bu törene Sadrazam Mehmet Sait Paşa da katılmış, Münif Paşa ile birlikte Dethier ve yardımcısı Aristokli Efendi de birer konuşma yapmıştır.[122] Shaw'un yorumuna göre Münif Paşa, nutkunda yeni müzeye başlıca iki rol yüklemiştir. Sergileriyle tarihi ilerlemeyi gösterecek ve Osmanlı'ya ait olduğu düşünülmeye başlayan maddi kültürün Avrupalılarca ele geçirilmesine mâni olacaktır. Ayrıca müze hem Osmanlıları ilerleme yolunda eğitecek hem de Avrupalılara, kendilerine saygı duymayı öğretecektir.[123]

Dethier, müzeye personel yetiştirebilmek maksadıyla İzzeddiniye adında bir okul açmayı da düşünmüştür.[124] Okulun kuruluş amacı; kazılara nezaret etmek, eserlerden bilgi edinmek, eser çıkabilecek yerleri tespit etmek ve benzeri işleri yapabilmek adına yeteri kadar eleman yetiştirebilmektir. Bunun için Galatasaray Sultanisinden Fransızca, Latince ve Rumca bilen, kabiliyetli on kişi seçilecek; bunlar iki yıl, eski eserler ve sikkeler hakkında ders alacak, heykellerden kopya almayı öğrenecek ve eğitim müddetince her adaya yüz kuruş da aylık verilecekti.[125] Ancak bu okul açılamamıştır.[126]

Dethier döneminin önemli hadiselerinden biri de 1874 Nizamnamesi'nin yayımlanmasıdır ve bu konu, birinci bölümde özetlenmiştir.

Remzi Oğuz Arık, Dethier'in müze müdürü olmasının üç hadise ile arkeoloji tarihimizde yer aldığını ifade etmektedir. Birincisi, müzenin, Aya İrini'den Çinili Köşk'e kaldırılmasıdır. İkincisi Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin yayımlanmasıdır. Üçüncüsü ise Çinili Köşk'ün büyütülüp oraya bir arkeoloji mektebinin eklenmesi ve bütün bu topluluğa, Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye izafeten, "İzzeddiniye" adının verilmesi projesidir."[127]

Dethier döneminin başka bir önemli hadisesi de Schliemann tarafından bulunan ve Yunanistan'a götürülen eserlerdir. Bu eserlerin geri alınabilmesi için Dethier, hayli uğraşmış, Atina'ya gitmiş ve orada açılan davayı da yakından takip etmiştir.[128] Bu eserlerin geri

Çinili Köşk'ü gösteren kartpostal.

getirilmesi konusunda verilen çaba ve açılan davalar, eski eserlerin iadesi anlamında Türk tarihinin ilk hukuki ve diplomatik mücadelesi olarak özel bir anlam taşımaktadır.[129]

Dethier'in, ömrünün sonlarına doğru uzun süren hastalıklarla boğuştuğu görülmektedir. Cezar'ın verdiği bilgiye göre yerine iki defa vekil tayin edilmiştir. 1876 Eylül'ü sonlarında Artin Efendi, onun istifasıyla boşalan yerine Aristoklis Efendi vekâlet etmiştir.[130] 2 Şubat 1880 tarihli Maarif Nezareti Mekatib-i Aliyye Dairesinden yazılan bir belgede, Dethier'in yalnız fennî işlerle iştigal edip müzenin mevcut eserlerini muhafaza etmekte ve iç işlerine bakmakta sorun yaşadığı, kendisinin hayli yaşlı ve çoğunlukla hasta olduğundan memuriyetine layıkıyla devam edemediği ve bu sebeple müzede mevcut bunca kıymetli eserin yüzüstü bırakılması caiz olmadığından Dethier'in eskiden olduğu gibi fenne ait işlere bakması; müzeyle, müzenin iç işleriyle ve yazışmalarıyla ilgilenmek üzere halen Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinde görevli Kadri Bey'in Müze-i Hümâyûn memuriyyetine tayîni istenmiştir.[131] Maarif'ten çıkan ve Kadri Bey'in *"Müze-i Hümâyûn me'mûriyyetine ta'yîni tasvip*

edilmiş" denilen belgenin devamında, 26 Zilhicce sene 97 (29 Kasım 1880) tarihinde yazılan yazıda önceki belgede yazılanlar hemen hemen aynı şekilde takrar edilip özetlenmiş ve Kadri Bey'in *"Müze-i Hümâyûn Müdüriyetine"* tayini gerçekleşmiştir.[132] Mustafa Cezar, bu devreyi, *"Dethier, bilhassa hastalığı yüzünden, pek iş yapamamış ve bir 'gölge müdür' durumunda kalmıştır"*[133] diye yorumlamıştır.[134] Rüsumat Emanetine yazılan başka bir yazıdan anlaşıldığına göre Kadri Bey'in resmi unvanı, "Dahili Müdür"dür.[135]

Dethier, 3 Mart 1881 tarihinde vefat ettiğinde arkasında Batı'daki örneklere göre tanzim edilmiş bir müze bırakmış ve birçok olumsuz eleştiriye rağmen Türk arkeoloji ve müzecilik tarihinde önemli bir döneme damga vurmuş; kendisinden sonraki gelişmeler için de uygun bir zemin oluşturmuştur. Dethier, 5 Mart 1881'de Feriköy Katolik Mezarlığında toprağa verilmiştir.[136]

Dethier'in ölümünden sonra, müzeyi Avrupa müzelerinin seviyesine getirmeye muktedir bir zât bulunması için Berlin Sefaretine müracaat edilmiş, Berlin Sefareti de müze müdürlüğü için Dr. Millhofer isimli bir uzmanı önermiştir. Millhofer'in müdür olması, neredeyse tamamlanmak üzereyken bu atamadan vazgeçilmiştir. Bu atamadan vazgeçilmesinin sebebinin ne olduğu ve müze müdürü tayininde esas rolün kime ait olduğu bilinmemektedir ve bu hususlar, bugüne kadar etraflıca çalışılmamıştır.[137] Vahit Bey bu arayışı şöyle yorumlamıştır: *"Alman metaı her vakitten ziyade mazhar-ı revaç olduğundan Nezaret tarafından o vakit Berlin Sefiri bulunan merhum Sadullah Paşa'ya- güya Berlin pazar-ı ticaretinde istenilen saatte bulunabilir bir şeymiş gibi!- serian bir müze müdürünün buldurulup İstanbul'a izamı işar olundu."*[138]

27 Eylül 1881 tarihli bir belgede, Müze-i Hümâyûn Müdürü Dethier'nin vefatı dolayısıyla yerine Berlin Müzehanesi Serkatibi ve Asar-ı Kadime Meclis Azasından Dr. Millhofer'in seçildiği, bu kişiyle yapılacak "kontrato sureti"nin gönderildiği, Şura-yı Devlet'e gönderilen takririn Dâhiliye Dairesinde okunurken Millhofer'e tahsis edilen maaşın eski müdürün maaşından eksik mi fazla mı olduğu ve benzeri detayların sorulduğu görülmektedir. Bu sorularla birlikte *"...Hamdi Beyefendi Hazretlerinin Müze Nezaretine ta'yîn*

buyurulduğuna nazaran Milkhofer'in müdürlüğe ta'yînine lüzûm kalıp kalmadığının" sual edildiği de anlaşılmaktadır. 29 Eylül tarihli diğer bir belgede, zikredilen müdüriyete Hamdi Beyefendi'nin tayini dolayısıyla izahata hacet kalmadığı ve Millhofer ile yapılacak mukavelenin durdurulduğu ifade edilmiştir. 8 Ekim 1881 tarihli belge ise Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne tayin edilmesi dolayısıyla Millhofer'in atama isteğine dair takririn hükmünün kalmadığını ve yazının, evrak odasına kaldırıldığını göstermektedir.[139]

Vahit Bey bu evreyi şöyle anlatmaktadır:

> "Bu sırada ise keyfiyet padişahın guş-ı ıttılaına vasıl olunca milel-i muhtelifeye mensup birkaç müdürün tecrübesinden sonra bir kere de bir Osmanlı müdürünü denemek faydadan hâli olmayacağı teemmül buyurulmuş ve bunun üzerine o zaman Teşrifat-ı Umumiye Nazırı bulunan ve mütalaa-i padişahiyi telakki eyleyen merhum Münir Paşa Fransa meşahir-i münakkaşininden 'Bulanje'nin şakirdi olup sanaat-ı nefisede behre-i kâmili olduğu –vaktiyle refik-i tahsil olmak münasebetiyle- kendince malum olan Hamdi Bey'in bu memuriyete elyak olacağını zat-ı padişahiye arz ile müze müdüriyetine müşarünileyhin tayini hususuna irade-i seniyye suduruna delalet eylemiştir."[140]

Vahit Bey'in aktardığına göre müze müdürlüğü için bir de Türk memurun denemesi düşünülmüş, eskiden de tanışıklıkları olan Teşrifat Nazırı Münir Paşa'nın delaletiyle Hamdi Bey, bu göreve tayin edilmiştir. Mustafa Cezar, Hamdi Bey'in bu göreve gelişinde, eski eserlere, müzeciliğe ve güzel sanatlara hayli ilgi duyan babası Ethem Paşa'nın da büyük ölçüde etkisi olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Hamdi Bey'in o güne kadar üstlendiği resmi görevleri layıkıyla yerine getirmesi, 1878 yılından itibaren müze komisyonu üyesi olması, yabancı dil bilgisi ve dikkat çekici sanat kültürü ile gazetelerde hakkında hayli yazı çıkan bir sanatçı olarak şöhretinin bulunması, bu tayinin "bir de Türk deneyelim" düşüncesine bağlı bir tesadüfle veya yalnızca nüfuzlu bir kişinin tavsiyesiyle değil o sırada Hamdi Bey'in değerinin takdir edildiğiyle de ilgili görünmektedir.[141]

Müze-i Hümâyûn'un müdürü Dr. Dethier'in ölümü üzerine 1881'de müze müdürlüğüne Osman Hamdi Bey getirilmiş ve bu atama, Türk müzeciliğinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.[142] Arık, Osman Hamdi Bey'in müdürlüğe geçişini, *"...arkeolojinin Türkiye'de yerleşmesi, yayılması bakımından müstesna bir devre meydana getirir"* diye yorumlamıştır.[143]

Osman Hamdi Bey, ilk olarak Çinili Köşk'te, içinde ve çatısında olmak üzere gereken tamiratı yaptırmış, bilhassa çinilerin üzerindeki sıvaları kaldırtmıştır.[144] Mansel'in yorumuyla:

> "Memlekette sanat eserlerine karşı ilgi ve sevgi olmadan eski eserleri tahripten korumanın ve esaslı bir müze meydana getirmenin imkânsız olduğunu anlayan Hamdi Bey bir 'Sanayii Nefise Mektebi' kurdu ve kendisi aynı zamanda mektebin müdürlüğüne nasbolundu. O esnada Çinili Köşk'ün civarında yapılmağa başlanan bina 1882'de bitti. Yeni mektebin açılış töreni ise 3 Mart 1883'de yapıldı."[145]

Bu mektebin resim, heykel, mimarlık ve hakkaklık bölümlerinin olması, Dethier zamanında düşünülüp hayata geçirilemeyen Müze-i Hümâyûn Mektebini de adeta gereksiz kılmıştır. Bu mektebin müzeye bağlı olması ve bina olarak da müzenin yakınında inşa edilmesi, Müze-i Hümâyûn Mektebinin yerine geçtiğini[146] veya o ihtiyaca cevap vereceğini göstermektedir.

Osman Hamdi Bey'in öncelik verdiği işlerin başında, eserlerin bilimsel tasnifinin yapılması ve yeniden düzenlenmesi gelmiş; kendisi, bunun için Fransız arkeoloji ve filoloji uzmanı Salomon Reinach'ı İstanbul'a davet etmiştir. Genç bir bilim adamı olarak İstanbul'a gelen Reinach hemen çalışmaya başlamış 1882 yılında Çinili Köşk'teki müzenin kataloğunu yapmıştır.[147]

Hamdi Bey'in ilk işlerinden biri de yeni bir Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi yapmak olmuştur[148] ve bu konu, birinci bölümde ele alınmıştır. İlginçtir ki, neredeyse asırlar boyunca Osmanlıları eski eserleri yeterince korumadığı için eleştiren Batılılar, bu konuda tedbirler alan ve korumacı özelliği artıran düzenlemeler yapan Osman

Hamdi'yi bu hususta eleştirmişlerdir.[149] Bu devrede korumacı tutum öyle bir raddeye gelmiştir ki, sadece kazı yapmak için değil harabeleri görmek için bile izin almak gerekmiştir. Örneğin sefir de beraberlerinde olmak üzere Alman Âsâr-ı Atîka Cemiyeti'nin, Behram ve Hisarlık harabelerini, refakatlerinde memur bulunmak şartıyla ziyaret eylemelerine müsaade edilmesi,[150] yine İngiltere Devleti tebasından Mister Ramse'nin iki refikiyle âsâr-ı atîkayı görmek üzere Konya ile Sivas ve Halep'e ulaştıklarında usule riayetle hareket edip etmediklerinin kontrol edilmesinin istenmesi[151] ve benzeri örnekler, işin oldukça sıkı tutulduğunu göstermektedir. Elbette bu hususta olumsuz örnekler de bulunabilir. Burada dikkate değer olan, olumsuz örneklerin eskiden beri devam etmesine rağmen olumlu örneklerin her geçen gün artmasıdır.

Osman Hamdi Bey, görevine başladıktan sonra müzedeki eserlerin bilimsel tasnifi ve selefleri gibi müzeye eser kazandırma çalışmalarının yanında arkeolojik kazılara da şahsen alaka göstermiştir. Osman Hamdi'nin Müze-i Hümâyûn adına yaptığı kazılarla Türk arkeoloji tarihinde, "Milli Kazılar" faslı açılmıştır. Türk Müzesi adına yapılan ilk milli kazı, Nemrut Dağı'nda yapılmış ve kazının başında bizzat Osman Hamdi Bey bulunmuştur.[152]

Osman Hamdi Bey Lagina kazılarında.

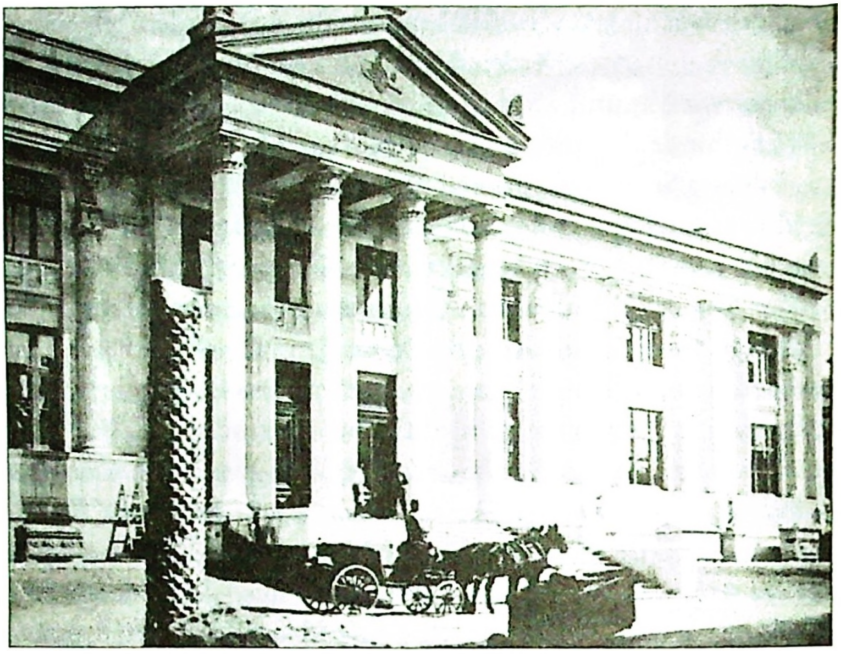
Nemrut Dağı daha önceden keşfedilmiş, buradaki tümülüsü inceleyen bir rapor da 1882 yılında Berlin Müzesince neşredilmiştir. Hamdi Bey, bu çalışmaları takip etmiş, konunun gerisinde kalmamak için Sanayi-i Nefise Mektebi hocalarından Oskan Efendi'yi ön araştırma için bölgeye göndermiştir. Kendisi kapsamlı bir inceleme gezisi için 1883 Nisan'ında İzmir ve Aydın bölgesindeki kazı alanlarını denetlemiş, Menemen kazısının sorumluluğunu Bedri Bey'e bırakıp Nemrut Dağı'na geçmiştir. Kazı dönüşünde Gaziantep'teki Zincirli Örenyerine uğramış ve burada da incelemelerde bulunmuştur. Nemrut Dağı kazısını, Oskan Efendi ile birlikte yazdığı *"Le Tumulus de Nemroud Dagh"* adlı iki ciltlik Fransızca bir kitap olarak yayımlamıştır.[153] Sadece şu kısa dönem bile Osman Hamdi Bey'in nasıl bir gayretle çalıştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Küçük bir taşra müzesi özellikleri taşıyan Müze-i Hümâyûn, Osman Hamdi Bey'in 1883 ila 1895 yılları arasında yaptığı kazılarla zenginleşmiş[154] ve onun döneminde küçük bir koleksiyondan imparatorluk çapında bağlantıları olan bir kurum haline gelebilmiştir.[155] Hamdi Bey'in kazılarıyla, ilk defa Avrupa ve Amerika arkeoloji çevrelerinde bir Türk arkeoloğun ismi duyulmuş,[156] bilhassa 1887 yılında Sayda'da, *"kralî nekropolde yaptığı mühim keşifler sayesinde"* müze, uluslararası bir şöhret kazanmıştır.[157] Sayda'daki nekropol tesadüfen ortaya çıkmıştır. Ancak bu tesadüf haberinin İstanbul'a ulaştırılması, müzenin bu durumdan haberdar edilmesi ve nihayet bunun bir kazıya dönüşmesi, Osman Hamdi Bey'in beş yılda kurduğu sistemin neticesi olarak görülmelidir. Eldem'in yorumladığı biçimde, Sayda'yı sadece büyük bir şans gibi görmek, eksik ve haksız bir değerlendirmedir.[158] Osman Hamdi Bey, Dimosten Baltacı Bey'le birlikte Sayda'ya ulaşmış, başarılı bir kazı yapmış, burada birçok lahit bulmuş; her biri sanat değeri de taşıyan bu lahitler arasında "İskender Lahdi" diye ünlenen lahitle Ağlayan Kadınlar Lahdi, özellikle dikkat çekmiştir. Hamdi Bey, bu keşiften Avrupa'daki bilimsel kuruluşları haberdar etmiş, büyük bir özenle vapura yerleştirdiği eserleri, İstanbul'a nakletmiştir.[159] Suriye Valisi Naşid Bey'den

"Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesine" çekilen telgraftan, Sayda'da bulunan eserlerden Müze için elverişli olan 58 sandığın salimen Asir Vapuruna yüklenip Hamdi Bey'le birlikte 24 Haziran 1887 tarihinde, Beyrut'tan yola çıktığı öğrenilmektedir.[160]

Bilhassa Sayda'dan gelen lahitlere Çinili Köşk'te bir yer bulmak değil kapısından geçirmek bile mümkün olmadığından bu eserler, yeni bir müze binasının inşasına vesile olmuştur.[161] Eldem, burada Osman Hamdi'nin işleri akışına bırakmayıp son derece bilinçli bir strateji yürüttüğüne dikkat çekmiş; Osman Hamdi'nin hesaplı bir şekilde keşfin reklamını yaptığını, eserleri göstermek bakımından dikkatli davranarak sürekli bir beklenti oluşturduğunu, bu itibar ve merakı kullanıp *"müzenin köhnemiş kabuğunu kırarak bu yeni parçalara yakışacak büyüklükte ve ihtişamda yeni bir binaya"* kavuşturduğunu kaydetmiştir.[162] Nihayet Mimar Vallaury'nin projesine göre yeni bir müze binasının inşasına başlanmış, eski Grek tapınakları ile Sayda lahitlerinden (özellikle de Ağlayan Kadınlar Lahdinden[163]) esinlenerek yapılan bu yeni müze binasının birinci bölümü 1891'de, ikinci bölümü 1902'de ve üçüncü bölümü, 1908'de tamamlanmıştır.[164] Shaw'un yorumuna göre Vallaury'nin neo-klasik mimarisinin simgeciliği, mimarinin koleksiyonla uyumu, şunu işaret etmektedir: Yeni müze, Osmanlı'nın Avrupa'yla ve topraklarıyla olan ilişkisinin simgesi olmuştur. Müze, Helen-Bizans lahitlerine ağırlık vermiş, Avrupa'nın Batı medeniyetinin beşiği olarak Yunan-Roma geçmişini kabul etme yaklaşımını benimsemiş ancak bina için kendi topraklarında bulunan bir lahdi esas alarak bu geçmişi, yerel mirasın bir parçası olarak yeniden tanımlamış, Osmanlılarla Avrupalıların ortak köklerine dikkat çekmiş ve nihayet Osmanlı'nın Batı medeniyetine dâhil olduğunun arkeolojik olarak kanıtlanmış bir olgu olduğunu görselleştirmiştir.[165]

Müze binasının ana kapısının üstündeki üçgen alınlıkta bulunan ve Kûfi hatla yazılmış olan "Âsâr-ı Atîka Müzesi" ibaresi, Osman Hamdi Bey tarafından çizilmiş; bu hat, binanın inşasından evvel 1882'den itibaren Müze-i Hümâyûn'un antetli kağıtlarında ve zarflarında da kullanılmıştır. Eldem'in yorumuyla Osman Hamdi'nin

Müze-i Hümâyun binasını gösteren kartpostal.

1880'lerdeki defterinde bulunan bu Kûfî hat, müzenin kimliğinin bir parçası olarak düşünülmüş olmalıdır.[166]

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü boyunca Müze-i Hümâyûn tarafından Nemrut Dağı, Sayda, Lagina, Tralles, Alabanda, Rakka, Boğazköy, Alacahöyük, Akalan, Langaza, Sakçagözü, Sidamara, Bozüyük, Rodos, Taşoz (Bozcaada), Yortan, Notion, Kadeş, Gorikos, Tedmür ve Mahmudiye (Spara) kazıları yapılmıştır.[167] Kazıların yapılması, kazılarda çıkan eserlerin korunması ve İstanbul'a nakledilmesi gibi konularda devlet finansmanının sağlanmaya başlanması, çalışmaları hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır.[168]

Yine bu dönemde, müzede bulunan eserlerle hafriyat ve taharriyatla keşfedilip müzeye nakledilecek eserlerin muhafazasına mahsus olmak ve bunların tanzim ve teşhiriyle peyderpey neşredilecek risaleler ilan edilmek üzere 13 Mayıs 1889 tarihinde, altı fasıl ve 43 maddeden oluşan Müze Nizamname-i Dâhilîsi yayımlanmıştır. Bu Nizamname'yle müze, altı daireye ayrılmıştır. Bunların birincisi,

Yunanî, Romanî ve Bizantin âsâr-ı atîkasına; ikincisi, Asurî, Keldanî, Mısriyun, Finikyalı ve Hinduhileri ile Arap ve sair Asya ve Afrika kavimlerinden âsâr-ı atikaya; üçüncüsü, Sanayi-i Atîka-i İslamiye eserlerine; dördüncüsü, eski sikkelere; beşincisi, Tabii tarih numunelerine; altıncısı, Tarih ve fennî âsâr-ı atikaya dair kitapları toplayan bir kütüphaneye mahsustur.[169]

Tarihi sürece bakıldığında müzenin gelişiminde; önce askeri eserlerin, sonra tarihi koleksiyonların, en son da İslami eserlerin toplandığı görülmektedir. Devletin dört bir köşesindeki camilerden, üst sınıflara ait evlerde yaygın biçimde kullanılan nesnelerden bir seçki oluşturulması ve eserlerin toplanması, en sona kalmıştır. Bu Avrupa müzelerinin izlediği gelişim çizgisine zıt bir uygulama olarak görülmektedir.[170] Shaw bunu, Osmanlı'nın batıyı taklidi

Osman Hamdi Bey'in Lagina kazılarından bir kesit.

olarak değerlendirmiştir; ancak bu seyir, her kaçakçılığa tepki olarak da yorumlanabilir. Batılılar, neyi çalmaya çalıştıysa Osmanlıların da onu korumaya çalıştığı düşünülebilir.

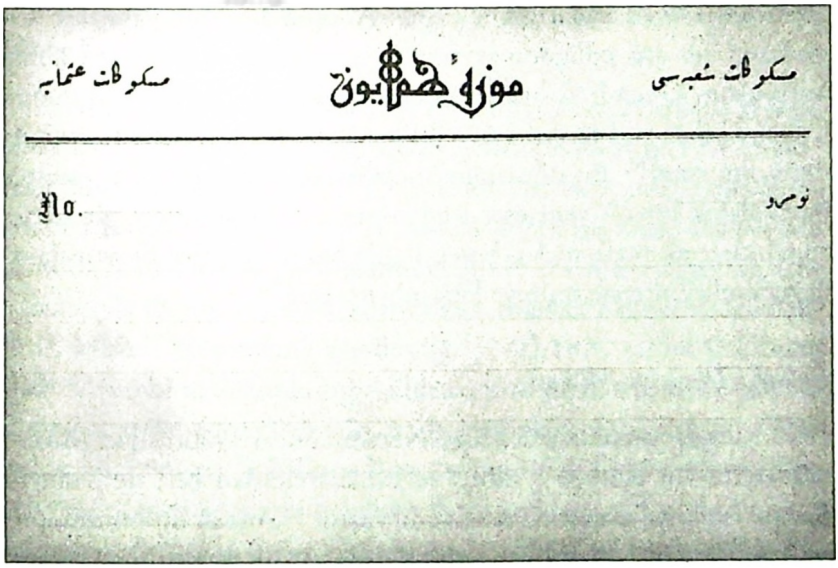
Müze binası bittikten, arkeolojik kazılar başladıktan ve müzenin işleyişi bir düzene oturduktan sonra Osman Hamdi Bey için nispeten daha rahat bir dönem başlamıştır. Kazıların sağlıklı biçimde yürümesi, müze ve bağlı birimlerinin gelişmesi, uzmanların yetişmesi önceliği olmuş; bir yönetici olarak yapması gerekenlere odaklanmıştır.[171] Artık, Osman Hamdi Bey'in 1910 yılına dek süren müdürlüğüne beş büyük hadisenin damga vurduğunu söylemiştir. Bunlar, yeni nizamnamenin yayımlanması, müze binasının yapılması, vilayet müzelerinin kurulması, Hamdi Bey'le birlikte Türklerin de kazı yapmaya başlaması ve arkeoloji neşriyatının düzenli kataloglar halinde başlamasıdır.[172]

Osman Hamdi Bey'in çalışmaları, sınırların dışında da takdirle karşılanmıştır. Osman Hamdi Bey, Almanya'da Bonn, Heidelberg ve Leipzig Üniversitelerinden İngiltere'de Oxford Üniversitesi ile Londra Güzel Sanatlar Akademisinden fahri doktor unvanları almıştır.[173] Çok yönlü bir entelektüel ve devlet adamı olan Osman Hamdi Bey, 24 Şubat 1910 tarihinde Kuruçeşme'deki yalısında vefat etmiş, cenazesi Ayasofya Camii'nde kılınmış ve vasiyeti üzerine Gebze Eskihisar'daki evinin yamaçlarına defnedilmiştir.[174]

Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu, Müze-i Hümâyûn Müdürü Osman Hamdi Bey ile eski sikkeler uzmanı İsmâil Galib Bey'in kardeşi olan Halil Edhem Eldem,[175] 1892 yılından itibaren Müze Müdür Muavini olarak[176] çalışmış; Hamdi Bey'in vefatından sonra da 1910 yılında müze müdürü olarak tayin edilmiştir.[177] Müdür yardımcılığından itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerine seyahatler yapmış, kazı alanlarını teftiş etmiş, 1898 yılında Konya'da bulunan Sidamara Lahdini İstanbul'a bizzat kendisi nakletmiştir.[178] Mansel'in ifadesine göre, Halil Bey'in müdürlük devresi, müzelerin "teşkilat devri"dir.[179] Halil Bey, 16 sene 7 ay müdür yardımcılığı, 21 sene de müze müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.[180] Onun hayatı, müzenin de hayatı gibidir. Müzenin gelişim ve değişimi, bilhassa Osmanlı

Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş ve bu devirde müzenin geçirdiği değişimler, onun şahsi hayat hikâyesiyle eş gibidir.

Osman Hamdi Bey ile Halil Edhem Eldem birlikte çok yakın ve başarılı bir şekilde çalışmış olmalarına rağmen Edhem Eldem'in yorumuna göre karakterleri taban tabana zıttır. Osman Hamdi, alafranga ve kozmopolit bir zihniyetin hâkim olduğu bir profile sahiptir. Halil Edhem Bey ise milliyetçiliğin daha güçlü, kozmopolit kurguların yerini daha milli ve yerel değerlerin almaya başladığı bir dönemde yetişmiştir. Osman Hamdi'de, daha çok Avrupa uygarlığının kökleriyle özdeşleşen medeniyet izleri üzerine kurulu bir arkeoloji ve müzecilik belirginleşirken Halil Edhem'de, ilgi ve gayretinin büyük bir kısmının İslam eserlerinin bilimsel incelenmesine yoğunlaştığı görülmektedir. Halil Bey'in sikkeler, mühürler ve kitabeler üzerine odaklanan çalışmaları giderek Anadolu İslam medeniyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. 1914 yılında kurulan ve bugünkü Türk-İslam Eserleri Müzesinin başlangıcı sayılabilecek Evkaf Müzesinin kuruluşundaki rolü de bu alakasının tezahürü olarak değerlendirilmektedir.[181]

Müze-i Hümâyûn Osmanlı Sikkeleri Envanter fişi.

Topkapı Sarayının müze olarak düzenlenmesi ve yıkılmaya terkedilen yerlerin ihyası için gösterdiği büyük cesaret ve çaba ile birçok yazmayı toplayıp muhafaza altına alması, Anadolu'daki yüzlerce kitâbeyi toplayıp yayımlamış olması, Türk mimari eserlerinin muhafaza ve ihyası için gösterdiği gayretler, büyük hizmetleri olarak değerlendirilmiştir.[182]

Diğer Müzeler

Askerî Müze

Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'nın Müze-i Hümâyûn'a dönüşüp Çinili Köşk'e taşınmasıyla eski silahlar, yine Aya İrini'de muhafaza edilmiş; burada bırakılan eserler, 1908 yılına kadar âtıl kalmıştır.[183] Ancak bu devrede de bilhassa özel ziyaretçileri ağırlamaya devam etmiştir. Örneğin, 15 Eylül 1901'de Stockholm Milli Müzesi memurlarından Dr. Martin, elçilik görevlisi Ali Efendi'yle birlikte Harbiye Anbarına gelerek toplam 18 miğferin fotoğrafını çekmiştir.[184] 1908 yılında yeniden yapılandırılan ve ismi önce Esliha-ı Askeriyye Müzesi, sonra da Müze-i Askerî-i Osmânî olarak değiştirilen müzede, 1908'den 1923'e kadar görev yapan Ahmed Muhtar Paşa, bir kütüphane, bir atış poligonu ve büyük bir yenilik olarak bir sinema kurmuştur. Önemli faaliyetlerinden biri de oğlu Sermed Muhtar'a (Alus) Türkçe ve Fransızca üç ciltlik Askerî Müze rehberi hazırlatması olmuştur.[185] Bu dönemde önceden beri mevcut olan eserlere ilave olarak birçok yeni eser toplanmış; ayrıca askerlere ait hatıra ve şehitlere ait malzemeler, bazen ilanla bazen de şahsi başvuruların değerlendirilmesiyle müzeye kazandırılmıştır.[186]

Evkaf-ı İslamiye Müzesi

1889 yılında yayımlanan Müze Nizamname-i Dâhilîsiyle Müze-i Hümâyûn altı daireye ayrılmış ve bu dairelerden biri de Sanayi-i Atika-i İslamiye eserlerine tahsis edilmiştir.[187] Ancak bu bölüm, pek hızlı gelişmemiş, İslamî eserlere tam olarak bir yer bulunamamış, koleksiyonun yeri sürekli değiştirilmiş ve bu eserlere dair bir katalog

da yayımlanmamıştır.[188] 1908 yılında Müze-i Hümâyûn'un ek binasının açılmasıyla arkeolojik eserlerin hepsi buraya taşınmış; Türk ve İslam eserleri, tamamen boşaltılan Çinili Köşk'e, nakledilmiştir.[189]

Başta batılılar eliyle olmak üzere antik objelerden sonra İslam eserlerinin de çalınmaya başlanmasıyla Osmanlı vakıf geleneği gereği asırlar boyunca cami, mescit, türbe, tekke ve medreselerde bulunan eserlerin korunması için yeni tedbirlerin alınması gerekmiş;[190] artan soygunlar sebebiyle bu eserlerin bir an önce toplanması için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu devrede talana uğrayan cami, türbe, mescit gibi binalardaki kıymetli eserler, Evkaf Nâzırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi tarafından toplatılmıştır.[191] Bu çabaların devamı olarak 27 Nisan 1914 tarihinde Süleymaniye İmaretinde, Evaf-ı İslamiye Müzesi açılmıştır.[192] Bir Mimar Sinan eseri olan bu imarethanedeki müzenin ilk tanzim ve teşhiri de Halil Edhem'in eseri olarak değerlendirilmiştir.[193] Müze için toplanan eserler, Türk halıları, yazma kitaplar, ciltler, minyatürler ve sair tarihi eserler olmuştur.[194] Kurulduğunda Evkaf-ı Hümâyun Nezareti'ne bağlı olan müze, 1924'te bu Nezareti'in kaldırılmasıyla Maarif Vekâleti'ne bağlanmış ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi adını almıştır.[195]

Müze Şubeleri

1869 yılında düzenlenen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ülkedeki bütün mekteplerin, diğer işleriyle birlikte müze işlerine de bakması talimatlandırılmıştır.[196] O tarihten itibaren neler yapıldığına dair net bilgiler yoksa da asrın sonuna doğru ilk müze şubelerinin kurulmaya başlandığı görülebilmektedir.[197] Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla ilk müze şubesi, Konya'da açılmıştır. Konya Maarif Müdürü, Müze'i Hümayuna gönderdiği 13.02.1899 tarihli yazısında; İdadi Mektebi avlusunda inşa edilen müze şubesinin açılış tarihini bildirmiş, müze için civardaki eserlerin toplandığı aktarmış ve ihtiyaçları bildirmiştir.[198] Bilinen ikinci şube, 1 Eylül 1904 yılında Bursa'da, yine İdadi Mektebi bahçesinde inşa edilen tek katlı bir binada açılmıştır. Açılışa Müze-i Hümâyûn Müdür Yardımcısı Halil Edhem Bey de katılmıştır.[199] Bu açılışın en önemli belgesi olan Müze-i

Hümâyûn Bursa Şubesi Kitabesi, halen Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesinde sergilenmektedir.[200] 1900 tarihinde Sivas, 1910 yılında Biga, 1911'de Çanakkale,[201] 1912'de Halep, 1914'te Musul, aynı yıl Adana ve 1915 yılında Kudüs Müzelerinin açılmaları için girişimlerde bulunulmuştur.[202] 15 Mart 1920 tarihli bir belgede, "Adana'da geçen sene bir müze şu'besi te'sîs olunduğu" yazıldığından, Adana Müzesinin 1919'da açıldığını söylemek mümkündür.[203]

Bugünkü anlamda özel müzecilik kavram ve geleneğinin oluşmadığı bu devrede ne tam olarak özel müze ne de tam olarak devlet müzesi sayılabilecek müzeler de açılmış veya açılması için bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Bunlardan biri Dersaadet Numunehane-i Osmanlı Müzesidir. Ticaret ve sanayisinin gelişimine önemli katkılar sunacağı düşüncesiyle Dersaadet Ticaret Odası, bir ticaret müzesi kurulmasını istemiş, bunun için bir nizamname hazırlamış;[204] müzenin kuruluşu, 30 Kasım 1890 tarihinde 2. Abdülhamit'in iradesiyle tamamlanmıştır. Yabancı tüccarlar tarafından da fazlaca ilgi gören müzenin,[205] 1892 yılında Rusçuk ve Sofya'da şubeleri de açılmıştır.[206]

Halit Çal'ın aktardığına göre diğer müzeler, 1872 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye Müzesi, 1885 yılında açılan PTT Müzesi, 1895 yılında açılan Bahriye Müzesi, 1917 yılında açılan Âsâr-ı Nakşiye Müzesi ve 1918 yılında açılan Sağlık Müzesidir.[207]

Sağlık Müzesiyle ilgili görülebilen bir belge, 1921 yılına aittir. Jak Feldman'ın Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıdan, "Sıhhat Müzesi"nin, *"Beyoğlu'nda Havva Sokağında 1 numrolu binâda"* olduğu görülmektedir. Feldman, kendisini *"Ben, bir Rus mültecisiyim"* diye tanıtmaktadır. Belgeye göre müze, *"meşhur bir tabîbin, Doktor Fortuna Kofer'in emrâz-ı zühreviye ve daha birçok emrâz-ı müstevliyeye derecât ve sıfatı ile netâyicini gösterir âsârı ihtivâ eylemektedir."* Müzeye gelenler, hastalıklara karşı uyulması gereken tedbirlere dair fikir edinmektedirler. Kendi tanımlamasıyla bu müze, talim ve terbiyevî bir müessesedir, bir eğlence yeri değildir. Bu sebeple diğer oyun/eğlence müesseselerinden alınmakta olan %10'luk Darülaceze aidatından muaf tutulmak istemektedir. Bu yazının tercümesi, görüş

sorulmak üzere Darülaceze'ye gönderilmiştir. Darülaceze Müdürü tarafından yazılan cevapta ise müzenin her ne kadar tıbbî bir esâsa dayanıyorsa da ticâret maksadıyla açıldığı ve on beş guruşluk giriş biletlerini damga idâresine damgalattırarak sattığı ifade edilerek talebinin uygun olmadığı dile getirilmiştir. Ancak nihai karar, Darülaceze Müdürünün beklediği gibi olmamış ve bu müzeden aidat alınmamasına karar verilmiştir. "*Velev kasd-ı ticâretle küşâd edilmiş olsun tıbbî bir esâsa müstenid olan Sıhhat müessesesi; lu'biyyathâne mâhiyetini hâiz olamayacağından müessese-i mezkûreden âidât alınmaması lüzumu beyân olunur efendim.*"[208]

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

Osmanlı topraklarındaki çeşitli medeniyetlere ait görsel kalıntıların bolluğu, 16. asırdan itibaren seyyahların dikkatini çekmiştir.[209] Bilhassa antik kentleri görmek için Osmanlı topraklarına gelen seyyahların başta sınırlı ve ufak çaplı olan gezileri, zamanla tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır.[210]

Girişte özetlendiği üzere Rönesans devriyle birlikte başlayan eski eser ilgisi sürekli artmış, şahsi maceraperestlerden devlet destekli kazı çalışmalarına uzanan birçok faaliyetle Osmanlı topraklarından küçük ve büyük, taşınır ve taşınmaz birçok eser ait olduğu topraklardan sökülerek götürülmüştür.

17. asırdan itibaren koleksiyonerlerin finanse ettiği doğu seyahatleriyle birlikte antik dünyanın eserleri batıya akmaya başlamıştır. Öyle ki, Kont d'Arundel için "Eski Yunanistan'ı İngiltere'ye naklet-mek istiyor" denilmiştir.[211]

Bu faaliyetler içindeki şahsi teşebbüslere dair birkaç örnek şöyledir: Bursa'nın ünlü ipeklilerinden alamadığı için üzülen seyyah Lucas, ancak birkaç nadir sikke ve şehirde bulduğu bazı oymalı taşlarla yetinmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Warsberg, Osman ve Orhan Gazi türbelerindeki kazıda, mahkûmlar tarafından bulunan Bizans sikkelerini birkaç kuruşa aldığını söylemiş; Beaufort,

Yeşil türbenin tamirat görmemesinden yakınıp ihmalkârlık vurgusu yaparken Emir Sultan Türbesinden bazı çinileri yanında götürmekte bir beis görmemiştir.[212] Uzun süre İstanbul'da yaşayan ve özellikle 2. Abdülhamit dönemi İstanbul sosyal hayatıyla ilgili canlı ve dikkate değer şahitlikler aktaran Dorina L. Neave, bir kaçakçılık hadisesiyle ilgili de ciddi bilgiler vermektedir. Amerikalılarla yaptığı bir müze gezisinde müzedeki eserlerin tasnif edildiğine şahitlik eden yazar, raflardaki eserlerin bir kısmının bir dostuna ait olduğunu fark etmiştir. Yazarın aktardığına göre Kandilli'deki kapı komşusu Mr. Van Branticomb, yıllar boyu az bir fiyatla alınıp yurt dışına çıkarılabilen sanat eserlerini toplamıştır. Yeni bir kazı yapıldığını duydukça, muhteşem koleksiyonuna heykeller, kaplar ve paralar eklemiştir. Branticomb, arkeolojik hazinesini Belçika'ya götürmek üzereyken Hamdi Bey'in, tarihi eşyaların yurt dışına çıkarılmasını engelleyen düzenlemesi yayımlanmıştır. Bu durumdan çok rahatsız olan Branticomb, Hamdi Bey'i, rüşvetle ikna etmek için koleksiyonunun sergilendiği bir ziyafete davet etmiştir. Hamdi Bey, milli tarihi eserlerin zenginliğini görünce hayretler içinde kalmış ve bunların Belçika'ya götürülmesine kesinlikle engel olmaya karar vermiş ancak düşüncelerini belli etmemiştir. Branticomb, Hamdi Bey'den bütün eşyalarını yanına almasına izin vermesi için padişahı ikna etmesini istemiştir. Hamdi Bey, ayrılış gününü sormuş, onu uğurlamaya geleceğini söylemiş; o gün geldiğinde ise Anadolu'da mühim bir işi olduğu için ortadan kaybolmuş, Branticomb'un değerli koleksiyonuna da el konulmuştur."[213] Dufferin Kontu Frederic Temple Hamilton'un da 1859 yılında İzmir'de Sığacık ve Tepecik'ten elde edilen ve muhtelif Girit şehirlerinin kaleme aldığı 15 adet dokunulmazlık yazıtını ihtiva eden beş mermer bloku İrlanda'ya götürerek Clandeboye Şatosu'nun iç mekanlarına yerleştirdiği bilinmektedir.[214]

Arkeolojik eserlerin sanat meraklıları için statü sembolü, devletler içinse ulusal bir itibar haline geldiği[215] devreden itibaren çok büyük kaçakçılıklar görülmektedir ve bunların birçoğu oldukça meşhurdur. Napolyon'un 1798 Mısır Seferine yanında çok sayıda arkeolog ve bilim insanıyla gitmesi,[216] Lord Elgin'in götürdüğü Parthenon

Mermerleri,[217] Schliemann tarafından çalınan Truva Eserleri,[218] Fellows'un Xanthos'ta bulup Londra'ya naklettiği 82 sandık eser, Texier'in 1842 yılında Magnesia Artemis Tapınağına ait friz bloklarından kopardığı 41 parça, İngiltere'ye götürülen Knidos Aslanı,[219] Efes harabelerinin İngiltere'ye taşınması[220] ve benzeri yüzlerce örnek bilinmektedir ve bunların tafsilatıyla ilgili yayınlar da yapılmıştır. Yine Max von Oppenheim'in 1899 yılında bugünkü Türkiye-Suriye sınırının yakınlarında bulunan Rasulayn'daki keşifleri, uzun uğraşlar neticesinde aldığı izinlerle 1911 yılında başladığı kazıyla keşfettiklerini yurtdışına kaçırdığı bilinen şöhretli örneklerdendir.[221]

Her savaş ve işgalin kaçakçılığa imkân verdiği ve işgalciler tarafından bu tahribatın çok uzun zamanlardan beri yapılageldiği daha evvel ifade edilmişti. Bu kapsamda Osmanlı coğrafyasında yukarıda sayılanlara ek olarak Trablusgarp Savaşı ve sonrasında İtalyanların 1911'den 1915'e dek bilhassa Rodos'ta kazı yapıp eski eser kaçırdığı bilinmektedir.[222] Balkan Savaşları esnasında Edirne'nin işgalinde de eski eserlerin kaçırıldığı görülmektedir.[223] Birinci Dünya Savaşında Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde birçok devlet tarafından kazıların yapıldığı ve eserlerin kaçırıldığı da malumdur.

Örneğin Trabzon ve doğu illeri, Rus işgaline uğradığında İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Uspenski öncülüğünde, savaş halinin sunduğu tüm fırsatlar değerlendirilmiş ve kazılar yapılmıştır.[224] Konunun uzun yıllar takip edildiği, nelerin kaçırıldığının tespit edilmeye çalışıldığı, belgelerden anlaşılmaktadır. 13 Ekim 1918 tarihinde Trabzon Maarif Müdürünün, Maarif Nezaretine yazdığı yazıda; *İkdam Gazetesi*'nde, Trabzon'un işgalinde ne kadar eski eser varsa Ruslar tarafından alındığı, hatta asırlardır kemal-i ehemmiyetle muhafaza edilen İmparator Aleksi Kommenos'un lahdinin de çalındığının yazıldığı ve haberin sıhhatinin sorulduğu ifade edilerek bu soruya cevap verilmiştir. Cevapta, Trabzon'un istilasını müteakip Uspenski'nin şehre geldiği, Orta Hisar, Ayasofya, Yeni Cuma ve Moloz mevkiindeki camilerde eski eser aramasına başladığı, 1916 yılının başlarından Haziran ayına kadar kazı yaptığı, 1917 yılı başında tekrar gelip Ağustos'ta döndüğü ve her iki seferde de

camilerin zemininde bulunan mozaikleri çıkarıp naklettiği kaydedilmiştir. Ayrıca Orta Hisar Camii yakınlarında bulunan:

> "7. Aleksios'un kendi eliyle katlettiği rivâyet olunan ejderhayı musavver olmak üzere binâ-gerdesi olan çeşmenin su oluğu olmak üzere tunçtan ma'mûl ejderha ağzını ve çeşmenin üzerine bu binânın esâsında bulunan yazılı mermer taşlarını çıkarıp aldığı ve bu sûretle elde edip naklettiği âsârdan dört büyük sandıktan ibâret olduğu ve mezkûr câmi' civârında olup Müslümanlarca Hoşoğlan'ın kabri nâmıyla yâd olunan ve fakat Üçüncü Aleksios Komnesos'un mezarı olduğu anlaşılan mezar hafr ve merkûmun 'ızâmı çıkarılarak Rusya'ya nakl edilmek istenilmiş ise de âhiren mezkûr 'ızâmın metropolithâneye teslîm edildiği ve mezkûr kemiklerin elyevm metropolithânede bulunduğu edilen tahkîkât ve tedkîkât-ı âcizânemden anlaşılmıştır"

denilmiştir. Ayrıca yazıda, Rusların medeni bir millete yakışmayacak surette bu eserleri mahallerinden çıkarıp nakletmelerinin ilim ve medeniyete de muhalif olduğu vurgulanmıştır. Devam eden yazışmalardan, Sultan Selim Han'ın vâlideleri nâmına mensûb medresede bulunan kitapların da işgal esnasında Uspenski tarafından tetkik edildiği ve en güzidelerinin Rusya'ya nakledildiği anlaşılmaktadır.[225]

Özetle Osmanlı topraklarında 17. asırdan itibaren sürekli artan eski eser kaçakçılığı gerek yabancı maceraperestlerin şahsi tutumuyla gerek yabancı devletlerce desteklenen izinli kazılardaki eserlerin bile götürmesiyle gerekse de savaş hallerinde izinsiz olarak yapılan kazılarla beslenmiş, buna kolay para kazanmak isteyen yerli ahaliden bazı kimselerin hırsızlıkları da eklenmiş ve bu yağma Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dek devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eski eser kaçakçılığının ve buna engel olma çabalarının biraz daha somutlaşabilmesi için kimisinin daha evvel yayınlandığını göremediğimiz bazı örneklerin paylaşılması konunun daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Örneğin Osman Hamdi Bey'in kaçakçılığa karşı uyarıda bulunduğu bir yazı 23 Mart 1895 tarihlidir. Osman Hamdi Bey bu

belgede, Beyrut ve Suriye havalisinin pek çok ve pek mühim eski eserlere sahip olduğunu ancak müzenin bu bölgeden yeterince istifade edemediğini, çıkan eserlerden yalnız çok küçük bir kısmı ile lahit gibi nakli kolay olmayanların kendilerine haber edildiğini, orada antikacılığı yegâne ticaret belleyen kişilerin eserleri sattığını dile getirmektedir. Yapılan tahkikata göre Beyrut'ta sakin Ressam Sabuncu George ile Sayda'da mukim Di Regello ve Sur kasabası mütemekkinlerinden İskender Ferah isimli kişiler, ele geçirdikleri antikaları Avrupa limanlarına gitmek üzere Beyrut sahiline uğrayan vapurlarla kaçırmaktadır. Beyrut Gümrüğünce arada sırada derdest olunan bazı eserler kendilerine gönderilmekteyse de bunlar adi parçalardır ve asıl mühim olanları Sayda, Hayfa gibi muntazam rusûmât idârelerine mâlik olmayan mahallerden ihraç olunmaktadır. Bu şahıslar hareketlerinde serbest bırakılacak olursa müzenin o havâlîden istifâdesi mümkün olamayacaktır.[226]

Aynı bölge için Maarif Nezaretine yazılan 4 Şubat 1898 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Sayda Fransız Konsolos Vekîli Di Regello'nun oğlu Ohannes marifetiyle yer yarım metreden fazla kazılmış; çıkarılan eski eserlerden üzeri yazılı iki taş kaçırılmaya çalışılırken yakalanmıştır. "Suriye Vilayet-i Celilesine" başlıklı cevabî yazıda Ohannes'in bu işlerden sabıkalı olduğundan hakkında gereken kanuni muamelenin yapılması, yeniden benzeri işler yapmasına müsaade edilmemesi ve zikredilen eserlerin buraya [Müze-i Hümâyûn olmalı] gönderilmesine kadar en iyi şekilde korunması talep edilmiştir.[227]

20 Ağustos 1903 tarihli bir belgede, Memalik-i Şahane'nin Suriye, Finike ve Filistin gibi tarihi ehemmiyeti olan yerlerinde birçok kimseler tarafından harabe ve mağaraların araştırıldığı ve bulunan eski eserlerin havalide bu işin ticaretini yapan kişilere satıldığı ifade edilmektedir. Belgeye göre satılan bu eserler ecnebilerin eline geçmekte ve Avrupada eski eserlere dair neşredilen ilmî risalelerde görülmektedir. Bu durum müzeye zarar vermektedir ve bu hali engelleyecek ciddi tedbirlerle eserlerin gizlice yurtdışına kaçırılmaması için gümrük idarelerince ve sahil muhafaza memuriyetlerince fevkalade dikkatli olunması Müze tarafından talep edilmektedir.[228]

16 Ağustos 1908 tarihli belgeden Mösyö Rubin tarafından İshak Rubin namına, mermer taşı adı altında Şam'dan Hayfa'ya gönderilen 21 sandığın hâsıl olan şüphe üzerine açılıp içinden 29 parça heykelin çıktığı öğrenilmektedir. El konulan heykeller Hayfa hükümet dairesinde muhafaza altına alınmış, Müze-i Hümâyûn tarafından teşhire uygun oldukları değerlendirimiş ve mahallinden gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[229]

19 Aralık 1910 tarihinde Maarif Nezaretinden Dahliye Nezaretine yazılan yazıda Halep'te birçok kişinin evinde pek çok kıymetli eski eserin görüldüğü, özellikle Rakka kazasında eski eser kaçakçılığının çok yaygınlaştığı ve bu sebeple eski eserlerin çıkarılıp "aşırıldığı" bilgisinin Halep'ten bildirildiği görülmektedir. Halep'ten bildirilenler içinde bu zayiatın engellenmesi için Jandarmanın mevcut kuvvetinin yetmediği ve harabelerde müze adına bekçiler ikame edilmesi gerektiği de mevcuttur. Bu talepleri de içeren yazıda Osmanlı topraklarının birçok yerinde bu gibi eserlerin bulunduğu, müzenin imkânı nispetinde kazı yaparak çıkan eserleri naklettiği ancak tüm harabelerin birden kazılamayacağı veya her yere bekçi gönderilemeyeceği belirtilmiştir. Bu sebeple Nizamname gereği eski eser bulunan mahallerin, mahalli idarelerce korunmasının gerektiği, mütecavizlerin adalete teslim edilmesinin icap ettiği hatırlatılmıştır.[230]

Yine 14 Aralık 1912 yılında tutulan tutanağı, 19 Aralık 1912 tarihinde Müze-i Hümâyûn'a gönderilen telgrafı, sonraki muameleleri, müzeden gelen cevabı içeren ve konunun nasıl takip edildiğini gösteren belgeler, bize hem kaçakçılığın durumu hem de takibi hakkında fikir veren örneklerdendir.[231]

Vesikalara göre Halep İspanya Konsolosluğu görevini yürüten İtalya tebasından Marko Poli'nin eski eser topladığı istihbaratı alınmış, durum Müze-i Hümâyûn'a bildirilmiş ve şahsın evine gidilip bir tutanak düzenlenmiştir. Tutanağa göre şahsın evi âdetâ bir müze hâlini almıştır ve bu evin her tarafı gezilmiştir. Büyük salonun ve çeşitli odaların, asar-ı atikayla süslendiği görülmüştür. Bu eserlerin çoğunun Halep dâhilinden alındığı yalnız birkaçının Mısır'dan getirildiği, bizzat Mösyö Poli tarafından itiraf ve beyan olunmuştur.

Poli, zikredilen eserleri şahsi merakı dolayısıyla tedarik ettiğini ve satmadığını iddia etmiştir. Ancak bu iddiasına karşın kendisinin bu eserleri, *"Avrupa'ya aşırmaktan geri kalmadığı her kesimce söylendiği"* tutanağa derç edilmiştir. Ayrıca Halep Fransa Konsoloshanesinden alınan heykelin, şahsın evinden çıkmış olması ve bunun adı geçen şahıs tarafından da itiraf edilmesi, Mösyö Poli'nin gizlice eski eser satışıyla ilgilendiği şeklinde yorumlanmıştır. Belgenin devamında ecnebî aileleri içinde nezâket ve terbiyeleriyle tanınan aile fertlerinin, iyi tavır ve tutumlarıyla ve bol paralarıyla herkesi kendilerine minnettâr eyledikleri belirtilmiştir. Paraya tamah eden birçok cahilin her tarafta bulduğu ve özellikle öteye beriye gidip araştırarak elde ettikleri eserleri *"kemâl-i sadâkat ve fedâkârî ile gece gündüz demeyerek bu ecnebî müzesine"* getirdikleri ve bunun uzun müddettir devam ettiği ifade edilmiştir. Bu sebeple yaşananları görebilmek için "zât-ı âlîlerinin" [Halil Edhem Bey olmalı] bir an evvel Haleb'i teşrîf buyurmalarının gerektiği dile getirilmiştir. Bu sûretle hem Cerablus'taki eserler görülebilecek hem de bu gibi bazı münâsebetsiz hallerin yaşandığı haber alınan Tel Ahmer kazı mahalli ziyaret ve tetkik edilebilecektir. Devam eden belgede adı geçen "Mösyö George ve birâderi Mösyö Andre Marko Poli'nin" gizlice eski eser satın aldıklarının gizli tahkikatla anlaşıldığı ve durumun Maarif Müdüriyeti'ne bildirildiği yazılmıştır. "Müzeler Müdir-i Umumiliğine" çekilen telgrafla, Halep İspanya Konsolosluğu görevini yürüten İtalya tebasından Marko Poli'nin öteden beri adamları vâsıtasıyla eski eser alıp sattığı ve evini âdetâ bir müzehâne hâline dönüştürdüğü eski eserleri çalan ve tahrip eden bu kişi için "lâzım gelen mu'âmelenin" yapılması talep edilmiştir.[232]

Başka bir örnek de müze tarafından yapılan kazıdan kalma bir heykel başının köylüler elinde alınıp satıldığına, daha sonra Kavala Avusturya Konsolosunun eline geçtiğine ve ondan alınmasına dair belgelerdir. Bu hadise Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde diplomatik misyonun, ahalinin ve Müze-i Hümâyûn'un tutumlarının anlaşılmasını sağlayacak bir örnek olarak görülmektedir. 18 Eylül 1917 tarihinde "Maarif-i Umumiye Nezaretine" yazılan yazıda, Taşoz Adası'nda Müze-i Hümâyûn tarafından yapılan kazıda elde

edilen "mermerden masnû' kadın heykelinin başının, kazıdan birkaç sene evvel Taşoz köylüleri tarafından bulunarak elden ele satıldığı ifade edilmiştir. Akabinde bu heykel başının Kavala Avusturya Konsolosu Mösyö Julnay'ın eline düşmüş olduğu ve halen kendisinin nezdinde bulunduğu haber alınmıştır. Bu sebeple gerek hediye olarak kabul edilmesi gerekse satın alınması sûretiyle Müze-i Hümâyûn envanterine kazandırılması için kendisiyle haberleşilmiştir. Adı geçen şahıs servet sahibi olduğundan satmaya yanaşmamış ancak şahsi koleksiyonları için Müze-i Hümâyûn'dan bazı parçaların verilmesi sûretiyle bu heykel başını teslim edebileceğini beyân etmiştir. Şahsın istediği eserler, vaktiyle Samsun civârında yapılan kazıdan elde edilen ve en iyi parçaları müze koleksiyonlarına konulan topraktan yapılma kabartma Yunan mimarî parçalarıdır. Benzerleri depolarda çokça mevcut bulunmaktadır. Mükerrerlerinden beş parçanın verilmesi sûretiyle değiş-tokuş uygun görülmüş ve başsız heykel ile toprak kabartmaların birer fotoğrafları, yazının ekine ilave edilmiştir. Uygun görüldüğü takdîrde değiş-tokuş yapılmak üzere izin istenilmiştir. 23 Eylül tarihinde Maarif Nezaretinden Müze-i Hümâyûn'a yazılan cevapta, Taşoz kazısında bulunan kadın heykelinin Kavala Avusturya Konsolosu Mösyö Julnay nezdinde bulunan başı ile müzede çokça bulunan parçaların değiş-tokuşunun uygun görüldüğü bildirilmiştir. Bu değiş tokuşun akabinde şahsın, elindeki eserlerle yurt dışına kolaylıkla çıkabilmesi için Gümrük Müdürlüğüne bir yazı yazılmış, "bu beş parça antikayı iki sandık derûnunda olduğu hâlde Macaristan'a sevk edileceğinden" geçişine izin verilmesi talimatlandırılmıştır.[233]

Osmanlı topraklarında yaşayan yerli halkın da bazen şahsen eski eser hırsızlığı yaptığı bazen bu hırsızlığı yapan yabancılara destek olduğu görülmektedir. Bunların en meşhurlarından biri, 11 Ocak 1920 tarihinde en az yirmi yıldır İstanbul'da oturan Dişçi Bari'nin işbirlikçileri Topal Hasan, Cideli İbrahim ve Ahmet'le birlikte Eyüp Sultan Türbesindeki çinileri çalmasıdır.[234]

Belgelere yansıyan hadiselerden birisi de silah ticaretiyle uğraşan Ali Efendi'ye aittir. Belgeden anlaşıldığına göre bedestende silah ticâretiyle iştigâl etmekte olan Tarakçızâde Ali Efendi tarafından

Antakya'dan bir hayli kıymetli eski eser getirilmiştir. Bu eserlerin önemli bir kısmı gizlice elden çıkarılmış fakat bir kısmı da halen kendisinde bulunmaktadır. Polis müdürlüğünce yapılan araştırmada Ali Efendi'nin dükkânında bazı eserler bulunmuştur.[235]

Seyyahların yazdıklarından, daha evvel yapılan bilimsel çalışmalarda aktarılanlardan ve yeni incelenen belgelerden görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde çok farklı şekillerde tezahür eden kaçakçılık eylemleri gerçekleştirilmiştir. Yaygın kanaatin aksine, başta Müze-i Hümâyûn çalışanları olmak üzere birçok bürokrat ve taşra idarecisi, bu kaçakçılık hadiselerine engel olmaya çalışmıştır. Elbette netice alınamayan, tamamlanamayan hatta yazışmaların içinde kaybolup giden birçok örnek olmakla birlikte bu hususta ciddi bir gayretin varlığı ve bu gayretin sürekli arttığı da görülebilmektedir.

22 Mart 1917'de Dâhiliye Nezaretinden çıkan bir belgede savaş sürerken sadece kaçakçılıkla ilgili değil diğer hususlarda da eski eserlere sahip çıkılması gerektiğinin tüm yöneticilere hatırlatıldığı görülmektedir. Belgede, son zamanlarda eski eserlerin hiçbir esasa dayanmadan, güya beldeleri imar maksadıyla tasavvurun üzerinde tahrip edildiği dile getirilmektedir. Kışla, hastane, mektep ve başkaca resmi binalar inşaa edileceği gerekçesiyle memleketi süsleyen surların vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından yıktırıldığı zikredilmiştir. Biraz harap halde görülen türbe, cami ve medrese gibi mukaddes binaların tarihi ve mimari önemleri dikkate alınmadan yıktırıldığı ve her memurun bu gibi konularda kendi fikir ve yorumuyla hareket etmesinin adeta hüküm haline geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca birçok emek ve masrafla yapılan kazılarda, kazı alanlarındaki eselerin tahrip edilmesinin her gün vuku bulduğuna, Asar-ı Atika ve Muhafaza-i Abidat Nizamnamelerine hiçbir tarafta riayet edilmediğine dikkat çekilmiştir. Tekrar tekrar yazıldığı halde kaçak kazıların engellenemedeği bilakis her gün arttığı belirtilmiştir. Böyle giderse kadim eserlerin külliyen mahvolacağı, bu yüzden her yerde eski eserleri sıkı bir teftiş altında tutmak gerektiği, her biri hazine olan bu eserlerin tahribinin vahşet kabul edileceğinden korunmasına pek ziyade dikkat ve itina edilmesi gerektiği ihtar edilmiştir.[236]

Başka bir belgeden, yirmi altı sandık ve dört heykelden oluşan Bâbil eserlerini, İngilizlerin istilâsından evvel kurtarıp bu eserleri Müze'ye getirenlerin taltif edilmesinin istendiği görülmektedir. Bu belgeden ve destekleyen diğer belgelerden, Müze-i Hümâyûn personelinin savaş sırasında işgalleri kendi pencerelerinden takip ettiği net bir şekilde anlaşılabilmektedir. İşgalcilerin eserlere zarar vereceğini yahut onları kaçıracağını bekledikleri yorumu çıkartılabilmektedir. Eserlerin zarar göreceği düşünüldüğünden, kurtarılmaya çalışıldığı görülebilmektedir. Nihayet eserler kurtarıldığında, buna muvaffak olanların taltif edilmesinin talep edildiği anlaşılabilmektedir.

29 Mayıs 1918 tarihinde Maarif Nezaretine yazılan yazıdan, Irak ordusunda görevli Mülâzım-ı Evvel Doktor Konrad Proyser'in, Bâbil eserlerini "İngilizlerin istilâsından evvel kaldırmaya muvaffak" olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Âna civârında esir düşmesine rağmen eserleri teslim edebilmiştir. Yıldırım Ordusundan Yüzbaşı Doktor Valter Andre ise bu eserleri önce Cerablus'a, oradan da demiryolu ile İstanbul'a ve hatta Müze-i Hümâyûn'a kadar nakletmiştir. Bu fevkalâde hizmetleri dolayısıyla Doktor Andre'nin "üçüncü rütbeden bir kıt'a nişân-ı Osmânî" ile "Mösyö Proyser'in de müceddiden dördüncü mecidî nişân-ı feriştâhlarıyla taltifleri" talep edilmiştir. Belgenin devamında Babıali'ye yazılan yazıdan, taltif talebinin münasip görüldüğü de anlaşılmaktadır.[237]

20 Haziran 1918 tarihli başka bir belgede, Tedmür ve civarında kabileleri iskân etmek üzere görevlendirilen askeri heyette bulunan Jandarma Mülazımı Hidayet Kemal Efendi'nin eski eserlere ilgisi ve bu konuda bilgisi olduğu düşüncesiyle, görevli olduğu süre boyunca, havalideki eski eserleri teftiş etmesi için Müze-i Hümâyûn'la da irtibatta olması istenmiştir. Müze'nin Maarif'e, Maarifin Dâhiliye'ye yazdığı yazılarla bu talep hayata geçirilmiştir.[238]

Bu belge de yukarıda öne sürüldüğü biçimde Müze-i Hümâyûn uzmanlarının birçok bölgeyi takip ettiği, tahribata karşı önlem almaya çalıştığı, hatta personelinin yetmediği zamanlarda da diğer kurumlardan istifade ettiği yorumlarını yapmamıza imkân vermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru özellikle de Irak ve Filistin cephelerindeki mağlubiyetlerle birlikte Bulgaristan'ın harpten çekilmesi,[1] Osmanlı Devleti'ni bir mütarekeye mecbur etmiştir. Müttefikleriyle kara bağlantısı kopan ve toprakları batıdan gelebilecek işgal tehditlerine de açılan Osmanlı Devleti mütareke talep etme zorunluluğu duymuştur.[2] Muhtelif arayışlar neticesinde nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.[3]

Mütarekeyi imzalayan heyet yurda oldukça iyimser dönmüş, tebrikleri kabul etmiş; Sadrazam Ahmet İzzet Paşa neticeden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Rauf Bey verdiği beyanatlarda İstanbul'a tek bir askerin bile çıkmayacağını, Adana'nın işgal görmeyeceğini ve benzeri umut dolu görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.[4] Ancak tatbikat, beklenildiği veya ümit edildiği gibi olmamış; itilaf devletleri mütarekeyi kendi yorumladıkları biçimde uygulamaya başlamıştır.[5]

Nitekim Mustafa Kemal Paşa da mütarekenin keyfi yorumlandığına dair muhtelif beyanatlar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle demiştir:

> "Mütarekenamenin akdinde bizim ordumuz Musul'da, İngilizler cenupta idi. Mütarekeden sonra oradaki kumandanla iğfalkârane temas ederek askerlerini Musul'a soktular. İstanbul'u berrî ve bahrî kuvvetlerile işgal ettiler. Bu hususta mütarekenamede müsaade var mıdır? Adana havalisini, Urfa'yı, Ayıntap ve Maraş'ı evvela İngilizler ve badehu Fransızlar işgal ettiler. Buna

> dair de mütarekede bir madde yoktur. (...) İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiler, muharip bulunmadığımız Yunanlılar da İzmir ve havalisini işgal ettiler, hülasa mütarekenameyi baştan başa hurdahaş ettiler, bu tecavüzatta, bu hakşikenane muamelata karşı İstanbul'daki hükümeti merkeziyeler maateessüf aciz bir vaziyet aldı. Hatta yapılan haksızlıkları protesto bile etmemişlerdir."[6]

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Osmanlı topraklarının dört bir yanında yaşanan işgallerde, İtalyanların, Fransızların, Yunanların, Amerikalıların ve İngilizlerin eski eserlerle yakından ilgilendiği görülmektedir. Bunlardan bazıları az bazıları çok olsa da hemen hepsi kazı yapmış, yaptırmış, eser aramış veya mevcut eserleri kendi ülkelerine nakletmeye çalışmış ve bunların bir kısmını götürmüş bir kısmını ise götürememişlerdir.

Belgelerden anlaşıldığına göre İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan alakalarının devamı olarak işgalin hemen başlarında eski eserlerle ilgilenmişlerdir. Bodrum Kalesinde restorasyon bahanesiyle uzun süre kazı yapmış ve bazı eserleri de Rodos'a naklet-mişlerdir.[7] Antalya ve civarında hem sahillerde hem de iç bölgelerde, başta antik kentler olmak üzere birçok yerde bilim heyetleriyle eser araştırmaları yapmış, şahısların evlerindeki eserleri bile satın almışlardır. İtalya'nın Antalya Konsolosunun evinde ve Konsoloshane'de birçok eski eser bulunmuştur.[8]

Yine belgelerden ve önceki çalışmalardan anlaşıldığına göre Fransızların, başta İstanbul, Çanakkale, Antalya, İzmir ve Adana olmak üzere en az beş yerde fakat beşten fazla tatbikatla çok ciddi bir şekilde arkeolojik faaliyet; eser araması, kazı ve hatta müzecilik işleri yaptığı anlaşılmaktadır.

Fransızların İstanbul'da özellikle ve yoğunlukla Makriköy[9] ile Topkapı Sarayı'nda,[10] Çanakkale'de Elaios Antik Kenti[11] ile Karağaçtepe'de,[12] Antalya'da,[13] İzmir[14] ve Adana civarındaki faaliyetleri takip edilebilmektedir. Ayrıca Fransızlarca başta Antep, Adana ve Maraş olmak üzere, tarihi şehirlerin tahrip edildiği, eski eserlere; cami, türbe ve benzeri dini yapılarla sivil mimarlık örneklerine zarar verildiği bilinmektedir.[15]

Yunan işgal sahalarında da eski eserlerle ilgili önce adi hırsızlık ve benzeri olaylar göze çarpmaktadır. Bütün Türk evlerine, Yunan askerleriyle Rumların saldırdığı; evlerde, yükte hafif pahada ağır ne varsa toplandığı, şahitlerin dilinden aktarılmıştır.[16] Bu kapsamda müzelere girildiği, müze memurlarının şahsi eşyalarına kadar yağmaların yapıldığı,[17] bu yağmanın sadece işgal başlarken değil biterken de yaşandığı[18] görülebilmektedir. Ayrıca Yunanlar tarafından hem İzmir Müzesindeki bazı eserlerin hem de kendilerinin kazıp çıkardıkları eserlerin İzmir Evangelik Rum Mektebinde[19] toplandığı; Sultanhisar ve Bergama'da kazıların yapıldığı, hatta buradaki eser depolarının yağmalandığı, Sardes'te bulunan eserlerin toplandığı, Noutuion'daki[20] eserlerin götürüldüğü,[21] Klazomenai,[22] Nysa,[23] Efes Aya Suluk Tepesi,[24] Kolofon[25] gibi birçok yerde neredeyse bilimsel denilebilecek kadar geniş çaplı kazıların yapıldığı, Bursa Müzesinden bazı eserlerin deniz yoluyla yurt dışına çıkarıldığı, bazı eserlerin kaçırılmak üzere sahile götürüldüğü,[26] görülmektedir. Yunan askerlerinin Çivril, Eyret, Eskişehir ve Kütahya'da, Helenistik olduğu iddiasıyla birçok kalıntı ve eseri topladığı da görülebilmektedir.[27]

Aydın, Nysa Antik Kentinde Yunan birlikleri.

Aslında durum, Müze-i Hümâyûn raporunda özetlendiği gibidir: *"Yunanlılar, işgâl sâhası dâhilinde âsâr-ı atîka harâbelerinin hemen belli başlı olanlarını bütün elden geçirmişler..."*[28]

Esas itibarıyla Yunanların, bu büyüklükte çalışmalara kalkışmalarının temel nedeni, Helen eserlerini ve izlerini bularak bölgedeki varlıklarını anlamlandırma ve tescilleme, toprak ve tarih üzerinde tahakküm kurma gayreti olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Yunanlıların bu gayeyi güttüğüne dair çıkarımlar yapmaya imkân tanıyan muhtelif veri ve yorumlar mevcuttur. Örneğin Edirne'nin işgalinden sonra Yüksek Komiserlikçe Türkçe, Yunanca ve Fransızca olarak yayımlanan ve işgal stratejisinin inceliklerini gözler önüne serdiği değerlendirilen beyannamede, Trakya'nın en eski devirlerden itibaren ve halen Helen olduğu, Yunanistan'ın işgalci olmayıp ev sahibi olduğu vurgulanmış; şefkatli bir anne olarak evine döndüğü ifade edilmiştir.[29] Yine Yunan askerlerinin Eskişehir, Kütahya ve Polatlı'ya kadar uzanan sahada Helenistik eser bulma amacıyla arama yapmalarının ve yaptırmaları da bölgedeki varlıklarını anlamlandırma gayretiyle doğru orantılı olmalıdır.[30]

İngilizlerin daha ziyade Truva harabelerinde kaçak kazı yaptıklarına dair ihbarlar gelmiştir.[31] Ayrıca İngilizler, harpten önce Lawrence gibi meşhur simaların da bulunduğu Kargamış kazısına 1920 yılında tekrar başlamıştır.[32] İngilizlerin Anadolu'daki faaliyetleri, diğer işgalcilere bakıldığında daha az olarak nitelenebilir ancak bu hususta, İngilizlerin çalışmalarının çok uzun bir süreden beri Orta Doğu'da odaklanmış olduğunu hatırda tutmak gerekmektedir.[33]

Amerikalıların ise Sardes'te izinsiz olarak kazı yaptıkları, Manisa'daki Bintepeler ve Alyat Tepe'de sondaj açtıkları ve Sardes'ten 58 sandık eseri, ülkelerine götürdükleri bilinmektedir.[34]

Bütün bunlarla birlikte işgal döneminde başta Müze-i Hümâyûn olmak üzere bürokrasinin hem şahıslar hem de işgal güçleri tarafından yapılan yahut yapılmaya çalışılan eski eser kaçakçılıklarına ve tahribatına mâni olmaya çalıştığı, belgelerden görülebilmektedir. Ancak bazen çok önemli ve uzun süren kazılardan bile haberdar olunamadığı yahut girişimlerin yetersiz kaldığı, Müzenin tahribatı

engellemek adına yaptığı veya yapacağı faaliyetler için gücü bulunmadığı da açıktır. Nitekim o dönem işgal güçlerinin tavır ve tutumunu anlayabilmek için Müze Müdürü Halil Bey'in, Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Hariciye Vekâleti İstanbul Mümessilliğine, 31 Temmuz 1923 tarihinde yazdığı yazı, önemli ipuçları sunmaktadır.

Halil Bey'in yazdığına göre Fransız İşgal Ordusu, iki sene evvel Müzeler Dairesinin arkasına ve Topkapı Sarayının girişine tesadüf eden seddin üzerinde at talimleri için bir yer tesis etmiştir. Yaz mevsiminde, bilhassa da at talimiyle orada pek çok toz hâsıl olmaktadır ve bu yüzden müzenin pencerelerini açıp salonları havalandırmak mümkün olamamaktadır. Bu sebeple Halil Bey, Fransız Ordusu Başkumandanı General Şarpi'ye[35] durumu haber vermiş ve bu talim sahasının oradan kaldırılmasını rica etmiştir. Kendisinin bu talebi katiyen kabul edilmediği gibi bahsedilen alanın daha alt tarafındaki mahalde, sabahları tanklar hareket ettirilmeye başlanmıştır. Bu yüzden zaten külden ibaret olan ince tozlu topraklar alt üst olmakta ve bu toz müze tarafına uçmaktadır. Halil Bey, yazısının sonunda müzenin temizliğini sağlayabilmek için hiç olmazsa bu tankların orada hareket ettirilmemesini, Fransa Fevkalâde Mümessilliği vasıtasıyla General Şarpi'ye hatırlatılmasını istirham etmektedir.[36]

Müze-i Hümâyûn'un gücünün daha hissedilebilir olması ve meselelerin netleşip neticelenmeye başlaması ancak TBMM Hükümetinin İstanbul'da yetkiyi devralması ve Hars Müdüriyetinin de işleri yakından takip etmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak başta Halil Edhem Bey olmak üzere, Müze uzmanları her ihbarı değerlendirmiş ve eski eserleri korumak hususunda ciddi bir gayret göstermişlerdir.

Hem müzenin hem de diğer kurumların o günlerde sıradan konuları bile takip ettiği görülebilmektedir. Örneğin Müze-i Hümâyûn'dan Galata Gümrüğü'ne yazılan 10 Haziran 1922 tarihli cevabî yazıdan, Madam Jöni isimli bir kişinin Rusya'dan gelen eşyasının incelenmek üzere müzeye gönderildiği anlaşılmaktadır. Müzede yapılan incelemede, bir mendile sarılı olarak bulunan birtakım taş parçalarının her ne kadar eski eserse de kıymetsiz şeyler olduğu ve müze tarafından satın alınmasına lüzum görülmediği ifade

edilmiştir. Nizamname'nin sekizinci maddesine göre yurda girişi serbest olan ve gümrük vergisinden muaf bulunan bu eserlerin, yine mendil içinde ilgilisine iade edildiği belirtilmiştir.[37]

17 Haziran 1922 tarihinde İstanbul Rüsûmât Müdürlüğünden yazılan bir yazıda, Rusya'dan Lion Manisya nâmına gelen eşya arasında eski vazo ve gayet büyük dişleri olan hayvan enkazı gibi şeylerin olduğu belirtilmiş ve bunların uzmanlarca incelenmesi istenmiştir. Bu talep üzerine bir müze memuru Rüsumat'a gitmiş ve zikredilen eşyayı incelemiştir. Bu eşyalardan ikisinin Sevr imalatı uzun vazo, birinin Japonvari mineli ve kenarı tunçtan mineli nargile sürahisi, üçünün "kâr-ı kadîm model üzerine yapılmış" ve topraktan imal edilmiş kulplu yeni testi ve diğerinin "fil mamutu enkazından" bir adet çene parçası olduğu kaydedilmiştir. Bunların da yurda girişi serbest olan ve gümrük vergisinden muaf bulunan eşyadan olduğu zikredilip sahibine iadesi yönünde değerlendirilmiştir.[38]

İTALYANLARIN FAALİYETLERİ

19. asrın ortalarından itibaren birliğini sağlayan; kendisini Roma'nın, Venedik'in ve Cevova'nın vârisi sayan İtalya, diğer Avrupalı devletler gibi sömürgelere sahip olabilmek için çalışmalara başlamıştır. Çalışmalarının odak noktasını da mirasını tevarüs ettiğine inandığı devletlerin yayıldığı sahalar oluşturmuştur. İtalyanlar öncelikle Trablusgarp'a yönelmiş, Trablusgarp ile On İki Ada'ya yerleştikten sonra genişleme sahası olarak gördüğü Anadolu'yla ilgilenmeye başlamıştır. Yerleştiği bölgelere yakınlığından ötürü dikkatini Güneybatı Anadolu'ya teksif eden İtalyanlar için bu bölgeler hem kullanışlı hem zenginliklere sahip hem de geçmişte Roma İmparatorluğu toprakları içerisinde bulunmuş olmasından dolayı hak iddia edebileceğini düşündüğü yerler olarak en isabetli saha olarak görülmüştür. İtalyanlar için Anadolu'ya sahip olmak ata yurtlarına dönmek olarak değerlendirilmiştir.[39]

İtalya özellikle Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Anadolu'da nüfuz edebileceği yerleri keşfederken arkeoloji heyetlerini kullanmıştır.

Çelebi'nin yorumuyla *"İtalya'nın 1. Dünya Savaşı'na girerken İngiltere ve Fransa ile imzaladığı gizli antlaşmalarda kendisine vaat edilmesini sağladığı bölgenin, İtalyan arkeoloji heyetlerinin incelemelerde bulunduğu yerler olması bir rastlantı değildir."*[40]

Albay Şefik [Aker]'in aktardığına göre İtalya Harbi'nden sonra Antalya Konsolosluğuna tayin edilen ve o esnada işgal komutanın müşavir-i siyasisi olan Marki Franti, Harb-i Umumiden evvel Balkan Harbi esnasında Antalya'da hükümete karşı tahakkümde o kadar ileriye varmış, bu sahillere karşı beslenen İtalya emel ve ihtirasını o kadar aşikâr göstermiştir ki, böylesi Abdülhamit devrinde bile görülmemiştir. Aker'in Antalya'da bulunduğu sırada dinlediğine göre Franti, *"Antalya kale bendlerinden iki taş sökseler derhal, elinde baston, söküldüğü mahalle kavasile gider, 'Bu asar Romalıların yani İtalyanların asarıdır. Bunları hiç kimse tahrip edemez' der ve hükümeti bu veya buna mümasil sebeplerle tazyik ederdi"* [41] Nitekim Aker'e göre İtalyanlar işgali yalnız askerî güçlerle değil rahiplerle, mekteplerle, doktorlarla, sermayedarla yapmıştır. [42]

İtalyan Milli Müzesine bağlı *"Missione Archeologica İtaliana in Asia Minore"*, 1913 yılında bölgede çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalarda Pamphilya,[43] Pisidia,[44] Lykia[45] ve Kilikia'nın[46] antik topografyasının tetkik edilmesi ve uygun çalışma/kazı alanları belirlenmesi amaçlanmıştır. Aynı yılın yaz aylarının başında iki İtalyan araştırmacı, R. Paribeni ve P. Romanelli Antalya'dan yola çıkıp güney sahillerini dolaşmış ve o bölgeleri taramıştır.[47]

Bu seyahatlerin ardından İtalyanların Pamphilya'daki çalışmaları daha da yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda politik amaçları da bulunan İtalyanlar, Antalya'da bir evi kendilerine merkez olarak seçmiştir. İtalyan araştırmacıların çalışmaları belli aralıklarla *Atina Arkeoloji Okulu* ve *Missione İtaliane Oriente* tarafından yıllık olarak neşredilen *"Annuario"*da yayımlanmıştır. İtalyanlar 1914'ten itibaren Antalya merkezden hareket edip büyük ören yerlerini ve çevrelerini sistematik olarak gezmiştir.[48]

Birinci Dünya Savaşı sonrası için gizli antlaşmalarla kendilerine bırakılan[49] topraklara çıkmak adına fırsat kollayan İtalya, tepki

çekici bir işgal girişiminde bulunmamayı düşünmüş; önce Antalya kıyılarına savaş gemilerini yollamış, sonra mahalli hükümet binasında İtalyan kontrol memuru için bir oda almış, şehirde bir telsiz istasyonu kurmuş ve İtalyan doktorlar halkı ücretsiz muayene etmeye başlamıştır.[50] Çok kısa sürede beklenen fırsat doğmuş ve İtalyanlar 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmiştir.[51] Belgelere göre İtalyan Bahriye Miralayı Albay Aleksandro Caino tarafından Antalyalılara hitaben kaleme alınan beyanatta durum şöyle açıklanmıştır:

> "Antalya ahâlisinin can ve mallarının emniyeti taht-i tehlikededir. Bu son günlerde vahîm âsâyişsizlik ile ölü ve mecruh vukua gelmiştir. Hapishâneden firar ile etraftan gelen muzırr eşhâs tarafından fenâlıklar îkâ' edilmektedir. Dünkü gün İzmir ile İstanbul'a giden posta soyuldu. Bugün sabah memleketin merkezinde büyük bir bomba infilâk ettirildi. Antalya ahâlisi tarafından vâki' olan istid'â üzerine İtalya devlet-i fehîmesi asâkir-i bahriyesinin bir kısmı düvel-i müttefika ve cemâhir-i müttefika nâmına memurîn ve zâbıta-i mahalliyenin muâvenetiyle âsâyiş-i umûmîyi temin etmek için bugün Antalya'yı işgal ediyorlar. Herhangi bir millete mensup olur ise olsun menâfi'-i umûmiyye nâmına hulûs-ı niyet sâhiblerini emirlerimizin tamâmıyla muhâfaza olunması için davet ediyoruz. Ve tedâbir-i şedîde-i harbiyeyi ittihaz etmeye mecbur olmayacağımızı ümit ile îcâbında tatbîk edileceği beyân olunur."[52]

İlk işgalin akabinde İtalyanlar tarafından Kuşadası, Bodrum, Fethiye, Marmaris gibi Menteşe bölgesindeki sahil şeridi ile Muğla, Burdur, Afyon, Söke ve Akşehir gibi bölgeler işgal edilmiştir.[53]

İtalyanların kaçakçılıkla ilgili faaliyetlerine bakıldığında, Antalya'daki İtalyan misyonunun daha 1914'te birçok sikke satın aldığı, bu sikkeleri Roma'daki Milli Müzeye bağışladıkları ve bunların aralarında yayımlanmamış olanların da bulunduğu görülmektedir.[54] Sonraki yıllarda bölgedeki İtalya Konsolosunun kimi heykelleri Antalya'ya naklettiği de bilinen gerçeklerdendir.[55]

Anadolu'yla tarihi bağları olduğunu ileri süren İtalya, mütareke ve işgal dönemlerinde de eski eserlere karşı özel bir alaka göstermiştir.[56]

İtalyanların işgal yıllarında eski eser kaçakçılığıyla alakalı faaliyetleriyle ilgili olarak belgelere en geniş biçimde yansıyan konuların başında, Bodrum Kalesi'ndeki çalışmalar gelmektedir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Bodrum Kalesinin bombalandığı ve bazı kısımlarının harap olduğu ve hatta düşen taşlardan bazılarının gayet kıymetli eski eserlerden olduğu bilinmektedir.[57] İtalyanların Mart-Nisan 1919 tarihlerinde tamirata ihtiyacı olan Bodrum Kalesi'nde restorasyona başladıkları fakat Bodrum Kalesi'ni tamir etmek isteyen İtalyanlara engel olunduğu şikâyet edildiğinden, Dâhiliye Nezaretinden Menteşe Mutasarrıflığına yazılan bir yazıyla, İtalyanların teşebbüsünün mahiyeti ve engellenme sebepleri sorulmuştur.[58] Uzunca bir süre devam eden yazışmaların akabinde 15 Mart 1920'de Maarif Nezaretine yazılan yazıda, *"İtalyanların Bodrum Kal'asının tamîr ve tathîrini vesîle ittihâz ederek geçen seneden beri orada teşebbüsâtta bulundukları"* malum olduğu ancak memurlarca kaleye girilip iş görülemediği, tamiratın hükümetçe yapılması için de tahsisatın olmadığı belirtilmiştir. İtalyanların başlangıçtaki incelemelerinin, (kaledeki) kulenin tehlikeli yerlerini tamir ve taşlarını temizlemek maksadıyla [bu sebep ileri sürülerek] başladığı ve bunun için Bodrum Kaymakamlığından müsaade istedikleri ifade edilmiştir. Buna cevaben müsadenin, Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne göre verilebileceğinin ifade edildiği fakat buna rağmen İtalyanlarca müdahale ve araştırmanın ilerletilerek birçok eserin Rodos'a nakledildiği haber verildiğinden *"bunun ne yolda men'i kâbil ise hükûmet-i seniyyece âna göre teşebbüsâtta bulunulması..."* arz edilmiş ve konu hakkındaki rapor da Maarif'e iletilmiştir. Rapora göre ilgili memur, 3 Ocak 1920'de, Bodrum'a ulaşmış; İtalya Kale Kumandanlığı ile mahalli hükümet arasında cereyan eden haberleşme ile vaziyet hakkında malumat almıştır. Kale içine ancak ziyaretçi olarak girilebileceği anlaşıldığından teftiş, Merkez Jandarma Kumandanı Binbaşı Rifat ve Çekirge Müdîri Cevad Beylerle birlikte, mahalli hükümet vasıtasıyla, kale kumandanını ziyaret arzusunda bulundukları ileri sürülerek

gerçekleştirilmiştir. Kale Kumandanı da beraberlerinde olduğu halde kalenin her tarafı gezilmiştir. Görülenler şöyledir: Kalenin muhtelif cephelerinde birkaç dekovil hattı çekilmiştir. Bir mühendisin nezareti altında otuz kadar amele işlemektedir. Harp esnasında Fransız gemisinin bombardımanıyla tahrip edilen kule ve duvarların tamiri ile hapishane iken inşa edilen bina ve ahşap kısmının yıkılmasıyla kalenin şövalyelik devrindeki eski haline getirilmesine uğraşılmaktadır. Şimdiye kadar yalnız İtalya ve Fransız kuleleriyle kulenin iç medhalinde olup kuzeydoğu cephesindeki kulelerin istinatgâhı olan kemerlerin tamiratıyla iştigal etmektedirler. Gerek tamîrât esnâsında ve gerekse özel olarak getirilen uzmanlar eliyle kalenin muhtelif yerlerinde icra ettiklerine şahit olunan kazılarda elde edilen târihî taşların, vaktiyle câmiye dönüştürülmüş olan kadîm kilise içine kilitlenmiş oldukları görülmüştür. Kilisenin içine girme talebine, ilk başta, anahtarın bulunamaması gibi itirazlar ileri sürülüp reddedilmeye çalışılmışsa da anahtarı taşıyan memurun görünmesiyle rica kabul edilmiş ve kapı açtırılmıştır. Bu odanın zemininde yapılan kazıda büyük bir mezar meydana çıkarılmıştır. Mezar, harçlı taşlardan yapılmıştır. Mezarın ancak 30 santimetrelik kısmı keşfedilmiş, sair aksamı halen zeminin altındadır. Mezarın açılması için bir uzmanın beklendiği bildirilmişse de mezarın harçlı olması ve şeklinin pek sanatkârane olmaması dolayısıyla çok önemli olmadığı değerlendirilmiştir:

> "Bu oda derûnunda etraftan toplanan otuz yedi parça yazılı, kurşunlu, figürlü muhtelif taşlar bulunmaktadır. Bunlar meyânında iki sene evvel Bodrum teftîşâtı sırasında görülüp vesâit-i nakliyenin fıkdanından dolayı merkeze alınamayan ve kal'anın bir tarafına çektirilen Halikarnas devrine âid kıymetli taş bulunmaktadır. Bu taş bir veçhinde Halikarnas kavâninine âid olan yazısı i'tibâriyle hâiz-i ehemmiyettir."

Ayrıca kırık dökük taşlar, kurşun parçaları, kadim siyah taştan mamul bir kartal, Latin hurufatıyla yazılı birkaç sütun vardır. Yeni çıkarıldığı, üzerindeki topraklardan anlaşılan ve takriben bir metre uzunluğunda ve 70-80 santimetre yüksekliğinde; bir koltuğa

oturmuş, yüzü yarı yarıya kırık mermerden yapılmış bir heykel, mevcudun en kıymetlisi olarak dikkat çekmektedir. Milas'taki İtalya Kumandanlığı tarafından kaleden Rodos'a nakledildiği resmen itirâf edilen iki taşın mâhiyeti hakkında icrâ kılınan tahkîkât neticesinde, taşların birinin takriben 70-80 santimetre uzunluğunda ve bir tarafı yazılı olduğunun kayık üzerine görüldüğü, diğer taş hakkında ise hiçbir emâre elde edilemediği belirtilmiştir. Gerek şimdiden sonra kazıyla elde edilecek taşlardan gerekse yurt dışına kaçırılması muhtemel olan eserlerden haberdar olabilmek ve kilise içinde çıkan mezarın açılacağı esnada hükûmet veya Kuvvâ-yı Milliye tarafından birkaç kişinin bulundurulması için vaktinde malumat alabilmek gerekmektedir. Bu sebeple Bodrum Kuvvâ-yı Milliye Reisi Müftü Efendi ile beraber, vatan ve dinine bağlı olup İtalyanların hizmetinde bulunmakta olan ve ismi şifahen arz edilen adam, gizlice çağırılıp Kuvvâ-yı Milliye tarafından mükâfat vaat edilerek bu görevi yapacağına dair kendisinden teminat alınmıştır. Ancak İtalyanların Bodrum Kalesinde, tahrip edilen kulelerin tamirinden ziyade meşhur Mozeleon'a ait eserlerin araştırılmasına önem vermekte olduklarına şüphe edilmemektedir:

> "Ez-cümle İngiliz veya Arslan Kulesi nâmıyla tevsîm edilen deniz cephesindeki kulenin ittisâlinde ve deniz üstündeki ana duvarı içinde Mozeolon'a âid olduğu Alman arkeologları tarafından bildirilen kıymetli bir taşın etrâfında ameliyât yaptıkları ve fakat her nedense netîce elde edilemeden ameliyattan vazgeçtikleri görülmektedir."

Binaenaleyh hükümetin mevcut durumu; kazının tatiline, elde edilen eserlerin kaleden çıkartılıp Bodrum Merkez İbtidasine naklettirilmesine müsait değilse kazının izlenmesi için mahalli hükümetin emrine bir miktar tahsisat gönderilmesiyle olsun, ecdadımızın mübarek kanlarıyla vatana ilhak edilen bu kıymetli tarihî kaleye önem verilmesi arz edilmiştir.[59]

Bodrum Kalesindeki tamirat, kazılar ve eser kaçakçılığı devam ederken Prof. Biagio Pace,[60] 14 Mart-13 Mayıs 1919 tarihlerinde

arkeolojik incelemelere başlamış, Pace ve beraberindeki heyet Antalya ile beraber Burdur, Baladız ve Elmalı'da da çalışmıştır. Pace, çalışmalarına devam ederken eski askeri ateşe olan General Marini de tarihi eserleri incelemek için Konya'ya gitmiştir. Mevlüt Çelebi'nin aktardığına göre Pace, Temmuz 1919'da geri dönmüş ve çalışmalarını sürdürmüştür.[61] Aynı konu, Burdur Ahz-ı Askeri Kalemi Reisi Miralay İsmail Hakkı Bey'den gelen ilginç istihbaratlar meyanında, Miralay Bekir Sami Günsav'ın anılarında şöyle nakledilmiştir:

> "Antalya'da İtalya mümessili Sabık Antalya İtalya Konsolosu Marki Franti, refakatinde müşavir-i askeri bir zabit ve tercümanı ile otomobille 4 Haziran 335'de Antalya'dan Burdur tariki ile Konya cihetlerine gitmiştir. Antalya-Burdur-Maladis'de yapılacak şimendifer güzergâhı hakkında tetkikat icra ettiklerini söylemişlerdir. (...) Daha evvelce 17-22 Mayıs 335 aynı heyet refakalerinde Marini namında mütekait bir İtalyan generali ile İzmir'den Burdur tariki ile Antalya'ya ve Antalya'dan Elmalı ve Finike'ye gitmiştir. Orman ve maden keşfiyatında bulunduklarını söylemişlerdir. (...) Aynı mümessil refakatinde mümessil-i askeri bir mülazım ile 24-26 Mayıs 335 tarihlerinde Antalya-Burdur-Isparta şosesinde bir cevelan yapmıştır. Finike ve Elmalı civarında Palermo selahı mektebi müdürü Mösyö Paçe namında diğer bir İtalyan asar-ı atika taharri etmiştir. (...) Hülasa biri gelip diğeri gidiyor. Ve işgal hazırlıkları yapılıyor."[62]

15 Eylül 1919 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre İtalyan eski eser uzmanları, Milia'daki[63] kadim bir mağarada incelemelerde bulunmuşlardır. Bu gezi, Antalya Mutasarrıfı Cemal Bey tarafından rapor edilmiş; asar-ı atika, doğrudan doğruya hükümete ait olduğundan bu kişilerin meydana çıkaracağı eski eserlerle ilgili ne gibi bir muamele yapmak gerektiğini sormuştur.[64]

Cemal Bey'in İtalyanlardan eski eserleri korumaya çalıştığı, muhtelif tedbirler aldığı veya aldırmaya gayret ettiği belgelerden görülebilmektedir. 2 Kasım 1919 tarihli belgede Cemal Bey, Finike kazasının Kuzca nahiyesinin Gölcük ile Kuzca köyleri arasında

kalan ve Hisar arkası namıyla bilinen Tepebaşı mevkiinde bazı eski eserlerin keşfedildiğini haber vermektedir. Kaymakamlıktan alınan malumat ve elle resimleri çıkartılan bazı modelleri de yazıyla birlikte gönderen Cemal Bey, zikredilen eserlerin pek kıymetdar olduklarını belirtip İtalyanların bunları haber alırlarsa derhal keşfe ve araştırmaya başlayacaklarını kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple eserlerin hüsn-ü muhafazasını kaymakamlığa tebliğ etmiş, bu eserlerin keşfi ve kazılması için şimdiden kâfi miktarda tahsisat ayrılmasını talep etmiştir.[65]

İtalyanların Bodrumdaki diğer bir çalışmasının da 1922 yılında Gökçallar Nekropolisinde yapılan kazılar olduğu bilinmektedir.[66]

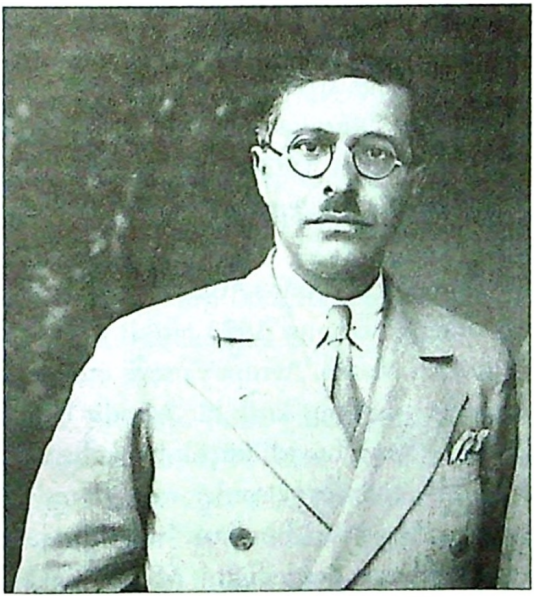
Yine İtalya'nın Antalya Konsolosu Marki Franti'nin eski eser uzmanlarından bir İtalyanla beraber rast geldikleri eski eserleri hükümetin haberi olmadan konsoloshaneye naklettiği ve oradan da "Rodos'a aşırmakta oldukları" belgelere yansımıştır. Franti'nin Antalya Asker Alma Şubesi yakınında bulunan eski eserlerden bir kız resmini hâvi taşla eski toplardan telgrafhâne civarında bulunan iki topu, kendi askerleri marifetiyle konsoloshâneye naklettirdiği anlaşılmış, bunların iadesi ve böyle bir hadisenin tekrar etmemesi için girişimde bulunulduğu görülmüştür.[67] Uzun yazışmalarla bu ve benzeri ihbarların doğru olup olmadığı araştırılmış nihayet Umur-ı Hukukiye Müdürü Ahmed Rauf, Franti ile hanesinde konuşarak konuyu netleştirmiştir. *"Umur-ı Hukukiye Müdüriyetinin fi 22 Nisan 335 tarih ve 147 numrolu derkenârı sûretidir"* diye başlayan belgeye göre Marki Franti, bu ve benzeri eserlerin kendi hanesinde ve dairesinde mevcut olduğunu, bu gibi kıymetli eserlerin ayaklar altında çiğnenmesine, ilim, fen ve marifet namına rıza gösteremeyeceğini söylemiştir. Bununla birlikte tarihi kıymeti olan bu nevi eserlerin muhafazası için hükümet tarafından özel bir yer gösterilirse eserleri hemen vereceğini ifade etmiştir. Ayrıca kıymetleri dikkate alınmayarak öteye beriye atılmış bulunan bu gibi birçok tarihi eserin de bir taraftan toplanmakta ve muhafaza edilmekte olduğunu, mahalli hükümetin göstereceği himmetle memlekette, kıymettar bir "Antalya Osmanlı Müzesi" vücuda gelebileceğini ifade etmiştir. Son olarak Murtina civarında tarihi

harabelerin bulunduğu bir mahalde köylülerin kireç ocakları tesis ederek birçok sütunu mahvettiğini gördüklerini ve pek müteessir olduklarını söylemiştir. Teke Mutasarrıflığından yazılan yazıda ise o anda İtalya Konsoloshanesinde bulunan eserler, tektek, teferruatıyla ve tanımlanmaya çalışılarak sayılmıştır.[68] Bugün Antalya Müzesinin envanterinde, İtalyan Konsolosluğundan geldiği bilinen 45 eser bulunmaktadır.[69] Ancak Umur-ı Hukukiye Müdürü Ahmed Rauf'un, Franti ile hanesinde konuşarak kayda aldığı eser sayısı, 45'den fazladır. Diğer eserlerin akıbeti meçhuldür.

Teke Maarif Müdürü Ali Kâmil Bey, Maarif Nezaretine 26 Haziran 1919'da yazdığı yazıyla harabelere ait harita ve fotoğrafları göndermiş, bu harabelerde birçok heykel parçalarıyla kitabelerin günden güne mahvolduklarını ifade etmiştir. Yazıda belirtilene göre İtalya tarafından gönderilen uzman, Antalya harabelerinde incelemelerde bulunmakta gerek şehir içinde gerekse şahıslar elinde ve evlerde bulunan eserleri satın almakta, Murtina ve Belkıs gibi harabelerde de incelemeler yapmaktadır. Ayrıca İtalyanlar, hükümetçe müze için bir mekân gösterilirse eserleri iade edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu babda mutasarrıfla mesele müzakere edilmiş, bir müze açılması için gereken tahsisatın itası kanaati hâsıl olmuştur. Sultânî muallimlerinden Süleyman Fikri Efendi, müze tesis edilebilmesi için zaten çalışmaktadır. Süleyman Efendi tarafından Antalya nâmına basılan 13, Perge nâmına basılan 7, Aspendos nâmına basılan 8 adet sikke toplanmış ve diğer harabelerdeki sikkeler de toplanıp tertip edilmektedir. Bu koleksiyondan bir iki numûne ile birkaç harâbeye ait 18 fotoğraf da yazıyla birlikte gönderilmiştir. Ayrıca Fikri Efendi tarafından telîf edilen fakat henüz neşredilemeyen Antalya, Elmalı, Perge, Sillyon ve Aspendos târîhi çalışmalarının mevcut olduğu ve diğer harâbelere dair de hayli malûmât toplandığı ilave edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre müze kurulması fikri tasvip edilmiştir. 8 Mayıs 1919 tarihli belgeye göre, *"İtalyanların Antalya livâsı dâhilindeki teşebbüslerine karşı Antalya'da bir müze şubesi"* açılması adına gereken tetkik ve tertibat için bir memurun görevlendirilmesi ve bu iş için İzmir Âsâr-ı Atîka Memuru Aziz Bey'in münasip

olduğu değerlendirilmiştir. Ancak 12 Temmuz 1919 tarihli yazıda görüldüğü üzere Aziz Bey'in Antalya'ya gidişi ertelenmiştir. Harbiye Nezaretinden Maarif Nezaretine yazılan 14 Temmuz 1919 tarihli yazıda, İtalyanlar tarafından bazı eserlerin toplandığının, mahalli hükümet tarafından itilaf kuvvetlerinin temsilcisi ile temasta bulunulduğunun ve hiçbir zayiata meydan verdirilmemesi gerektiğinin bildirildiği ifade edilmiş ancak eski eserlerin iade edilmediği, vuku bulan tebligata rağmen halen incelemelere devam edildiği, oradaki temsilcinin, te'kiden dikkatinin çekildiği ifade edilmiştir. 7 Haziran 1919 tarihli belgede, İtalyanların elindeki kozu tüketmek için açılması düşünülen Antalya Müzesi için belki de durumun vahametini gösteren tek örnek veya en önemli örnek olarak değerlendirilebilecek bir talimat mevcuttur. Müze açılması konusunda, *"Bu gibi şeylerin sırası olmadığından şimdiki hâlde te'hîri"* emir buyrulmuştur."[70]

Uzun süren yazışmalardan da anlaşıldığı üzere tüm uyarılara rağmen İtalyanlar çalışmalarına devam etmiş ve hükümete yeteri kadar bilgi vermemiştir. Bu bölgelerdeki arkeolojik faaliyetler, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Mayıs 1921'de Dr. Amedeo Maiuri,

İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Müfettişi Aziz (Ogan) Bey

Antalya ve çevresinde incelemeler yapmış ve buradan Rodos'a dönmüştür. Temmuz 1921'de İtalyan Deniz Bilimi Heyeti de sahillerde araştırma yapmıştır. Prof. Biagio Pace, Dr. Guido Calza, Dr. Carlo Anti ve Mimar Gismondi'den müteşekkil heyet, muhtelif mahallerde araştırmalar yapmıştır. Pace, İstanbul'da; Calza, Sakız'da; Anti, Antalya'da; Gismondi ise Rodos'ta faaliyetler gerçekleştirmiştir.[71]

Neredeyse asrın başından beri bölgeye gelen yabancılara rehberlik yapan ve İtalyanların Antalya'daki Arkeoloji Misyonuyla ilgili de birçok yerde ortaya çıkan yerli bir Rum olan Nikola M. Ferteklis'in[72] de Antalya'daki evinin bahçesinde bölgeden topladığı eserleri sergilediği görülebilmektedir.[73] Eylül ve Ekim 1922'de Antalya'nın muhtelif bölgelerinde arkeolojik çalışmalar yürüten V. Viale, çalışmalarını Annuario'da yayımlamıştır. Viale'nin yayınları arasında, yerli Rum rehber Ferteklis'in 1916 yılında bulduğu, Perge'ye ait iki yazıt ile altın bir kartal heykelciği de vardır. Aktarılana göre, Ferteklis'in bu heykelciği ne zaman elinden çıkardığı tam olarak bilinmese de Viale raporunu yayımladığında; bu heykel, Roma'daki Milli Müzeye gitmiş bulunmaktadır. Kuvvetle muhtemel Viale, bu heykelciği 1922 sonbaharında Roma'ya götürmüştür. Viale 11 Ekim'de gemiyle İatlya'ya dönmüş, birkaç gün sonra da Ferteklis Antalya'dan uzaklaştırılmış ve İtalyan misyonunun evine el konulmuştur.[74]

İtalyanların ordu ve konsolosluk eliyle yaptığı faaliyet ve teşebbüslere ilave olarak münferit hadiseler olarak gözüken ancak resmî yahut ferdî olup olmadığı bilinemeyen başkaca girişimler de belgelere yansımıştır.

İzmir Vilâyeti ve Havâlîsi Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz Bey'in Hars Müdüriyetine yazdığı 7 Temmuz 1923 tarihli yazıya göre İtalya tebasından Komisyoncu Marko, Avrupa'ya sevk etmek üzere İzmir'de gümrüğe, mermerden yapılmış kırık bir Afrodit başı ile yine mermerden imal edilmiş, üzeri tasvirli küçük bir kabartma levha getirmiştir. Bu eserlere el konulmuş ve eserler, müzece teslim alınmıştır.[75]

Eserleri inceleyen Aziz Bey, bunların İstanbul'da, müzede bulunan Klozemenai lahitlerine benzediğini, M.Ö. 5 veya 4. asra ait bir "Sarkofaj" parçalarından olduğunu düşünmektedir.[76]

FRANSIZLARIN FAALİYETLERİ

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a ilk ayak basan işgalciler, 8 Kasım 1918 tarihinde Adrian Gemisi'nden inen iki Fransız subayı olmuş;[77] İngiltere'nin İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmasının hemen ardından Fransızlar da 18 Kasım 1918'de İstanbul Fransız Yüksek Komiseri atamıştır.[78] 8 Şubat 1919'da Fransız General Franchet d'Esperey'in bir zafer alayıyla şehre girişi ise işgalin en acı ve unutulmaz anlarından biri olarak hafızalara kazınmıştır.[79] Süleyman Nazif, ertesi gün yazdığı "Kara Bir Gün" yazısında, bu hadiseyi şöyle değerlendirmiştir: "*Fransız Generalinin dün şehrimize gelişi dolayısıyla bir kısım vatandaşlarımız tarafından yapılan gösteriler, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde sonsuza kadar kanayacak bir yara açtı.*"[80]

Müteakip günlerde Kilis, Antep, Urfa ve Maraş, İngilizlerce işgal edilmiş; bu sebeple Fransızlarla İngilizler arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu sorun iki ülke arasındaki gizli anlaşma neticesinde İngilizlerin Musul'a karşılık işgal ettikleri bölgeleri Fransızlara bırakmalarıyla çözülmüştür.[81] Akabinde Fransızlar işgal sahalarını genişletmişlerdir.

Fransızların işgal yıllarında İstanbul'daki tutumları oldukça ilginçtir. Allenby, İstanbul'a girer girmez sömürge valisi gibi davranmış,[82] d'Esperey İstanbul'a geldiği gün Enver Paşa'nın Ortaköy'deki evine yerleşmek istemiş, bu sebeple Naciye Sultan evi tahliye etmiştir. General d'Esperey Sadrazamı ziyaret etmediği gibi Sadrazam Tevfik Paşa'yı ayağına çağırmış,[83] Fransız subaylarını yerleştirmek için bazı saraylara el koymuş, istemesi halinde bir tabur askerle Yıldız Sarayı'na da el koyabileceğini ancak padişahın hatrı için bunu yapmadığını söylemiştir.[84]

Sömürgecilik yarışının önde giden ülkelerinden olan Fransız Ordusunun, Napolyon'un 1798 Mısır seferinden başlayarak Mora, Suriye ve Mağrip'e uzanan geniş bir yelpazede güçlü bir sömürgeci arkeoloji geleneği geliştirdiği de bilinen bir gerçektir. Bu geleneğin bir tezahürü olarak Birinci Dünya Savaşı'nda da askeri operasyonlar esnasında karşılaşılan eski eserlerin "profesyonelce" ele alınabilmesi

için Fransız Ordusunda uzmanlardan oluşan bir ekip kurulduğu görülmektedir.[85]

Napolyon'un Mısır'ı işgali esnasında kendisiyle birlikte hareket eden bilim ordusunun hazırladığı abidevi eser, arkeolojinin istikametini göstermesi bakımından önemli bir delil olarak görülmüştür. Bu devasa eser yalnızca arkeolojiyi ihtiva eden bir eser değil halkları, faunası, florası, mimarisi gibi birçok özellikleriyle tüm Mısır'ı tasvir eden bir envanter olarak kabul edilmiştir.[86] Bu yoldan hareketle sonraki dönemlerde de arkeolojik faaliyetler, işgal güçlerine çeşitli faydalar sağlayacak çalışmalar olarak değerlendirilmiş ve emperyalist projelerin payandalarından biri haline gelmiştir.

Nitekim Fransa'da ihtilalden sonra Batılı olmayan herkesin Fransız uygarlığına muhtaç olduğu önkabulü pekişmiş[87] hatta Fransızlar sömürgeleştirmenin kendi uluslarına bahşedilmiş bir vazife olduğundan şüphe bile duymamıştır.[88] Napolyon'un Mısır seferindeki bilim ordusu da bu görevin göreği olarak medeniyet inşasının parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulama aynı zamanda Büyük İskenderin doğu seferine çıkarken kendisine eşlik eden bilim heyetine benzerliği açısından da dikkat çekici bulunmuştur. O seferle Helen kültürü doğmuş, bu seferle de Mısır'a medeniyet götürülmüştür. Bu işgal meşrulaştırılırken kullanılan argümanlardan biri de Mısır'ın geçmişte Roma Cumhuriyeti'nin bir eyaleti olduğu dolayısıyla şimdi de Fransız Cumhuriyeti'nin bir eyaleti olması gerektiğidir.[89]

Aydınlanma felsefesiyle idealize edilen Antik Yunan, zamanla modernleşip Helenleştirilmiş ve Fransız İhtilali'nden sonra yeni Fransa da *"icat edilmiş bir antik Yunan medeniyetinin kızı"*[90] ilan edilmiştir. Öyle ki, Yunanistan ve Anadolu'ya istikşafi seyahatler düzenleyecekler için bir üs haline gelen ve Yunan kültürü araştırmaları için kurulan ilk bilimsel enstitü Atina Fransız Okulu olmuştur.[91]

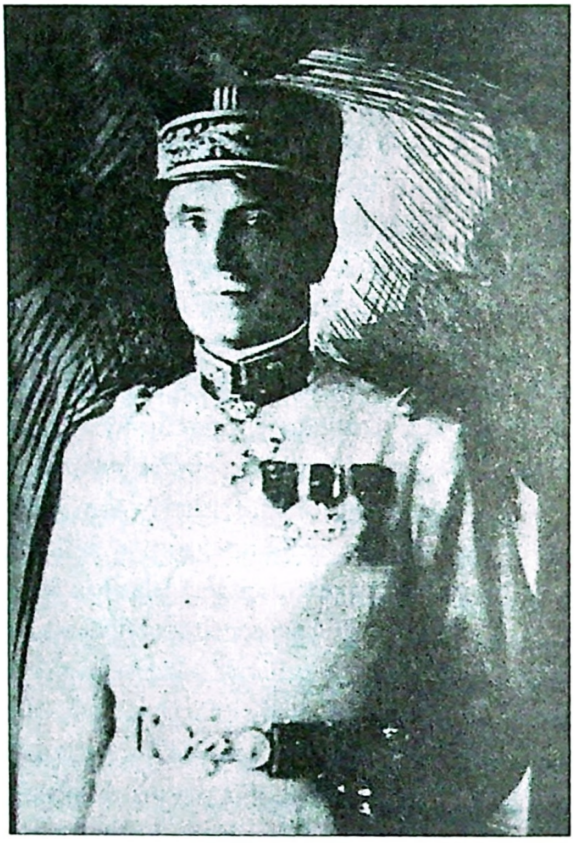
Bu sebeple Fransızların da Osmanlı topraklarında işgal ettiği bölgelerde hem antik Yunan'ın hem Roma'nın hatta medeniyetin modern vârislerinden biri olduğu önkabulüyle ve sömürgeci arkeoloji geleneklerinin dışa vurumu olarak eski eserlerle ilgilendikleri ve kimi eserleri Fransa'ya taşıdıkları belgelerden anlaşılmaktadır.

Nitekim Fransa da işgal öncesi dönemlerden itibaren İstanbul ve Anadolu'da arkeolojik çalışmalarla yakından ilgilenmiştir.

Fransızlar daha 1902 yılında, İstanbul'da bir Fransız Arkeoloji Enstitüsü kurmak istemiş ancak bu girişimler neticesiz kalmıştır.[92] Fransızlar, bu taleplerini işgal günlerinde de yinelemiştir. 22 Kasım 1921 tarihinde Maarif Nezaretine yazılan yazıda, Fransızların İstanbul'da bir Eski Eser ve Tarih Mektebi kurulmasına dair Fransa Fevkalade Komiserliğinden Hariciye marifetiyle iletilen muhtıranın siyasi maksat takip olunmaksızın değerlendirilmesi, memlekette bu yolda açılacak bir müessesenin özellikle İslami eserleri de inceleyecek gençler için isabetli olacağından kabulünün uygun olduğu değerlendirilmiştir.[93] Ancak bu enstitü, o günlerde kurulamamıştır.[94]

Bilhassa General Şarpi'nin, eski eserlerle yakından alakadar olduğu görülmektedir. Örneğin Yedikule civarında Emir-i Ahur Camii içinde bulunan mozaiklerin zamanla aralarında ot ve ağaç kökleri biterek harap olmaya yüz tuttuğu bazı ecnebiler ve Fransa İstanbul İşgal Komutanı Şarpi tarafından görülmüştür. Müze-i Hümâyûn'dan gönderilen memur ve mimarın şahitliği ve incelemesiyle ihbarın gerçek olduğu anlaşılmıştır. Ot ve köklerin temizliği, mozaiklerin boşluklarının çimentoyla doldurulması için yüz lira masraf olacağı değerlendirilmiş ve sorunun halledilmesi için girişimde bulunulmuştur.[95]

Akşam Gazetesi'ndeki *"Müzeyi Ziyaret"* başlıklı habere göre General Şarpi, refakatinde yüzden fazla subayla birlikte daha evvel Darülfünun Sanat Tarihi Müderrisi olan Sanayi-i Nefise Mektebi Muallimlerinden Vahid Bey'in delaletiyle Müze-i Hümâyûn'u ziyaret etmiştir. *"General Şarpi cenapları İstanbul'da bulunan Fransız zabitanının mahalli sanayi ve abidat hakkında müşahadelerine medar olacak muntazam konferanslar temin ettikleri sırada, bu meselede salahiyetleri dolayısıyla Vahid Bey'den kendilerine bir konferans i'ta edilmesi arzusunu izhar eylemişlerdir."* Habere göre saat iki buçukta başlayan ziyaret yaklaşık iki saat sürmüştür. Bu müddet zarfında bilhassa General Şarpi, izahatı dikkatle takip etmiş ve ziyaretten fevkalade memnun olmuştur. Ziyaretin sonunda Vahid Bey, hararetle alkışlanmıştır.[96]

Fransız İşgal Orduları Kumandanı General Charpy.

Ancak Şarpi'nin yakın alakasının yalnızca eski eserlerin muhafazası için olmadığı görülebilmektedir. Örneğin Lozan görüşmelerinin sona yaklaştığı günlerde İstanbul'dan Adnan (Adıvar) Bey, 9.7.1923 tarihinde Lozan'daki İsmet Paşa'ya şifreli bir telgraf göndermiş ve Fransız Ordusu Kumandanı General Şarpi'nin Gülhâne'de yaptırdığı hafriyâttan çıkan âsâr-ı atîkayı ve bilhâssa bir Hazret-i Meryem kabartmasını teslim etmediğini bildirmiştir. Adnan Bey telgrafın devamında General Şarpi'yle alakalı olarak *"İstanbul'da yeryüzünde birçok eşyâmızı zabt ettikten sonra bu def'a yeraltından çıkardıklarını zabt ediyor"* diye sitem etmiş ve İsmet Paşa'dan, eserlerin teslim edilmesi için Generel Pelle'den emir tebliğ ettirmesini rica etmiştir.[97]

Bu hususdaki diğer bir örnek de şudur: Makriköy'de, İncirli Çiftliği civarında şose amelesi tarafından yirmi dokuz altın Bizans sikkesiyle üç parça bakır araba parçası bulunmuş, bunlar Makriköy Kaymakamlığı marifetiyle *"Dersaadet Kuvve-i İşgâliyesi Kumandanı Ceneral Şarpi'ye"* gönderilmiştir. Devam eden yazışmalardan önce on altın ve üç bakır sikkenin müzeye teslim edildiği, beş altın sikkenin de Polis Emanet İdaresinde olduğu kaydedilmiştir.[98] Halil Bey'in yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre, Makriköyü'nde çıkıp Fransız General Mösyö Şarpi tarafından müzeye gönderilen on ve adliyeden gelen beş altın Bizans sikkesinden geriye kalan 14 sikke de "şifâhen ve tecdiden müracaatı" üzerine iade edilmiştir. Bu 14 sikke Halil Bey tarafından General Şarpi'nin, "nezdinde alıkoymak istediği" eserler olarak nitelenmiştir. Yazının tarihi ise Ocak 1923'tür.[99]

Zikredilen yol yapımı konusu da tafsilatıyla belgelere yansımıştır. 29 Mart 1919 tarihli yazıda, Fransız askerleri tarafından yol yapmak üzere Yedikule'deki kalenin yıkıldığı kaydedilmiştir. En makbul eski eserlerden olan ve muhâfazası elzem bulunan Yedikule surlarının yıkılmasının *"kat'iyyen gayr-i câiz bulunmuş olduğundan serî'an men'i husûsunun îcâb edenlere tebliğ buyrulması"* talep edilmiştir. 15 Nisan tarihli yazıda, yıkımın hâlâ devam ettiği ve tahrîbâtın Yedikule kapısına yaklaşmakta olduğu kaydedilmiştir. Bu işe Harbiye Nezaretinin de rızası olma ihtimaline karşı, konunun hem Hariciye hem de Harbiyeye aktarılması istirham edilmiştir. Daha sonraki yazışmalardan Fransa Fevkalade Komiserliğinden konuyla ilgili açıklama geldiği anlaşılmıştır. Cevaba göre Makriköy yolunun tamirine memur Fransız subayına, yol inşaatından görevli Osmanlı albayının tavsiyesiyle kalenin duvar taşlarından istifade edilmeye başlanmış ancak Nezaretin teşebbüsünden sonra bu işten vazgeçilmiştir.[100]

Fransızların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kaçak kazılar yaptığı, İstanbul'da ise faaliyetlerine izinsiz başlayıp daha sonra ihbarların ve müzenin ilgisiyle müze nezaretinde devam ettiği görülmektedir. Örneğin Makriköy'de, Fransız İşgal Ordusu tarafından resmi ruhsat olmadan kazı yapıldığı görülmüş, önce kazının durdurulması

istenmiş ancak bu mümkün olmadığından hiç olmazsa müze de kazıya katılsın ve çıkacak eserler müzeye nakledilsin diye General Şarpi'yle görüşülmüştür. İlgili belgede konu şöyle özetlenmiştir: "*Fransız Başkumandanı Ceneral Şarpi ile bu iş hakkında görüşülerek hâsıl olan muvâfakat üzerine müze memurlarından Makriköyü'nde mukim Makridi Beyin hafriyata nezâret etmesi takarrür etmiş ve Makriköy Kâimmakamlığına da 6 Şubat sene 38 tarih ve 17/8868 numrolu tahrirât ile malumat verilmiş idi.*" Daha sonra buradan çıkan büyük bir taş müzeye nakledilmiş, o günlerde bulunan bir mozaik tabakasının da müzeye nakline kadar tahrip olmaması için general tarafından bölgeye bir Fransız komitecisi ikame edilmiştir. Bu arada Makriköy, Yenimahalle'de oturan Fatma Zağfer Hanım, çektiği protestonamade; 3 ve 5 numaralı haneler bitişiğinde, bir buçuk seneden beri Fransızlar tarafından müze namına yapılan kazıdan hâsıl olan zarar ve ziyanının tazminini talep etmiştir. Yazının devamında protestonâmede bahsedilen zarar vaki ise Fransız kumandanlığına bildirilmek üzere konunun takip edileceği bildirilmiştir. Daha sonra yapılan incelemede, evin görüldüğü; dört tarafının hendeklerle çevrili olduğu, eve ancak patika bir yoldan girilebildiği, ev sahibinin memnun olmadığı, çukurlar içinde ve nöbetçiler arasındaki bu evin kimse tarafından da kiralanmayacağı kaydedilmiştir. Her ne kadar daha sonra ele alınacaksa da bu uzun yazışma silsilesinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul'da yönetimi devr aldıktan sonra da devam ettiğini ve esas incelemelerin o vakit yapılabildiğini kaydetmek gerekmektedir.[101]

Fransızların Topkapı Sarayı dâhilinde de kazı yaptıkları bilinmektedir. 21 Mart 1923 tarihli belgelden anlaşıldığına göre kazı bir seneden beri sürmektedir. Bu husus Halil Bey tarafından farkedildiğinde derhal General Şarpi'ye müracaat edilmiş ve izinsiz başlayan kazıya, çıkan bütün eserlerin müzeye teslim edilmesi şartıyla müsaade edilmiştir.[102] Zaten müsaade etmeme gibi bir kudret ve yaptırım gücü de mevcut değildir. Bu konuda bulunabilen en eski yazı, 6 Temmuz 1921 tarihli belge olarak görülmektedir. 6 Temmuz tarihli yazıya verilen cevapta Topkapı Sarayı'nın deniz tarafına

tesadüf eden ve Sinan Paşa Köşkü diye adlandırılan bina bakiyesinin yanlarında bulunan mahzenlerde Fransız askerleri tarafından icra edilen kazı, Hariciye vasıtasıyla Fransa Fevkalâde Komiserliğine sorulmuştur. Alınan cevapta eski eser aramak için kazı yapılmasının mevzu bahis olmadığı, "*Fransız kuvva-yı askeriyesi levâzım idaresi zehâirinin der-anbar edilmesi maksadıyla icra edilen ameliyât-ı turâbiyede bazı toprak destiler ile çini ve porselen evâni parçaları zuhur edip bunların müze-i hümâyûna tevdi' kılınacağı beyan edildiği*" ifade edilmiştir. Ayrıca Komiserlikten gelen yazıda, şimendifer hattından Gülhane yoluna kadar sarnıçların görüldüğü, tamamı bütünlük arz eden bu eski binaların planlarının tanziminin, kadim Bizans tarihi bakımından faydalı olacağı bildirilmiştir. 13 Eylül tarihli yazıda, boş toprak destilerle çini ve evâni parçalarının Fransızlar tarafından Müze-i Hümâyûn'a teslim edildiği belirtilmiştir.[103] Yine bu devrede Fransızların, İstanbul'daki araştırma ve faaliyetleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yaptığı da bilinmektedir. Jean Ebersolt, İstanbul'daki arkeoloji görevini ve bu esnada yaptıklarını yayımlamış, yayınında Yüksek Komisyonla birlikte Müze Müdürü Halil Bey ve Teodor Makridi'ye de yardımlarından ötürü teşekkür etmiştir.[104]

Fransızların işgal yıllarındaki kazılarıyla özellikle de Sarayburnu/Gülhane'deki Mangana kazılarıyla ilgili kapsamlı bir makale yayımlayan Ayşe Ercan Kydonakis'in aktardığına göre Atina'daki Fransız Okulunun Müdürü olan Charles Picard, klasik arkeolog Demangel'i ordunun askeri temsilcileriyle müşterek yürütülecek saha çalışmalarını denetlemesi için görevlendirmiştir. 1922'den itibaren İstanbul'da bulunan Demangel, kışlada Fransız askerleriyle birlikte yaşamış, Sarayburnu'ndaki saha çalışmalarıyla ilgili olarak Picard'a düzenli raporlar göndermiştir. Demangel, 26 Ekim 1922 tarihli ilk mektubunda, Mangana kazısıyla ilgili izlenimlerini şöyle aktarmıştır. "*Yüzbaşı Blanc ile saray kazılarını ziyaret ettim. Çok heyecan verici değil... Paris'in lağımları daha ustaca yapılmıştır.*" Demangel'in görüşlerinin aksine özellikle Ernest Mamboury ve Theodore Makridi'nin iştirakiyle kazının popülaritesi artmış, yerel yetkililer de alanı, İstanbul'un Bizans tarihini gün ışığına çıkaracak

önemli bir keşif olarak kabul etmiştir. 1921'den 1923'ün sonlarına kadar süren bu çalışmalarda, Fransız Ordusu, İstanbul'da o güne kadar ortaya çıkarılan en büyük mimari komplekslerden biri olan bölgeyi kazmıştır. Açığa çıkarılan kalıntılar arasında, Hodegon Manastırının vaftizhanesi, Mangana Sarayı, Katholikon ve Kurtarıcı İsa Kilisesi gibi yapılar tespit edilmiştir.[105]

Yaklaşık 3 yıl süren bu kazı, izinsiz başlamıştır. Müze-i Hümâyûn ve Osmanlı Hükümeti, kazılardan duydukları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir. Çalışmalar, Makridi Bey'in iştirakiyle bir nebze de olsa kontrol edilebilmiştir. Ayşe Ercan Kydonakis'e göre bu kazıda yaşanan rahatsızlıkları dile getiren tek Fransızca belge, Mangana Kazıları Nihai Raporudur ve Demangel, buradaki çalışmanın hukuki statüsünü, yani aslında kaçak kazı olduğunu, "belirli bir Osmanlı soruşturmasına" atıfta bulunarak karartmıştır, haklı olarak, kendisi bunu şaşırtıcı bulmamaktadır.[106]

İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa, 18 Mart 1923 tarihinde Müze-i Hümâyûn'a bir yazı yazmış ve Fransızların Gülhane Askeri Hastanesi yakınlarında yaptığı kazıyla ilgili "şayan-ı dikkat" bir "tahkikat raporu" göndermiştir. Mahalli teftiş eden memurun raporuna göre alanda çalışan memur ve amele 15 kişiden fazladır. Memurlardan bazıları sivil bazıları ise Fransız subaylarıdır. İşçiler, Fransız askerleridir. İşçilerin bir kısmı kazıda bir kısmı ise toprakları taşıma işinde çalışmaktadır. Memurun gizlice yaptığı tahkikata göre aynı mahal yakınında Raif Ağa isminde bir bahçıvanın bahçesinde yine Fransızlar tarafından kazı yapılmış ve Sultan Ahmet devrine ait iki musluk taşı çıkarılmıştır. Bu taşlar, Fransızlar tarafından Raif Ağa'dan özellikle talep edilmişse de kendisi bu eserleri, Türk müzesinin malumatı hâricinde veremeyeceğini beyan etmiştir. Raif Ağa, taşları halen muhafaza etmektedir ve memura da bunları göstermiştir. Raif Ağa'nın ifadesine göre Fransızlar, taşların çıktığı yerde kazıya devam etmek istemişler, ancak kendisi buna müsaade etmemiştir. 27 Mart 1923 tarihinde Müze-i Hümâyûn'dan Selahattin Adil Paşa'ya yazılan cevapta ise bu kazının gizli bir şey olmadığı, *"bir buçuk sene evvel Fransız işgal-i askerîsi kumandanı Ceneral Şarpi tarafından*

Mösyö De Manjel nâmında bir Fransız âsâr-ı atîka mütehassısının nezâreti altında icra ettirilmekte" olduğu ve özel bir memur vasıtasıyla teftiş edildiği bildirilmiştir.[107]

Fransızların Anadolu'nun bazı bölgelerinde de eski eser araştırması yaptığı belgelere yansımıştır. 5 Mayıs 1919 tarihli belgeye göre, Andifli'de bulunan Fransız askerlerinin bazı taş sütunlardaki eski süslemeleri meydana çıkarmaya çalıştığı, Kaymakamlığın Fransız kumandanıyla *"vuku bulan mükâlemesinden anlaşılmış"*tır. Nazik bir şekilde yapılan uyarıdan sonra (izinsiz) kazıdan vazgeçtikleri gibi *"...orada bulunan efradı tamamen geriye aldıkları Kaş Kâimmakâmlığından"* bildirilmiştir. Diğer bir örnek ise şöyledir. İlgili belgede, Meyis'te bulunan Fransızların, Andifli'de Eşmatoğulları hanesinde bir zabit maiyetinde on beş nefer mevcutlu bir karakol tesis ettikleri, karakolda her vakit üç neferin bulunduğu ve neferlerin civar köylerden yoğurt ve süt tedarik ettikleri ifade edilmiştir. Bu neferler, kilisenin eski eserlerinden sayılan duvar taşlarının kaidelerinde *"yedi sekiz metre tavl ve bir buçuk metre arz ve iki metre umkunda hafriyât icrâ"* etmektedirler. *"...işbu sâha dâhilinde desti ve bardak parçaları bulunmakta olup hafriyâta devam ve flamalar vâsıtasıyla Meyis'le muhâbere etmekte oldukları"* görülmüştür. Hükümetçe ikame olunan beş nefer lakayt haldedir. Mıntıka Kumandanlığı, durumu merciine ilettiği halde cevap alınamamaktadır. Nezaketi muhafaza ederek eski eser araştırmasının kanuna aykırı olduğu, kıymetli eserlerin aşırılmasının *"sûret-i cemîlekârânede men'i"*nin, tezkireyle alay kumandanlığına bildirildiği ifade edilmiştir. Emniyet-i Umumiyeden Jandarma Kumandanlığına yazılan yazıda ise aynı konu özetlenip *"Memurîn-i mahallîlerince de muktezi muâmele îfâ buyurulmak üzere"* müzekkere, Jandarma Kumandanlığına takdim edilmiştir.[108] Başka bir belgede Kaş'ta bulunan Fransız müfrezesinin eski eser aramak maksadıyla orada olduğu yazılmış, Söke mıntıkasında derdest edilen Rumların, Sisamlı olanlarla fenâlıkları görülenlerin Sisam'a gönderilmesi ve diğerlerinin askeri elbiseleri alınarak köylerine iadelerinin mahalli hükümet ve İngiliz mümessili ile kararlaştırıldığı kaydedilmiştir.[109]

Fransızların, 1. Dünya Savaşı esnasında Gelibolu'da Elaious antik kentinde de kazı yaptığı bilinmektedir. Mangana Kazısıyla birlikte sistemli bir arkeolojik kazıya en çok benzeyen bu faaliyet, her ne kadar öyle görünse de çoğunlukla buluntu elde etmek amacıyla yapılan ve bilimsel olmaktan uzak bir kazı olarak değerlendirilmektedir. Bulunan eserlere ait belgelerin tamamı ve eserlerin de büyük bir grubu Louvre Müzesine götürülmüş, çok az bir kısmı ise Müze-i Hümâyûn'a bırakılmıştır.[110] Louvre Müzesinde bulunan eser sayısı 1200 adet olarak tespit edilmiştir.[111] Bu konuda görülebilen ilk belge 26 Mart 1923 tarihinde İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'nın, Müze-i Hümâyûn'a yazdığı yazıdır

> "Fransızların Çanakkal'a Boğazı Rum İli sâhilindeki (Hisarlık) mevkiinde yüz dönümlük bir araziyi tel ile tahdid ederek bir buçuk seneden beri âsâr-ı atîka hafriyatıyla meşgûl oldukları ve mahall-i mezkûrdan şimdiye kadar beş yüzü mütecâviz yekpâre lâhid ile birçok küpler meydana çıkarıldığı gibi ayrı olarak da 25,000/1 mikyasındaki haritamızda (Kum Tepe) denilen mahallin dahi zemin-i tabi'iye kadar haçvarî hafredildiği ve oradan da iki boş küp ile ehemmiyetsiz bir taş lâhdin çıkarılarak Fransızlar yedinde bulunan Seddü'l-Bahir Kal'ası meydan-ı dâhilîsine nakl ve elyevm orada hıfz edilmekde bulunulduğu ve işbu ameliyatın hâlen devam etdiği istihbar kılındığı nazar-ı dikkat-i âlilerine arz olunur. Fi 26 Mart sene 39 İstanbul Kumandanı Selahattin Adil" 31 Mart tarihinde, "İstanbul Kumandanı Salahaddin Âdil Paşa Hazretlerine"

yazılan cevaptan, bu kazıdan o güne kadar haberdar olunmadığı, konunun anlaşılması için Fransız İşgal Ordusu Başkumandanı General Şarpi ile görüşüleceği yazılmıştır. Konu TBMM Hükümeti Hars Müdüriyetine de bildirilmiş, bu müdiriyet de vakayı yakından takip etmiştir.[112]

Fransızların Seddülbahir'de yaptıkları kazıdan çıkardıkları eski eserlerin *"nev' ve mâhiyet ve miktârıyla nerede kaldığına dâir"* istenen açıklamalar üzerine Edirne vilâyetinden alınan cevapta, Fransızların Yunan işgali esnasında, TBMM Hükümetinin tesis edildiği

günlerde, bu eserleri bir gece Fransa'ya naklettikleri ifade edilmiştir. Ancak bu eserlerin çeşitleri ve mahiyeti hakkında malumat olmadığı, bir hayli yer kazıldığından sayının çok olduğunun tahmin edildiği ve *"İskender-i Kebîr'e ait altından ma'mûl bir gemi modelinin dahi sevkedildiği"*nin, mahalli istihbarattan anlaşıldığı yazılmıştır. Sonraki belgede, "*Türk muhiblerinden bulunan Mösyö Lion nâm zâtın Fransızların Seddülbahir civarında icra ederek âsâr-ı atîka nakliye ile mâlâmâl sekiz cesim sandığı Fransa'ya sevk ettiklerini ve elyevm âsâr-ı atîkanın âdetâ etrâfa yayılmış ve meydanda bulunmuş bir halde bulunduğu*" ifade edilmiştir. Etrafta mevcut bulunan eserlerin zarar görmemesi için gereken tedbirin acilen alınması talimatlandırılmıştır. TBMM Hükümeti Maarif Vekâletinin Edirne'ye gereken tedbirleri alması için yazdığı yazı, bilgi için de Müze Müdüriyetine tebliğ edilmiştir.[113]

Yazışmalardan da anlaşıldığı üzere Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı esnasında Çanakkale'de kazılar yapmış, buldukları eserlerin bir kısmını o vakit bir kısmını da Yunan işgali döneminde, Fransa'ya naklet-mişlerdir. Büyük bir kısmı Louvre Müzesine götürülen eserlerin çok küçük bir kısmı Müze-i Hümâyûn'a bırakılmıştır. Konu TBMM Hükümeti tarafından anlaşılınca incelemeler derinleştirilmiş, bu esnada General Şarpi'den cevap bile alınamamıştır. Ayrıca Fransa'dan eserlerin iadesi istendiğinde garip bir vaka yaşanmıştır. Konuyu takip eden Hars Müdüriyetine yazılan 13 Ekim 1923 tarihli belgeye göre Fransızların, Seddülbahir'de yaptıkları kazıdan çıkan eserleri İstanbul'a gönderirken eski eser sandıklarından birinin kazayla denize düştüğü bildirilmiştir. Dosyada mevcut, Fransızca belgede şöyle yazmaktadır:

> "Deniz Yüzbaşısı M. Lecoq tarafından kumanda edilen 'AGILE' Kayıp Tutanağı. İdareden sorumlu kumandanın beyanı aşağıdaki gibidir: 4 Eylül 1923, saat 19:00'a doğru Seddülbahir demirleme yerinde, kuvvetli dalgalarla birlikte hareket edilirken, Seddülbahirdeki kazıları yöneten teğmen tarafından bize teslim edilen kasalardan biri suya düştü. Akıntıyla ilerledi. Suyun derinliği, gecenin yaklaşması, sert rüzgâr geri alma imkânı bırakmadı. Kayıp, deniz nedeniyle ve zorunluluktandır."[114] Bu sandığın gerçekten denize düşüp düşmediği bilinememektedir.

Ayşe Ercan Kydonakis'in yorumladığı biçimde muhtemelen müttefiklerin siyasi nüfuzunun azalması ve Türk tarafının kurumsal baskısının artmasıyla General Şarpi en sonunda bir cevap vermiş ve Gelibolu Yarımadası'nda Seddülbahir'deki kazıları doğrulamış ve "1 Aralık 1922'den sonra keşfedilen" tüm buluntuları iade etmeyi kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ancak önceki buluntuların kaderi açıklanmamıştır.[115]

Elaious antik kenti nekropolüyle birlikte Fransızlar tarafından Çanakkale'de kazılan bir değer yer ise Karaağaçtepe'dir. Robert Demangel ve ekibi, burayı 1921-1923 yılları arasında General Şarpi'nin denetiminde Picard yönetiminde ve Ecole Française d'Athens iş birliğiyle kazmıştır. Bu tepeyi, meşhur Schliemann gibi Truva kahramanlarından Proesilas'ın Tümülüsü olduğunu düşündükleri için kazdıkları anlaşılmaktadır. Buradan çıkan eserler de Elaious eserleri gibi 1923 yılında Yunan güçlerinin izniyle Louvre Müzesine götürülmüştür.[116]

Demangel'in çalıştığı bilinen yerlerden biri de İzmir'deki Notion'dur. Aktarılana göre 1921-1922 yıllarında Fransızlar tarafından yapılan kazılar sınırlı alanlarda gerçekleşmiştir. Demangel ve Alfred Laumonier tarafından yazılan makalede bu kazının sonuçları paylaşılmıştır.[117]

Demangel ve Laumonier'in İzmir'deki diğer bir faaliyeti 1921 yılı Eylül ve Ekim aylarında Teos'ta[118] yaptıkları ve özellikle yazıtlara odaklandıkları araştırmalardır.[119]

Fransızların İzmir'deki diğer çalışması ise Yunan işgali altında, Foça'da gerçekleşmiştir. Felix Sartiaux tarafından *Academie des Inscription et Belles-Lettres*'in 22 Nisan 1921 tarihli oturumunda sunulan rapora göre Sartiaux, 1920 Ekim ayında Foça'da jeolog Dalloni ile birlikte arkeolojik çalışmalar yapmıştır. Sartiaux, çalışmalara ilk kez 1912'te başladığını, 1914 yılındaki çalışmaların ise kendi ifadesiyle "şehri yağmalayan Türklerin saldırıları" yüzünden yarım kaldığını ifade etmiş ve 1920 yılında tekrar çalışmaya başladığını dile getirmiştir. Raporda genel olarak Foça'nın yerleşimi ile kuruluşu değerlendirilmiş, buradaki antik göçlerden ve daha önce yapılmış yayınlardan

bahsedilmiştir. Bunlar dışında önceki araştırmalarda ve 1920 yılındaki çalışmalarda keşfettiği bazı buluntulardan bahseden yazar, bu eserlerin akıbetine dair ise açık ifadeler kulanmamıştır. Rapora göre 1920 yılında listenen eserler şöyledir: İlk Hıristiyanlara ait mezar taşları, büyük bir mozaik, paleolitik döneme ait taş objeler, süslemesiz gri seramikler, lahitler. [Lahitlerin 1913'te keşfedildiği ifade edilmektedir.][120]

İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivindeki başka bir belgeden anlaşıldığına göre Fransız General Gouraud[121] tarafından Adana'da, eski eserlerin muhafazası için bir tamim yayımlanmıştır. Bu tamime göre eski eser aramak için kazı yapmak, şimdiye kadar keşfedilmiş olan eserleri arazi dışına çıkarmak yasaklanmıştır. Taşınır veya taşınmaz eser keşfedenlerin; durumu, Beyrut Âsâr-ı Atîka Dairesine veya en yakın mülkî memura bildirmesi zorunlu kılınmıştır. Eski eserleri tahrip etmek, yerinden kaldırmak ve yeni inşaatlarda kullanmak yasaklanmıştır. Bu tamime aykırı hareket edenlerin, maddi cezayla veya hapis cezasıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Tamimin de bulunduğu belgede özetle şöyle denilmekedir. Adana'da yayımlanan *Ferda Gazetesi*'nin bir nüshasında görülen ve bir sureti ekte takdim edilen kararnameden Suriye ve Kilikya'da bulunan eski eserler hakkında, havalinin Fransız Fevkalade Komiserliğince bazı tedbirler alındığı ve ilan edildiği anlaşılmaktadır. Gerçi zikredilen tedbirler bir dereceye kadar Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne temas etmektedir. Adana'da geçen sene bir müze şu'besi te'sîs olunmuş ve orada bulunan bazı Fransız uzmanlarıyla da müşterek çalışılmıştır. Hatta Silifke'de bulunan bazı antika taşların müzeye getirilmesi için "*Adana işgâl memûru Kaimmakam Mösyö Norman tarafından dahi idare-i 'âcizâneme sûret-i husûsiyyede mürâca'at edilmiş ve mûmâ ileyhe teşekkürü hâvî cevâbnâme yazılmış*"tır. Bu ve benzeri uygulamalar hep hükümet-i seniyye nam ve hesabına icra edilmiş olmasına rağmen yukarda zikredilen ilan yerine, geçerli kanun olan Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesinin uygulanmasının gerektiği makam-ı vilayetten ilan olunması gerekirdi. "*Binâen 'aleyh bu bâbda ona göre îcâb-ı hâlin îfâsı husûsunun Adana vilâyet-i 'aliyyesine iş'âr ve nazar-ı dikkatinin celb buyrulması menût-ı re'y ve irâde-i 'aliyye-i nezâret-penâhîleri bulunmuştur.*"[122]

General Gouraud'un Adana Tren Garına gelişi.

Fransızların Adana'da neredeyse ilk günden itibaren eski eserlerle alakadar oldukları görülmektedir. Shaw tarafından, Adana Fransız İşgal Güçleri Kumandanı Normand'ın, notlarında şöyle yazdığı aktarılmıştır: *"Fransızların kente girer girmez derhal sanat eserlerine ilgi göstermesi mantıklıydı."* Yine Shaw'un yorumuyla, Fransızların, Adana'daki müzeyi Fransız müzeciliğinin küçük bir modeli haline getiridikleri ileri sürülmüştür. Müzenin geliştirilmesini, insanlık yararına bir girişim gibi sunan Fransızlar, ünik olarak nitelenen [nadide/özgün] bazalt bir Asur-Hitit heykelini de Fransız işgalinin hatırası olarak Louvre'a göndermekte beis görmemiştir. Fransızlar müze ve müzecilik faaliyetleriyle de pekiştirdikleri şekilde egemenliğin Osmanlı'dan Fransa'ya geçtiğini göstermekle kalmayıp diğer işgal güçlerine karşı da zafer kazandıklarını ilan edercesine Zincirli ve Kargamış'ta çalışan Alman ve İngilizleri de buraları terke mecbur etmişlerdir.[123]

Fransızlarca işgal bölgelerinde, işgal boyunca eski eserlere zarar veren başkaca uygulamaların olduğu da görülebilmektedir. Samet Bayrak editörlüğünde hazırlanan "Cephe Hattında Türk ve Fransız Basınında Antep Savunması (1918-1921)" adlı kitapta aktarıldığına

göre, meşhur yazar Pierre Loti tarafından Bayan Juliette Adam'a yazılan mektupta şöyle denilmektedir: *"Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan ve ağır topçu ateşi altında kalan tarihi Maraş şehri moloz yığınına dönüştü."*[124] 13 Mayıs 1920 tarihli *Albayrak Gazetesi*'nde yazıldığına göre Antep'te Ermeniler, geceleri bomba ve gazlı paçavralarla Müslümanların evlerini ateşe vermektedirler. Ayrıca canını kurtarmak isteyen Müslümanların sığındığı Çınarlı Camiinin kubbesi de Ermenilerce delinerek *"derununa bomba atılmaya başlanmıştır"*[125] *"Ayıntab Mutasarrıflığı vasıtasıyla ve Büyük Millet Meclisi dalaletiyle düvel-i itilafiye ve bitaraf hükümetlere"* başlığıyla belediye reisi ve halk temsilcilerinden seçilen imzalarla yayımlanan ve 10 Ocak 1921 tarihli *Açıksöz Gazetesi*'nde neşredilen beyannamede, Fransızların mabet ve mescitlerin en güzidelerinden dörtte üçünü yıktığı ifade edilmiştir.[126]

Benzeri birçok belge ve yorumda görülebileceği üzere işgal bölgelerinden başta dini yapılar, olmak üzere bölgelere göre değişiklik gösteren; yerel motiflerle süslenip yerli ustaların elinde şekillenen ve her biri ayrı ayrı kültürel mirasın parçaları olan sivil mimari örnekleri de işgal boyu süren, yağmalardan ve yakılmalarından dolayı zarara uğramış; bunlar da kaçakçılığa konu olmasa bile kültürel talanın parçaları olmuştur.

YUNANLARIN FAALİYETLERİ

Yunanlar bağımsızlıklarını ilan ettiğinde günümüz Yunanistan'ının yalnızca güney bölgeleriyle bazı adaları içeren bir yayılım alanına sahip olarak yeni tarihî yolculuklarına çıkmış, topraklarını genişletebilmek ve ulusal kimliklerini inşa edebilmek için Osmanlı Rumlarını da kapsayan büyük bir Helen devleti hayali kurmaya başlamışlardır. "Megali İdea" denilen büyük ülkünün esin kaynağı da Antik Yunan olmuştur.[127]

Nitekim 18. asrın sonlarından itibaren Yunan aydınlanmacılarının en çok ilgilendiği konuların başında Osmanlı idaresinde yaşayan ve esaret altında olduğu kabul edilen Rumların kurtarılması

Efes'te bir Türk esir, Yunan askeri gözetiminde çalışırken.

gelmiştir. Yunan aydınlanmacılarına göre bu esaretten kurtulmanın en önemli yolu da Rumlara geçmişlerini hatırlatmak ve müşterek bir dil ile etnik temelli kimlikte buluşmaktır. Bu kimliğin tasarlayıcılarının çıkış noktaları Antik Yunan'dır. Antik Yunan, Batı aydınlanmasının referansı olduğu gibi Yunan ulusal kimliğinin de vazgeçilmezlerinden biri haline gelmiştir. Bu devrede eğitim en etkili araçlardan biri olarak görülmüştür. Eğitimin en önemli parçası ise üzerine kimlik inşa edilecek tarih olmuştur. Öyle ki, kimlik

inşaasına hizmet eden önemli okullardan biri olan ve 1803-1821 yılları arasında faaliyet gösteren Ayvalık Akademisi halk tarafından müze olarak anılmıştır. Müze kelimesinin Antik Yunan'la ve mitlerle olan bağı düşünüldüğünde bu adlandırmanın Rum ulusal bilincinde nasıl bir şekillenmeye işaret ettiği görülebilmektedir.[128]

Yine 1708 yılında İzmir'de Katolik misyonerlerinin çalışmalarına alternatif üretme ihtiyacından doğan İzmir Evangelik Rum Mektebi'nin de zamanla aydınlanma hareketlerine ve Helenizm idealine katkı sunan bir müesseseye dönüştüğü görülebilmektedir.[129] Ayrıca bu müessesede Osmanlı Devleti'nden izin almadan kurulan bir müzenin bulunduğu, Rum ahali tarafından bazı eski eserlerin gizlice buraya getirildiği, müze koleksiyonunun çoğunlukla Mikenlere ve klasik döneme ait eserlerden oluştuğu bilinmekte[130] ve bu müzeyle [hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde] öğrencilere ve ziyaretçilere Antik Yunan'la ilgili merak uyandırıcı nesneler gösterilerek müzenin de Helenizm ideali için kullandılığı şeklinde yorumlar yapıldığı görülmektedir.[131]

Yunanların yeniden inşa ettiği geçmiş sayesinde etnik kökenlerini gösteren tarihi süreç Helenleştirilmiş/Yunanlaştırılmıştır. Antik Yunan'dan Bizans'a uzanan tüm dönemler kesintisiz bir şekilde birbirine bağlanmış ve tarihi bir süreklilik oluşturulmuştur.[132] Avrupa'daki sürece benzeyen ancak uluslaşma cüzünü de içeren Yunan aydınlanması, istinatgâhı olan Antik Yunan'ın keşfini/araştırılmasını icbar etmiş ve hatta taklit edilmesi gibi temayülleri getirmiştir.[133] Osmanlı Devleti ise hem Helenleştirilmiş Rum nüfusa hem de Helenleştirilmiş tarihi kentlere ev sahipliği yapması bakımından Yunanistan'ın büyük Helen İmparatorluğu'na evrilmesinin anahtarı konumundadır.[134] Bu sebeple Yunanistan'ın Osmanlı topraklarındaki işgallerinde tatbik ettiği arkeolojik faaliyetler diğer işgal güçlerinden farklılık arz eder biçimde seyretmiştir. Yunanistan için işgal yıllarında Anadolu özelindeki arkeoloji faaliyetleri sömürgeciliğin bir biçimi yahut kendisini toprağa bağlayan bir aracı değil varoluşsal planda ele alınması gereken bir konu olarak görülmelidir.

18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansında, Ermenistan, Suriye, Irak, Filistin gibi bölgelerin Osmanlı Devletinden

tamamen ayrılması kararı verilmiş, İmparatorluğun diğer kısımları için de taksimat çalışmaları sürmüştür. Bu sırada İstanbul Rum Patrikhanesi üyeleriyle Trabzon Metropoliti de bir heyetle Paris'e gitmiştir.[135] Herkesin İmparatorluktan pay kapmaya çalıştığı bu dönemde Mart ayı başından itibaren bilhassa Rum çetelerinin çeşitli yerlerdeki eylemleri artmış ve genişlemiştir. Nisan başlarında Rum çetelerinin tecavüzleri, başkente kadar ulaşmıştır.[136] Paylaşım müzakereleri devam ederken Antalya ve Aydın'da etkinliğini artırmak isteyen ve Güneybatı Anadolu'da işgal sahasını genişleten İtalya, İzmir hakkındaki taleplerini neticelendirmeye çalışırken olumlu sonuç alamayınca konferansı terk etmiştir. Bu durumdan istifade eden Venizelos'un teşebbüsleri ve İtalyanların İzmir'e çıkmasını önlemek maksadıyla Yunanlıların İzmir'e sevk edilmesini teklif eden Lloyd Georg'ün girişimiyle Fransa, İngiltere ve Amerika, Yunanlıların İzmir'i işgaline karar vermiştir.[137]

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir, Yunanlar tarafından işgal edilmiştir.[138] İzmir'in işgali sadece İzmir'le sınırlı kalmamış; Anadolu'nun her tarafında derin bir üzüntü oluşturmuş, memleket sathında çok şiddetli tepkilere sebebiyet vermiştir.[139] İşgalin başlamasından ve zamanla yayılmasından itibaren başta İzmir olmak üzere işgal edilen tüm şehirlerde, adi hırsızlıklardan katliam boyutuna varan mezalimlerin vuku bulduğu bilinen bir gerçektir.[140]

Yunan işgal sahalarında eski eserlerle ilgili de önce adi hırsızlık ve benzeri olaylar göze çarpmaktadır. Bütün Türk evlerine asker ve Rumların saldırdığı, evlerde yükte hafif pahada ağır ne varsa toplandığı, şahitlerin dilinden aktarılmıştır.[141] Şehrin camilerinin Rumlar tarafından basılıp birçok halı ve kilimin götürüldüğü de tespit edilmiştir. Hatta Hisar ve Bölükbaşı camilerinde tek bir halı ve kilim kalmamıştır.[142] Halil Bey tarafından Maarif Nezaretine yazılan 27 Mayıs 1919 tarihli yazıya göre İzmir hâdisesi esnâsında yağmacılar, Maarif İdâresinde âsâr-ı atîka memuruna mahsus odaya da girmiştir. Odada bulunan camlı dolaptaki eski eserlerle memurun kendisine ait kitaplar yere atılmış ve yine memurun şahsi eşyası olan yetmiş lira kıymetindeki iki nefis tablo da parçalanmıştır.[143]

Bergama'nın Yunan askeri tarafından işgalinde müzelerde meydana gelen hasara dair malumat almak için mahalli müze memuru ile kaza tahrîrât kâtibi, meclis-i beledî azâsından iki zât ve iki bekçi birlikte tahkikat yapılmıştır. Bergama müzelerini teşkil eden üç dâirenin kapılarının kilitlerinin kırıldığı ve bilâhare âdî kilitle kilitlenerek Yunan alay kumandanlığınca mühürlendiği görülmüştür. Ancak müzenin içine ve Alman araştırma ekibinin ikametlerine girilmeye müsaade edilmediğinden müzelerin içindeki kıymetli eserlerde zayiat olup olmadığı anlaşılamamıştır. Etraflıca bir tahkikat icra etmek için İstanbul'da bulunan İzmir Âsâr-ı Atîka Memuru Aziz Bey'in Bergama'ya gelmesi talep edilmiştir.[144]

Yağma hadiseleri sadece İzmir ve civarına mahsus da değildir. 15 Eylül 1920 tarihli Anadolu Ajansı Resmi Nüshasındaki bir haberde şöyle denilmektedir:

> "Bursa'dan vârid olan son ma'lûmâta nazaran camilerde, türbelerde mevcut âsâr-ı kadîmenin Yunanlılar tarafından aşırılmakta olduğu anlaşılıyor. Bundan bahseden *Akşam Gazetesi* bu serbest hırsızlık bir müddet daha devam ederse Bursa'nın büsbütün soyulacağını yazıyor. Yunan işgâli altında bulunan şehirlerden hafî bir plan dâiresinde kıymettar alçılar ve eczâhânelerden Kynin, Süblime, Neosalvarsan gibi ilaçlar toplattırılmaktadır. Bursa kaplıcaları Beyoğlu'ndaki sefâhathânelere benzemiştir. Polis ve jandarma vezâifini îfâ eden Türkiyeli Rumlar Müslümanlara karşı vahşiyâne ve nâmus-şikenâne harekâtta bulunmaktadırlar."[145]

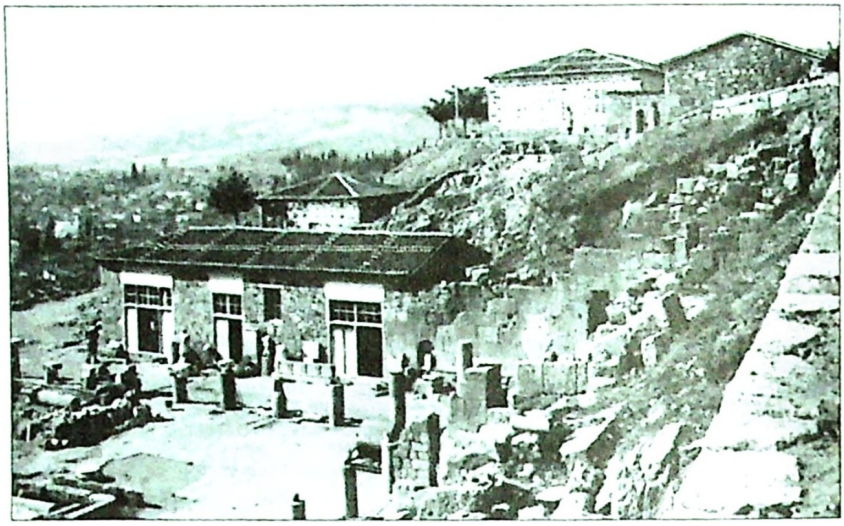
Yunanların sadece işgale başladıklarında değil şehirleri terk ederken de eski eserlere zarar verdikleri ve kaçırdıkları görülmektedir. Bergama Kaymakamlığından yazılan yazıda şöyle denilmektedir: "*Yunanlıların firarı sırasında zıya'a uğradığı anlaşılan âsâr-ı atîkadan iki parçanın esâsen üç beş kilo sıkletinde sehlü'n nakl şeyler olduğundan ne olduğunu ve kimler tarafından alındığını zâhire çıkarmak mümkün olamamıştır.*"[146]

Belgelerde, yağma saikiyle mi yoksa çok sistemli çalışan bir işgal gücünün nizamî işleri kapsamında mı değerlendirileceği pek açık olmayan ancak ilginç olduğu kesin olan bir hadiseye de tesadüf edilmektedir. İzmir'de vilayet müze memurluğuna ait demirbaşlardan bir fotoğraf makinesi mevcuttur. Bu makine, vaktiyle Aziz Bey tarafından İstanbul'a götürülmüştür. İdareyi devralan Yunan memurları, mezkûr makineyi zimmet olarak İzmir'deki memurlardan talep etmektedir ve makinenin hemen gönderilmesi beklenmektedir. Müze-i Hümâyûn'dan:

> "İzmir ve Hinterlandı Hükümeti Maarif Müdiriyet-i Behiyyesine" yazılan cevap ise şöyledir: "Vilâyet âsâr-ı atîka memurunca esnâ-yı teftîşâtda isti'mâl edilmek üzere Müze-i Hümâyûn tahsîsâtından sarf edilerek alınan bir aded Kodak fotoğraf makinasının hâsıl olan lüzûmuna mebnî buraya celb edilmiş olduğu ve binâen aleyh Müze-i Hümâyûn sâlifü'z-zikr makinanın burada kalacağı beyânıyla te'yîd-i muhâlefet olunur."[147]

Yunanların faaliyetleri yağmadan ibaret değildir. Bilakis Yunanların yaptığı birçok kazı mevcuttur. 5 Mart 1922 tarihinde Maarif Nezaretinden Müze-i Hümâyûn'a yazılan yazıda, Yunan ordusunun işgal ve istilasına maruz kalan mahallerde, Yunan askerleriyle yerli Rumlar tarafından İslam ahalisine reva görülen mezalimin tetkiki sırasında resmi binalardaki hasarlar görüldüğünden Edirne, Aydın ve Hüdavendigar vilâyetleri dâhilinde Müze-i Hümâyûn'a bağlı müesselere ve eserlere verilen hasar ve zararın takribî veya hakiki miktarı sorulmuştur. 21 Mart'ta verilen cevapta Müze, Edirne, Aydın ve Hüdavendigar vilâyetleriyle haberleşme mümkün olmadığından zararın hakiki surette bilinemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Edirne'de, müzeye bağlı müesseseler ve eserler olmadığı; sadece Edirne Mekteb-i Sultânîsi bahçesinde, öteden beriden bulunmuş getirilmiş kıymetleri sınırlı bazı yazılı taşlar bulunduğu ancak bunların da bir yere nakledilip edilmediğinin bilinmediği belirtilmiştir. Bursa'da Mekteb-i Sultânî bitişiğinde bir müze dairesi ve derûnunda haylice mühim eski eser mevcut olduğu, Mekteb-i Sultânî binâsının orta ve

bodrum katlarının Yunanlarca askerî hastahâneye dönüştürüldüğü ancak şimdiye kadar müzeye bir tecavüzün vaki olmadığı, Dersaadet'de bulunan Maarif Müdürü Mustafa Rakım Bey'den öğrenilmiştir. Aydın vilâyetine gelince, İzmir'de Mekteb-i Sultânî binâsı derûnunda müze ittihâz olunan mahalde ve mektep bahçesinde mevcut âsârın bazılarıyla âsâr-ı atîka memurluğunun teşekkülünden 1335 senesi Mayıs ayına kadar biriktirilen resmi evrakın Yunanlar tarafından İzmir'de Evangelik Rum Mektebine nakl olunduğu ifade edilmiştir. Yunanların, Nazilli yakınındaki Sultanhisar mevkii ile Almanların çalıştığı Bergama'da, Amerikalıların çalıştığı Sardes'te ve diğer belli başlı kazı alanlarında, pek çok tümülüslerde yeniden kazı yaparak birçok eser elde ettikleri ve bu eserleri İzmir'e naklettiklerinin bilindiği kaydedilmiştir. Bu sırada Almanların Bergama'da ve Amerikalıların Sart'da bulunan kişisel eşyalarıyla kazı aletlerine ve kazı evlerine de tecavüz edip hasar verdikleri, tahkikattan, ihbarlardan ve malzemelerden anlaşıldığı dile getirilmiştir. Ancak resmi haberleşme olmadığından hasar ve zararın derecesi ile İzmir'de toplanan eserlerin Yunanistan'a nakledilip edilmediği bilinememektedir. Aynı dosya içerisinde mevcut raporda durum özetlenmiştir. *"İzmir vilâyeti dâhilinde Yunan işgâlini müte'âkib âsâr-ı atîka ve harâbeler hakkındaki tahkîkât ve ma'lûmâtım arz olunur."*[148] Bu ifadeyle başlayan rapora göre, Yunanlar işgâli müteâkip İzmir Müze Şubesinde mevcut eserlerden bazılarını alarak İzmir Evangelik Rum Mektebine nakletmiştir. Memurluğun teşekkülünden 1335 senesi Mayısına kadar olan resmi evrakı ve dosyalarını da alarak bu mektebe nakletmişlerdir. Yunanlar 1337 senesi ilkbaharında Atina Müzesinden getirdikleri bir memur marifetiyle Nazilli yakınında Sultanhisar adlı mevkide kazı yapmışlar ve bu kazıya müze hademesi Musa Efendi'yi de berâberlerinde götürmüşlerdir. Çıkan eserleri, İzmir'e getirmişlerdir. Yunanlar geçen sene yine Bergama'da, özel bir kazı yaparak gerek bu kazıdan çıkanları gerekse evvelden mevcut bir hayli eserle Alman hâfirlere mahsûs diğer eşyayı, işgâl kumandanı marifetiyle alıp nakletmiştir. Sardes'te, Amerikalılar tarafından kazı yapılan mevkilerde de aynı şekilde hafriyât icrâ edildiği gibi hâfirlere ait kişisel

Bergama Aşağı Agora'da bulunan depo-müze

eşyalar ve binalar da tahribata maruz kalmış, buradan da birçok eşyâ İzmir'e nakledilmiştir. Buradan geçen bir binbaşının ifâdesine göre Yunanlılar mabed civârında yeniden yeniye mezarlar açmışlar ve buralarda ayrıca birtakım eserler de elde etmişlerdir. Ve'l-hâsıl Yunanlılar, işgâl sâhası dâhilinde âsâr-ı atîka harâbelerinin hemen belli başlı olanlarını bütün elden geçirmişler ve buldukları eserleri İzmir'e nakletmişlerdir. Ancak depo olarak kullandıkları İzmir'de Frenk Mahallesinde Rum Mektebi'ndeki eserlerin bilâhare buradan kaldırılıp Atina'ya sevk edilip edilmediği meçhûldür. Ma'mâfih İzmir'in vaziyet-i âhiresinden müteessir olanlar Yunanların şu günlerde henüz Atina'ya nakletmedikleri eserleri nakle başlamış olmaları da ihtimâlden uzak değildir. 13 Mart 1922.[149]

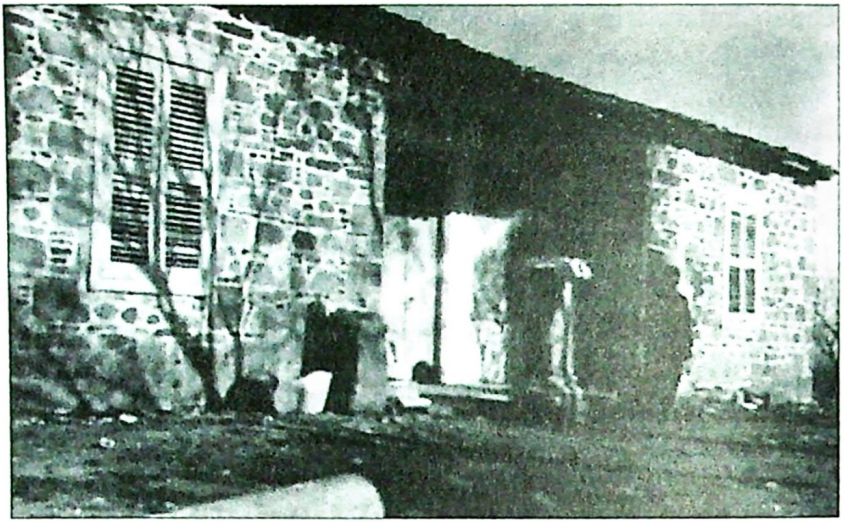
Aynı dosya içindeki belgelerden, (11 Kânunusani sene 39) 11 Ocak 1923 tarihli yazıyla Bergama, Aydın ve Didim kazı alanlarındaki eski eserlerle hâfirlere mahsûs hâneler, anbarlar ve kazı malzemelerinin pek çok hasara uğradığına dair istihbarat alındığı; bu sebeple bir teftiş yapılarak malumatın iletilmesi talep edilmektedir.[150]

İzmir'den, *"İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdîriyet-i Umûmiyye-i Aliyyesine"* yazılan 28 Nisan 1923 tarihli yazıda, Priene, Milet,

Didim harâbelerinde bulunan binalar ve diğer eşyalar için İsveç Sefâreti vâsıtasıyla Almanlar tarafından malûmât talep edilmekte olduğundan da bahsedilerek cevap yazılmıştır. Cevaba göre adı geçen yerlerdeki Almanlara ait binalar ve eşya hakkında Söke Kaymakamlığı ve Aydın Maarif Müdîriyeti ile icrâ olunan muhâbere neticesinde elde edilen malumat, eksik görünmekle birlikte, yazı ekinde arz edilmiştir. Bu konudaki tafsilatlı ve delillendirilmiş raporun, bizzat teftiş yapıldıktan sonra ayrıca arz edileceği belirtilmiştir. Ayrıca o ana dek kapalı duran eser depolarının da nihâyet bekçisizlik yüzünden son zamanlarda kırılarak eserlerin kasden mahvedildiği, rafların çalındığı ve behemehâl bekçi tayîni lüzûmunun Kuşadası Kaymakamlığından bildirildiği ilave edilmiştir. Bu husûsda yeniden teşebbüsâtda bulunulduğu ve netîcenin ayrıca arz edileceği ifade edilmiştir.[151]

Rapora göre, Priene'de Kazı evi ve hâfirlere ait binalar ile eski eserler tahribata uğramamıştır. Eskiden beri orada görev yapan ve maaş alan Arnavud Bekir Ağa'ya, eski eserlerin korunması hususunda gereken uyarı yapılmıştır. Didim Perunda'da, Almanlara ait ev de daha evvel İtalya işgal kuvvetleri müfreze kumandanları ikamet etmekte iken çıkan yangında yanmış, civarındaki ambar ve kazı malzemelerinin kâmilen yandığı anlaşılmıştır. Milet Balat'ta, kazı yapan heyetin kaldığı Akköy'deki ev tahribata uğramış, eski eser depolarının pencereleri kırılarak aletler, defterler ve diğer eşyalar imha edilmiştir. Hasan Çavuş ismindeki bekçinin maaşı, Yunan işgalinden beri ödenememiştir.[152]

İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz Bey, 9 Nisan 1923'te Müze Müdüriyetine yazdığı yazıda, Bergama, Priene, Didim, Milet, Sardes, Afrodisyas ve diğer kazı alanlarını dolaşarak düzenleyeceği teftiş için Maarif Vekâleti Hars Müdîriyetinden harcırâh olarak talep olunan havâlenâmenin ancak sene sonuna doğru gelmesi sebebiyle yalnız Sart ve Bergama'ya gidebildiğini bildirmiştir. Diğerlerinin teftîşi için o seneye mahsûs Maarif Müdiriyetince talep olunan devr ve teftîş havâlenâmesi henüz gelmemiştir. Geldiğinde hemen seyahate çıkacağını kaydetmiştir. Aziz Bey'in raporuna göre, Bergama kazı alanında ve Agora yakınında Alman bilim heyetinin ikameti için

Bergama hafriyat mahallinde hafirler tarafından yapılan ev.

yapılan ev ve buna bitişik müze, Bergama'nın ilk işgalinde zarar uğramıştır. Zikredilen yerlerde, Yunanlar tarafından hırsızlık yapılmış, kütüphaneleri tamamen boşaltılmış, bina da tahrip edilmiştir. On sene önce Bergama Müze memurluğuna tayin edilen Muhammed Vecdi Efendi, işgalden sonra buradan uzaklaştırılmış ancak işgalin sona ermesiyle görevine dönmüştür. Göreve başlayınca Yunanlılar tarafından görevlendirilen bekçiyi kovmuş, eski bekçi Ömer Ağa'yı görevine döndürmüş ve depoların anahtarlarını da alıp kapıları mühürlemiştir. Ayrıca eski eser depolarının tamire muhtaç olduğu anlaşıldığından 7150 guruş, mahalline gönderilmiştir.[153]

Nihayet Aziz Bey konuyu şöyle özetlemiştir. Bergama'da Almanlara ait ikâmetgâh ile hâne eşyaları ve kütüphanelerdeki tahribat, kâmilen Yunan işgâli esnâsında vukûa gelmiştir. Bu, kendi tahkikatıyla anlaşılmış ve koruma tedbirleri de alınmıştır. Ancak bu seyâhati esnâsında malesef fotoğraf makinesi olmadığından mevcut eserlerin fotoğraflarını alamamıştır. Aziz Bey'in Sart kazı alanına dair raporunda ise alanın, uzun müddet savaş sahasında olmasından ötürü hâfirlere ait ev eşyaları ile kitaplarının mahvolduğu ve evin de tahribata uğradığı kaydedilmiştir. Aziz Bey, Yunanlıların burada

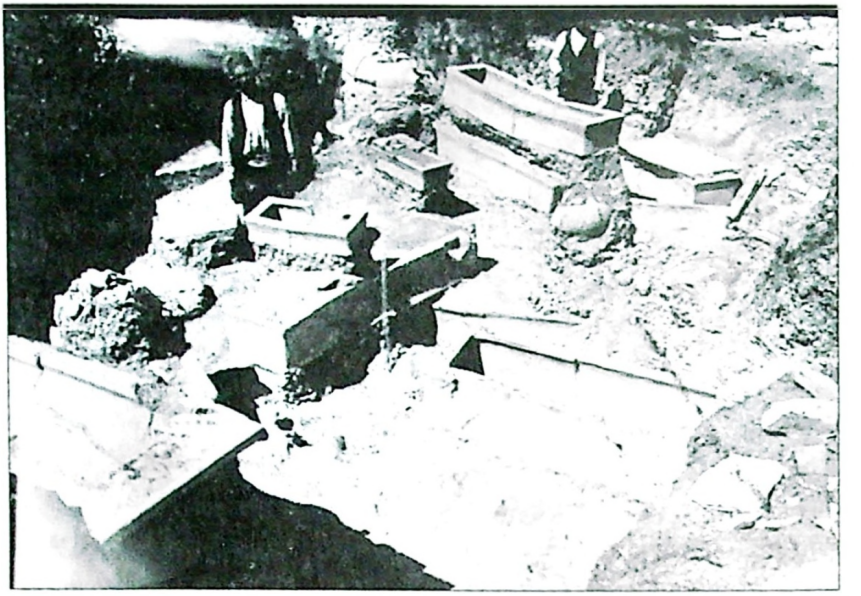
kazı yapmadığını ancak mevcut bazı yazılı taşların İzmir'e götürüldüğünün rivayet edildiğini dile getirmiştir.[154]

Aziz Bey'in 25 Kasım 1923 tarihli yazısında, Belli başlı harâbeleri gezmek, buralardaki vukûâtı kaydetmek üzere o sene beklenilen harcırâh havâlenâmesinin gelmemesinden dolayı "Noution"a kadar gidemediği ve konuyu Değirmendere Nahiyesinden sorduğu yazılmıştır. Değirmendere Nahiyesi Müdîriyetinden Noution hafriyât mevkii hakkında gelen cevapta, mevcut eserlerin mühim kısmının Yunanlar tarafından götürüldüğü, kalanın bir kısmının kazı alanında, bir kısmının da Ahmet Bey ile köy içinde Arap Hasan namında birinin evinde muhafaza edildiği, kazı alanındaki barakanın ise yıkılmış olduğu bildirilmiştir.[155] "Noution"un, daha evvel müze memurlarından Makridi Bey tarafından kazıldığını ve ortaya çıkan bütün eserlerin Makridi Bey tarafından fotoğraflandığı kaydeden Aziz Bey, *"bundan başka bazı eserler hakkında "Yarbuh" (?) mecmû'a-i ilmiyyesinde bir silsile-i makâlât neşr edildiği"* için eksilen eserlerin neler olduğunun katiyetle anlaşılacağı kanaatindedir.[156]

Yunan İşgal Güçleri kontrolündeki alanlarda neredeyse bilmsel kazılar denilebilecek kadar geniş çapta kazılar yapıldığı da bilinmektedir. Ancak bunlar işgal gölgesinde yürüyen çalışmalar olduğundan bilimselliği tartışılır, hızla icra edilmiş, buluntuya odaklanmış yahut yayınları tamamlanamamış faaliyetler olarak görülmektedir. Ancak bunların içinde yayınları detaylı bir şekilde yapılmış olanlara da tesadüf edilmektedir.

Pavli'nin yorumuyla, Yunanlar, arkeolojinin herhangi bir nüfus sayımından bağımsız olarak bölgedeki varlıklarına dair cevaplar verebileceğine inanmış gibi görünmektedir. Kazıların müttefiklere, Yunanistan'ın, Avrupa medeniyetinin beşiğini oluşturduğunu hatırlatarak "Helen anavatanının", Asya'nın "barbarları"ndan geri alınmasına katkı sağlayacağına inanamaktadırlar.[157]

İzmir ili, Urla ilçesi, İskele Mahallesinde bulunan antik Klozemenai kenti, 1921-1922 yılları arasında Yunan İşgal Güçleri desteğiyle kazılan yerleşimlerdendir. Çıkan buluntuların bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı da Atina'ya götürülmüştür. Atina'da saklanan

Klozemenai nekropol kazısı.

kazı sonuçları o güne dek yayımlanmadığı için kentin topografyası ve sahip olduğu kültür evreleri hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Bu sebeple 1979 yılında bölgede ilk sistemli çalışmalara başlayan Türk bilim insanları, öncelikle yüzey araştırması ile 1921-1922 kazılarında seksene yakın lahit bulunduğu bildirilen nekropolü saptamaya çalışarak işe başlamıştır.[158] Tzannes'in yayınından öğrendiğimize göre işgal yıllarında, Atina Arkeoloji Topluluğu adına kazıları gerçekleştiren Georgios Oikomonos, bölgedeki askeri gelişmeler (Türk Ordusunun ilerleyişi ve galibiyetleri) nedeniyle kazıyı ani bir şekilde sona erdirmiş, çok sayıda buluntuyu geride bırakmıştır. Ancak yüzlerce çömlek kırığı, birkaç tam vazo, birkaç pişmiş toprak figürin ve neredeyse tam bir lahit, Atina'ya taşınmıştır. Atina'daki Ulusal Müze'nin salonlarına veya deposuna taşınan bu eserler ve daha fazlasıyla ilgili kazı günlükleri, Atina Arkeoloji Topluluğu Arşivindedir.[159]

Oikonomos'un yerine Arkeoloji Departmanı baş görevlisi olan arkeolog Constantine Kourouniotis, verimli Menderes vadisinin

görüldüğü Mesogis Dağı'nın eteklerindeki iki antik yerleşim yeri olan Mastaura ve Nysa'yı ziyaret etmiştir. Her iki yerleşim de Roma İmparatorluğu'nda Asya Eyaletine dâhil edilmiştir. Kourouniotis'in notlarında kabul ettiği gibi bölge, müttefikler tarafından hiçbir zaman Yunanlılara atfedilmemiştir ancak "Great Idea"nın[160] (Megali İdea) doğması, bu coğrafî genişlemelere bağlıdır. Sakarya Savaşı ve Yunanların yenilgisinden sonra Türklerin Mastaura'ya tehlikeli bir şekilde (!) yaklaştıklarını değerlendirerek, ekibine askerler eşlik etmesine rağmen, Kourouniotis sadece Nysa'yı kazmıştır.[161]

Constantine Kourouniotis.

1921-1922 yıllarında Batı Anadolu'nun Yunanlar tarafından işgali sırasında Kazılan antik kentlerden biri de Aydın ilindeki Nysa'dır. Costantinos Kourouniotis tarafından bu dönemde yeniden başlatılan kazı çalışmaları ve sonuçları, Archaiologhikon Deltion'da, Yunanca bir makale olarak yayımlanmıştır. Bu kazılarda Kuzey'de ion yarım sütunlu dizide Hellenistik Gerontikon'un kalıntıları tespit edilmiştir.[162] Kourouniotis tarafından yapılan kazılarda, alanda ve meclis binasında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.[163] Çalışmalarda çıkan sikkelerin, bir dizi Roma İmparatorunu tasvir ettiğini; heykellerin, İmparator Marcus Aurelius'u temsil ettiğini ve diğer her şeyin; mezarlar, hamamlar, kütüphane, taş kemerli anıtlar, *gymnasium*, *bouleuterion*[164] ve amfi tiyatronun Romalı olması; seçkin Helen varlığını tanımlayamaması, Kourouniotis'u derin bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Kourouniotis daha sonra Yunan askerî yetkililerinin, bölgenin Helenistik antik eserlerle dolu olduğunu iddia eden ısrarlı/baskıcı mektupları nedeniyle keskin Anadolu güneşi altında, İyonya kıyılarından Polatlı'ya kadar uzanan bölgelerde, Büyük

İskender'in *"Gordion Düğümü"*nü[165] aştığı yerlerde, Smyrna[166] ve Moudania'ya[167] gönderilmek üzere "ecdadına dair" kanıtlar bulmak ümidiyle seyahat etmiştir. Kourouniotis, askerler tarafından Çivril, Eyret, Eskişehir ve Kütahya'da toplanan Helenistik kalıntıların da Roma Dönemi'ne ait olduğunu yazmıştır.[168]

Yine işgal devresinde, İzmir'e 35 km uzaklıktaki Notion'da, Atina Amerikan Arkeoloji Okulu ile Harvard Üniversitesi iş birliğinde kazılar yapılmıştır. Burada çıkan sikkeler, önce Müze-i Hümâyûn'a sonra çalışılmak üzere Atina'ya gönderilmiştir. Eş zamanlı olarak Amerikalıların Sardes eserlerini götürmek istediği ancak Yunanların buna sıcak bakmadığı, çünkü beş yıl sonra yapılacak halk oylamasıyla İzmir'in tamamen kendilerinin olacağına inandıkları, bu sebeple de eserleri yerinde koruyup kuracakları müzede sergilemek istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak Millî Mücadele başarıya yaklaştıkça Yunanların, eğer çekilmek zorunda kalırlarsa, Amerikalıların diledikleri herşeyi götürebileceğini belirttikleri görülebilmektedir.[169]

Efes, Ayasuluk tepesininin güneyindeki St. Jean Kilisesinde de işgal döneminde iki dönem kazı yapılmıştır. Yunanistan Halk Eğitimi ve Kiliseler Bakanlığı tarafından 1924 yılında yayımlanan *Arkeoloji Bülteni* adlı derginin 7. cildinde yer alan "Anadolu'da Yunan Kazıları" başlıklı yayınlardan, burada yapılan çalışmalar hakkında bilgi alınabilmektedir. Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ayasuluk Tepesinde yer alan Aziz Ioannes Kilisesinde (St. Jean Kilisesi) 1921 yılında yapılan yüzey araştırması, sondaj ve kazılar yer almaktadır. Önce kilisenin konumu ve çalışmak için oraya vardıklarında gördükleri manzara ile kilisenin o günkü durumu aktarılmıştır.[170] Daha sonra yapının sınırlarını anlamak için gerçekleştirilen yüzey araştırması ve sondajlar anlatılmış,[171] ardından kilisedeki ilk kazı çalışmaları, rapor olarak detaylı bir şekilde açıklanmış[172] ve mimari buluntuların değerlendirmesi yapılmıştır.[173] İkinci Bölümde 1922 yılında gerçekleştirilen çalışmalar açıklanmıştır. Önce antik çağların ve dönemin yayınlarına göre bölge ve yapıyla ilgili kaynaklar yorumlanmış,[174] sonra yapının muhtelif

alanlarında yapılan kazılar, tafsilatlı bir şekilde anlatılarak ele geçen mimari buluntular değerlendirilmiştir.[175] Üçüncü bölümde ise kilise, İstanbul'daki Agioi Apostoloi (Havariyyun) Kilisesiyle mimari ve tarihi açılardan karşılaştırılmıştır.[176]

Kazılar, Atina Arkeoloji Topluluğunun girişimleri ve Smyrna Yüksek Komisyonu finansmanıyla 1921 yılında iki ay,[177] 1922 yılında yine iki ay ve ortalama 60 işçiyle[178] gerçekleştirilmiştir. Ele geçirilen buluntular ise makalenin muhtelif sayfalarında şöyle sıralanmıştır: sütun ve sütun başlıkları, kemere ait korniş parçaları, çok sayıda mozaik parçası, panel bölümleri, tuğlalar ve yontulmuş sütun gibi mimari parçalar, üstünde yazı bulunan mermer parçaları, mermer lahit, Sidamara tipi lahite ait parça, geometrik motifli mermer döşemeye ait parçalar, üzerinde tek sıra yazıt bulunan mermer plak, monogramlı mermer parçası, çok sayıda dekoratif mermer plak parçası, üzerinde tek sıra yazıt olan iki büyük mermer arşitrav parçası, altı adet sütunlu arşitrav parçası, muhtemelen kandil kaidesi olan dört ayaklı pirinç obje, bir haç süslemeli bakır obje, beş bakır ve pirinç haç parçası, dört küçük bakır obje, üç gümüş kare, üç demir kanca, kandiller, seramik parçaları, elliden

George ve Maria Sotiriou, Efes, Ayasuluk St. Jean Kilisesi kazı buluntularını incelerken.

fazla cam kandil, çok sayıda cam kap ve kap parçası, sadece önemli olduğu için değinildiği ifade edilen (daha fazlasının olduğu söylenilen) altı yazıt parçası, Üç Roma, bir Bizans, bir Selçuk, bir de tanımlanamayan sikke. Mimari buluntuların, Mauseleum'un sol tarafına taşındığı, küçük çaplı yapı elemanlarıyla sandıklara yerleştirilmiş mozaik parçaları, seramik ve cam buluntuların ise geçici bir müzeye dönüştürülen caminin girişine taşındığı ifade edilmiştir. Fakat burada toplanan eserlerin akıbeti konusunda bilgi verilmemiştir.

Ayasuluk, İzmir Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz Bey tarafından, işgalden sonra ancak 25 Eylül 1923 tarihinde görülmüştür. Konu, *"Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdiriyet-i Umumiyesine"* yazdığı yazısından öğrenilmektedir. İspanya asillerinden eski bir bakanın ziyareti vesilesiyle İspanyol bakan ve maiyetine refakat etmek üzere görevlendirilen Aziz Bey, harabeyi, *"şayan-ı esef bir halde gördüm"* demektedir. On yıl önce demir kapılarla muhafazalı bir hale getirilen Aydın oğlu İsa Bey Camiinin Yunan işgalinde, süvarilerin hayvanları için ahır haline getirildiğini belirtmiştir. Binanın hayli tahribata maruz kaldığını, kubbelerin etrafındaki çinilerin, ziyaa uğradığını kaydetmiştir. Mevcut durumu, *"bugün dahi sefil ve perişan bir hâlde"* diye nitelemiş, içinde hayvan sürülerinin otladığı bir ağıl olarak metruk ve ihmal edilmiş olduğunu yazmıştır. Bu latif binanın bu halde kalmasının katiyen caiz olmadığını ifade ederek belediyenin kapı ve kilitleri tamir edip binanın içini temizlemesini ve anahtarlarının da nahiye müdürlüğüne verilmesini tavsiye etmiştir.[179]

George Sotiriu.

İNGİLİZLERİN VE AMERİKALILARIN FAALİYETLERİ

18. asrın ortalarından başlayarak Avrupa medeniyetinin köklerine inebilmek için başlatılan arkeolojik faaliyetler, 19. asrın ikinci yarısından itibaren emperyalist işgal politikalarına dahil olmaya başlamıştır. Bu devreden itibaren geçmişin somut kalıntıları, tarih ve toprak üzerindeki tahakkümün araçları haline gelmiştir. Bu nevi eserlere sahip olmanın bizatihi medeniyet üstünde hak iddia etme imkânı doğurduğuna inanılmıştır.[180]

Eski eser toplamak ve tetkik etmek için 1734 tarihinde kurulan İngiliz Dilettani Derneği örneğinde olduğu gibi bir eski eser derneğinde bulunmak, İngiltere'de belli bir sınıfa mensup olmak ve statü kazanmak olarak görülmeye başlanmıştır.[181]

Bilindiği kadarıyla 19. asır boyunca 94 İngiliz seyyah Osmanlı coğrafyasını ziyaret etmiştir ve bu ziyaretlerin sebebinin yalnızca entelektüel ilgi olamayacağı da açıktır.[182]

İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki arkeolojik çalışmaları oldukça eski ve kapsamlıdır. 1838 yılında İngiliz Charles Fellows, Ksanthos'da ilk araştırmalara başlamış; 1841-1842 yıllarında bir İngiliz olarak ilk kazıları yapmış ve bulduğu eserleri topluca yurt dışına çıkaran ilk İngiliz olmuştur.[183] Ancak belgelere yansıdığı kadarıyla İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri daha önceki devrelerde oldukça kapsamlı olmasına rağmen işgal yıllarındaki arkeolojik çalışmaları, özellikle de Anadolu'daki teşebbüsleri diğer işgalcilere göre oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi İngilizlerin siyasi öncelikleriyle alakalı olmalıdır.

Nitekim İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki ilgisi, en başından itibaren daha çok Orta Doğu'daki bölgelere odaklanmıştır.[184]

İngilizlerin sömürgecilik siyasetinde en önem verdikleri yerlerin başında Hindistan gelmiştir. Öyle ki, Napolyon, İngiltere'nin gücünü kırmak için Hindistan'ın işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Britanya için tükenmez bir kaynak olarak görülen Hindistan yolunun güvenliği için[185] İngiltere, uzun yıllar Fransa'ya

karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir. Bu yolu kesecek ilk gelişme 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi olmuş, İngiltere ilk fırsatta bölgedeki karışıklıkları bahane ederek 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir.[186] İngiltere, Osmanlı topraklarında özellikle Hindistan'a en kısa yoldan ulaşım sağlayacak bölgelerle ilgilenmiştir. Mısır, Suriye, Irak ve Filistin'i öncelemeleri, bu bölgelere hem kültürel olarak nüfuz edebilmek hem de siyasi olarak yerleşebilme gayretleri,[187] Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen işgallerde de kendisini göstermiştir.

Bahsedilen bölgelerin hem petrol rezervlerine sahiplik yapması hem Hindistan'a ulaşan en kısa yol olması ve benzeri sebepler İngiltere'nin bölgedeki siyasetini buraya teksif etmiştir.

Bu sebeple İngiltere'nin Irak'ta kalabilmek için burada bir Arap devleti kurulması, bu devletin yaşaması için kuzeyinde tampon bir bölge bulunması, bunun için de bir Kürdistan ve Ermenistan kurulması gibi planlar yaptığı değerlendirilmektedir.[188]

Bu bilgiler ışığında bakıldığında daha anlamlı bir yere oturacağını düşündüğümüz çalışmalardan biri, İngilizlerin Karkamış'ta yaptıkları arkeolojik kazılardır. Karkamış, İngilizlerin Anadolu'da 1910 yılından itibaren arkeolojik kazı yaptığı yerlerden biridir. Savaşla birlikte ara verilen kazılar, 1920 yılından sonra Woolley tarafından tekrar başlatılmıştır. Kargamış kazı ekibinin ünlü isimlerinden biri de ajanlık faaliyetleriyle şöhret bulmuş olan Lawrence'dir.[189] Ancak işgal yıllarında İngilizlerin buradaki çalışmaları uzun soluklu olmamış, bölgenin Fransızlar tarafından işgalinden sonra alanı terke mecbur edilmişlerdir.[190]

Arşivlerden anlaşıldığı kadarıyla İşgal yıllarında İngilizlerin Çanakkale'de, özellikle de Truva harabelerinde kazılar yaptığı görülebilmektedir. 29 Ocak 1919 tarihli bir belgede, İngilizlerin eski eser çıkarmak maksadıyla Truva Harabelerinde kazı ve araştırma yaptığının Ezine Kaymakamlığından bildirilmesi üzerine İngiliz Kumandanlığı nezdinde gereken teşebbüste bulunulması için Osmanlı Komisyonu Riyasetine yazılıp Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığından gönderilen tezkire suretinin ekte olduğu bildirilmiştir.[191]

2 Şubat'ta,

> "Müze-i Hümâyûn Müdiriyet-i umumiyye-i Aliyyesine tevdi" olunan 5 Ocak tarihli yazıda şöyle denilmektedir: "Kal'â-i Sultaniye Mutasarrıflığından Osmanlı Komisyonu Riyâsetine yazılan tezkire suretine göre, Ezine Kazasının Tevfikiye Köyü civarındaki Truva Harâbelerine her gün birçok İngiliz subay ve efradı gitmektedir. Bu kişiler eski eser çıkarmak maksadıyla kazı ve araştırmak yapmaktadır. Resmi ruhsat olmadan eski eser aramak, mevzuatça yasak olduğundan kazılardan sarf-ı nazar olunması için îcâb edenlere gereken uyarıların yapılması için ricada bulunduğumun İngiliz İşgal Komutanlığına bildirilmesi temenni olunur"[192]

6 Şubat 1919'da Maarif Nezaretine yazılan yazıda, Dâhiliye Nezaretinin ekteki tezkiresiyle konudan haberdar olunduğu bildirilmiştir. Akabinde eski eser aramak maksadıyla kazı yapmak için Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi'nin Onuncu Madde'siyle onu takip eden maddelerde açıklandığı üzere resmi izin alınması gerektiği belirtilmiştir. Ruhsatsız kazının men edilmesi gerektiği, eğer araştırma yapmak arzu ediliyorsa mevzuata uygun olarak ruhsat alınması için teşebbüs edilmesi gerektiği ve konunun değerlendirilip cevabının iletilmesi istenilmektedir.[193]

28 Haziran 1920 tarihli başka bir belgeden, Çanakkale'de İngiliz Ordusu maiyetinde tercüman olarak bulunan Mösyö (Morgan Eşteren) adlı kişinin Truva harâbelerinden çıkmış olan âsâr-ı atîkadan resimli iki büyük mermer levhayı satın aldığını iddia ettiği öğrenilmektedir. Mösyö Eşteren, bu eserleri memleket dışına çıkarmak istemiş ancak bu eserlere el konulmuştur. El konulan eserlerin Çanakkale'de, mahalli hükümet anbarlarından birinde muhafaza edildiğini beyan etmiştir. Bu özetten sonra mutasarrıflıktan konuya dair malumat istenmiş, mümkünse bu eserlerin birer de fotoğrafının gönderilmesi, gönderilemezse kurşun kalemle yapılmış bir çizim veya tarifnamesinin iletilmesi talep edilmiştir. Dosyada bu iki eserin fotoğrafları ve küçük kâğıtlara yazılmış bilgileri mevcuttur.[194]

19 Nisan 1919 tarihinde İzmit Mutasarrıfının Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre Kaptan Wilson namında bir İngiliz zabit maiyetindeki silahlı askerlerle birlikte İznik'e gelerek İznik surlarını ve eski eserleri "temaşa ederek" geri dönmüştür.[195]

Amerika Birleşik Devletleri eser toplama konusunda Avrupa devletlerinin gerisinde kalmıştır. Örneğin Zeynep Çelik'in yorumuyla Metropolitan Museum of Art da Avrupa müzelerinin oluşturduğu saygın dünyanın parçası haline gelmek için mücadele veren kurumlardan biridir.[196] Metropolitan zengin ve açtır. Piyasada satın alınabilecek her şeyi almaya hazır zengin hâmiler tarafından da desteklenmektedir. Çelik'in aktardığına göre müzenin tarihini yazanlardan biri, müessenin kökenini *"hiçten yaratılması gerekmişti"* diye özetlemiştir.[197] O devrede Amerikalılar alanın acemisi olarak görülmekte ve Amerika Arkeoloji Enstitüsü'nün ciddiyeti sorgulanmaktadır. Ancak Amerikalıların bilhassa Osmanlı topraklarında yapılacak çalışmalar için ciddi bir avantajı bulunmaktadır. Osmanlı topraklarının bütünlüğüne zarar vereceği düşünülmeden Türkiye'ye gidebilecek tek büyük ve güçlü ülke Amerika'dır.[198]

İşgal yıllarında Amerikalıların Osmanlı topraklarında kaçakçılığa konu olan en büyük arkeolojik faaliyetleri Sardes'te gerçekleşmiştir.

Maarif Nezaretine yazılan 13 Mayıs 1922 tarihli belgeye göre Amerika ilm-i âsâr-ı atîka uzmanlarından Mösyö Bödler,[199] tarafından İzmir Salihli kazâsındaki Sardes harabelerinde Harb-i Umumiden evvel ruhsatlı olarak beş sene kadar kazı yapılmıştır. Harbin başlamasıyla kazı sekteye uğramıştır. Yeniden ruhsatname çıkarılması için de şimdiye dek hiçbir müracaat olmamıştır. Ancak ruhsatsız olarak kazıya devam edildiği, özel olarak idareye haber verilmiştir. Bu ihbarın sahih olup olmadığının, Hariciye vasıtasıyla Amerika Siyasi temsilciliğinden sorulması istenmiştir.[200]

Dosyanın içine 12 Temmuz 1922 tarihli *Vakit Gazetesi* konulmuş, gazetenin *"Anadolu'da Âsâr-ı Atîka"* başlıklı haberi, kırmızı kalemle çerçeve içine alınmıştır. Haberin alt başlığı, *"Amerika hafriyât hey'eti tarafından bulunan kıymetdâr sikkeler"*dir. Haber, *New York Times Gazetesi*'nden aktarma yapmaktadır ve buna göre,

Yunan subaylar Manisa, Sardes Antik Kentinde.

Amerikalılar Sardes'te, M.Ö. 561 yılına ait 36 altın sikke bulmuştur. Kazıya nezaret eden Profesör (Şeyar)[201] altın sikkelerin para ile ölçülemeyecek kadar kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Sikkeler, İzmir'de Yunan memurlarının ellerinde bulunmaktadır ancak Amerikalılar, bunların bir an evvel ülkelerine gönderilmesini arzu etmektedir.[202]

Ayrıca Aziz Bey'in raporlarında da konuya dair bilgi mevcuttur. 1922 yılı başlarında, Yunan işgali esnasında Amerikalılar tarafından yapılan kazıda, Artemis tapınağının kuzeyinde çalışılmıştır. Amerikalılar burada Romalılara ait alelade bir bina kalıntısına tesadüf ettiklerinden o alanda kazıyı derinleştirmemişler, bunun yerine tümülüslerde sondajlar açmışlardır. Mezarların birinde 30 sikke bulmuşlardır. Sikkeyi bulan işçi Sartlı Serdar ve Hamal Halil Ağa'dır. Ayrıca Bin Tepeler ve Alyat'taki tümülüslerde de sondaj yapılmıştır. Kazı esnasında *"İzmir Yunan âsâr-ı atika müfettişi gelmiş ise de buraların ahden Türkiye toprağı olduğu beyânıyla Amerikalılar tarafından hafriyât mahalline"* girişine izin verilmemiştir. Buranın korunması için Yunanlar tarafından getirilen jandarmaları da *"bizim, Türk*

köylülerine i'timâdımız vardır" diyerek geri çevirmişlerdir. Amerikalıların hüsn-ü niyetinin dercesini takdir edemeyeceğini belirten Aziz Bey, Amerikalıların buradan naklettikleri eserlerin 58 sandık olduğunu kaydetmiştir.[203]

Konu hakındaki detaylı makalelerden olan Fikret Yegül'ün çalışmasında, belgelerden aktarıldığına göre, Butler'in ekibinden William Berry, 1921 baharında İzmir ve Sardes'te durum tespiti yapmıştır. Berry, seyahatlerine Yunan İşgal Ordusunun Yüksek Komiseri Aristeides Stergiades'in gözetiminde devam etmiş ve yolculuğunu onun temin ettiği askeri araçla gerçekleştirmiştir.[204] Yunanlılar bu seyahati kısa sürede organize etmiştir. Berry'nin raporunda aktardığına göre Yunanlılar, Amerikalıların Sardes'te bir an evvel kazıya başlamalarını istemektedir ve bunun Yunan davasının yararına olacağına inanmaktadırlar. Yunanlılara göre bu, hem Yunanistan'ın zor koşullar altında bile bilimsel çalışmalara ev sahipliği yaptığını hem de işgal altında yabancı bir ekibin çalışmasına imkân tanıyacak huzuru temin ettiklerini gösterecekti. Berry dönüş yolunda İstanbul'a uğramış ve Müze Müdürü Halil Bey'i ziyaret etmiştir.[205] Aktarılana göre Berry, bu ziyaretinde iki sandık dolusu eseri İstanbul'a sormaksızın dışarı götürmüştür.[206]

Amerikalılar 1922 yılında, Mart ayından Haziran ayına kadar az işçiyle de olsa Sardes'te çalışmıştır. Mansel'in aktardığına göre Büyük Taarruzun başlayacağı sıralarda Amerikalılar, Sardes eserlerini 56 sandık içinde, bir Amerikan gemisiyle ülkelerine göndermiştir.[207] Halil Bey olayın tafsilatını 16 Kasım 1922'de, William H. Buckler'in yazdığı mektuptan öğrenmiştir.[208]

Halil Bey 3 Kasım 1923'te İzmir'e yazdığı yazıyla daha evvel Amerikalılar tarafından bildirilen ve Aziz Bey'in raporunda da bulunan 58 sandık eserin ikisinin Lidya dilinde kitabeler olduğu ve daha sekiz kitabenin İzmir veya Sardes'te mevcut olması gerektiğinden bunların ve bulunduğu söylenen 30 altın sikkenin nerede kaldığını sormuştur.[209]

10 Kasım 1923'te bu suale cevap veren Aziz Bey, Sardes Âsâr-ı Atîka deposunda Lidya dilinde yazılı kitâbe olmadığını, hepsinin

nakledildiğini iletmiştir. Ancak daha evvel de ifade ettiği üzere işgâl zamânında Yunanlar tarafından celb edilen fakat nereden getirildiği anlaşılmayan irili ufaklı parça halinde Lidya yazılarının İzmir Âsâr-ı Atîka deposunda durduğunu iletmiştir. Ayrıca sorulan sikkelerin İzmir Amerikan Konsoloshanesi kasasına götürüldüğünü müteveffa Mösyö Bödler'in kendisine ve İstanbul'dan geçerken Makridi Bey'e söylediğini, hâfirlerin, sikkelerin mahiyeti ve çeşitleri hakkında da Makridi Bey'e izahatta bulunduklarını kaydetmiştir.[210]

Dönemin Amerikan Konsolosu George Horton, bu eserlerin Amerika'ya nakledilmesiyle ilgili kariyerindeki diğer herhangi hareketlerden daha fazla mutluluk ve tatmin hissettiğini açıklamıştır. Yegül, konuyu aktarırken eserlerin nakli hususunu şöyle yorumlamıştır:

> "Bugün bile, eski eserlerin Amerika'ya getirilmesini savaş koşulları ve 13-17 Eylül günlerinde İzmir'i yakıp yıkan büyük yangın ile haklı çıkartmaya çalışan müdafiler bir türlü şunu fark etmiyor: Sardis malzemeleri bir antrepoda saklanmaya devam etse idi, Leslie Shear'ın 19 Ekim 1922 günü New York Times'ta çıkan yazısında belirttiği üzere yangından zarar görmeyecekti. Ne var ki, Shear, Sardis Cemiyeti'nin eserleri koruyabilmek için onları dışarı çıkartmaktan başka çaresi kalmadığı imajını vermek için tarihleri ve olayları kasten birbirine karıştırıyordu. Kayıtlar, eserlerin daha yangın çıkmadan önce Amerikan gemisi S.S. Ossa ile yola çıktığını açık seçik şekilde gösteriyor."[211]

Halil Bey, Amerika'ya götürülen eserleri geri alabilmek için ciddi bir uğraş vermiş, nihayet 27 Mart 1924 tarihinde bu eserler geri verilmedikçe hiçbir Amerikalıya kazı izni verilmemesini bildiren bir karar çıkarttırmıştır. Hars Müdüriyeti ve Maarif Vekâletinin destekleriyle çıkan bu kararı Amerikalılara bildirmiş,[212] nihayet 19 Temmuz 1924'te 53 sandık olarak Sard eserlerinin büyük çoğunluğu yurda dönmüştür.[213]

HARS MÜDÜRİYETİNİN FAALİYETLERİ

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi, hemen çalışmalarına başlamış, memleket işlerini yürütmek için 2 Mayıs 1920'de çıkarılan kanunla, yürütme görevini üstlenecek "İcra Vekilleri Heyeti"nin nasıl seçileceğini tespit etmiştir.[214] İcra Vekillerinin seçilmesiyle Meclisin yönetime dair verdiği kararlar, bütün askeri ve mülki makamlara duyurulmuş; bu makamların, ilgili vekâletlere başvurmaları talep edilmiştir. İşgal altındaki vilayetler hariç Heyet-i Temsiliyenin, Kongreler süreciyle başlattığı fiili hâkimiyet, hukuki olarak tescillenmiş; İstanbul Hükümetine bağlı ve oradan emir alan makamlar, Büyük Millet Meclisine bağlanmıştır.[215]

Vekilleri seçilmesinin akabinde Büyük Millet Meclisinin ilk hükümeti teşekkül etmiş ve 9 Mayıs'ta, hükümet programı okunmuştur.[216] Programda, maarifte nasıl bir yol izleneceği belirginleştirilirken şu ifadelere de yer verilmiştir: *"... bizde ruh-ı milliyeyi nemalandıracak âsâr-ı tarihiyye, edebiyye ve ictimaiyyeyi erbabına yazdırmak, âsâr-ı atîka-i milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek..."*[217]

Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Paşa.

Maarif Vekili haricinde yirmi kişiden teşekkül eden merkez teşkilatında, iki kişi, müzecilik işleri ile görevlendirilmiş; bir müdür ve kâtipten oluşan Türk Âsâr-ı Atîka Müdürlüğü kurulmuştur.[218] Bu müdüriyetin ilk müdürü, Besim Atalay olmuştur.[219] Birçok kaynak bu müdürlüğün ilk isminin Türk Âsâr-ı Atîka Müdürlüğü olduğunu,[220] sonradan ise Hars Müdürlüğüne çevrildiğini yazmaktadır.[221] Remzi Oğuz Arık, Türk Âsâr-ı Atîka Müdürlüğünden bahsetmemiş ancak *"Hars Dairesinin 1922'de kurulduğu anlaşılıyor"* diye yazmıştır.[222] Ferruh Gerçek'e göre ise teşkilatın ismi, kuruluştan itibaren Hars Müdürlüğüdür ve *"Bu daireden zaman zaman 'Türk Âsâr-ı Atika Müdürlüğü şeklinde de söz edilmektedir."*[223] Ali Birinci'nin aktardığına göre Besim Atalay da vazifesini,

> "Hars Müdürlüğü" olarak zikretmektedir. "Ankara'da ilk Maarif Vekâleti'nin kuruluşunda rahmetli Doktor Rıza Nur vekil olmuştu. O da Türkçülüğü ile tanınmıştı. Beni, mebusluğum bâki kalmak üzere tuttu Hars Müdürlüğü ile Orta Tedrisat Müdür vekilliğine tayin etmek istedi. O vakitki Ankara'nın hâli malûm. Müthiş bir adam kıtlığı var. Bu sebeple, mebusların aklı erenlerinden de, muhtelif sahalarda istifade ediliyordu. Ben de bu munzam vazifeyi kabûl ettim ve derhal, bütün mektep talebelerine Türkçe adlar verilmesi için teşebbüse geçtim."[224]

Besim Atalay'ın şahsi koleksiyonundaki eski eserleri Etnografya Müzesine hediye edişi münasebetiyle, o günlerde halen Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından basılan ve içerisinde Besim Atalay'ın açış konuşması bulunan armağan kitabında da "Hars Müdürlüğü" ismi zikredilmektedir. *"Birinci Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Maarif Vekili olan rahmetli Rıza Nur, Besim Atalay'ı, Maarif Vekaleti Hars Müdürlüğüne atamıştır."*[225] Durum öylesine muallaktır ki, 1983 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılan "Cumhuriyet Döneminde Eğitim" adlı kitabın içerisindeki Maarifin merkez teşkilatıyla ilgili iki yazının birinde, "Hars Müdürlüğü" diğerinde "Türk Asarı Atikası Müdürlüğü" ismi

kullanılmıştır. O günlerde Maarif Vekili Rıza Nur'un, Haziran ayı başına kadar Ankara Maarif Dairesinden aldığı tek bir yazmanla çalıştığını kaydeden M. Rauf İnan'a göre merkez örgüt şu beş daireden oluşmaktadır: "İlk Tedrisat Müdürlüğü, Talî Tedrisat Müdürlüğü, Sicil ve İstatistik Müdürlüğü, Muhasebe Müdürlüğü, Hars Müdürlüğü."[226] Kemal Güçlüol'a göre ise yeni kurulan bakanlık şu dairelerden oluşmaktadır: "Program Heyeti, İlköğretim, Orta Öğretim, Türk Asar-ı Atikası Müdürlüğü ve Sicil ve İstatistik Müdürlüğü."[227]

Şüphesiz o günler için "hars" kelimesinin, müze ve müzecilikten çok daha fazlasına karşılık geldiğini, hatta birçok şubesiyle bütün bir kültürü kapsayacak kadar geniş bir anlamı olduğunu hatırda tutmak gerekmektedir.[228] Nitekim Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü de tarihçelerinde ilk Genel Müdür olarak Besim Atalay'ı ve onun Hars Müdürlüğünü (12 Haziran-14 Eylül 1920) başlangıç kabul etmektedir.[229]

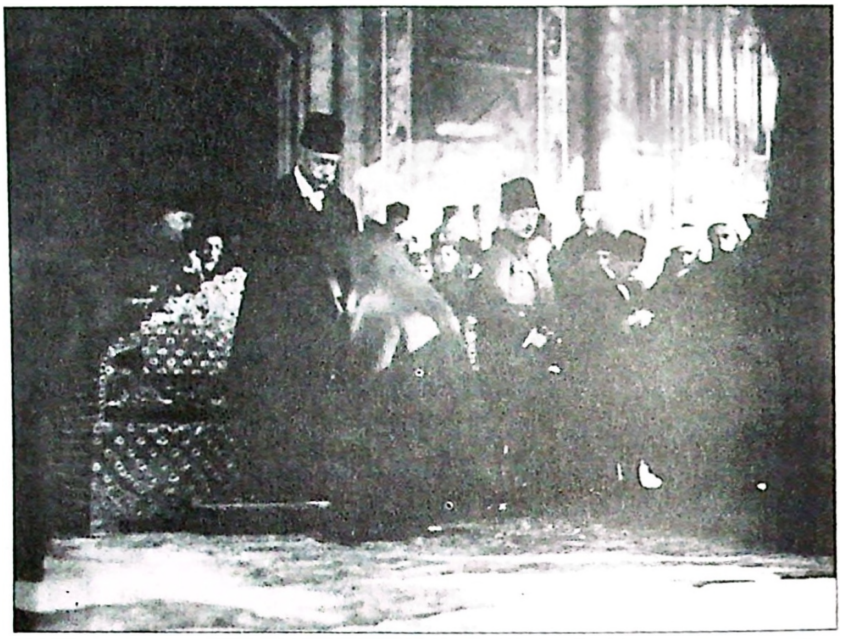
TBMM'nin ilk bütçesi olan 1336 Muvazene-i Umumiye Kanununda Türk Harsına bir bütçe ayrılmış olduğundan, ilgili müdürlüğün Hars Müdüriyeti ismiyle 1920 yılında kurulmuş olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Bu kanun, ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu dolayısıyla bütçe kanunu olmaksızın yapılan harcamaların sonradan kanunlaştırılması şeklinde hayata geçmiştir. Nitekim Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, Meclis görüşmelerinde bütçeyle ilgili eleştirilere, *"Arkadaşlar! Müzakere ettiğimiz bütçe bitmiş bir seneye aittir"* diyerek cevap vermiştir.[230] 244. Fasılda, Türk Harsı Maaşatı için Hükümetçe 1000 lira teklif edilmiş; aynı miktar, Encümence de kabul edilmiştir.[231]

Hamdullah Suphi Bey'in Maarif Vekilliği döneminde, 19 Haziran 1921'de, Osman Hamdi Bey'in kardeşi olan İsmail Galip Bey'in oğlu Mübarek Galip Bey, Hars Müdürlüğüne getirilmiştir.[232]

Bu devreden sonra Hars Müdürlüğünün çok yoğun bir faaliyet içerisine girdiği görülmektedir. Ancak müzecilik işlerinin merkezi, Müze-i Hümâyûn'dur ve İstanbul işgal altındadır. Müze-i Hümâyûn'un Ankara Hükümeti emrinde çalışması ancak Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra başlamıştır.

Türk Kazı Tarihi adlı eserde konu, belge transkripsiyonuyla birlikte şöyle özetlenmiştir. İstanbul Hükümeti Nezareti Eski Müsteşarı Ali Raşid tarafından 5 Kasım 1922 tarihinde Müze-i Hümâyûn'a acele kaydıyla bir tezkere yazılmıştır. Tezkerede şöyle denilmektedir: "*Bundan böyle mer'i nizamat mucibince ifa-yı vazife etmek üzere badema Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâletiyle doğrudan doğruya muhabere edilmesi Refet Paşa Hazretleri tarafından şifahen emir ve tebliğ buyurulmuş olmağla ifa-yı muktezası mütemennadır efendim.*" Bu yazı üzerine Halil Bey, 7 Kasım 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâletine şu telgrafı çekmiştir: "*Dünkü günden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına ifa-yı vazife edilmektedir.*" Halil Bey, aynı gün Müze-i Hümâyûn isminin yerine, müze binasının cephesinde de yazıldığı gibi kurumun isminin, Âsâr-ı Atîka Müzesi olmasını teklif eden bir yazıyı Maarif Vekâleti'ne göndermiştir.[233] Halil Bey'in, artık hâkimiyetin saltanatta değil saltanatın millette olduğu hakikatini vurgulamak için bu değişikliği talep ettiği, yazısından anlaşılabilmektedir.

5 Kasım 1922 tarihinde Mübarek Galip tarafından hazırlanan ve Maarif Vekili İsmail Safa imzasıyla gönderilen 10 Maddelik, "Müzeler ve Âsâr-ı Atîka Hakkında Talimat" devrin önemli belgelerindendir. Buna göre eski eserlerle ilgili tüm işlerden Hars Müdürlüğü sorumludur. İllerde eski eserlere dair sorumluluk, yerel müzelere ve Maarif Müdürlüklerine aittir. Okullarda Mektep Müzeleri oluşturulmuştur. Hem İslami hem de gayr-ı İslami eserler müzelere konulacaktır. Müzelerde mevcut koleksiyonların bir defteri ile teşhire konacak her eserin bilimsel tanımı ve fotoğrafı, Hars Müdüriyetine gönderilecektir. Müze Kütüphaneleri oluşturulacaktır. Müze memurları, koleksiyonları çağlara göre tasnif edip katolog ve yayınlar hazırlayacaktır. Eski eser müfettişi bulunan yerlerdeki müfettişler, bölgelerindeki eski eserlerle ilgili raporlarını müdüriyete gönderecektir. Müze memurları, gelenekli sanatlarımızın ihyası için gayret edecektir. Kazı, araştırma ve sondaj yapma hakkı Hars Müdürlüğüne aittir. Bilim insanları tarafından bu yolda talep olursa

Refet (Bele) Paşa İstanbul'da.

konu, Hars Müdürlüğünce incelenecektir. Bu talepler Bakanlığın uygun görüşü ve izni ile hayata geçebilecektir.[234]

Bu devre, tüm imkânsızlıklara rağmen konuların ciddiyetle ele alınıp nihayetlendirilmeye çalışıldığı, yeni atılımların yapıldığı bir dönemdir. Nitekim Sakarya Meydan Muharebesinden önce 1921 yılında Ankara'da Maarif Kongresi'nin düzenlenmesi,[235] Ankara Kalesinde bir Eti Müzesinin kurulması, aynı yıl Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti himayesinde bir milli müze tesis edilmesi,[236] 1922 yılında Edirne Müzesinin teessüsü,[237] 1923 yılında toplanan Birinci Heyet-i İlmiye'nin gündemine giren mektep müzeleri konusu[238] ve benzeri hadiseler, bu dönemin genel ruhunu yansıtmaktadır.

Yine bu devredeki bir belge, Mustafa Kemal Paşa'nın konuya nasıl baktığını ve ne kadar önem verdiğini somutlaştırabilecek bir örnek olarak gözükmektedir. 03. 08. 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan imzasıyla, "İcrâ Vekilleri Hey'eti Re'isi Raûf Beyefendi'ye" gönderdiği yazı şöyledir:

"İstanbul'daki Emânât-ı Mukaddese'nin ve Topkapı'da büyük müzede ve evkâf müzesinde mevcut zî-kıymet bi'l-umûm âsâr ve eşyanın her türlü ihtimâle karşı sâlimen Anadolu'ya nakledilmesi lüzumunun İstanbul Hükûmeti'ne tebliği muvâfık olur.

Yunanlıları İstanbul'a sâik esbâbdan biri de bu gibi kıymettar hazâine mâlik olmaktır. İstanbul Hükûmeti'ne bu husûsâtın îfâsıyla mezkûr hazâinin Yunan eline geçmesine sebebiyet verirse maddî ma'nevî pek ağır mes'ûliyet altında kalacağının ilâvesi lâzımdır."[239]

Ancak işlerin oldukça zor olduğu da muhakkaktır. Yeterli uzmanın ve bütçenin olmadığı, konunun öneminin herkes tarafından anlaşılamadığı, bir taraftan işgallerin püskürtülmeye diğer taraftan yeni bir devlet idaresinin tesis edilmeye çalışıldığı zamanda, eski eserlerle ilgilenmenin, hiç de kolay bir uğraş olmadığı açıktır.

15 Şubat 1922 tarihinde Mübarek Galip Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya, daha evvel şifahen de arz ettiği hususları kaleme almıştır.

"Yedi sekiz ayı mütecâviz bir zamandan beri bu mesele için kâtibim ve refîkim Cemil Sena Bey'le birlikte muhtelif tarzda çalıştık. Muhtelif çarelere tevessül ettik. Hars idâresinin on bin liradan ibâret olan bütçesi tamamen vekâletin diğer ihtiyâcâtına (...) sarfedilmiş ve livâlarda bulunan milyonlarca lira kıymetindeki âsâr-ı atîka metrûk bir hâlde bırakılmıştır. Esâsen vekâlette bir müzenin lüzûm-ı te'sîsi hakkında hiçbir tasavvur olmadığı gibi bunun kıymet ve ehemmiyeti hakkında da hiçbir fikir mevcut değildir. Mütemeddin bir millet için yalnız bir zîynet mâhiyetini değil aynı zamanda ilmî ve târihî bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olan ve hemen bütün ecnebîlerin şiddetle çalıştıkları âsâr-ı atîka meselesi burada lâyık olduğu kadar mühim addedilmediği cihetle ne şahs-ı âcizânemize ve ne de Hars Dâiresi'ne lüzum kalmıyor demektir. Zira: Maarif Vekâleti'nin bilhassa bugünkü zihniyetle hars işleri arasında hiçbir münâsebet ve alâka yoktur. Bu sebepten: Zât-ı devletinizden bir küçük ricâmız vardır: Ya bizleri bu vazîfeden affederek İstanbul'a azîmetimize müsâade buyurunuz ve

yâhut diğer muvâfık bir vazîfe ile tavzîfîmizi emrediniz. Bu husûsâta dâir müsâade buyurulduğu takdirde şifâhî ma'rûzâtta bulunmak istedik. Emirlerinize intizâren arz-ı ta'zîmât eyleriz Paşa hazretleri."[240]

Mübarek Galip'in bir müddet Atatürk'le görüşemediği, hatta yazısına cevap alamadığı sonraki istirhamnamesinden anlaşılmaktadır.

"Yegâne istinâdgâhım olan teveccühât-ı devletlerine mürâcaatta bulunduğum hâl-i perîşâniye ve geçirmekte olduğum acı dakikaları arz ile merhamet-i devletlerine iltică ederek şu istirhâmnâmeyi takdim ediyorum. Ancak taraf-ı devletlerinden göreceğim ufak bir teveccüh ve muâvenet bendenizi sefâletten kurtarabileceğinden bütün ümidim efendimizin lütuf buyuracakları cevaba bağlı bulunmaktadır. Bugün maddî bir muâvenet bekliyorsam da ziyâret-i devletlerine müsâade buyurulduğu takdirde mevki'-i müşkülümü sûret-i husûsiyyede arz edebiliyorsam ma'nen de muhtâc bulunduğum teveccüh ve himâye-i devletlerini diriğ buyurulmayacağına kāni'im."[241]

Mübarek Galip'in beklediği maddi muavenet, şüphesiz müdüriyeti içindir. Ancak manevi olarak da desteğe ihtiyaç duyduğu açıktır. Bütün bu zorluklar içinde Hars Müdüriyeti, hemen hemen bütün konuları takip etmiş ve meseleleri neticelendirmeye çalışmıştır. Fakat icra kuvveti, yine Âsâr-ı Atîka Müzesindedir. Bu dönemde Hars Müdüriyeti eliyle takip edilen konular, aynı zamanda İşgal güçlerinin, işgal bittikten sonra bile eski eserlerle ne kadar ve nasıl alakadar olduklarını da gösterir mahiyettedir.

Örneğin 25 Ağustos 1923'te İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa'ya Müzeden yazılan bir yazıdan, Fransızların hâlâ Topkapı Sarayında kazıya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Yazı, Fransız işgal güçleri tarafından Makriköy ve Sarayburnu'nda hayli zamandan beri süren kazılardan çıkan eserlerin bir kısmının daha evvel müzeye teslim edildiği, kalanların da teslim edileceğinin hem sözlü hem de yazılı olarak bildirildiğini ifade ederek başlamıştır. Ancak henüz kalanlar teslim edilmemiştir. Hâlbuki sulhün imzalanması ve Milli Meclisçe

tasdik edilmesi hasebiyle işgal fiilen bitmiş olduğundan bu kazıların devamı uygun değildir. Bu sebeple zikredilen yerlerdeki kazıların derhal durdurulması ve şimdiye kadar çıkan eserlerin ve kazı alanlarının müzeye devredilmesi gerekmektedir. Müze uzmanlarının imkân elde ettikçe bu alanlara gidip teftiş ettiklerinde gördüklerinden muttali oldukları eserlerin listesi de yazının sonuna eklenmiştir.[242] Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra bile Fransızların kazıya devam etmesi, kazı alanlarını boşaltmaması ve eserleri teslim etmekte direnmesi yahut işi ağırdan alması, düşünülmeye değerdir. Fransızların bu devrede kazıya devam ettikleri tek yer İstanbul da değildir.

6 Ağustos tarihli belgede yine Fransız kazılarının geçmişi özetlendikten ve hâlâ bazı eserlerin teslim edilmediği bildirildikten sonra konu Seddülbahir kazısına getirilmiştir. Bu kazıyla ilgili İstanbul Hâriciye mümessili Adnan Bey tarafından da (kazının durdurulması için) müracaatta bulunulmuş fakat bu teşebbüs de semere vermemiştir. Seddülbahir kazısının ruhsata bağlanması hakkındaki teşebbüslere *"sükûtla mukabele edilmiş"*tir. Çanakkale'den gelen raporda Fransızların Seddülbahir'de Hisarlık civârındaki Ömer Kaptan Tepesinde mevcut âsâr-ı atîka mezarlıkları ile su terazileri kurbundaki kum tepeyi kazarak yüzlerce lahitler ve kırılmış küpler meydana çıkarmakta oldukları bildirildiğinden gereğinin yapılması istenmiştir. Fransızların, sulhün imzâsından sonra dahi kazıya devam etmeleri *"bütün bütün haksız ve yolsuz"* olarak değerlendirilmiştir.[243]

9 Ağustos 1923 tarihinde Hars Müdürü Mübarek Galip'in İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesine yazdığı yazıdan, Fransızların Atina'daki Âsâr-ı Atîka Mektebi Müdürü olan Mösyö Pikar'ın, Teos'ta kazı izni istediği anlaşılmaktadır. Mübarek Galip, Fransızların Seddülbahir'de ve Gelibolu'da çıkardıkları eserlerin tümünü, kazı malzemeleriyle birlikte mahalli hükümet memurlarına teslim etmeden izin verilemeyeceğini, ancak teslimler tamamlandığında müsaade edilebileceğini ilgili makamlara bildirilmiştir.[244]

Hars Müdüriyeti, İstanbul Müzesi ve ilgili makamlar arasında bu kazıların durdurulması, eserlerin yurt dışına kaçırılmaması, müzeye

tesliminin sağlanması, naklinin kim tarafından yapılacağı gibi konularda yüz civarı yazışma görülmektedir. Yine bu yazışmaların olduğu bir dosyanın içinde bir gazete kupürü dikkat çekmektedir.

> "Makriköyü'nde Âsâr-ı Âtîka ve Altın Taharriyâtı" başlıklı haber şöyledir. "Bulunan âsâr-ı atîka Fransa'ya götürülüyor! Makriköyü'ndeki Fransızların âsâr-ı atîka taharriyâtına kemâl-i kerem ile devam eylemekte oldukları haber verilmektedir. Son zamanda icra olunan hafriyât neticesinde pek kıymettar âsâr-ı atika meydana çıkarılmıştır. Bunlar meyanında kıymettar vazolar ve sâire de bulunmaktadır. Aynı zamanda Fransızların son günlerde hafriyat mahallinde külçe altın taharrisine başladıkları haber verilmektedir. Makriköyü mektebi arkasındaki mâil-i inhidam hânenin temel aksâmında külçe altın bulunduğu ve Fransızların bu hâneye (50) bin lira verdikleri halde satın almaya muvafık olamadıkları ilave edilmektedir. Yine bildirildiğine göre Fransızlar, çıkarılan âsâr-ı atikayı müzemize verecekleri yerde Fransa'ya göndermektedir. Bilhassa bu cihetin hükümet ve müze müdüriyeti tarafından ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınacağını ümit ederiz." Kupürün en altına el yazısıyla şu not düşülmüştür. "26 Temmuz sene 39 *Hilâl Gazetesin*'den"[245] Bu haber başka gazetelerde de çıkmış olmalı ki, "*Tanin* ve *İkdam* Gazetelerine" başlığıyla tekzip metni hazırlanmıştır. 31 Temmuz tarihli metin şöyledir: "Bayramın üçüncü Pençşenbe günü intişâr eden *Hilâl-i Ahmer Gazetesi*'nin akşam nüshasında Makriköyü'nde Fransızların icrâ etmekte oldukları hafriyâtta pek kıymettâr âsâr-ı atîka ve vazoların bulunduğu ve külçe altın taharrîsine başlandığı ve hatta elli bin liraya bir hânenin mübâya'asına teşebbüs edildiği bildirilmektedir. Hâlbuki mahall-i mezkûrda icrâ kılınan hafriyâttan şimdiye kadar bu misillü kıymettâr âsârın zuhûr ettiği ve işbu haberin asıl ve esâsdan ârî bulunduğu beyân olunur efendim."[246]

Hars Müdürü Mübarek Galip'in 22 Eylül 1923 tarihinde Müzeye yazdığı yazıdan, Fransızların, Seddülbahir, Sarayburnu ve

Makriköyü'nde çıkardıkları eserlerin tümü ve bu eserlerin nelerden ibâret bulunduğuna dâir bilgi veren defterin müzeye teslim edildiği anlaşılmaktadır.[247] Ancak gerçekten tüm eserlerin teslim edilip edilmediğini bilmek pek mümkün değildir.

Fransızlarda olduğu gibi İtalyanların da hemen yeni ruhsat taleplerinde bulunduğu görülmektedir. Hars Müdürü Mübarek Galip'in, İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesine yazdığı, 8 Temmuz 1923 tarihli yazısı şöyledir:

> "İtalya Mektebi Müdürü Mösyö Dellaseta'nın Aydın vilâyeti dâhilinde hafriyât için müsâ'ade talebini hâvî tahrîrâtında zikr ve ta'dâd eylediği mevâki'in hangisinde hafriyât icrâ etmek istediğini evvelce sarâhaten ve Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi ahkâmına tevfîkan bildirmesi ve işgâl esnâsında gayr-i nizâmî bir sûrette Bodrum hafriyâtından İtalya ve Rodos'a nakleyledikleri âsâr-ı atîkanın evvel emirde i'âdesinden sonra kendilerine hafriyât için müsâ'ade verilebileceği Hariciye Vekâletine bildirilmiş olduğu me'a'l-ihtirâm beyân olunur efendim."[248]

Yunanların, İzmir ve civarında topladıkları eserlerin önemli bir kısmının Evangelik Mektebinde toplandığı daha evvel ifade edilmişti. Aziz Bey'in İzmir'den, 25 Haziran 1923 tarihinde yazdığı yazıdan, büyük İzmir yangınında bu mektebin yandığı, koleksiyonun bulunduğu katın aniden yıkıldığı ve eserlerin çoğunun enkaz altında kaldığı öğrenilmektedir. Aziz Bey, burayı tetkik etmek ve lüzumu halinde sondaj yaparak eserleri çıkarmak için kendisine bir emir gönderilmesini ve icrası için de para gönderilmesini talep etmektedir.[249]

Beklenen emir gelmiş olmalı ki, teftiş yapılmıştır. Aziz Bey'in 30 Haziran tarihli yazısına göre, yanmış olan Evangelik Mektebindeki Müze Dâiresinin bulunduğu yerin üst kısmı göçmüş; demir kapı ve pencerelerinin önüne yukarıdan molozlar düşmüştür. Yıkılan molozlar kaldırılmadıkça dâirenin içine girilemeyeceğinden muhteviyatı meçhul kalmıştır. Ancak bu dâirenin, mekteb binâsının orta katında olması cihetiyle bu kısımda, galeri etrâfında birtakım eserlerin

fazla zarar görmediği anlaşılmıştır. Bu koleksiyon içeriği itibarıyla pek mühimdir ve bir müze binâsı te'sîsine kadar eski Sultânî Bahçesi'ne nakledilip orada muhafaza edilmesi uygun olacaktır. Bu işin îfâsı için üç yüz liralık bir havâlenâme talep edilmiştir. Binânın, yangın mahallinin ıssız bir yerinde bulunması ve özellikle birtakım ipsiz sapsız adamların gezdiği yerde olması, buradaki eserlerin muhafazasını imkânsız kılmaktadır. Bu sebeple havalename gelene kadar inzibât altında bulundurulması husûsu, ayrıca Polis Müdîriyetinden de ricâ edilmiştir. Aziz Bey, geçenlerde gittiğinde molozlardan hâricde kalan eserlerin aksamının serseriler tarafından kırılmış olduğunu görmüş ve bir kısım parçaları, yanında daireye getirmiştir.[250]

Aziz Bey'in beklediği havalename gelmiş, sondajlar yapılarak araştırma tamamlanmıştır. Aziz Bey, 13 Eylül 1923 tarihinde yazdığı yazıyla sonucu bildirmiştir. Buna göre eserler yangın ve yıkıntıdan son derece müteessir olmuş, büyük çoğunluğu, ele alınınca toz haline gelecek derecede mukavemetini kaybetmiştir. Kazı esnasında 185 parça bakır sikke çıkmıştır. Maalesef sikkelerin en az yananları bile okunamayacak ve teşhis edilemeyecek hale gelmiştir. Molozların kalburdan geçirilmesiyle bir miktar sikke daha bulunulabileceği düşünülmektedir.[251]

İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzelerinin Hars Müdüriyetiyle uzun yıllar takip ettiği konulardan biri de Rus işgalinde, Uspenski[252] tarafından yurt dışına kaçırılan eserlerdir. 4 Ekim 1923 tarihinde Hars Müdüriyetine yazılan yazıdan, mülga Rus Âsâr-ı Atîka Müessesesinden müzeye nakledilen kitapların Rusya tarafından iadesinin istenildiği anlaşılmaktadır. Yazıdan, o hafta zarfında bu işle ilgilenmek için bir heyetin İstanbul'a geldiği de anlaşılmaktadır. Yazıda, Rusların vilâyât-ı şarkıyyeyi istîlâ ettikleri vakit zikredilen müessesenin müdürü olan Mösyö Uspenski'nin Trabzon'a gelerek bazı camilerin avlularında aylarca kazı yaptığı hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu kazılardan çıkan eserler ve Trabzon kütüphânelerinde bulunan kitaplardan toplam on sandık ile sâir mahallerde tesâdüf eyledikleri binlerce âsârı Rusya'ya gönderdikleri yazılmıştır. İlave olarak Van ve Bitlis'ten dahi Rus generalleri tarafından birçok eski eser ve nadir

kitabın Rusya'ya sevk edildiği, bununla birlikte yine bizatihi kendisi eski eser olan birçok caminin de kasten tahrip edildiği belirtilmiştir. Bu sebeple bu kadar eser götürülmüş ve tahrip edilmişken buna sessiz kalıp Ruslardan (Rus Âsâr-ı Atîka Müessesinden) alınan kitapların ve eserlerin iâdesinin pek büyük bir haksızlık olacağı değerlendirilmiştir. Yazı şu teklifle sonlanmaktadır: *"...hiç olmazsa bizim zâyi'âtımıza mukâbil mezkûr kütübhâne muhteviyâtının müzede bırakılarak yalnız âsâr-ı sâirenin i'âdesiyle iktifâ olunması için teşebbüsât ve müdâfa'âtda bulunulmasını sûret-i mahsûsada istirhâm ve te'yîd-i ihtirâm eylerim efendim"*[253]

Hars Müdüriyeti ve Âsâr-ı Atîka Müzesi, işgal bittikten, Cumhuriyet ilan edildikten sonra bile eski eserlerin izini sürmeye devam etmiştir. 28 Kasım 1925 tarihli belgede şöyle denilmektedir:

> "Eski Antalya denilen kadîm Side harâbesinde 1922 senesinde bulunan yirmi altı aded gâyet kıymetli altın ve gümüş Yunan meskûkâtının milliyetçilerden biri tarafından Yunanistan'a aşırıldığı ve berâberinde bir altın bilezik ve bir yüzük ve sâir eşyâ-ı nâdire dahi bulunduğu Avrupa'da intişâr eden ilmî mecmû'ada tesâdüf edilmiş olduğundan mezkûr harâbede o târihlerde hafriyât icrâ edilip edilmediğinin ve bu misillü işin zuhûruna dâir tahkîkât-ı lâzime icrâsıyla idâre-i âcizînin tenvîr buyrulmasını lütf-ı maârif-perverîlerinden ricâ ve bi'l-vesîle te'yîd-i ihtirâm eylerim efendim."[254]

Yine işgal esnasında İtalyanlar tarafından Antalya ve civarında bulunup İtalya'nın Antalya Konsoloshanesine götürülen eski eserlerin teslimi için yazışmalar sürmüş, konu ciddiyetle takip edilmiştir.[255]

SONUÇ

Sonuç olarak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı topraklarında başlayan işgallerde, tüm işgal güçlerinin Anadolu'da eski eser kaçakçılığı yaptığı, yapmaya çalıştığı, eski eser aradığı, bilim heyetlerini çalıştırdığı, kazı yaptığı, yaptırdığı, bu kazıların bir kısmının bilimsel çıktılarını yayınladıkları, bir kısmını yayınlamadıkları, eski eserleri ülkelerine götürdükleri ve çoğunlukla eserlerin akıbetine dair bilgi vermedikleri, bazı eserleri yerlerinden ayırmış olmalarına rağmen yanlarında götüremedikleri görülmüştür.

Bununla birlikte işgalcilerin çalışma biçimlerinin ve motivasyonlarının birbirinden farklılık arz ettiği de anlaşılmıştır.

İtalyanların daha işgal öncesinde Roma'nın varisi olduğu iddiasıyla Anadolu'ya göz diktiği, bilhassa Trablusgarp ve On İki Ada'ya yerleştikten sonra hem stratejik olarak önemli gördüğü hem mesafe olarak makul kabul ettiği hem de tarihi bağlarla kendisine bağlayabileceğine inandığı Güneybatı Anadolu için planlar yapmaya başladığı, bu planlarında arkeolojiyi politik bir enstrüman olarak gördüğü ve sahaya gönderdiği arkeologları bir nevi ajan olarak kullandığı görülmüştür. Ancak İtalyanlar esas olarak arkeolojik çalışmalarla toprakla tarihî bir bağ kurmaya çalışmıştır. Arkeolojiyi işgallerini meşrulaştırmak ve Anadolu'da hak iddia edebilmek için kullanmıştır.

İtalyanlar Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlattıkları faaliyetlerini işgalle birlikte artırmış, işgalin başından itibaren eserlerle ilgilenmiş, Bodrum'da Bodrum Kalesi ve Gökçallar Nekropolisi ile Milyos Antik kentinde ve Antalya'da kazılar yapmıştır. Burdur, Isparta, Baladız, Elmalı, Finike, Konya da İtalyanların araştırma

yaptıkları yerler olarak kaydedilmiştir. İtalyanlara rehberlik eden bir kişinin evinde eserler olduğu görülmüş, İtalya'nın Antalya Konsolosunun evinde ve Konsoloshanede eski eserler yakalanmıştır.

Yunanların işgal sahaları içerisinde eski eser bulunan veya bulunabilecek hemen heryeri kazdığı, bu kazıları yürütürken temel motivasyonlarının Helen atalarının izlerini bulmak ve Avrupa medeniyetini doğuran fikrin somut kalıntılarını barbarların elinden kurtarmak olduğu yorumlarını destekleyecek verilere ulaşılmıştır. Yunanlar Anadolu'daki arkeolojik faaliyetlerini hem ulus inşaasında kullanmak hem de Anadolu'daki varlıklarını köklü bir geçmişe bağlamak arzusuyla gerçekleştirmiştir. Bu sebeple kaçak kazılar yapmış, mevcut eserleri bulundukları yerlerden koparmış ve eski eserleri kaçırmıştır. Ancak Yunanlar için bu faaliyetlerde öncelik, eser kaçırmak olmamıştır. Yunanların öncelikleri eserlerin maddi kıymeti değil eserler, abideler ve kentler üzerine inşa edeceği tarih olmuştur.

Yunanların Osmanlı topraklarında, Osmanlı Rumlarıyla büyük bir Helen devleti kurma hayalinin olması ve Megali İdea'nın köklerini Antik Yunan'da bulmaları, Yunanlar için arkeolojiyi; ülkülerini gerçekleştirmenin en önemli araçlarından biri haline getirmiştir. Bu sebeple Yunanistan'ın Osmanlı topraklarındaki işgallerinde tatbik ettiği arkeolojik faaliyetler sömürgeciliğin bir biçimi değil varoluşsal planda ele aldıkları bir mesele olmuştur.

Yunanların aynı zamanda işgal bölgeleri içinde Amerikalıların ve Fransızların arkeolojik kazı yapmalarına müsaade ettikleri hatta arkeolojik kazı yapılmasını teşvik ettiği, bazı hallerde bu ülkelerin eser kaçırmalarına da izin verdikleri görülmüştür.

Fransızların da Roma'nın, Antik Yunan'ın modern varislerinden olduğu iddiasıyla fakat esas olarak uzun süreden beri devam ettirdikleri uluslararası eser toplama yarışının gereği olarak İstanbul, Çanakkale, İzmir, Antalya ve Adana'da işgalin başından sonuna kadar hatta Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra bile faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmıştır.

Fransızlar önce kaçak kazı yapmış, Müze-i Hümâyûn'un müdahale ettiği yerlerde kazılarını müze denetiminde gerçekleştirmiş hatta müzecilik faaliyetleri yapmıştır.

Her ne kadar Fransızların da Antik Yunan mirasını sahiplenmek gibi bir iddası görülmekteyse de bilhassa işgal yıllarındaki yoğun arkeolojik faaliyetleri için İtalyan ve Yunanlarda olduğu gibi varlıklarını anlamlandırmak için çaba gösterdiklerine dair yorum yapmak şimdilik pek kolay gözükmemektedir. Ancak Fransızların Napolyon'un Mısır seferinden itibaren geliştirdikleri sömürgeci arkeoloji geleneklerinin bir tezahürü olarak kapsamlı çalışmalar yaptığı kolaylıkla söylenebilmektedir. Fransızların asrın başından itibaren gelişen geçmişi kurmak, dünya uygarlığının kurtarıcısı olmak ve en güzel eserleri evine götürmek arzusuyla hareket etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Yakın Çağ'ın belki en kapsamlı eser aramalarını yapan ve eski eser kaçakçılığı konusunda oldukça kabarık suç dosyasına sahip bulunan İngilizlerin işgal yıllarında Anadolu'da en az faaliyet gösteren devlet olarak Truva ve Karkamış'a odaklandıkları görülmüştür.

İngilizlerin Karakamış ve Orta Doğu'daki faaliyetlerinin daha çok Hindistan yolunun güvenliği sebepiyle tercih edildiği düşünülmüştür. Her ne kadar Truva'daki çalışmalarının kapsamı tam olarak anlaşılamasa da hem İngilizlerin hem Fransızların hem de Amerikalıların Çanakkale'de ve özellikle Truva efsanesine dair izlerin bulunduğu bölgelerde çalışmaları, Truva düştükten sonra kendisine yeni bir yurt arayan ve Roma kentinin kurucusu sayılan Aeneas'ın destanına ortak olarak modern Avrupa için yeni bir geçmiş üretme çalışmalarının parçası olmak için yaptıkları faaliyetler olarak bile düşünülebilir. Nitekim bu devrenin neredeyse tüm Avrupa ülkeleri için kendilerini medeniyetin sahibi, Avrupanın gerçek müessisi gördükleri bir dönem olduğu açıktır.

Arkeoloji çalışmalarında ve eski eser toplama yarışında Avrupalıların gerisinde kalan Amerikalıların işgal yıllarında Sardes eserlerini kendi kıtalarına taşıdıkları, eserleri iade etmemek için çabaladıkları, dönemin Amerikan konsolosunun bu eserlerin Amerika'ya

nakledilmesini kariyerindeki en önemli olaylardan birisi olarak gördüğü, hatta tarihleri çarpıtmaktan imtina etmediği görülmüştür. Ayrıca Amerikalıların Bin Tepeler ve Alyat'taki tümülüslerde de sondaj yaptıkları vesikalardan anlaşılmıştır.

Madalyonun diğer tarafına bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bu yağmaya direnmeye çalıştığı, başta Müze-i Hümâyûn olmak üzere taşra yöneticilerine kadar bürokrasinin birçok kademesinin eski eser kaçakçılığını engellemek için gayret sarf ettiği ancak çok az netice alabildikleri anlaşılmaktadır. İstanbul Hükümeti'nin neredeyse yalnızca İstanbul'da hükümet ettiği, işgal bölgelerinde işgalcilerin hükümferma olduğu, Anadolu'nun Büyük Millet Meclisi'ne bağlandığı bu dönemde Müze-i Hümâyûn'un birçok yerden ve buralardaki arkeolojik faaliyetlerden haberdar olamayışı anlaşılabilir bir durum olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte müzenin İstanbul'daki arkeolojik kazıların bile bir kısmından haberdar olmadıkları görülmüştür.

23 Nisan 1920'den itibaren Ankara'nın da Maarif Vekâleti ve Hars Müdüriyetiyle bu yağmayı durdurmaya çalıştığı, konuyu

Büyük Millet Meclisi.

ciddiyetle ele aldığı, Cumhuriyet'in ilanından sonra bile uzun süre hemen hemen bütün konuları takip ettiği anlaşılmıştır.

İşgal döneminin, bir taraftan büyük bir imparatorluğun yıkıldığı diğer taraftan genç bir Cumhuriyetin kurulduğu bir devre olarak eski eserlerle çok da ilgilenilemeyen bir zaman dilimi olarak düşünülmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak gerçeğin böyle olmadığı hem yıkılan hem de kurulan devletin bu hususta yoğun gayret gösterdiği göze çarpmaktadır.

Hars Müdürü Mübarek Galip'in, 1922 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir yazıda, müzelerin medeni bir millet için yalnız bir ziynet değil aynı zamanda ilmî ve târihî ehemmiyeti olan müesseseler olduğunu ifade etmesi, çağının ötesinde bir bakış açısı olarak dikkat çekicidir.

Arkeolojinin süslü ve güzel eser bulmak olmadığı, eseri değil bilgiyi elde etmek için yapıldığını işaret etmesi bakımından bu bakış açısı oldukça önemli görülmüştür. Bu sebeple işgal döneminde yurt dışına götürülen eserler kadar yurt dışına götürülmese bile ait olduğu yerden sökülen, bağlamından koparılan, kayıt tutulmadan depolarda veya benzeri mekânlarda saklanan eserler de kayıp hükmündedir. Hangi medeniyete, hangi döneme ait olduğu anlaşılamayan, tarihi katmanları takip etmeyi imkânsızlaştıran bu faaliyetlerle buluntular Anadolu'da kalmış olsa bile bilimsel bilgi ulaşılamaz hale gelmiştir. Bu babda işgal güçlerinin birçok eseri yerinden ettiği ve bilimsel bilgiye zarar verdikleri de görülmüştür.

Modern Türk arkeolojisi ve müzeciliği, eserlerinin kaçırılmasını engelleme dürtüsüyle başlamıştır demek mübalağa sayılamayacak bir yorum olacaktır. İlk nizamnamenin doğuşu da müzenin teşekkülü de müzede ilgilenilen konuların biçimi de hep kaçakçılığa verilen tepkilerle başlamış ve şekillenmiştir. Kaçakçılığı engellemek için başlayan faaliyetler, çok kısa bir süre içerisinde modern anlamda müzeciliğin teessüsüne vesile olmuştur. Osman Hamdi Bey'le birlikte binası yapılan, uzmanları yetişen, kendi kazılarını yapan müze, çok kısa bir süre içerisinde dünyanın sayılı ve örnek müzelerinden biri haline gelmiştir.

Nihayet bu çalışmanın odaklandığı konu özelinde, başta Yunanlılar ve İtalyanlar olmak üzere kısmen Fransızların, Osmanlı topraklarındaki işgallerinde arkeolojiyi, 19. asırdan kalma adet üzere toprak ve geçmiş üzerinde hakimiyet kurma aracı olarak kullandığı, emperyal projelerine payanda yapmaya çalıştığı ve işgallerini meşrulaştırabilmek adına geçmişi yeniden kurmaya çalıştığı anlaşılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi (İAMA)
Resmî Gazete.
Takvim-i Vekâyi.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)
Düstur.

Kitaplar

Akşit, İlhan. *Mitolojisi ve Arkeolojisiyle Troya.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.

Akın, Mehmet Çetin. *Anadolu'da İtalyan İşgal Kuvvetleri.* Kardelen Yayınları, Konya 2007.

Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları.* Net Yay., İstanbul 1988.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919).* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

Antalya'nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2022.

Arık, Remzi Oğuz. *Türk Müzeciliğine Bir Bakış.* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.

Arık, Remzi Oğuz. *Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları.* Dergâh, İstanbul 2017.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995).* Kronik Kitap, İstanbul 2018

Aslan, Yavuz. *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923).* Yeni Türkiye Yayınları. 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Ayas, Nevzad. *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler.* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948.

Bahrani, Zainab, Çelik, Zeynep, Eldem, Edhem. *Giriş: Arkeoloji ve İmparatorluk, Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914.* SALT/ Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011.

Bahrani, Zainab. *Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Hikâyesi. Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914.* SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011.

Balcıoğlu, Burhan. *Karkamış Antik Kenti.* Gaziantep, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018.

Bayar, Celal. *Ben De Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş 5.* Baha Matbaası, İstanbul 1967.

Besim Atalay Armağanı 1963. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Armağanlar Serisi, Ankara 1963.

Boz, Zeynep. *Fighting the Illicit Trafficking of Cultural Property: A Toolkit for Judiciary and Law Enforcement.* UNESCO, Paris 2018.

Bulut, Cengiz. *Edirne'nin Necmi Ağabey'i.* Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2021.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları.* TTK, Ankara 1991.

Çaycı, Ahmet. *Kutsal ve Sanat.* Çizgi Kitabevi. Aralık İstanbul 2021.

Çelebi, Mevlüt. *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hâtıraları (1919-1922).* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

Çelebi, Mevlüt. *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri.* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Çelik, Zeynep. *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arekoloji Siyaseti.* Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Çevik, Nevzat. *Lykia Kitabı.* İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2015.

Dağ, Murat, Üzüm, İsmail Hakkı. *Cephe Hattında Türk ve Fransız Basınında Antep Savunması (1918-1921).* Ed. Bayrak, Samet. Gaziantep: Gazi Kültür AŞ Yay., Aralık 2021.

Dilbaz, Burcu Kutlu. *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası.* İstanbul: Okur Tarih, 2018.

Dinç, Rafet. "Tümülüsler". *Eski Eser Tanımı ve Kaçakçılığının Önlenmesi Semineri Notları.* T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara 1989.

Ebersolt, Jean. *Mission Archéologique de Constantinople (Avec 6 Figures et 40 Planches Hors-Texte).* Éditions Ernest Leroux, Paris 1921.

Edhem, Halil. "Müzeler", *Modern Sanat Müzesinin Tasarımı Müzecilik Yazıları.* Der. Ali Artun, İletişim Yay., İstanbul 2019.

Eldem, Edhem. *Osman Hamdi Bey İzlenimler 1869-1885.* P Kitaplığı, İstanbul 2015.

Eldem, Edhem. *Osman Hamdi Bey Sözlüğü.* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2010.

Engelhardt. *Tanzimat ve Türkiye.* Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri.* C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1953.

Erkan, Rüstem. *Kentleşme ve Sosyal Değişme.* Bilimadamı Yayınları, Ankara 2004.

Ersoy, Akın. *Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir).* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2015.

Eyice, Semavi. "Philipp Anton Dethier İstanbul'da". *P.A. Dethier, Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu).* İstanbul 1993.

Fagan, Brian. *Arkeolojinin Kısa Tarihi.* Alfa Yay., İstanbul 2019.

Flaubert, Gustave. *Notes de Voyages II Asie Mineure- Constantinople. Grece- Italie – Carthage.* Paris 1910.

Freely, John. *Troya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'ne Anadolu'da Yunanlar.* Çev. Gül Çağalı Güven. Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Foundoukidis, Europide. *Final Act of the International Conference on Excavations.* International Museums Office, Paris 1940.

Gautier, Théophile. *The Travels Of Théophile Gautier.* Translated and Edited by Professor f. C. De Sumıchrast, C. 3. 1912.

Gerçek, Ferruh. *Türk Müzeciliği.* T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına.* Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Gözüm, Ümit Yaşar. *Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü.* Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2003.

Güçlüol, Kemal. "Milli Eğitimde Teşkilatlanma", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim.* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Heberdey, Rudolf. "Tituli Asiae Minoris, III: Tituli Pisidiae, 1: Tituli Termessi et Agri Termessensis". Prostat in aedibus Hoelder-Pichler-Tempsky, No. 742. Wien: 1941,

İnan, M. Rauf. "1920'lerde Türk Milli Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim.* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Kadıoğlu, Musa. "Araştırma Tarihi", *Teos Yazıtlar, Kentler ve Kentsel Doku.* Ed. Musa Kadıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Kadıoğlu, Musa. "Teos'a Genel Bir Bakış", *Teos Yazıtlar, Kentler ve Kentsel Doku.* Ed. Musa Kadıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Karaduman, Hüseyin. *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı.* ICOM Türkiye, Ankara 2007.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi.* Yeniden Gözden Geçirenler, M. Ali Orak- Ali Bektaş. Konya 2007.

Koşay, Hamit Zübeyr, Ongun, M.E. Zarif. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi.* TTK, Ankara 2013.

Köken, Enes. *İzinsiz Araştırma, Kazı ve Sondaj Yapmak Suçları.* Adalet Yayınevi, Ankara 2020.

Kydonakis, Ayşe Ercan. "Archaeology between Imperial Imagination and Territorial Sovereignty: The French Occupation Army and the Mangana Excavations in Sarayburnu/Gülhane, 1920-23". *Discovering Byzantium in İstanbul Shholars, Institutions, and Challenges, 1800-1955.* İstanbul Research Institue, İstanbul 2022.

Ligeti, Lagos. *Bilinmeyen İç Asya.* Çev., Sadrettin Karatay, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 1998.

Aker, Şefik. *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali,* C.1. İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1937.

Mahmut Celalettin Paşa. *Mir'at-ı Hakikat.* Berekat Yayınevi, İstanbul 1983.

Malley, Swahn. "Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arekoloji ve Mezopotamya'da Gayrı resmi Emperyalizm", *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914.* SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011.

Manual on the Technique of Archaeological Excavations. Paris: International Museums Office, 1940.

Mansel, Arif Müfid. "Halil Edhem ve İstanbul Müzeleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2.* TTK, Ankara 2013.

Mansel, Arif Müfid. "Halil Edhem ve Sard Eserleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2.* TTK, Ankara 2013.

McNeill, William H. *Dünya Tarihi.* Kaynak Yayınları, Ankara 1985.

Miralay Bekir Sami Günsav'ın Milli Mücadele Anıları 1. Cilt. Haz., Muhittin Ünal, TTK, Ankara 2016.

Muşmal, Hüseyin, Gümüş, Hasret. *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938).* Selenge Yay., İstanbul 2021.

Mülayim, Selçuk. *Sanat Tarihi Metodu.* Anadolu Sanat Yay., İstanbul 1983.

Neave, Dorina L. *Eski İstanbul'da Hayat.* Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978.

Ogan, Aziz. "Halil Edhem", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2.* TTK, Ankara 2013.

Ortaylı. İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.* Cedit Neşriyat. 2. Baskı, Ankara 2008.

Özdoğan, Mehmet. *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji.* Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006.

Özdoğan, Mehmet. *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Korıuma Politikaları.* Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

Özel, Sibel. *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması.* Alkım Yay., İstanbul 1998.

Öztaner, Serdar Hakan. *Nysa Antik Kenti Nysa ad Maeandrum.* Aydın Büyükşehir Belediyesi, Aydın 2021.

Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi 1.* Haz., Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Polat, Fecri, İpek, Mübarek. *Atatürk ve Arkeoloji.* Tam Pozitif Matbaa. Ankara 2019.

Recke, Matthias. *Pamphylia'daki Arkeolojik Araştırmaların Başlangıcı ve Gustav Hirschfeld'in 1874 Yılı Küçük Asya Araştırma Gezisi.* Ed. Dörtlük, Kayhan, Kahya, Tarkan, Varkıvanç, Burhan. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2007.

Ruffini, Francesco. "Report On An International Understanding For The 'Discovery Of Archaeological Monuments And The Publication Of The Results". *Minutes of The Second Session.* Ek IV, *63.* IICI. C. 570. M. 224-1923.

Shaw, Wendy M. K. *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi.* İletişim Yay., İstanbul 2020.

Su, Kâmil. *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi.* ICOM Türkiye Milli Komitesi Yay., İstanbul 1965.

Şahin, Mehmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik Tarihi 1846-1938.* Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul 2020.

Şahin, Mustafa. *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları.* TTK, Ankara 2000.

Şapolyo, Enver Behnan. *Müzeler Tarihi.* Remzi Kitabevi, İstanbul 1936.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 1.* TTK, Ankara 2019.

Tekeli, İlhan. *19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri.* TVYY, İstanbul 1996.

Tekocak, Mehmet, Aldemir, Cihangir. *Anemurion Anadolu'nun Güneyinde Bir Liman Kenti,* Sage Yayıncılık, Konya 2019.

Tolias, George. *Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820". Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914.* SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011.

Özsait, Mehmet. *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

Tiveriou, A. Michali, "The Three Year Presence of the Greek Archaeological Service in Asia Mior (1919-1922) Known and Unknown Actions", *Asia Minor Hellenicism,* Athens 2023. Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923).* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Türkmen, Zekeriya. *Milli Mücedele Yıllarında İstanbul Mitingleri.* Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Tüzen, Adnan. *Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce 100 Yıl Sonra.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2014.

Tzannes, Maria Christina. "The Excavations of G. Oiknomos at the Archaic Cemetery of Monastiraia in Klazomenai, 1921-1922". *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera 20-21 October 2001.* Thessaloniki: University Studio Press, 2004.

Tzu, Sun. *The Art of War.* Çev. T. Cleary, Shambhala, Londra 1998.

Ünal, Fatih. *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914).* İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Vahid. *Müze-i Hümayun- Rehnüma.* Kostantiniyye: Matbaa-i Ebüzzüya, 1330.

Visscher, Charles. *International Protection of Works of Art And Historic Monuments.* Washington: Dept. of State, Division of Publications Office of Public Affairs, 1949.

Fabrizio Vistoli. *Biagio Pace (1889-1955). Dizionario Biografico Degli Italiani.* Roma 2014.

Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri.* TTK, Ankara 1994.

Yegül, Fikret K. "Akademik Dünyanın Ulvi Salonlarından Anadolu'nun Tozlu Tepelerine: Barış ve Savaş Döneminde Birinci Sardis Ekspedisyonu (1909-1926) ve Howard Crosby Butler", *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Arçları: Klasik ve Bizans Dönemleri.* Der. Scott Redford, Nina Ergin. Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.

Yıldırım, Fahri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler.* Nilüfer Belediyesi, Bursa 2014.

Yıldıztaş, Mümin. *Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali.* Yeditepe, İstanbul 2010.

Yılmaz, Yaşar. *Anadolu'nun Gözyaşları.* Yem Yayın, İstanbul 2015.

Woolley, Charles Leonard. *Excavations at Ur.* Apollo Editions, 2018.

Makaleler

Akın, Nur. "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992.* İstanbul: TVYY, 1993, ss. 233-239.

Aksu, Ayşe. "Skolastik Eğitimden Helenizme Geçişte Bir Azınlık Okulu: İzmir Evangelike Rum Mektebi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları.* 30 (2016), ss. 971-999.

Akkaya, Mustafa. "Eski Eser Tahribatı ve Defineciler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.* C. 36, S. 1-2 (1993), ss. 259-262.

Aktepe, M. Münir. "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 2, İstanbul 1989, ss. 34-38.

Arsebük, Güven. "Dünden Bugüne Arkeoloji", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* C. 1, , İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 65-75.

Akyıldız, Ali. "Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 27, İstanbul 2003, ss. 273-274.

Akyıldız, Ali. "Mahmud Nedim Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 27, Ankara 2003, ss. 374- 376.

Atasoy, Nurhan. "Hırka-i Saâdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 17. İstanbul 1998,ss. 374-377.

Atasoy, Sümer. "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* C. 6, İstanbul İletişim Yayınları, (1983), ss. 1458-1464.

Avcı, Remzi, Akman, Ekrem. "Bir Arkeoloji Kazının Söylemedikleri: Tel Halef'te Osmanlı Bürokrasisinin Çaresizliği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (2022), ss. 204-225.

Aydın, Derya Uzun. "Koleksiyon Toplanmasından Müze Yapılarına Geçiş Aşamaları ve İlk Müze Okulu (İzzediniye) Açma Girişimi". *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences.* C. 6, S. 1, (2020), ss. 82-91.

Bakır, Güven, Anlağan, Çetin. "1979 Yılı Klozemenai Kazısı", *2. Kazı Sonuçları Toplantısı.* Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 11-15 Şubat 1980.

Batır, Betül. "Türkiye'de Mektep Müzesi'nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi". *Erdem*, S. 75 (Aralık 2018), ss. 5-34.

Batur, Sabahattin; "Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul (1983), ss. 1472-1474.

Bayram, Sadi. "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Konya Eski Eserleri ve Konya'da Müze Kurulması Çalışmaları", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2021), ss. 133-164.

Bayram, Sadi. "Eyüp Sultan Türbe'sinde 1919-1920 Tarihlerinde Yapılan Çini Hırsızlığı ve Belgeleri". *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 2. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 8-10 Mayıs 1998.* Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998, ss. 166-175.

Birinci, Ali. "Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türk Yurdu*, S. 295 (Mart 2012). ss. 52-59.

Bolat, Bengül. Ayaz, Ratip. "Sömürgeciliğin Tarihsel Seyri ve XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinin Kodları". *Atatürk Yolu Dergisi.* 69 (2021), s. 135.

Boz, Zeynep. "Repatriation of Cultural Antiquities Forming a Legal and an Archaeological Procedure", *Proceedings 3rd International Conference of Experts on the Return of Cultural Property.* Greece: (2013), ss. 219-225.

Bozkurt, Nebi. "Mukaddes Emanetler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 31, İstanbul 2006, ss. 108-111.

Bozkurt, Nebi. "Sakal-ı Şerif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 36, İstanbul 2009, ss.2-3.

Bulut, Yücel. "An Intellectual Stuck Between Theory and Social Practice: Gökalp and Culture-Civilization Theory". *Istanbul University Journal of Sociology.* C. 36, S. 2, (Aralık 2016), ss. 551-573.

Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu. "Ayvalık Akademisi ya da Batı Anadolu'da Yunan Ulusçuluğunun Kökenleri Üzerine", *Journal of Turkology*, C. 30, S. 2, (2020), ss. 411-440.

Çal, Halit. "Osmanlı Devleti'nde Âsar-ı Atika Nizamnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.26 (1991), ss. 391-400.

Çal, Halit. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 7, S. 14 (2009), ss. 315-333.

Çelebi, Mevlüt. "İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33 (2018), ss. 357-373.

Çelebi, Mevlüt. "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 26 (Mart 1993), ss. 395-416.

Çelik, Yüksel. "Serasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 36, İstanbul 2009, ss. 547-549.

Çetinsaya, Gökhan, Buzpınar, Ş. Tufan. "Midhat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30, İstanbul 2005, ss. 7-11.

Çevik, Nevzat. "Anadolu Kültür Varlıklarının Karanlık Çağı: 19. Yüzyıl Likya Mermerleri", *Aktüel Arkeoloji*, (Eylül-Ekim 2015), ss. 66-81.

Çevik, Nevzat. "Müze Depolarındaki Eserlerin Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar: Depo ve Uydu Müzeler Üzerine". Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi. S. 82 (2021), 181-192.

Çürük, Cenap. "Askerî Müze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 3, İstanbul 1991, ss. 492-493.

Davis, Jack L. "A Foreign School of Archaeology and the Politics of Archaeological Practice: Anatolia, 1922". *Journal of Mediterranean Archaeology*. 16 (2) (2003), ss. 145-172.

Demir, Yaşar. "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 2 (2013), ss. 130-146.

Dilbaz, Burcu Kutlu. "Osmanlı Devleti'nde Ören Yerlerini İncelemeye Gelen Seyyahlar". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. S. 30 (2016), ss. 89-110.

Eralp, Tahir Nejat. "Askeri Müze", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1604-1606.

Ertan, Temuçin Faik. "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendime". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 58 (Bahar 2016), ss. 21-37.

Eyice, Semavi. "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1596-1603.

Eyice, Semavi. "Çinili Köşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8, İstanbul 1993, ss. 337-341.

Eyice, Semavi. Özkaya, A. Sefa. "İstanbul'da Cebehane Binasının Teşekkülü ve Askerî Müzenin Kuruluş Tarihinin Değiştirilmesi Üzerine Bir Öneri: 1453". *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 13, S. 26 (Aralık 2015): 1-21.

Gençoğlu, Mustafa. Yol, Fatih. "Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: "Mednileştirme Misyonu" ve "Asimilasyon Doktrini". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 9-1 (2022), ss. 228.

Gölcük, Rıdvan; "Çanakkale Müzeciliğinin 111. Yılı". *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi.* S. 84 (2022/2), ss. 163-180.

Gündüz, Filiz. "Osman Hamdi Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 33, İstanbul 2007, ss. 468-469.

Kadıoğlu, Musa. "Menderes Nysa'sı Gerontikon'u". *Anadolu.* S. 43 (Mayıs 2017), ss. 213-216.

Kapluhan, Erol. "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi.* C. 4, S. 8 (Şubat 2014), ss. 123-134.

Karaduman, Hüseyin. "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi". *Belgeler.* C. XXV, S. 29 (Ocak 2004), ss. 68-83.

Karahan, Abdülkadir. "Figani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 13, İstanbul 1996, ss. 57-58.

Keleş, Vedat. "Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* C. 2, S. 1-2 (2003), ss. 1-17.

Kuruloğlu, Fehim. "Osmanlı Devleti'nde Müzecilik". *Tarih Okulu.* S. VI (Ocak-Nisan 2010): 45-61.

Kuşçu, Döndü. "Hukuki Olarak Define Arayıcılığı", *Maramara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi.* C.25 (Aralık 2019), ss. 1093-1130.

Malay, Hasan. "Funerary Inscriptions from Northeast Lydia". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.* No. 47 (1982): 112-118.

Mansel, Arif Müfid. "Osman Hamdi Bey", *Belleten,* TTK, XXIV/94 (1960), ss. 291-301.

Mardan, Emre. "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi- 1". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi.* C. 16, S. 1-2 (1996), ss. 59-97.

Momigliano, Nicoletta. "Bronze Age Carian Iasos, Structures and Finds from the Area of the Roman Agora (c. 3000-1500 BC)". *Missione Archeologica Italiana Di Iasos IV.* Roma: 2012.

Mumcu, Ahmet. "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* C. 26, S. 3 (1969), ss. 45-78.

Nazır, Bayram. "Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmani". *History Studies (International Journal Of History).* C. 2, S. 1 (2010), ss. 98-113.

Ortaylı, İlber. "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.* C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 1599-1600.

Ölçer, Nazan, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 41, İstanbul 2012, ss. 543-544.

Önder, Azize Melek. "British Museum'da Sergilenen Klasik Osmanlı Dönemi İznik Seramikleri". *Yedi,* S. 20 (Temmuz 2018), ss. 149-159.

Önder, Mehmet. "Atatürk ve Müzeler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.* C. 6 (Kasım 1989), ss. 63-74.

Önge, Mustafa. "Kültür Mirasını Tanımlamak için Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atika". *Avrasya Terim Dergisi.* C. 6, S. 1 (2018), ss. 8-14.

Öniz, Hakan, Sütçüoğlu, Okay. "Sualtı Kültür Mirası, Osmanlı İmparatorluğu ve Osman Hamdi Bey". *Arkeoloji ve Sanat.* S. 153 (Eylül- Aralık 2016), ss. 241-248.

Öz, Tahsin. "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler". *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi.* (1949), ss. 1-15.

Özbek, Onur. "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi". *Journal of Archaeology and Art.* S. 127 (2008), ss. 1-14.

Özcan, Abdülkadir. "Lâle Devri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 27, Ankara 2003, ss. 81-84.

Özeçoğlu, Halil. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İtalyan İşgalinde Rodos'un Tarihi Eserleri". *Türk Dünyası Araştırmaları.* C. 118, S. 233 (Mart-Nisan 2018), ss. 27-42.

Özüşen, Banu, Beceren, Ertan. "Kültür Varlıklarının Kaçakçılığı ve Arkeolojik Tahribat". *Cedrus.* C. 7 (2009).

Paksoy, İsmail Günay. "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler". *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992.* İstanbul TVYY, 1993. Ss. 201-221.

Pavli, Kalliope. "When imperialism met archaeology. Annexationist ideologies of 1900 and the Greek case in Asia Minor". *Diognes,* S. 8 (November 2019), ss. 59-72.

Rukancı, Fatih, Anameriç, Hakan. "Arşiv Belgeleri ile 2. Abdülhamid Dönemi Müzecilik Faaliyetleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi.* C. 38 (Eylül 2019), ss. 383-418.

Sarı, Muhammed. "Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu Ve Çalışmaları 1920-1923)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.* (Bahar 2013), ss. 169-194.

Sartiaux, Felix. "Nouvelles recherches sur le site de Phocée", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Année.* 1921, ss. 119-129.

Serin, Muhittin. "HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 15, İstanbul 1997, ss. 449-452.

Sofuoğlu, Adnan. "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 29-30 (2002), ss. 131-142.

Sotiriu, G. A. "Efes'teki Bizans Kilisesi Theolog Yohannes'in Kazıları". *Arkeoloji Bülteni.* C. 7, S. 1-3 (1924), ss. 89-115

Sönmez, Ali. "Schliemann's Smuggling Treasures Of Troy According To Ottoman Sources". *International Assosiation of Social Science, Current Researches in Geography.* 2017, ss. 335-344.

Sönmez, Ali. "Truva Hazinelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM.* S. 29 (2011), ss. 215-228.

Sönmez, Burak, Hürmüzlü, Bilge. "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Yürütülen Arkeoloji Çalışmaları, Cumhuriyetin 100. Yılı Yaklaşırken Türk Arkeolojis". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.* S. 50 (Ağustos 2020), ss. 279-286.

Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", *Hadisat,* 9 Şubat 1919.

Şahin, Derya. "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Nerede Başlamalı. Nerede Bitmelidir?". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.* C. 8, S. 4 (Aralık 2019), ss. 2399-2410.

Şahin, Gürsoy. "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği". *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 26 (2007), ss. 101-125.

Şahin, Mustafa. "Bursa Arkeoloji Müzesi". *Bursa Defteri.* 28 (Ocak 2007), ss. 41-50.

Şimşek, Fatma, Dinç, Güven. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 10, S. 16 (2009/1), ss. 101-127.

Tağmat, Çağla D. "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: "Syllogos" (1861-1923)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (2015), ss. 101-128.

Tamtürk, Sıdıka, Bayrakdar, Bayram. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Efes Harabeleri'nin İngiltere'ye Götürülmesi Üzerine Bazı Düşünceler". *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*. C. 2, S. 1 (Temmuz 2019), ss. 101-127.

Türkmenoğlu, Ahmet, Meriç, Aygün Ekin, Kutbay, Gülşen. *İznik Hisardere Nekropolü 2020 Yılı Kazı Çalışmaları (Yayımlanmamış Sonuç Raporu)*. Bursa 2020.

Türktüzün, Metin. "Çavdarhisar (Aizonai) Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı". *2. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 29-30 Nisan 1991*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992.

Uçan, Yunus Emre. "İngiltere Himayesinde Bir Eğitim Müessesesi: İzmir Evangelik Rum Mektebi", *The Journal of Academic Social Science Studies*.I 36 (2015): 437-438, doi.org/10.9761/JASSS2886, Erişim 13.03.2023.

Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*. 39 (2007) s. 460.

Uyar, Hakkı, Korkmaz, Çağdaş Cansın. "Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi Hükümetleri: Damat Ferit Paşa Ve Vichy Hükümetleri", *Belgi*. S. 10 (Temmuz 2015), ss. 1331-1341.

Uysal, Ahmet Edip. "Türkiye'de Gizli Hazineler İle İlgili İnançlar ve Uygulamalar", *Erdem*. C. 1, S.1 (Ocak 1985), ss. 107-110.

Vahid, "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi", *Servet-i Fünun*, İstanbul: 1 Nisan 1326, No: 984, 343.

Yaşayanlar, İsmail. "Devlet, Arkeoloji ve Âsâr-ı Atika: Bir Vilayet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayun Bursa Şubesi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 19, S. 35 (2018), ss. 555-585.

Yıldırım, Mustafa. "Rönesans ve Reformasyon". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 8, S. 1 (2020), ss. 184-210.

Yalçın, Emruhan. "Yunanların Bitmeyen İdeali: "Megali İdea", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4 (2017), ss. 33-48.

Yaraş, Ahmet. "Türkiye Trakya'sında 20. Yüzyıl Başında Gizli Kalmış Arkeolojik Bir Kazı ve Eser Taşınması". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. C. 7. S. 13 (Ocak 2017), ss. 1-41.

Yüce, Nuri. "Atalay, Besim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4, İstanbul 1994, ss. 43-44.

Yücel, Erdem. "Müze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32, İstanbul 2006, ss. 240-243.

Gazeteler

Açıksöz
Akşam
Albayrak
Sabah Gazetesi
Hadisat
Servet-i Fünun

Tezler

Abi, Ceren. *Digging Deeper: Cultural Property in the Ottoman Empire during the Great War and Allied Occupation 1914–1923.* UCLA Electronic Theses and Dissertations, 2019. https://escholarship.org/uc/item/6w31j6jq Erişim 15.02.2023.

Akbaytogan, Tuğçe. *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Elaıous (Eleonte) Kylıksleri.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ar, Bilge. *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi.* İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Haziran 2013.

Aşkın, Banu. *Maarif Vekâleti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları (1920-1940).* Anadolu Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Çeltikçi, Orhan. *İtalyan İşgalinde Antalya (1919-1921).* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Dosdoğru, Burak. *Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953 (Ankara İngiliz Enstitüsü).* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923.* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009.

Erkmen, Özlem. *Kültür Varlıklarının Korunmasında ve Kaçakçılığın Önlenmesinde Ulusal ve Uluslararası Uygulamalara İlişkin Tespitler.* Uzmanlık Tezi, Ekim 2010.

Türkseven, Hüseyin. *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu.* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Sözlükler

Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük.* Vadi Yayınları, Ankara 2003.

Er, Yasemin. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü.* Phoenix, Ankara 2004.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat. İstanbul 1981.

Türkçe Sözlük. TDK Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011.

İnternet Kaynakları

http://www.ass-phil-champ.fr/collections/Expo%20GOURAUD.pdf, Erişim 16.12.2022.

https://avalon.law.yale.edu/imt/partviii.asp, Erişim 31.01.2022.

https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c3165401&view=1up&seq=3&q1=1936-, Erişim 31.01.2022.

http://bakirkoy.gov.tr/ilcemizin-tarihi, Erişim 18. 03. 2022.

https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/, Erişim 21. 02. 2023.

https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=6E8D0C88F0AF1E95C12563CD00516000, Erişim 22.02.2022.

https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=034B6C1D89908D0AC12563CD00516962, Erişim 22.02.2022.

https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=FA13E789FD4EAFF0C12563CD005168CC, Erişim 22.02.2022.
https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=31291797, Erişim 10.02.2022.
https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21433769&Hash=2B867AAFDE29A5D361AF3FB008ADB6D2B1A96AD72720ACE948ABE44A1E998D73&A=2&Mi=0, Erişim 13.03. 2022.
https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-135633/ozel-muzeler.html, Erişim: 15. 02. 2022.
https://kygm.ktb.gov.tr/TR-134541/genel-mudurlerimiz.html, Erişim 13.12.2022.
http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, Erişim 13.12.2022.
https://sanalmuze.gov.tr, Erişim 15. 02. 2022.
https://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_1921_num_65_2_74432, Erişim 16.12.2022
https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4004, Erişim 10.10.2022.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehttbmm01001009.pdf, Erişim 20.03.2022.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehttbmm01001013.pdf, Erişim 20.03.2022.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/ehttbmm01008148.pdf, Erişim 20.03.2022.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007140.pdf, Erişim 20.03.2022.
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127316.locale=en, Erişim 31.01.2022.
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114585/PDF/114585eng.pdf.multi, Erişim 31.01.2022.
https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kilikia-kilikya-bolgesi-4882, Erişim 11.02.2023.
https://www.arkeolojikhaber.com/haber-gordion-dugumu-gordion-dugumu-efsanesi-19351, Erişim 11.02.2023.
https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf, Erişim 31.01.2022.
https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/kyzikos-antik-kenti, Erişim 11.02.2023.
https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210597/notion--menderes.html, Erişim 11.02.2023.
https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44409/likya-uygarligi-antik-kentleri-antalya-ve-mugla.html, Erişim 11.02.2023.
https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/gezilecekyer/klazomenai-orenyeri, Erişim 11.02.2023.
https://www.menderes.bel.tr/icerik/476/kolophon-antik-kenti, Erişim 11.02.2023.
Yasemin Kalyoncuoğlu, "Çin'in Türkiye'deki iki kültür varlığı iade edildi", *Anadolu Ajansı*, 25.11.2019, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/cinin-turkiyedeki-iki-kultur-varligi-iade-edildi/1655290, Erişim 22.02.2022.
Yurt dışından İadesi Sağlanan Eserler Listesi, *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi*, https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44470/yurt-disindan-iadesi-saglanan-eserler.html, Erişim 22.02.2022.

SON NOTLAR

GİRİŞ

1 Bkz. İAMA, Dosya 8589, Karton 98.
2 Bkz. İAMA, Dosya 8433, Karton 98.
3 Bkz. BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
4 Bkz. BOA, HR.İM., 235-80.
5 Bkz. İAMA, Dosya 9114, Karton 100.
6 Bkz. BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
7 Bkz. Nicoletta Momigliano, "Bronze Age Carian Iasos, Structures and Finds from the Area of the Roman Agora (c. 3000-1500 BC)", *Missione Archeologica Italiana Di Iasos IV,* (Roma 2012), s. 5-6.
8 Bkz. İAMA, Dosya 8588, Karton 47.
9 Bkz. İAMA, Dosya 9273, Karton 100.
10 İAMA, Dosya 9241, Karton 100.
11 Bkz. İAMA, Dosya 8890, Karton 89. (İzmir/9 Nisan 1339)
12 Bkz. Kalliope Pavli, "When imperialism met archaeology. Annexationist ideologies of 1900 and the Greek case in Asia Minor", *Diogmes*, S. 8 (November 2019), s. 64.
13 İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
Homeros'un destanına konu olan, etrafında mitolojilerin şekillendiği Çanakkale'deki ünlü antik kent.
Bkz. İlhan Akşit, *Mitolojisi ve Arkeolojisiyle Troya,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018
14 Günümüzde Gaziantep Karkamış ilçesinde, Türkiye-Suriye sınırında bulunan Yakındoğu arkeolojisinin önemli yerleşim yerlerinden biridir.
Bkz. Burhan Balcıoğlu, *Karkamış Antik Kenti,* Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Gaziantep 2018.
15 Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, s. 46.
16 İAMA, Dosya 8890, Karton 89. (İzmir/9 Nisan 1339)
17 Bkz. Erol Kapluhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* c. 4, S (Şubat 2014), s. 123-134.
18 Bkz. CBA, 01016544.
19 CBA, 01016543.

20 Mübarek Galib (Eldem): İsmail Galib Bey'in oğlu, Osman Hamdi Bey'in yeğeni. Sanat tarihçi. 1921 yılında Ankara'da Maarif Vekâleti Hars (Kültür) Müdürü olmuş, bu görevi 1925 yılına dek sürdürmüştür.
Bkz. Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2010, s. 389-390.

21 CBA, 01016544.

22 Halil Edhem, "Müzeler", *Modern Sanat Müzesinin Tasarımı Müzecilik Yazıları*, Der. Ali Artun, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

23 Abdülhak Şinasi Hisar, *Türk Müzeciliği*, Yayına Hazırlayan Necmettin Turinay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

24 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1936.

25 Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul'u Sevenler Grubu Yayınları, İstanbul 1947.

26 Tahsin Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Milli Eğitim Basımevi, S. 5 İstanbul 1949, s. 1-15.

27 Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

28 Remzi Oğuz Arık, *Türk Sanatı ve Arkeolojisi Yazıları*, Haz. Ezel Erverdi, M. İhsan Kara, Dergâh, İstanbul 2017.

29 Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul 1965.

30 Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1971.

31 Gerçek, *a.g.e.*, s. 46.

32 Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Belgeler*, C. XXV, S. 29 (2004), s.73-92.

33 Hüseyin Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, ICOM Türkiye, Ankara 2007.

34 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2010.

35 *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011.

36 Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey İzlenimler 1869-1885*, P Kitaplığı, İstanbul 2015.

37 *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, Ed. Hamit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Ongun, vd. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

38 Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

39 Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

40 Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006.
Mehmet Özdoğan, *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

41 Mehmet Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik Tarihi 1846-1938*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, Ağustos İstanbul 2020.
42 Hüseyin Muşmal, Hasret Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)*, Selenge Yay., İstanbul 2021.
43 Burcu Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, Okur Tarih, İstanbul 2018.
44 Bkz. Fikret K. Yegül, *Akademik Dünyanın Ulvi Salonlarından Anadolu'nun Tozlu Tepelerine: Barış ve Savaş Döneminde Birinci Sardis Ekspedisyonu (1909-1926) ve Howard Crosby Butler, Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Araçları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, Der. Scott Redford, Nina Ergin, Koç Üniversitesi Yay., Haziran 2010.
45 Bkz. Mevlüt Çelebi, "İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33 (2018), s. 357-373.
46 Bkz. Pavli, a.g.m., s. 59-72.
47 Kolophon, Batı Anadolu tarihinde önemli yere sahip olan antik kentlerden biridir. Günümüzde İzmir, Menderes İlçesi Değirmendere Köyü sınırları içerisindedir. Bkz. https://www.menderes.bel.tr/icerik/476/kolophon-antik-kenti Erişim 11.02.2023.
48 Bkz. Jack L. Davis, "A Foreign School of Archaeology and the Politics of Archaeological Practice: Anatolia, 1922", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 16 (2) (2003), s. 145-172.
49 Bkz. Ayşe Ercan Kynodakis, "Archaeology between Imperial Imagination and Territorial Sovereignty: The French Occupation Army and the Mangana Excavations in Sarayburnu/Gülhane, 1920-23". *Discovering Byzantium in İstanbul Shholars, Institutions, and Challenges, 1800-1955*. İstanbul Research Institue, August İstanbul 2022.
50 Sönmez, Burak, Hürmüzlü, Bilge. "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Yürütülen Arkeoloji Çalışmaları, Cumhuriyetin 100. Yılı Yaklaşırken Türk Arkeolojisi". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50 (Ağustos 2020), s. 279-286.
51 Ceren Abi, *Digging Deeper: Cultural Property in the Ottoman Empire during the Great War and Allied Occupation 1914–1923*, UCLA Electronic Theses and Dissertations, 2019, https://escholarship.org/uc/item/6w31j6jq Erişim 15.02.2023.
52 Bkz. *Antalya'nın Arkeolojik Mirası Antalya Müzesi 100 Yaşında*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2022.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ESERLER VE KAÇAKÇILIK

1 Gerçek, *a.g.e.*, s. 2.
2 Muşmal, Gümüş, *a.g.e.*, s. 15.
3 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 69.
4 Erdem Yücel, "Müze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 241.

5 Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26 (Ankara 2007), s. 102.

6 Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul 1983, s. 57.

7 Fecri Polat- Mübarek İpek, *Atatürk ve Arkeoloji*, Tam Pozitif Matbaa, Ankara 2019, s. 21.
İsmail Yaşayanlar, "Devlet, Arkeoloji ve Âsâr-ı Atika: Bir Vilayet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayun Bursa Şubesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 35, s. 556.

8 William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Kaynak Yayınları, Ankara 1985, s. 281.

9 Mustafa Yıldırım, "Rönesans ve Reformasyon", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 190.

10 Nevzat Çevik, "Anadolu Kültür Varlıklarının Karanlık Çağı: 19. Yüzyıl Likya Mermerleri", *Aktüel Arkeoloji*, Eylül-Ekim (2015), s. 66.

11 Rehnüma: Yol gösteren. Kılavuz.
"Rehnümâ", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, Türdav Ofset, İstanbul 1981, C.2, s. 1792.

12 Vahid, *Müze-i Hümayun- Rehnüma*, Matbaa-i Ebüzzüya, Kostantiniyye 1330, s. 9-10.

13 Arık, *Türk Sanatı*, s. 111-112.

14 Brian Fagan, *Arkeolojinin Kısa Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 14.

15 Vahid, *Müze-i Hümayun*, s. 10.
(Metnin orijinalinden transkripsiyonu: *"İlm-i mezkûrun esas ve kavaidini suret-i katiyye ve mutlakada ilk vaz' iden ise 'Mütekaddimin İndindeki Sanatın Tarihi' nam eser-i meşhuru 1764 sene-i miladiyesinde te'lif ve saha-i intişara vaz' eylemiş olan Winkelman namındaki Almandır"*)
Ayrıca Bkz. Fagan, *a.g.e.*, s. 12-13.

16 Shaw, *a.g.e.*, s. 62-64.

17 Gerçek, *a.g.e.*, s. *3-4*

18 Ahmet Çaycı, *Kutsal ve Sanat*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2021, s. 159.

19 Nebi Bozkurt, "Sakal-ı Şerif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, Cilt. 36, s. 2-3.

20 Arık, *Türk Sanatı*, s. 112.

21 İstanbul'un fethinden sonra kıymetli silahların ve eserlerin toplandığı Aya İrini Kilisesi.
Bkz. Cenap Çürük, "Askerî Müze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 492-493.

22 Semavi Eyice, A. Sefa Özkaya, "İstanbul'da Cebehane Binasının Teşekkülü ve Askerî Müzenin Kuruluş Tarihinin Değiştirilmesi Üzerine Bir Öneri: 1453", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 26 (2015), 10-12.

23 Amasya'da, Şehzade Bayezid'in hat hocalığını yapan, tahta çıktıktan sonra Sultan Bayezid'in davetiyle İstanbul'a giden ve "katib'üs-sultan Bayezid Han" unvanını kullanan büyük hattat.

Bkz. Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 449-452.

24 Serin, a.g.m., s. 451.

25 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 50.

26 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 55.

27 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 52-54.

28 Mülayim, *a.g.e.*, s. 64-66.

29 "Arkeoloji", *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 154.

30 Bkz. Mehmet Özdoğan, *Hammaddeden Ustalara Tarihöncesinde Arkeolojide Malzeme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 20-29.
Nursel Duruel, *Cumhuriyetin Çocukları Arkeolojinin Büyükleri Nimet Özgüç ve Tahsin Özgüç*, TÜBA, 2011, 331.
Derya Şahin, "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Nerede Başlamalı, Nerede Bitmelidir?", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt. 8, S. 4 (2019), s. 2399-2410.

31 Vahid, *Müze-i Hümayun*, s. 9.

32 Özdoğan, *a.g.e.*, s.4.

33 "Eski Eser", *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 817.

34 Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3 (1969), s. 47-48.

35 Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, Alkım Yayınları, İstanbul 1998, s. 6-7.

36 Bkz. *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, (21.7.1983), Resmî Gazete, 23.7.1983, S. 18113.

37 Mustafa Önge, "Kültür Mirasını Tanımlamak için Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka", *Avrasya Terim Dergisi*, C. 6, S. 1 (2018), s. 8-14.

38 Banu Özüşen, Ertan Beceren, "Kültür Varlıklarının Kaçakçılığı ve Arkeolojik Tahribat", *Cedrus*, C. 7 (2009), s. 608.

39 Mumcu, a.g.m., s. 53-54.

40 Mumcu, a.g.m., s. 56-65.

41 Hüseyin Türkseven, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 7-11.

42 Yakup Gökdaş, "Suriye ve Irak'ta Yağmalanan Eserlerin Tarihi, Sosyolojik Boyutu", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 40 (2018), s. 151.

43 Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 1988, s. 268.

44 Metin Türktüzün, *Çavdarhisar (Aizonai) Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı*, 2. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 29-30 Nisan 1991, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 82-83.

45 Rafet Dinç, "Tümülüsler", *Eski Eser Tanımı ve Kaçakçılığının Önlenmesi Semineri Notları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara 1989, s. 79.

46 Ümit Yaşar Gözüm, *Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003, s. 13.

47 Rudolf Heberdey, *Tituli Asiae Minoris, III: Tituli Pisidiae, 1: Tituli Termessi et Agri Termessensis*, Prostat in aedibus Hoelder-Pichler-Tempsky, Wien 1941, No. 742, s. 231.

48 Hasan Malay, "Funerary Inscriptions from Northeast Lydia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1982, No. 47, s. 112-113.

49 Ahmet Türkmenoğlu, Aygün Ekin Meriç, Gülşen Kutbay, *İznik Hisardere Nekropolü 2020 Yılı Kazı Çalışmaları (Yayımlanmamış Sonuç Raporu)*, Bursa 2020, s. 8.

50 Akurgal, *a.g.e.*, s. 268.

51 Gökdaş, "Suriye ve Irak'ta", s. 152-153.

52 Çevik, a.g.m., s. 66

53 Gerçek, *a.g.e.*, s. 4.

54 Yaşar Yılmaz, *Anadolu'nun Gözyaşları*, Yem Yayın, İstanbul 2015, s. 20.

55 Gökdaş, *"Suriye ve Irak'ta"*, s. 153.

56 Nur Akın, *Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine*, Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992, TVYY, İstanbul 1993, s. 237.

57 Karaduman, *a.g.e.*, s. 19.

58 Bahrani, Çelik, Eldem, *a.g.e., s.* 16.

59 George Tolias, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820", *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011, s. 72.

60 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 81.

61 Her ne kadar müellif, eski eser kaçakçılığının nedenlerini beş ana başlıkta sıralamışsa da diğer başlık, mevcutun altında değerlendirilebileceğinden bizce dört ana başlık kâfi gözükmektedir.
Karaduman, *a.g.e.*, s. 42.

62 Gözüm, *a.g.e.*, s. 12.

63 Karaduman, *a.g.e.*, s. 51.

64 Gömülmüş veya saklanmış olduğu ve duruma göre artık malikinin bulunmadığı kesin olarak anlaşılan, 2863 sayılı Kanunun 6 ncı ve 23 üncü maddeleri dışında kalan ve bilimsel değer taşımayan menkul varlıkları ifade eder.
Define Arama Yönetmeliği, Resmî Gazete, 21.7.2020, S.31192, M.4(b)

65 *"Define"*, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 11. Baskı, 2011, 605.

66 Mustafa Akkaya, "Eski Eser Tahribatı ve Defineciler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 36. S. 1-2 (1993), s. 259.

67 Enes Köken, *İzinsiz Araştırma, Kazı ve Sondaj Yapmak Suçları*, Adalet Yayınevi, Ankara 2020, s. 29-32.

68 *Define Arama Yönetmeliği*, Resmî Gazete, 21.7.2020, S.31192.

69 Akkaya, a.g.m., s. 259.

70 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 820.

71 *Müze Teşhirleri ve Bilgi Panoları Hk.*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 18.01.2021, S. E- 64298988-010.06.01-1048143.

72 Döndü Kuşçu, "Hukuki Olarak Define Arayıcılığı", *Maramara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 25 (2019), s. 1106.
73 Ahmet Edip Uysal, "Türkiye'de Gizli Hazineler İle İlgili İnançlar ve Uygulamalar", *Erdem*, C. 1, S.1 (1985), s. 107.
74 Fahri Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler*, Nilüfer Belediyesi, C. 2, Bursa 2014, s. 150.
75 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 55.
76 Karaduman, *a.g.e.*, s. 54-57.
77 Muşmal, Gümüş, *a.g.e.*, s. 76.
78 İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, TVYY, İstanbul 1993, s. 202-206.
79 Muşmal, Gümüş, *a.g.e.*, s. 21-26.
80 Gerçek, *a.g.e.*, s. 86.
81 Mumcu, a.g.m., s. 66-68.
82 Dilbaz, *a.g.e.*, s. 105-128.
83 Karaduman, a.g.m., s. 73.
84 Halit Çal, "Osmanlı Devleti'nde Âsar-ı Atîka Nizamnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 26 (1991), s. 391.
85 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 749.
86 Shaw, *a.g.e.*, s. 110.
87 Karaduman, a.g.m., s. 73.
88 Takvim-i Vekâyi, 1 Şubat 1284- 1 Zilkade 1285.
89 Takvim-i Vekâyi, 1 Şubat 1284- 1 Zilkade 1285.
90 Karaduman, a.g.m., s. 83.
91 Fatma Şimşek, Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, S. 16 (2009/1), s. 109.
92 Heinrich Schliemann: (1822-1890) Troya kazılarını yapan Çanakkale'de bulduğu altın eşyaları yurt dışına kaçıran Alman işinsanı.
Bkz. Ali Sönmez, "Truva Hazinelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası". Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM. S. 29 (2011), s. 215-228.
93 BOA, MF.MKT, 17-98, (H-23-01-1291).
94 BOA, MF.MKT, 18-73, (H-15-03-1291).
95 Su, *Osman Hamdi Bey'e*, s. 19.
96 Bkz. *Düstur*, I. Tertip, C. 3, s. 426-431.
97 Mumcu, a.g.m., s. 70.
98 Çal, a.g.m., s. 392.
99 Çal, a.g.m., s. 392.
100 Arık, *a.g.e.*, s. 2.
101 Su, *Osman Hamdi Bey'e*, s. 22.
102 Çal, a.g.m., s. 392.

103 Eldem, *a.g.e.*, s. 58.

104 (Mustafa Cezar, burada Osman Hamdi Bey'in müze müdürü oluşuyla ilgili tarihi tartışır ve genel kabul olan 11 Eylül tarihi yerine 4 Eylül tarihinin doğru olduğunu ifade eder.)
Bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 189.

105 Çal, a.g.m., s. 393.

106 Eldem, *a.g.e.*, s. 58.

107 Shaw, *a.g.e.*, s. 145.

108 Shaw, *a.g.e.*, s. 141.

109 Mumcu, a.g.m., s. 73.

110 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 794.

111 Çal, a.g.m., s. 393.

112 Mumcu, a.g.m., s. 74.

113 Hakan Öniz, Okay Sütçüoğlu, "Sualtı Kültür Mirası, Osmanlı İmparatorluğu ve Osman Hamdi Bey", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 153 (2016), s. 244.

114 Shaw, *a.g.e.*, s. 146-147.

115 Arık, *a.g.e.*, s. 2.

116 Eldem, *a.g.e.*, s. 63.

117 Tam ve güncel mevzuat için bkz: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf

118 Kazıcı
Bkz. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları, 2003, s. 512.

119 Metin sadeleştirilmiştir.
Bkz. Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 795.

120 Karaduman, a.g.m., s. 79-80.

121 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s., 821.

122 *"Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land"*, Lahey, 1899 https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=6E8D0C88F0AF1E95C12563CD00516000-. Erişim Tarihi: 22.02.2022.
"Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land", Lahey, 1907 https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=034B6C1D89908D0AC12563CD00516962-. Erişim Tarihi: 22.02.2022.

123 https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=FA13E789FD4EAFF0C12563CD005168CC-. Erişim Tarihi: 22.02.2022.

124 Özel, *a..g.e.*, s. 72-73.

125 Karaduman, a.g.m., s. 80.

126 Çal, a.g.m., s. 394.

127 Gerçek, *a.g.e.*, s. 285.

128 Hakkı Uyar, Çağdaş Cansın Korkmaz, "Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi Hükümetleri: Damat Ferit Paşa ve Vichy Hükümetleri", *Belgi*, S. 10 (2015), s. 1334.

129 Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendime", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58 (2016), s. 23-24.

130 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 686.

131 BOA, DH.MB..,HPS.M, 44-27.

132 Sun Tzu, *The Art of War*, Çev. T. Cleary, Shambhala, Londra 1998, s. 76-77.

133 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. H. Fahri Çeliker, İstanbul: Özne Yay., 1999, s. 374-375.

134 *Versay Barış Anlaşması*, Md. 245-247.
İngilizce metin için bkz. https://avalon.law.yale.edu/imt/partviii.asp Erişim Tarihi 31.01.2022.

135 Ertan, a.g.m., s. 27

136 *Milletler Cemiyeti Belgesi*, No. A.116.1921.
İngilizce metin için bkz. https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=31291797- Erişim Tarihi 10.02.2022.

137 Francesco Ruffini, "Report On An International Understanding For The 'Discovery Of Archaeological Monuments And The Publication Of The Results", *Minutes of The Second Session*, Ek IV, *63*. IICI. C. 570. M. 224-1923.

138 Ruffini, a.g.m., s. 224-1923.

139 Ruffini, a.g.m., s. 224-1923.

140 BCA, Genel 29-160-17, (12.04.1924).

141 BCA, Genel, 31-167-7, (14.07.1928).

142 BCA, Genel, 31-166-5, (12.06.1928).

143 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 14-35-3, (03.06.1925).

144 BCA, Genel, 29-160-3, (26.09.1923).

145 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 15-84-1, (27.01.1934).

146 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 46-43-9, (19.06.1934).

147 Ali Sönmez, "Schliemann's Smuggling Treasures Of Troy According To Ottoman Sources", *International Assosiation of Social Science, Current Researches in Geography*, (2017), s. 335-344.

148 Bahrani, Çelik, Eldem, *a.g.e.*, s 25.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZECİLİK VE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

1 Yücel, a.g.m., s. 240.

2 Muşmal-Gümüş, *a.g.e.*, s. 9.

3 Gerçek, *a.g.e.*, s. 1.

4 Halil Edhem, a.g.m., s. 122.

5 Arık, *Türk Sanatı*, s. 209.
6 Charles Leonard Woolley, *Excavations at Ur*, Apollo Editions, 2018, s.238.
7 Arık, *Türk Sanatı*, s. 208.
8 Çal, a.g.m., s. 315.
9 Gymnasium, Gymnasion: *"Başlangıcı İ.Ö. 6. Yüzyıla tarihlenen antik Yunanistan'da spor ve eğitim merkezi."*
Bkz. Yasemin Er, "Gymnasium, Gymnasion", *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix, 2004, 123.
10 Vedat Keleş, "Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1-2 (2000), s. 3.
11 Sabahattin Batur, "Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C. 6., s. 1472.
12 Gerçek, *a.g.e.*, s. 5.
13 Yücel, a.g.m., s. 241.
14 Batur, a.g.m., s. 1472.
15 Batur, a.g.m., s. 1472.
16 Gerçek, *a.g.e.*, s. 5.
17 Azize Melek Önder, "British Museum'da Sergilenen Klasik Osmanlı Dönemi İznik Seramikleri", *Yedi*, S. 20 (Temmuz 2018), s.150.
18 Mülayim, *a.g.e*, s. 73.
19 Shaw, *a.g.e.*, s. 13.
20 *Sabah Gazetesi*, 13 Safer 1293, 1.
21 Batur, a.g.m., s. 1472.
22 Shaw, *a.g.e.*, s. 14.
23 Shaw, *a.g.e.*, s. 8.
24 Yücel, a.g.m., s. 240-241.
25 https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/. Erişim Tarihi: 21. 02. 2023.
26 Nevzat Çevik, "Müze Depolarındaki Eserlerin Değerlendirilmesinde Çağdaş Yaklaşımlar: Depo ve Uydu Müzeler Üzerine", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S. 82 (2021), s. 181.
27 Bkz. İllüzyon Müzesi, Çikolata Müzesi vd.
https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-135633/ozel-muzeler.html-. Erişim Tarihi: 15.02.2022.
28 https://sanalmuze.gov.tr/- Erişim 15.02.2022.
29 *"Sanal Müze İstatistikleri Veri Talebi"*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 15.03.2022, E-76252222-152-99-2296744.
30 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 134
31 Muşmal-Gümüş, *a.g.e.*, s. 16.
32 Özlem Erkmen, *Kültür Varlıklarının Korunmasında ve Kaçakçılığın Önlenmesinde Ulusal ve Uluslararası Uygulamalara İlişkin Tespitler*, Uzmanlık Tezi, Ekim 2010, s.6.
33 Lagos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev., Sadrettin Karatay, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 64-65.
34 Şapolyo, *a.g.e.*, s. 18.
35 Erkmen, *a.g.t.*, s.6.

36 Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çev., Tufan Gündüz, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 76-77.
37 Çal, a.g.m., s. 317.
38 Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul 1985, C. 6., s. 1596.
39 Öz, a.g.m., s. 1.
40 Muşmal, Gümüş, *a.g.e.*, s. 16.
41 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Yeniden Gözden Geçirenler, M. Ali Orak, Ali Bektaş, Konya 2007, s. 412.
42 https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-orenyerleri.html-. Erişim Tarihi: 07.03.2022.
43 Erkmen, *a.g.t.*, s.8.
44 Tahir Nejat Eralp, "Askeri Müze", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C. 6, İstanbul 1985, s. 1604.
45 Eyice, Özkaya, *a.g.m.*, s. 10-12.
46 Nebi Bozkurt, "Kutsal Emanetler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s.108.
47 Serin, a.g.m., s. 451.
48 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi 1*, Haz., Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 76-77.
49 Abdülkadir Karahan, "Figani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 57-58.
50 Nurhan Atasoy, "*Hırka-i Saâdet*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 376.
51 Edhem, a.g.m., s. 123.
52 Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Haziran 2013, s. 121.
53 Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 81-82.
54 M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 34-38.
55 Ar, *Osmanlı Döneminde*, s. 127.
56 Shaw, *a.g.e.*, s. 23.
57 Eralp, a.g.m., s. 1604.
58 Öz, a.g.m., s. 1
59 Shaw, *a.g.e.*, s. 43.
60 Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 13.
61 Mahmut Celalettin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983, s. 32.
62 *Düstur*, Tertip 1, C. 1, 7.
63 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2008, s. 408-418.
64 Engelhardt, *a.g.e.*, s. 72.
65 Rüstem Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, Ankara 2004, s. 96.

66 İlhan Tekeli, *19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, TVYY, İstanbul 1996, s. 19.
67 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1596.
68 İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6., İletişim Yay., İstanbul 1985, s.1600.
69 Öz, a.g.m., s. 1.
70 Su, *Osman Hamdi Bey'e*, 7, Gerçek, *a.g.e.*, s. 81, Öz, a.g.m., s. 1, Arık, *a.g.e.*, s. 1.
71 Vahid, *Müze-i Hümayun*, s. 10.
72 Bkz. Ali Akyıldız, "Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 273-274.
73 Tophane Müşirliği, 1832 yılında seraskerliğe bağlı olarak kurulmuş ve topçu, humbaracı, lağımcı ocakları ile harbiye, levazım ve baruthâneler tek çatı altında toplanmıştır.
Bkz. Yüksel Çelik, "Serasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 548.
74 Öz, a.g.m., s. 1-6.
75 Öz, a.g.m., s. 6.
76 Gerçek, *a.g.e.*, s. 81.
77 *Servet-i Fünun*, 1 Nisan 1326, s. 346-347.
78 Arık, *a.g.e.*, s. 1.
79 Shaw, *a.g.e.*, s. 97.
80 BOA, İ..DH.., 130-6662, (H-27-11-1262).
81 BOA, İ..DH.., 158-8207, (H-27-11-1263).
82 Ar, *Osmanlı Döneminde*, s. 195.
83 Edhem, a.g.m., s. 142-143.
84 Bkz. Gustave Flaubert, *Notes de Voyages II Asie Mineure- Constantinople. Grece- Italie-Carthage*, Paris: 1910.
Bkz. Théophile Gautier, *The Travels Of Théophile Gautier*, Translated and Edited by Professor f. C. De Sumıchrast, 3. Cilt, 1912.
85 Shaw, *a.g.e.*, s. 46, Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1597.
86 Vahid, *Müze-i Hümayun*, s. 11.
87 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1597-1598.
88 Ortaylı, a.g.m., s. 1599.
89 Eldem, *a.g.e.*, s. 392.
90 BOA, İ..ŞD.., 11-547, (H-04-10-1285).
91 Semavi Eyice, "Philipp Anton Dethier İstanbulda", *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, İstanbul 1993, s. 7.
92 Vahid, "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi", *Servet-i Fünun*, 1 Nisan 1326, No: 984, İstanbul, s. 343.
93 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1598.
94 Eyice, *a.g.e.*, s. 8.
95 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1598.
96 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara 1991, s. 287-288.

97 Kyzikos, Kapıdağ eteklerinde Bandırma- Erdek karayolu güzergâhında, geçmişi Neolitik Çağa kadar uzanan yerleşim yeri.
Bkz. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/kyzikos-antik-kenti Erişim 11.02.2023.
98 Cezar, *a.g.e.*, s. 167.
99 Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 374.
100 Shaw, *a.g.e.*, s. 109.
101 Gerçek, *a.g.e.*, s. 88.
102 Vahid, *Müze-i Hümayun*, s.11.
103 Eyice, *a.g.e.*, *s.* 8.
104 Arık, *a.g.e.*, s. 1.
105 Vahid, *a.g.e.*, s. 344.
106 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1601.
107 Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 8.
108 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1601.
109 Muşmal, Gümüş, *a.g.e.*, s. 34-35.
110 Eyice, *a.g.e.*, s. 8.
111 Shaw, *a.g.e.*, s. 109.
112 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1601.
113 Cezar, *a.g.e.*, s. 168.
114 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1602.
115 Eyice, *a.g.e.*, s. 9.
116 Cezar, *a.g.e.*, s. 168.
117 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1602.
118 Semavi Eyice, "Çinili Köşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: 1993, s. 338.
119 Eyice, "Çinili Köşk", s. 339.
120 BOA, İ..DH.., 812 65565,(H-16-09-1297).
121 Cezar, *a.g.e.*, s. 178.
122 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1602.
123 Shaw, *a.g.e.*, s. 119.
124 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1602.
125 Su, *Osman Hamdi Bey'e*, s. 29-30.
Ayrıca Bkz. Derya Uzun Aydın, "Koleksiyon Toplanmasından Müze Yapılarına Geçiş Aşamaları ve İlk Müze Okulu (İzzediniye) Açma Girişimi", *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, C. 6, S. 1 (2020), s. 82-91.
126 Gerçek, *a.g.e.*, s. 104.
127 Arık, *Türk Sanatı*, s. 113-114.
128 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", s. 1602.
129 Sönmez, a.g.m., s. 215-228.
130 Cezar, *a.g.e.*, s. 186.
131 BOA, İ..DH.., 819-66053.
Belgenin transkripsiyonu eklerde (EK-2) mevcuttur.

132 BOA, İ..DH.., 819-66053.
"Devlet Arşivleri sitesinin internet taramasında belge tarihinin, 1297 yerine H-26-12-1279 yazılmış olduğu görülmüştür. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=21433769&Hash=2B867AAFDE29A5D361AF-3FB008ADB6D2B1A96AD72720ACE948ABE44A1E998D73&A=2&Mi=0 -.Erişim Tarihi 13.03.2022.

133 Cezar, *a.g.e.*, s. 187.

134 Ferruh Gerçek'in aktardığına göre bu tarihten 14 yıl sonra, Maarif Nezareti 1894 yılı kayıtlarına göre de Kadri Bey, Müdür ve Müdür Yardımcısından sonra İç Hizmetler Müdürü olarak görünmektedir.
Bkz. Gerçek, *a.g.e.*, s. 122.

135 BOA, MF.MKT., 98-139.

136 Eyice, *a.g.e.*, s. 10.

137 Cezar, *a.g.e.*, s. 187-188.

138 Vahid, *a.g.e.*, s. 346.

139 BOA, ŞD, 208-57.
İlgili belgeler ve transkripsiyonları eklerde (EK-3) mevcuttur.

140 Vahid, *a.g.e.*, s. 346.

141 Cezar, *a.g.e.*, s. 189.

142 Filiz Gündüz, "Osman Hamdi Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 468.

143 Arık, *Türk Sanatı*, s. 114.

144 Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay.,s. 1462.

145 Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, TTK, 1960, XXIV/94, s. 295.

146 İbrahim Serbestoğlu, Turan Açık, "Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayun Mektebi", Gazi Akademik Bakış, C. 6, S. 12, (Yaz 2013), s. 168.

147 Gerçek, *a.g.e.*, s. 112.

148 Edhem, a.g.m., s. 144.

149 Gürsoy Şahin, a.g.m., s. 117-118.

150 BOA, İ..HUS., 37 – 57, (H-16-11-1312).

151 BOA, DH.MKT., 1831 – 83, (H-26-09-1308).

152 Cezar, *a.g.e.*, s. 273.

153 Gerçek, *a.g.e.*, s. 113.

154 Mansel, a.g.m., s. 295.

155 Shaw, *a.g.e.*, s. 122.

156 Mansel, a.g.m., s. 295.

157 Mansel, "Halil Edhem ve İstanbul Müzeleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2*, TTK, Ankara 2013, s. 316.

158 Eldem, *Osman Hamdi Bey*, s. 50

159 Cezar, *a.g.e.*, s. 275.

160 BOA, Y..PRK.UM.., 10-1

161 Mansel, a.g.m., s. 296.

162 Eldem, *a.g.e.*, s. 51.

163 Arık, *a.g.e.*, s. 3.
164 Yücel, a.g.m., s. 242.
165 Shaw, *a.g.e.*, s. 219-220.
166 Eldem, *İzlenimler*, s. 381-382.
167 Gündüz, a.g.m., s. 468-469.
168 Şimşek, Dinç, a.g.m., s. 117.
169 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 800.
170 Shaw, *a.g.e.*, s. 241-243.
171 Eldem, *a.g.e.*, s. 51.
172 Arık, *Türk Sanatı*, s. 114-115.
173 Fehim Kuruloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Müzecilik", *Tarih Okulu*, Sayı VI (Ocak-Nisan 2019), s. 56.
174 Gündüz, a.g.m., s. 469.
175 Semavi Eyice, "Eldem, Halil Ethem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 18.
176 Mansel, a.g.m., s. 297.
177 Mansel, *a.g.e.*, s. 321.
178 Aziz Ogan, *Halil Edhem, Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2*, TTK, Ankara 2013, s. 385.
179 Mansel, a.g.m., s. 322.
180 Aziz Ogan, *a.g.e.*, s. 399.
181 Eldem, *a.g.e.*, s. 257-258.
182 Eyice, "Eldem, Halil Ethem", s. 21.
183 M. Şahin, *a.g.e.*, s. 175.
184 Fatih Rukancı-Hakan Anameriç, "Arşiv Belgeleri ile 2. Abdülhamid Dönemi Müzecilik Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 66 (Eylül 2019), s. 400.
185 Çürük, a.g.m., s. 492.
186 Eralp, a.g.m., s. 1605.
187 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 800.
188 Shaw, *a.g.e.*, s. 246-247.
189 Eyice, "Çinili Köşk", s. 339.
190 M. Şahin, *a.g.e.*, s. 183-184.
191 Nazan Ölçer, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 543.
192 Adnan Tüzen, *Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 100 Yıl Önce 100 Yıl Sonra*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2014, s. 68.
193 Arık, *Türk Sanatı*, s. 347.
194 Edhem, a.g.m., s. 151.
195 Ölçer, a.g.m., s. 543.
196 Çadırcı, *a.g.e.*, s. 287-288.
197 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 279.
198 Sadi Bayram, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Konya Eski Eserleri ve Konya'da Müze Kurulması Çalışmaları", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 6 (2021), s. 135.

199 İsmail Yaşayanlar, *Eskinin İhyası, Yeninin İnşası 115. Yılında Bursa Müzesi*, s.8.
200 Mustafa Şahin, "Bursa Arkeoloji Müzesi", *Bursa Defteri*, 28, (2007), s.42.
201 Bkz. Rıdvan Gölcük, "Çanakkale Müzeciliğinin 111. Yılı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S. 84 (2022/2), s. 163-183
202 Tüzen, *a.g.e.*, s. 68.
203 İAMA, Dosya 8588, Karton 47.
204 Bayram Nazır, "Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numune-hane-i Osmani", *History Studies (International Journal Of History)*, C. 2, S. 1 (2010), s.107.
205 Nazır, a.g.m., s. 110.
206 Nazır, a.g.m., s. 111.
207 Çal, a.g.m., s. 319
208 BOA, DH.UMVM., 117-8.
209 Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, *İletişim* Yay., İstanbul 1983, s. 68.
210 Burcu Kutlu Dilbaz, "Osmanlı Devleti'nde Ören Yerlerini İncelemeye Gelen Seyyahlar", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 30 (2016), s. 89
211 Çevik, a.g.m., s. 66.
212 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 157-158.
213 Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978, s. 94-95.
214 Musa Kadıoğlu, "Araştırma Tarihi", *Teos Yazıtlar, Kentler ve Kentsel Doku*, Ed. Musa Kadıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 34.
215 Tolias, *a.g.e.*, s. 72.
216 Yaşar Demir, "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 5 (2013), s. 137.
217 Bkz. Tolias, *a.g.e.*, s. 71-88.
218 Bkz. Sönmez, a.g.m., s. 215-228.
219 Gerçek, *a.g.e.*, s. 13-15.
220 Bkz. Sıdıka Tamtürk, Bayram Bayrakdar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Efes Harabeleri'nin İngiltere'ye Götürülmesi Üzerine Bazı Düşünceler", *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, C. 2, S. 1, (Temmuz 2019), s. 51-73.
221 Bkz. Remzi Avcı, Ekrem Akman, "Bir Arkeoloji Kazının Söylemedikleri: Tel Halef'te Osmanlı Bürokrasisinin Çaresizliği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (2022), s. 204-225.
222 Bkz. Halil Özeçoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İtalyan İşgalinde Rodos'un Tarihi Eserleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 118, S. 233 (Mart- Nisan 2018), s. 27-42.
223 Bkz. Ahmet Yaraş, "Türkiye Trakya'sında 20. Yüzyıl Başında Gizli Kalmış Arkeolojik Bir Kazı ve Eser Taşınması", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, s. 13 (Ocak 2017), s. 1-41.
224 Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 197.

225 İAMA, Dosya 8562, Karton 95. (Üstü çizilip 86 yazılmış).
226 BOA, MF.MKT., 258-20.
227 BOA, MF.MKT., 97-5.
228 BOA, DH.MKT., 2601-81.
229 BOA, MF.MKT., 1075-5.
230 BOA, DH.İD.., 129-12.
231 İAMA, Dosya 5264, Karton 76.
232 İAMA, Dosya 5264, Karton 76. İlgili belgeler ve transkripsiyon eklerde (EK-12) mevcuttur.
233 İAMA, Dosya 793, Karton 23.
234 Sadi Bayram, "Eyüp Sultan Türbe'sinde 1919-1920 Tarihlerinde Yapılan Çini Hırsızlığı ve Belgeleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 2. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, (İstanbul 1998), s. 167-169.
235 BOA, MF.MKT., 1228-124, (H-10-11-1335).
236 BOA, DH.İ.UM.EK., 107-35.
237 BOA, MF.MKT., 1234-63.
238 BOA, MF.MKT., 1234-78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 115.
2 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt 1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 17.
3 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 115.
4 Bülent Demirbaş, "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1117.
5 Demirbaş, *a.g.e.*, s.1118.
6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 6.
7 İAMA, Dosya 8589, Karton 98.
8 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
9 İAMA, Dosya 9189, Karton 100.
Makriköy, Bakırköy'ün 1925 yılına kadar kullanılan ismidir.
Bkz. http://bakirkoy.gov.tr/ilcemizin-tarihi-. Erişim Tarihi 18. 03. 2022.
10 BOA, HR.İM., 235-80.
11 İAMA, Dosya 9114, Karton 100.
12 Onur Özbek, "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi", *Journal of Archaeology and Art*, S. 127, İstanbul (2008), s. 5.
13 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
14 Bkz. Momigliano, a.g.m., s. 5-6.
15 Bkz. *Albayrak*, 13 Mayıs 336, 1, *Açıksöz*, 14 Teşrinievvel 336, 3.

16 Mevlüt Çelebi, *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hâtıraları (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 70.

17 BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 2.

18 BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 5.

19 Ortodoks Rum Patrikhanesine bağlı olarak İzmir'de 1708 yılından 1922 yılına kadar faaliyetlerine devam eden eğitim müessesesidir. Katolik misyonerlerin çalışmalarına alternatif oluşturma düşüncesiyle başlayan serüveni, aydınlanma hareketlerine ve Helenizm idealine katkı sunma gayretiyle nihayetlenmiştir.
Bkz. Ayşe Aksu, "Skolastik Eğitimden Helenizme Geçişte Bir Azınlık Okulu: İzmir Evangelike Rum Mektebi", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 30, (2016), s. 971-999.

20 Notion, İzmir'e 50 km mesafedeki bir liman kentidir ve bugünkü Ahmetbeyli köyünün sınırları içindedir.
Bkz. https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210597/notion--menderes.html Erişim 11.02.2023.

21 *(İAMA), Dosya 8890, Karton 89.*

22 Güven Bakır-Çetin Anlağan, "1979 Yılı Klozemenai Kazısı", *2. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 11-15 Şubat, Ankara 1980, s. 87.
Klazomenai, "Urla-Çeşme yarımadasının kuzey kıyısında, İzmir Körfezi'nin ortalarında yer almaktadır."
Bkz. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/gezilecekyer/klazomenai-orenyeri Erişim 11.02.2023.

23 Musa Kadıoğlu, "Menderes Nysa'sı Gerontikon'u", *Anadolu*, S. 43 (Mayıs 2017), s. 213.
Nysa, Aydın–Denizli karayolu üzerinde Aydın'ın 30 kilometre doğusunda, Sultanhisar İlçesi'nin 3 kilometre kuzeybatısında yer almaktadır.
Bkz. Serdar Hakan Öztaner, *Nysa Antik Kenti Nysa ad Maeandrum*, Aydın Büyükşehir Belediyesi, Aydın 2021.

24 Bkz. G. A. Sotiriu, "Efes'teki Bizans Kilisesi Theolog Yohannes'in Kazıları", *Arkeoloji Bülteni*, C. 7, S. 1-3 (Atina 1924), s. 89-226. (Yunanca aslından tercüme edilmiştir.)

25 Bkz. Davis, a.g.m., s. 145-172.

26 Mustafa Şahin, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, TTK, Ankara 2000, s. 102.

27 Pavli, a.g.m., s. 65-66.

28 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.

29 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009, s.265.

30 Bkz. Pavli, a.g.m., s. 59-71.

31 İAMA, Dosya 8369, Karton 38.

32 Gerçek, *a.g.e.*, s. 46.

33 Bkz. Swahn Malley, *Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arekoloji ve Mezopotamya'da Gayrı resmi Emperyalizm, Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, SALT/Garanti Kültür AŞ, İstanbul 2011, s. 99-124.

Bkz. Zainab Bahrani, *Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış, s*, 125-155.

34 *(İAMA), Dosya 8890, Karton 89. (İzmir/9 Nisan 1339.)*

35 General Charles Antoine Charpy (1869-1941)

36 BOA, HR.İM.., 46-47, (M-31-07-1923).

37 İAMA, Dosya 8920, Karton 100, No: 81, Müze No: 110.

38 İAMA, Dosya 8920, Karton 100.

39 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 1-4.

40 Çelebi, a.g.m., s. 360.

41 M. Şefik, *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C.1, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1937, s. 24-25.

42 M. Şefik, *a.g.e.*, s. 25.

43 Antalya'nın doğusunu da ihtiva eden Likya ve Kilikya arasındaki bölge.
Bkz. Recke, Matthias, *Pamphylia'daki Arkeolojik Araştırmaların Başlangıcı ve Gustav Hirschfeld'in 1874 Yılı Küçük Asya Araştırma Gezisi*. Ed., Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya, Burhan Varkıvanç, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2007.

44 Pisidia, kuzeyinde ve batısında Firigya, güneyinde Pamfilya'nın bulunduğu, Denizli'nin güneyi, Burdur'un batısı, Acıpayam, Tefenni, Milyas, Akseki ilçesinden Göller bölgesine kadar olan bölgedir. Isparta'nın tamamını, Afyon, Burdur, Antalya ve Konya illerinin bir kısmını içerir.
Bkz. Mehmet Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

45 "Antik Likya Uygarlığı Kentleri, Akdeniz Bölgesi'nde Teke Yarımadası'nda yer almaktadır. Antik Likya, güneyde Akdeniz, batıda Karya ve doğuda ise Pamfilya ile komşudur."
Bkz. https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44409/likya-uygarligi-antik-kentleri-antalya-ve-mugla.html Erişim 11.02.2023.
Bkz. Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2015

46 Kilikya, bugünkü Osmaniye, Adana, Hatay illerinin tamamını içine almaktadır. Batısı Dağlık Kilikya, doğusu Ovalık Kilikya olarak bilinmektedir. Anadolu-Suriye-Mezopotamya arasındaki ulaşımı temin eden Gülek Boğazı ve Belen Geçidi sebebiyle stratejik önemi haizdir.
Bkz. https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kilikia-kilikya-bolgesi-4882/ Erişim 11.02.2023.
Antik çağda batıda Melas Çayı'ndan başlayıp doğuda İssos'a kadar uzanan, kuzeyde Toros Dağlarıyla sınırlanan alandır.
Bkz. Mehmet Tekocak, Cihangir Aldemir, *Anemurion Anadolu'nun Güneyinde Bir Liman Kenti*, Sage Yayıncılık, Konya 2019, s. 1.

47 Matthias Recke, Ed. Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya, Burhan Varkıvanç, *Pamphylia'daki Arkeolojik Araştırmaların Başlangıcı ve Gustav Hirschfeld'in 1874 Yılı Küçük Asya Araştırma Gezisi*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2007, s. 117-118.

48 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.* 120.
49 Mehmet Çetin Akın, *Anadolu'da İtalyan İşgal Kuvvetleri*, Kardelen Yayınları, Konya 2007, s. 20-21.
50 Akın, *a.g.e.*, s. 25.
51 Orhan Çeltikçi, *İtalyan İşgalinde Antalya (1919-1921)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.37.
52 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
53 Bkz. Çelebi *Milli Mücadele Döneminde*, s. 395-416.
54 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.* 121.
55 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.*, 118.
56 Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde*, *s.* 159.
57 İAMA, Dosya 8117-8118, Karton 81.
58 BOA, DH.ŞFR., 99 – 111.
59 İAMA, Dosya 8589, Karton 98.
60 Biagio Pace: (1889-1955) İtalyan Arkeolog. Palermo Meslek Okulu Müdürü. Bkz. Fabrizio Vistoli, "Biagio Pace (1889-1955)", *Dizionario Biografico Degli Italiani*, Roma 2014, s. 71-73
61 Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde*, s. 159-160.
62 *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Milli Mücadele Anıları 1. Cilt*, Haz., Muhittin Ünal, TTK, Ankara 2016, s. 84
63 Burdur Milyos antik kenti.
64 BOA, DH/İUM, 5-2.
65 BOA, DH/İUM, 5-2.
66 Sönmez, Hürmüzlü, a.g.m., s. 285.
Bkz. Momigliano, a.g.m., s. 5-6
67 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
68 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
Belgeler ve transkripsiyonu eklerde (EK-4) mevcuttur.
69 Başvurunuz Hk., *Antalya Müzesi Müdürlüğü, 05.12.2022, E-77492378-150-3219376.*
70 İAMA, Dosya 8433, Karton 98.
71 Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde*, s. 161.
72 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.* 117.
73 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.* 121.
74 Recke, vd, *a.g.e.*, *s.* 122-123.
75 BCA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 24.
76 BCA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 160 – 3.
77 Mümin Yıldıztaş, *Yaralı Payitaht İstanbul'un İşgali*, Yeditepe, İstanbul 2010, s. 1-3.
78 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 30.
79 Yıldıztaş, *a.g.e.*, s. 1-3.
80 Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", *Hadisat*, 9 Şubat 1919.
81 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK, Ankara 1994, s. 53.

82 Bozkurt, *a.g.e., s.* 60-63.
83 Bozkurt, *a.g.e., s.* 67.
84 Bozkurt, *a.g.e., s.* 69-70.
85 Ayşe Ercan Kydonakis, "Archaeology Between Imperial Imagination and Territorial Sovereignty: The French Occupation Army and the Mangana Excavations in Sarayburnu/Gülhane, 1920-23", *Discovering Byzantium in İstanbul Shholars, Institutions, and Challenges, 1800-1955*, İstanbul Research Institue, İstanbul 2022, s. 307-308.
86 Bahrani, Çelik, Eldem, *a.g.e., s* 22.
87 Mustafa Gençoğlu, Fatih Yol, "Fransız Sömürgeciliğinin Temelleri: "Mednileştirme Misyonu" ve "Asimilasyon Doktrini", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9-1 (2022), s. 228.
88 Gençoğlu, a.g.m., s. 224.
89 Gençoğlu, a.g.m., s. 228-229.
90 Sophie Basch, "Arkeologların Yunanistan ve Anadolu Seyahatleri: 19. Yüzyıl Fransa'sında Arkeolojik Kalıntıların Doğru Kullanımı Üzerine", *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914*, İstanbul: SALT/ Garanti Kültür AŞ, 2011, 157.
91 Basch, "Arkeologların Yunanistan", 157.
92 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 212.
93 İAMA, Dosya 8877, Karton 100.
94 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 212.
95 İAMA, Dosya 8877, Karton 100, No: 67. (5 Haziran (13)38).
96 *Akşam*, 6 Kanunievvel 1921, 3.
97 BOA, HR.İM.., 19-218.
98 İAMA, Dosya 8971, Karton 100.
99 Aynı dosya içindeki evrakın üstüne Dosya 8957, 8967, Karton 100 yazılmıştır.
100 İAMA, Dosya 8407, Karton 85.
101 İAMA, Dosya 9189, Karton 100.
102 BOA, HR.İM., 235-80.
103 İAMA, Dosya 8786, Karton 100.
104 Bkz. Jean Ebersolt, *Mission Archéologique de Constantinople (Avec 6 Figures et 40 Planches Hors-Texte)*, Éditions Ernest Leroux, Paris 1921.
105 Kydonakis, *a.g.e.*, s. 311-312.
106 Kydonakis, *a.g.e.*, s. 316.
107 İAMA, Dosya 9109, Karton 100.
108 BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
109 BOA, DH.EUM.ECB., 23-85.
110 Tuğçe Akbaytogan, *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Elaıous (Eleonte) Kyliksleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.1.
111 Akbaytogan, *a.g.t.*, s. 10.
112 İAMA, Dosya 9114, Karton 100.
113 İAMA, Dosya 9460, Karton 100.

114 İAMA, Dosya 9330, Karton 100.
115 Kydonakis, "Archaeology Between Imperial", 322.
116 Özbek, a.g.m., s. 5.
117 Sönmez, Hürmüzlü, a.g.m., s. 283.
118 Teos bugün İzmir, Seferihisar ilçesi, Sığacık Mahallesi sınırlarında kalan ve İzmir'e yaklaşık 60 km mesafede bulunan ve tarihte on iki İon kent devletinden birisi olarak sayılan yerleşim yeridir.
Bkz. Kadıoğlu, a.g.e., s. 20.
119 Kadıoğlu, a.g.e., s. 40.
120 Felix Sartiaux, "Nouvelles recherches sur le site de Phocée", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Année 1921*, s. 119-129.
Bkz. https://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_1921_num_65_2_74432-. Erişim Tarihi 16.12.2022
121 Bkz. http://www.ass-phil-champ.fr/collections/Expo%20GOURAUD.pdf. Erişim Tarihi 16.12.2022
122 İAMA, Dosya 8588, Karton 47.
Yazının eki ve transkripsiyonu, eklerde (EK-5) mevcuttur.
123 Shaw, *a.g.e.*, s. 299-301.
124 Murat Dağ- İsmail Hakkı Üzüm, *Cephe Hattında Türk ve Fransız Basınında Antep Savunması (1918-1921)*, Ed. Samet Bayrak, Gazi Kültür AŞ Yay., Gaziantep 2021, s. 111.
125 *Albayrak*, 13 Mayıs 336, 1
126 *Açıksöz*, 10 Kanunisani 1337, 1.
127 John Freely, *Troya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'ne Anadolu'da Yunanlar*, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 225.
128 Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Ayvalık Akademisi ya da Batı Anadolu'da Yunan Ulusçuluğunun Kökenleri Üzerine", *Journal of Turkology*, C. 30, S. 2, (2020), s. 425-426.
129 Bkz. Aksu, Aksu, a.g.m., s. 971-999.
130 Yunus Emre Uçan, "İngiltere Himayesinde Bir Eğitim Müessesesi: İzmir Evangelik Rum Mektebi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 36, (2015), 437-438, doi.org/10.9761/JASSS2886, Erişim 13.03.2023.
131 Aksu, a.g.m., s. 994.
132 Çağla D. Tağmat, "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: "Syllogos" (1861-1923)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, (2015), s. 103.
133 Tağmat, a.g.m., s. 104.
134 Tağmat, a.g.m., s. 105.
135 Celal Bayar, *Ben De Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş 5*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1457-1460.
136 M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 62-65.
137 Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30 (2002), s. 136.

138 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 1*, Ankara, TTK, 2019, s. 180.
139 Zekeriya Türkmen, *Milli Mücedele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s.31.
140 Bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
141 Çelebi, *a.g.e.*, s. 70.
142 Turan, *a.g.e.*, s. 91.
143 BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 2.
144 BOA, DH.İ.UM, 20-14.
145 BCA, 01003050.
146 BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 5.
Belgenin tamamı ve transkripsiyonu eklerde (EK-6) mevcuttur.
147 İAMA, Dosya 8674, Karton 89.
148 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
149 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
150 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
151 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
152 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
İlgili belge ve transkripsiyonu eklerde (EK-7) mevcuttur.
153 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
İlgili rapor ve transkripsiyony eklerde (EK-8) mevcuttur.
154 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
155 İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
156 BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 8.
157 Pavli, a.g.m., s. 64.
158 Bakır, Anlağan, a.g.m., s.87.
159 Maria Christina Tzannes, "The Excavations of G. Oiknomos at the Archaic Cemetery of Monastiraia in Klazomenai, 1921-1922", *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Abdera 20-21 October 2001*, University Studio Press, Thessaloniki 2004, University Studio Press, s. 97-120.
160 Megali İdea: "Büyük Fikir/Ülkü" Tüm Yunanların Yunanistan Bayrağı altında birleşmesi ideali. Bizans İmparatorluğu ile Pontus Devleti'nin yeniden ihyası ve Büyük Helen İmparatorluğu'nun kurulması arzusu.
Bkz. Emruhan Yalçın, "Yunanların Bitmeyen İdeali: "Megali İdea", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4 (2017), s. 33-48.
161 Pavli, a.g.m., s. 65.
162 Kadıoğlu, a.g.m., s. 213.
163 Öztaner, a.g.e., s. 8.
164 Meclis Binası.
165 "Kehanete göre Gordion Düğümünü çözen kişi, tüm Asya'nın hâkimi olacaktır. Gordion düğümü Frig Kralı Gordios'un arabasındaki boyunduruğa kayışla atılmış düğümdür."
Bkz. https://www.arkeolojikhaber.com/haber-gordion-dugumu-gordion-dugumu-efsanesi-19351/ Erişim 11.02.2023.

166 İzmir'in eski ismi.
Bkz. Akın Ersoy, *Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir: 2015.
167 Mudanya.
168 Pavli, a.g.m., s. 65-66.
169 Bkz. Davis, a.g.m., s. 145-147.
170 Sotiriu, a.g.m., s. 89-93.
171 Sotiriu, a.g.m., s. 93-97.
172 Sotiriu, a.g.m., s. 98-102.
173 Sotiriu, a.g.m., s. 103-114.
174 Sotiriu, a.g.m., s. 116-130.
175 Sotiriu, a.g.m., s. 135-177.
176 Sotiriu, a.g.m., s. 205-226.
177 Sotiriu, a.g.m., s. 89.
178 Sotiriu, a.g.m., s. 115.
179 İAMA, Dosya 7140, Karton 53.
180 Bahrani, Çelik, Eldem, *a.g.e., s* 16.
181 Bahrani, Çelik, Eldem, *a.g.e., s* 17.
182 Bengül Bolat, Ratip Ayaz, "Sömürgeciliğin Tarihsel Seyri ve XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinin Kodları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 69 (2021), s. 135.
183 Burak Dosdoğru, *Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953 (Ankara İngiliz Enstitüsü)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.26.
184 Bolat, Ayaz, a.g.m., s. 134.
185 Bolat, Ayaz, a.g.m., s. 122.
186 Bolat, Ayaz, a.g.m., s. 123.
187 Bolat, Ayaz, a.g.m., s. 136.
188 Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (2007), s. 460.
189 Gerçek, *a.g.e.*, s. 46.
190 Shaw, *a.g.e.*, s. 299-301.
191 İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
192 İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
193 İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
194 Üst kaidesi 48, alt kaidesi 52 cm; tavli, 1,15 cm.
Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığının 166 numero ve 26 Temmuz sene 336 târihli tezkiresiyle vârid Çanakkale'de İngiliz ordusu ma'iyyetinde tercüman Mösyö Morgan Eşteren tarafından ihrâc ve gümrük anbarında mahfûz kitâbelerin fotoğrâfisidir.
İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
195 BOA, DH.EUM.ECB., 23-74.
196 Çelik, *a.g.e.*, s. 40.
197 Çelik, *a.g.e.*, s. 37.

198 Çelik, *a.g.e.*, s. 41.
199 Howard Crosby Butler.
200 İAMA, Dosya 8912, Karton 77. (13 Mayıs sene 38)
201 Prof. T. Leslie Shear.
202 *Vakit*, 12 Temmuz 1922.
İlgili gazete ve transkripsiyonu eklerde (EK-9) mevcuttur.
203 İlgili rapor ve transkripsiyonu eklerde (EK-10) mevcuttur.
İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
204 Yegül, *a.g.e.*, s. 101.
205 Yegül, *a.g.e.*, s. 102.
206 Yegül, *a.g.e.*, s. 103.
207 Arif Müfid Mansel, "Halil Edhem ve Sard Eserleri", *Halil Edhem Hatıra Kitabı Cilt: 1-2*, TTK, Ankara 2013, s. 305.
208 Gerçek, *a.g.e.*, s. 71.
209 *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi (İAMA), Dosya 9344, Karton 77. (3 Teşrinisani sene 39).*
210 İAMA, Dosya 9344, Karton 77. (10 Teşrinisani 1339).
211 Yegül, *a.g.e.*, s. 118-119.
212 Mansel, "Halil Edhem ve Sard Eserleri", s. 309.
213 Gerçek, *a.g.e.*, s. 72.
214 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 3*, s. 92.
Bkz. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 9. İctima, 1. Celse, 2 Mayıs 336, s. 214.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehttbmm01001009.pdf -.Erişim Tarihi 20.03.2022.
215 Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 64.
216 Muhammed Sarı, "Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54 (Bahar 2013), s. 171.
217 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 13. İctima, 1. Celse, 9 Mayıs 336, 277. .https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/ehttbmm01001013.pdf -.Erişim Tarihi 20.03.2022.
218 Yücel, a.g.m., s. 242.
219 Nuri Yüce, "Atalay, Besim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1994, s. 43.
220 Bkz. Banu Aşkın, *Maarif Vekâleti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları (1920-1940)*, Anadolu Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, s. 145
Bkz. Mehmet Önder, *"Atatürk ve Müzeler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 16, (Kasım 1989), s. 63.
Bkz. Emre Mardan, "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi- 1, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1-2 (1996), s. 63.
Bkz. Yücel, a.g.m., s. 242.

221 Atasoy, a.g.m., s. 1465.
Bkz. Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948, s. 528.
222 Arık, *a.g.e.*, s. 42.
223 Gerçek, *a.g.e.*, s. 138.
224 Ali Birinci, "Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türk Yurdu*, S. 295. (Mart 2012), s. 59. Bkz. https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4004 Erişim Tarihi 13.12.2022.
225 *Besim Atalay Armağanı 1963*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Armağanlar Serisi Sayı: 1, Ankara 1963, s. 8.
226 M. Rauf İnan, *1920'lerde Türk Milli Eğitimi, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 55.
227 Kemal Güçlüol, *Milli Eğitimde Teşkilatlanma, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 146.
228 Bkz. Yücel Bulut, "An Intellectual Stuck Between Theory and Social Practice: Gökalp and Culture-Civilization Theory", *Istanbul University Journal of Sociology*, C. 36, S. 2 (Aralık 2016), s. 551-573.
229 Bkz. https://kygm.ktb.gov.tr/TR-134541/genel-mudurlerimiz.html-. Erişim Tarihi 13.12.2022.
230 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 148. İctima, 1. Celse, 10. Şubat. 337,200.
Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/ehtt-bmm01008148.pdf-. Erişim Tarihi 20.03.2022.
231 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 140. İctima, 2. Celse, 30. 1. 1337, 37.
Bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007140.pdf -. Erişim Tarihi 20.03.2022.
Ayrıca Bkz. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 148. İctima, 2. Celse, 10. Şubat. 337, 222. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/ehtt-bmm01008148.pdf-. Erişim Tarihi 20.03.2022.
232 M. Şahin, *a.g.e.*, s. 197.
233 Koşay, Ongun, *a.g.e.*, s. 518-519.
234 Gerçek, *a.g.e.*, s. 142-143.
235 Kapluhan, a.g.m., s. 123-134.
236 CBA, 01016466.
237 Cengiz Bulut, *Edirne'nin Necmi Ağabey'i*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2021, s. 34.
238 Betül Batır, "Türkiye'de Mektep Müzesi'nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi", *Erdem*, S. 75 (Aralık 2018), s. 9.
239 CBA, 01016543.
240 CBA, 01016544.
241 CBA, 01000845.
242 İAMA, Dosya 9273, Karton 100.
243 İAMA, Dosya 9241, Karton 100.
244 İAMA, Dosya 9241, Karton 100.
245 İAMA, Dosya 9273, Karton 100.

246 İAMA, Dosya 9189, Karton 100.
247 İAMA, Dosya 9287- 9288- 9289- 9290, Karton 100. (22 Eylül sene 1339).
248 İAMA, Dosya 9205, Karton 98.
249 İAMA, Dosya 9201-9202.
250 İAMA, Dosya 9201-9202, Karton 100.
251 İAMA, Dosya 9201-9202, Karton 102. (13 Eylül 1339.)
Eserlerin listesi eklerde (EK-11) mevcuttur.
252 Fedor Ivanovich Uspensky (1845-1928).
253 İAMA, Dosya 9316-9317-9318, Karton 86.
254 İAMA, Dosya 10637, Karton, 109.
255 BOA, HR.İM.., 159-73. (21. 09. 1925).

EKLER

1 Ana Filipa Vrdoljak-Lynn Meskell, "Intellectual Cooperation Organization, UNESCO, and the Culture Conventions", *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law,* Oxford Press, 2020, 18.
2 "Tarihi Anıtların ve Sanat Eserlerinin Korunması", *Milletler Cemiyeti Kararı*, 10 Ekim 1932.
Kararın tam metni için bkz: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127316.locale=en-. 5, Dipnot 3. Erişim 31.01.2022.
3 Charles de Visscher, *International Protection of Works of Art And Historic Monuments*, Washington: Dept. of State, Division of Publications Office of Public Affairs, 1949.
Her üç metnin de taslağını içeren yayın için bkz: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c3165401&view=1up&seq=3&q1=1936. Erişim 31.01.2022.
4 Visscher, *International Protection*, 3.
5 *Manual on the Technique of Archaeological Excavations*, Paris: International Museums Office, 1940, 15.
6 *Manual on the Technique of Archaeological Excavations*, 227.
7 Europide Foundoukidis, *Final Act of the International Conference on Excavations*, Paris: International Museums Office, 1940, 212.
8 *Milletler Cemiyeti Uluslararası Entellektüel İş birliği Komitesi 19. Genel Kurul Toplantısı Raporu,* Ek 11, C. 327.M. 220.
9 Andrzej Jakubowski, "Territoriality and State Succession in Cultural Heritage", International *Journal of Cultural Property,* 21(4), 2014, 375.
10 *Milletler Cemiyeti Uluslararası Entellektüel İş birliği Komitesi 19. Genel Kurul Toplantısı Raporu,* Ek 11, C.327.M.220.
11 *UNESCO*/CUA/68, s. 6.
12 John Henry Merryman, "Two Ways of Thinking About Cultural Property", *The American Journal of International Law*, C. 80 (4), (1986), 835.
13 Merryman, "Two Ways of Thinking", 836.
14 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, 213-448-16, (26.05.1943).*

15 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 91-45-16, (20.05.1940).*

16 Ayrıca Bkz. Gerçek, *Türk Müzeciliği*, 154-157.

17 Merryman, "Two Ways of Thinking", 836

18 *Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi, (1954 Lahey Sözleşmesi),* Resmî Gazete, 8 Kasım 1965, S. 12145, 6/5041, 4.

19 *Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi, (1954 Lahey Sözleşmesi),* Resmî Gazete, 8 Kasım 1965, S. 12145, 6/5041, Md. 4 (3), 5.

20 *"Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi I. Protokolü"* (1. Protokol), Resmî Gazete Sayı No: 12145 (8 Kasım 1965), 6/5041, Md. 1, 18.

21 *"Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sozleşmesi I. Protokolü"*, (1. Protokol), Md. 2, s. 18.

22 *"Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi I. Protokolü"*, (1. Protokol), Md. 3.

23 *"Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi I. Protokolü"*, (1. Protokol), Md. 4.

24 *"Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi I. Protokolü"*, (1. Protokol), Md. 5.

25 UNESCO, *"Preliminary Report Compiled in Accordance with the Provisions of Article 10.1 Of the Rules of Procedure Concerning Recommendations to Member States and International Conventions Covered by the Terms of Article IV, Paragraph 4, of the Committee"*, 9 Ağustos 1955, UNESCO/CUA/68, 7.

26 UNESCO, *"Records of the General Conference, 9th session"*, 1956, 9 C/Resolutions, CPG.57.VI.9, 40.

27 *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations,* Yeni Delhi, 1956, UNESCO, Madde 5 (a)
Bkz: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114585/PDF/114585eng.pdf.multi. Erişim 31.01.2022.

28 *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations,* Md. 6.

29 Madde 8. This article could be considered as an encouragement to in-situ protection.

30 Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, Md. 13.

31 Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, Md. 23 (c).

32 Lyndel Prott, "International Control of Illicit Movement of the Cultural Heritage: the 1970 UNESCO Convention and Some Possible Alternatives", *Syracuse Journal of International Law and Commerce:* C. 10 (1983), 338.

33 *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme (1970 UNESCO Sözleşmesi).* Resmî Gazete, 26 Ocak 1981, S.17232, 8/1768, Md. 5(d), 4.

34 *11. UNESCO Genel Konferansı Tutanağı*, Kısım 2, Bölüm 4, Karar 4.412 (d), 1960, CPG/61/VI/11A, 50.

35 *12. UNESCO Genel Konferansı Tutanağı*, 51.

36 *13. UNESCO Genel Konferansı Tutanağı*, Kısım 2, Bölüm 3, Karar 3.331, 1964, CPG/65/VI/13A, 56.

37 "Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property", *UNESCO*, 1964 http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Erişim 13.12.2022.

38 "Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property", *UNESCO*, 1964 http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Erişim 13.12.2022.

39 *16. UNESCO Genel Konferansı Tutanağı*, Kısım 2, Bölüm 3, Karar 3.412, 1970, CPG/70/VI/16A, 50.

40 Zeynep Boz, *Fighting the Illicit Trafficking of Cultural Property: A Toolkit for Judiciary and Law Enforcement*, Paris: UNESCO, 2018, 27.

41 Boz, *Fighting the Illicit Trafficking, 27.*

42 *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, Resmî Gazete, 23 Temmuz 1983, Sayı No: 18113, 2863.

43 *Eski Eserler Kanunu*, Resmî Gazete, 6.5.1973, Sayı No: 14527, 1710.

44 Karaduman, "Belgelerle İlk Türk", 86.

45 Özel, *Uluslararası Alanda*, 85.

46 Özel, *Uluslararası Alanda*, 108.

47 "Proposals for monitoring the implementation of the 1970 Convention", *1970 UNESCO Sözleşmesi 2. Taraf Devletler Toplantısı*, Paris: Mayıs 2012, C70/12/2. MSP/6

48 *1970 UNESCO Sözleşmesi*, Madde 1.

49 *1970 UNESCO Sözleşmesi*, Madde 4 (b).

50 Bkz. Lyndel Prott, "Strengths and weaknesses of the 1970 Convention: an evaluation 40 years after its adoption", *1970 UNESCO Sözleşmesi 2. Taraf Devletler Toplantısı*, Paris: 2012.

51 *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, Md. 32 ve Md. 68.

52 Zeynep Boz, "Repatriation of Cultural Antiquities Forming a Legal and an Archaeological Procedure", *Proceedings 3rd International Conference of Experts on the Return of Cultural Property*, Greece: 2013, 224.

53 Prott, "Strengths and weaknesses", 5.

54 Karaduman, "Belgelerle İlk Türk", 118-119.

55 Boz, "Repatriation of Cultural", 31.

56 *"Convention on Cultural Property Implementation Act Partial text of Public Law"*, 97-446,H.R. 4566, 96 Stat. 2329, 12 Ocak 1983.

57 *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında Türkiye'ye Ait Arkeolojik Ve Etnolojik Kategorideki Eserlere Yönelik İthalat Kısıtlaması Getirilmesine İlişkin Mutabakat Zaptı*, Resmî Gazete, 5 Mart 2021, Sayı No: 31414, 3588.

58 *"Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy tarafından gerçekleştirilen 2022 yılı Bütçe konuşması"*, Türkiye Büyük Millet Meclisi - Genel Kurul Tutanağı, 27. Dönem 5. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 13 Aralık 2021.

59 *Yurt dışından İadesi Sağlanan Eserler Listesi*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44470/yurt-disindan-iadesi-saglanan-eserler.html-. Erişim Tarihi 22.02.2022.

60 Yasemin Kalyoncuoğlu, "Çin'in Türkiye'deki iki kültür varlığı iade edildi", Anadolu Ajansı, 25.11.2019. https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/cinin-turkiyedeki-iki-kultur-varligi-iade-edildi/1655290-. Erişim Tarihi 22.02.2022.

61 *Resolutions, Second Meeting of States Parties Meeting of States Parties to the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris: UNESCO, Mart 2013, C70/12/2.MSP/ Resolutions.

62 *Resolutions, Extraordinary Meeting of States Parties to the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris: UNESCO, 1 Haziran 2013, C70/13/Extra. MSP/ Resolutions.

63 *Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, UNESCO, Paris, Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2015.

EKLER

EKLER HAKKINDA AÇIKLAMALAR

EK-1

Halep İspanya Konsolosluğu görevini yürüten İtalya tebasından Marko Poli'nin eski eser topladığı istihbaratı alınmış, durum Müze-i Hümâyûn'a bildirilmiş ve şahsın evine gidilip bir tutanak düzenlenmiştir. Devam eden belgede adı geçen "Mösyö George ve birâderi Mösyö Andre Marko Poli'nin" gizlice eski eser satın aldıklarının gizli tahkikatla anlaşıldığı ve durumun Maarif Müdüriyeti'ne bildirildiği yazılmıştır. "Müzeler Müdir-i Umumiliğine" çekilen telgrafla, Halep İspanya Konsolosluğu görevini yürüten İtalya tebasından Marko Poli'nin öteden beri adamları vâsıtasıyla eski eser alıp sattığı ve evini âdetâ bir müzehâne hâline dönüştürdüğü eski eserleri çalan ve tahrip eden bu kişi için "lâzım gelen mu'âmelenin" yapılması talep edilmiştir.

EK-2

2 Şubat 1880 tarihli Maarif Nezareti Mekatib-i Aliyye Dairesinden yazılan bir belgede, Dethier'in yalnız fennî işlerle iştigal edip müzenin mevcut eserlerini muhafaza etmekte ve iç işlerine bakmakta sorun yaşadığı, kendisinin hayli yaşlı ve çoğunlukla hasta olduğundan memuriyetine layıkıyla devam edemediği ve bu sebeple müzede mevcut bunca kıymetli eserin yüzüstü bırakılması caiz olmadığından Dethier'in eskiden olduğu gibi fenne ait işlere bakması; müzeyle, müzenin iç işleriyle ve yazışmalarıyla ilgilenmek üzere halen Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinde görevli Kadri Bey'in Müze-i Hümâyûn memuriyyetine tayîni istendiğine dair belge.

EK-3

Müze-i Hümâyûn Müdürü Dethier'nin vefatı dolayısıyla yerine Berlin Müzehanesi Serkatibi ve Asar-ı Kadime Meclis Azasından Dr. Millhofer'in seçildiği, bu kişiyle yapılacak "kontrato sureti"nin gönderildiği, Şura-yı Devlet'e gönderilen takririn Dâhiliye Dairesinde okunurken Millhofer'e tahsis edilen maaşın eski müdürün maaşından eksik mi fazla mı olduğu ve benzeri detayların sorulduğu görülmektedir. Bu sorularla birlikte *"...Hamdi Beyefendi Hazretlerinin Müze Nezaretine ta'yîn buyurulduğuna nazaran Milkhofer'in* müdürlüğe *ta'yînine lüzûm kalıp kalmadığının"* sual edildiği de anlaşılmaktadır. Zikredilen müdüriyete Hamdi Beyefendi'nin tayini dolayısıyla izahata hacet kalmadığı ve Millhofer ile yapılacak mukavelenin durdurulduğu ifade edilmiştir.

EK-4

İtalya'nın Antalya Konsolosu Marki Franti'nin eski eser uzmanlarından bir İtalyanla beraber rast geldikleri eski eserleri hükümetin haberi olmadan konsoloshaneye naklettiği ve oradan da "Rodos'a aşırmakta oldukları" belgelere yansımıştır. Bu ve benzeri ihbarların doğru olup olmadığı araştırılmış nihayet Umur-ı Hukukiye Müdürü Ahmed Rauf, Franti ile hanesinde konuşarak konuyu netleştirmiştir. Marki Franti, bu ve benzeri eserlerin kendi hanesinde ve dairesinde mevcut olduğunu, bu gibi kıymetli eserlerin ayaklar altında çiğnenmesine, ilim, fen ve marifet namına rıza gösteremeyeceğini söylemiştir. Teke Mutasarrıflığından, o anda İtalya Konsoloshanesinde bulunan eserleri teferruatıyla tanımlayan belge.

EK-5

Fransız General Gouraud tarafından Adana'da, eski eserlerin muhafazası için bir tamim yayımlanmıştır. Bu tamime göre eski eser aramak için kazı yapmak, şimdiye kadar keşfedilmiş olan eserleri arazi dışına çıkarmak yasaklanmıştır. Taşınır veya taşınmaz eser keşfedenlerin; durumu, Beyrut Âsâr-ı Atîka Dairesine veya en yakın mülkî

memura bildirmesi zorunlu kılınmıştır. Eski eserleri tahrip etmek, yerinden kaldırmak ve yeni inşaatlarda kullanmak yasaklanmıştır. Bu tamime aykırı hareket edenlerin, maddi cezayla veya hapis cezasıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir. *Ferda Gazetesi*'nin 26 Şubat sene 326 târîh ve 109 numerolu nüshasını da içeren belge.

EK-6

Yunanların sadece işgale başladıklarında değil şehirleri terk ederken de eski eserlere zarar verdikleri ve eser kaçırdıkları belgelerden görülmektedir. Bergama Kaymakamlığının Yunanların firarı esnasında tahrip ettikleri eserler ve alınan önlemlere dair belge.

EK-7

İşgal yıllarında Priene'de Kazı evi ve hâfirlere ait binalar ile eski eserler tahribata uğramamıştır. Eskiden beri orada görev yapan ve maaş alan Arnavud Bekir Ağa'ya, eski eserlerin korunması hususunda gereken uyarı yapılmıştır. Didim Perunda'da, Almanlara ait ev de daha evvel İtalya işgal kuvvetleri müfreze kumandanları ikamet etmekte iken çıkan yangında yanmış, civarındaki ambar ve kazı malzemelerinin kâmilen yandığı anlaşılmıştır. Milet Balat'ta, kazı yapan heyetin kaldığı Akköy'deki ev tahribata uğramış, eski eser depolarının pencereleri kırılarak aletler, defterler ve diğer eşyalar imha edilmiştir. Hasan Çavuş ismindeki bekçinin maaşı, Yunan işgalinden beri ödenememiştir. İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz (Ogan) Bey'in raporunun ilgili bölümlerini gösteren belge.

EK-8

İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz Bey'in raporuna göre, Bergama kazı alanında ve Agora yakınında Alman bilim heyetinin ikameti için yapılan ev ve buna bitişik müze, Bergama'nın ilk işgalinde zarar uğramıştır. Zikredilen yerlerde, Yunanlar tarafından hırsızlık yapılmış, kütüphaneleri tamamen boşaltılmış, bina da tahrip edilmiştir. On sene önce Bergama Müze memurluğuna tayin edilen

Muhammed Vecdi Efendi, işgalden sonra buradan uzaklaştırılmış ancak işgalin sona ermesiyle görevine dönmüştür. Göreve başlayınca Yunanlılar tarafından görevlendirilen bekçiyi kovmuş, eski bekçi Ömer Ağa'yı görevine döndürmüş ve depoların anahtarlarını da alıp kapıları mühürlemiştir. Ayrıca eski eser depolarının tamire muhtaç olduğu anlaşıldığından 7150 guruş, mahalline gönderilmiştir. Aziz (Ogan) Bey'in raporunun ilgili bölümlerini gösteren belge.

EK-9

"Anadolu'da Âsâr-*ı Atîka"* başlıklı haberi, kırmızı kalemle çerçeve içine alınmış olan 12 Temmuz 1922 tarihli *Vakit Gazetesi*. Haberin alt başlığı, *"Amerika hafriyât hey'eti tarafından bulunan kıymetdâr sikkeler"*dir. Haber, *New York Times Gazetesi*'nden aktarma yapmaktadır ve buna göre, Amerikalılar Sardes'te, M.Ö. 561 yılına ait 36 altın sikke bulmuştur. Kazıya nezaret eden Profesör (Şeyar) altın sikkelerin para ile ölçülemeyecek kadar kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Sikkeler, İzmir'de Yunan memurlarının ellerinde bulunmaktadır ancak Amerikalılar, bunların bir an evvel ülkelerine gönderilmesini arzu etmektedir.

EK-10

1922 yılı başlarında, Yunan işgali esnasında Amerikalılar tarafından yapılan kazıda, tümülüslerde sondajlar açılmıştır. Mezarların birinde 30 sikke bulmuşlardır. Sikkeyi bulan işçi Sartlı Serdar ve Hamal Halil Ağa'dır. Ayrıca Bin Tepeler ve Alyat'taki tümülüslerde de sondaj yapılmıştır. Kazı esnasında *"İzmir Yunan* âsâr-*ı atîka* müfettişi gelmiş ise de buralarının *ahden* Türkiye toprağı olduğu *beyânıyla Amerikalılar tarafından hafriyât mahalline"* girişine izin verilmemiştir. Buranın korunması için Yunanlar tarafından getirilen jandarmaları da *"bizim, Türk köylülerine i'timâdımız vardır"* diyerek geri çevirmişlerdir. Amerikalıların hüsn-ü niyetinin dercesini takdir edemeyeceğini belirten Aziz Bey, Amerikalıların buradan naklettikleri eserlerin 58 sandık olduğunu kaydetmiştir. Aziz (Ogan) Bey'in raporunun Sardes kazı alanına dair yazdıklarını gösteren belge.

EK-11

Yunanların, İzmir ve civarında topladıkları eserlerin önemli bir kısmının Evangelik Mektebinde toplanmıştır. Aziz Bey'in İzmir'den, 25 Haziran 1923 tarihinde yazdığı yazıdan, büyük İzmir yangınında bu mektebin yandığı, koleksiyonun bulunduğu katın aniden yıkıldığı ve eserlerin çoğunun enkaz altında kaldığı öğrenilmektedir. Aziz Bey, burayı tetkik etmek ve lüzumu halinde sondaj yaparak eserleri çıkarmak için kendisine bir emir gönderilmesini ve icrası için de para gönderilmesini talep etmektedir. Eserler yangın ve yıkıntıdan son derece müteessir olmuş, büyük çoğunluğu, ele alınınca toz haline gelecek derecede mukavemetini kaybetmiştir. Kazı esnasında 185 parça bakır sikke çıkmıştır. Maalesef sikkelerin en az yananları bile okunamayacak ve teşhis edilemeyecek hale gelmiştir. Rum Evangelik Mektebinden Elde Edilen Eserleri gösteren belge.

EK-12

Beyoğlu'nda Havva Sokağında 1 numrolu binada faaliyet gösteren Sıhhat Müzesinin, bir eğlence yeri olmadığı bilakis talim ve terbiye veren bir müessese olduğu iddiasıyla diğer oyun/eğlence müesseselerinden alınmakta olan %10'luk Dârülaceze aidatından muaf tutulmak istendiğini gösteren belge.

EK-13

22 Mart 1917'de Dâhiliye Nezaretinden çıkan bir belgede Birinci Dünya Savaşı sürerken sadece kaçakçılıkla ilgili değil diğer hususlarda da eski eserlere sahip çıkılması gerektiğinin tüm yöneticilere hatırlatıldığı görülmektedir. Belgede, son zamanlarda eski eserlerin hiçbir esasa dayanmadan, güya beldeleri imar maksadıyla tasavvurun üzerinde tahrip edildiği dile getirilmektedir. Kışla, hastane, mektep ve başkaca resmi binalar inşa edileceği gerekçesiyle memleketi süsleyen surların vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından yıktırıldığı zikredilmiştir. Asar-ı Atika ve Muhafaza-i Abidat Nizamnamelerine hiçbir tarafta riayet edilmediğine dikkat

çekilmiştir. Tekrar tekrar yazıldığı halde kaçak kazıların engellenemediği bilakis her gün arttığı belirtilmiştir.

EK-14

İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi Aziz Bey, kendi sorumluluk sahasında kalan bölgelerde, işgalin hemen ardından başta Yunanlar olmak üzere işgalcilerin çekildikleri antik kentlerde ve müzelerde tahkikatlar yapmıştır. Aziz Bey'in İzmir'de Yunan işgalinden sonra eski eserler ve harabeler hakkındaki tahkikatını gösteren belge.

EK-15

İtalyanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan alakalarının devamı olarak işgalin hemen başlarında eski eserlerle ilgilenmişlerdir. Bodrum Kalesinde restorasyon bahanesiyle uzun süre kazı yapmış ve bazı eserleri de Rodos'a nakletmişlerdir. İtalyanların faaliyetlerinden bazılarını içeren ve Menteşe Mutasarrıflığına yazılan 26 Kanunusani sene 336 tarihli belge.

EK-16

İşgal yıllarında İngilizlerin Çanakkale'de, özellikle de Truva harabelerinde kazılar yaptığı görülebilmektedir. 29 Ocak 1919 tarihli bir belgede, İngilizlerin eski eser çıkarmak maksadıyla Truva Harabelerinde kazı ve araştırma yaptığı görülmektedir. Çanakkale'de İngiliz Ordusu maiyetinde tercüman olarak bulunan Mösyö (Morgan Eşteren) adlı kişinin Truva harâbelerinden çıkmış olan âsâr-ı atîkadan resimli iki büyük mermer levhayı satın aldığını iddia ettiği öğrenilmektedir. Mösyö Eşteren, bu eserleri memleket dışına çıkarmak istemiş ancak bu eserlere el konulmuştur.

EK-17

18 Eylül 1917 tarihinde "Maarif-i Umumiye Nezaretine" yazılan yazıda, Taşoz Adası'nda Müze-i Hümâyûn tarafından yapılan kazıda

elde edilen "mermerden masnû' kadın heykelinin başının, kazıdan birkaç sene evvel Taşoz köylüleri tarafından bulunarak elden ele satıldığı ifade edilmiştir. Akabinde bu heykel başının Kavala Avusturya Konsolosu Mösyö Julnay'ın eline düşmüş olduğu ve halen kendisinin nezdinde bulunduğu haber alınmıştır. Bu sebeple gerek hediye olarak kabul edilmesi gerekse satın alınması sûretiyle Müze-i Hümâyûn envanterine kazandırılması için kendisiyle haberleşilmiştir.

EK-18

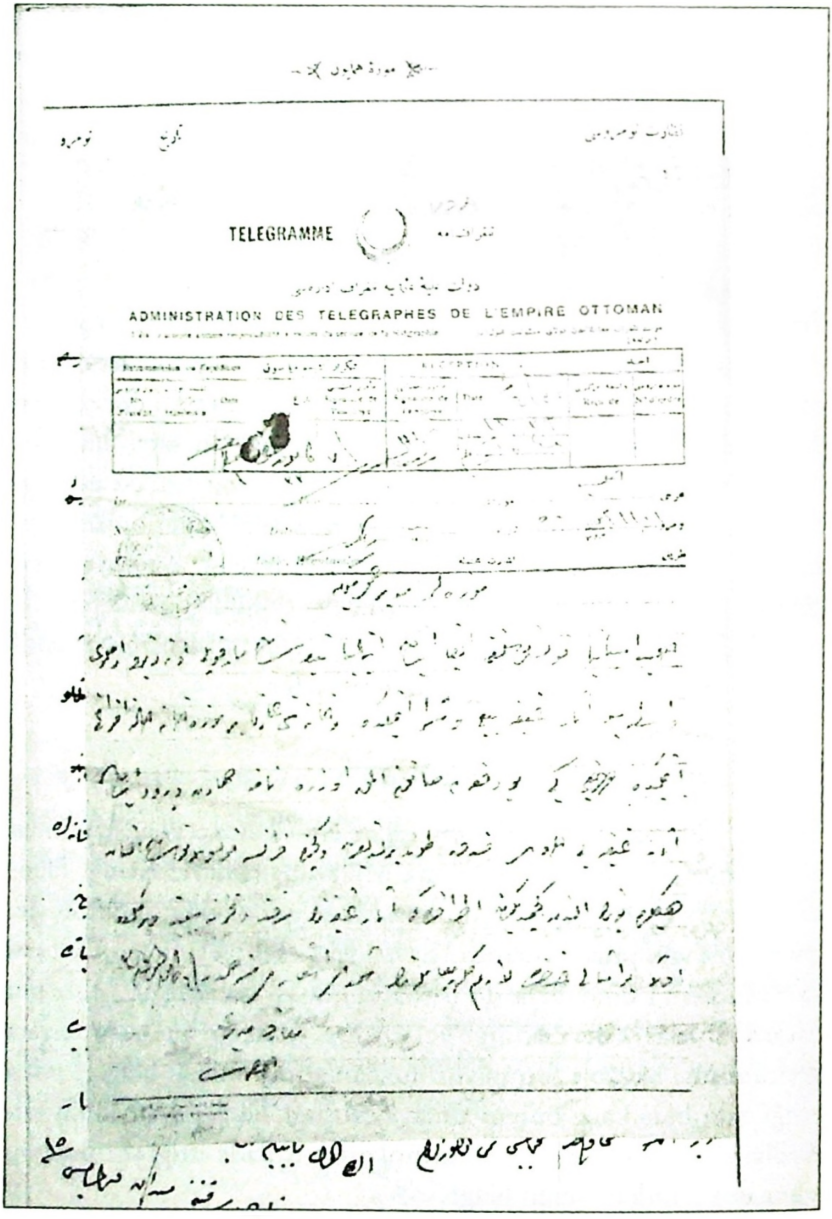
Yirmi altı sandık ve dört heykelden oluşan Bâbil eserlerini, İngilizlerin istilâsından evvel kurtarıp bu eserleri Müze'ye getirenlerin taltif edilmesinin istendiği gösteren belge. Bu belgeden ve destekleyen diğer belgelerden, Müze-i Hümâyûn personelinin savaş sırasında işgalleri kendi pencerelerinden takip ettiği net bir şekilde anlaşılabilmektedir. İşgalcilerin eserlere zarar vereceğini yahut onları kaçıracağını bekledikleri yorumu çıkartılabilmektedir. Eserlerin zarar göreceği düşünüldüğünden, kurtarılmaya çalışıldığı görülebilmektedir. Nihayet eserler kurtarıldığında, buna muvaffak olanların taltif edilmesinin talep edildiği anlaşılabilmektedir.

EK-19

Tedmür ve civarında kabileleri iskân etmek üzere görevlendirilen askeri heyette bulunan Jandarma Mülazımı Hidayet Kemal Efendi'nin eski eserlere ilgisi ve bu konuda bilgisi olduğu düşüncesiyle, görevli olduğu süre boyunca, havalideki eski eserleri teftiş etmesi için Müze-i Hümâyûn'la da irtibatta olması istenmiştir. Müze'nin Maarif'e, Maarifin Dâhiliye'ye yazdığı yazılarla bu talep hayata geçirilmiştir. Müze-i Hümâyûn uzmanlarının birçok bölgeyi takip ettiği, tahribata karşı önlem almaya çalıştığı, hatta personelinin yetmediği zamanlarda da diğer kurumlardan istifade ettiği yorumlarını yapmamıza imkân veren belge.

EK-20

EK- 1

TELEGRAMME

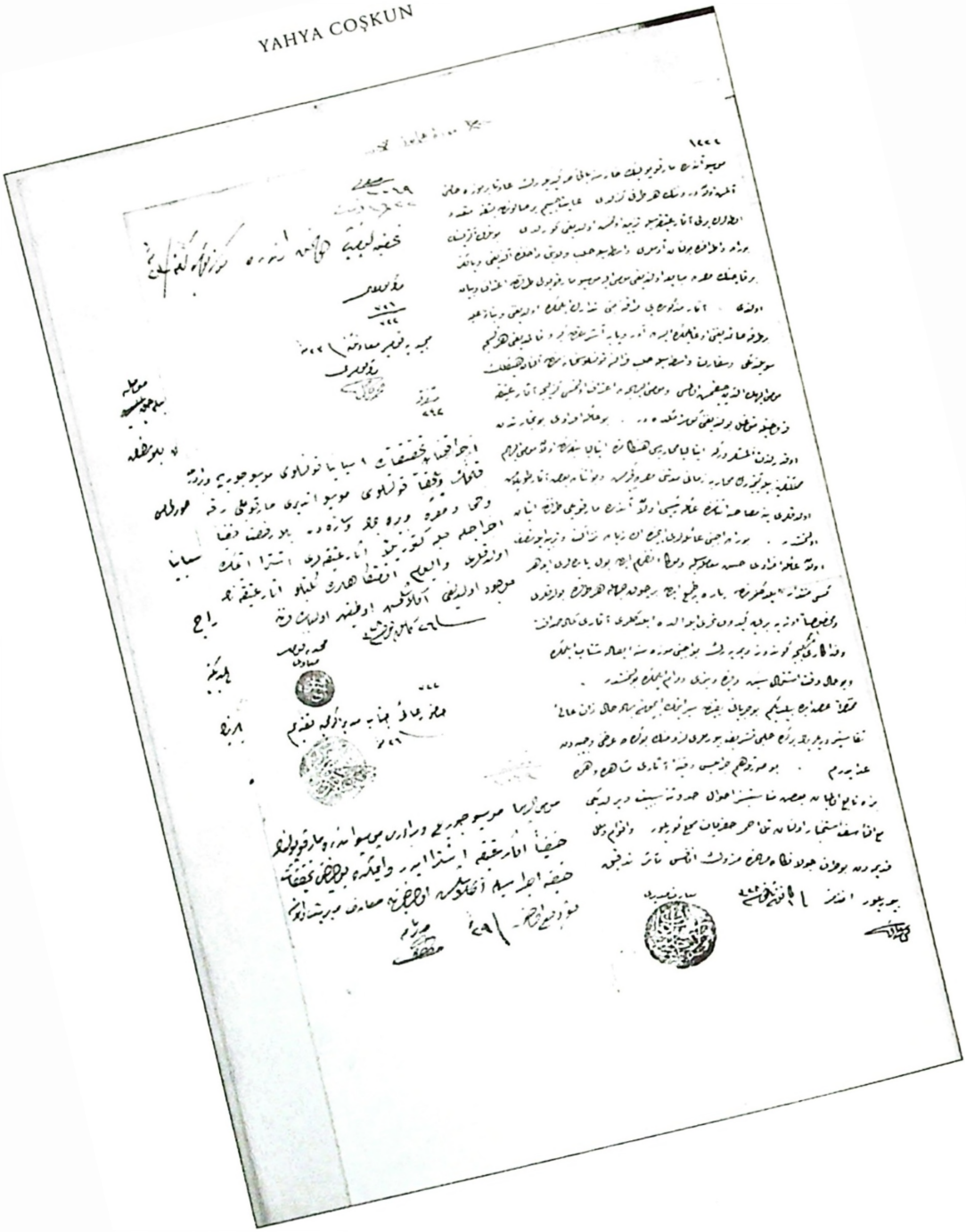
ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

İAMA, Dosya 5264, Karton 76.
(Mösyö Poli Meselesine Dair Yazışmalar)

Transkripsiyon:
Telgraf
Müzeler Müdir-i Umumiliğine

Halep İspanya Konsolosluğunu îfâ eden İtalya tebe'asından Marko Poli öteden beri adamları vâsıtasıyla âsâr-ı atîka bey' ve iştirâ etmekte ve hânesini âdetâ bir müzehâne hâline ifrâğ etmekte olduğu gibi bu defa da satın almak üzere nâmına Hama'dan vürûd eden âsâr-ı atîkayı hâvî sandık tutturulduğundan ve geçen de Fransa Konsolosluğundan alınan heykel de bunun elinden geçmediğinden etrâfındaki âsâr-ı atîkanın sirkat ve tahrîbine sebebiyet vermekte olan bu emsâli hakkında lâzım gelen mu'âmelenin şimdi iş'ârı müsterhamdır fi 6 Kanunuevvel sene 318

Maarif Müdürü
(İmza)

1222

Mösyö Andre Marko Poli'nin hânesine bilhassa gidilerek âdetâ bir müze hâlini almış olan derûnunun her tarafı gezildi. Gâyet cesîm bir salondan başka müte'addid odaların yerli âsâr-ı atîkasıyla tezyîn olunmuş olduğu görüldü. Bunların ekserîsinin burada ve etrâfında bulunan adamları vâsıtasıyla Halep vilâyeti dâhilinde alındığı ve yalnız birkaçının Mısır'da mübâya'a olunduğu mûmâ ileyh Mösyö Marko Poli tarafından i'tirâf ve beyân olundu. Âsâr-ı mezkûreyi merâkına mebnî tedârik eylemekte olduğunu ve binâen 'aleyh bir tarafa satmadığını iddi'â eylemekte ise de Avrupa'ya aşırmaktan geri kalmadığı her kesimce söylendiği ve sefâret vâsıtasıyla Halep Fransa Konsoloshanesinden alınan heykelin mûmâ ileyhin elinden çıkmış olması ve mûmâ ileyhçe de i'tirâf olunması gizlice âsâr-ı atîka füruhtuyla mütevaggıl bulunduğunu göstermektedir. Bu aile efrâdı bu ticaretten o kadar lezzet almışlardır ki İtalya Muharebesi hengâmında İtalya tebe'asındanolan mûmâ ileyhim memleketlerine bile gitmeyerek muhârebe zamanı müddetini Mısır'da geçirmiş ve bu esnâda bazı âsâr toplamış oldukları yine musâhabe esnâsında aile reisi olan Andre Marko Poli tarafından isbât olunmuştur. Burada ecnebî aileleri içinde en ziyâde nezâket ve terbiye ile musannef olan aile efrâdı hüsn-ü mu'âmelesiyle ve buna inzimâm eden bol paraları ile herkesi minnetdâr eylediklerinden paraya tamah eden birçok cehele her tarafta buldukları ve mahsûsan öteye beriye gidip taharrî ile elde eyledikleri âsârı kemâl-i sadâkat ve fedâkârî ile gece gündüz demeyerek bu ecnebî müzesine îsâle şitâb eylemekte ve bu hâl-i dikkat-i iştimâl sinîn-i vefîreden beri devâme ylemekte bulunmuştur. Muhtasaran 'arz edebildiğim bu cereyânı yakından seyretmek için behemehal zât-ı âlî-i nefâset-perverîlerinin bir kere hayli teşrîf buyurmaları lüzûmunun bu kere de 'arzını vecîbeden addederim. Bu sûretle hem Cerablus defîne-i âsârı müşâhede ve hem de bize tabi olmayan bazım münâsebetsiz ahvâl hudûsüne sebebiyet verildiği maa't-teessüf istihbâr olunan Tel Ahmer hafriyât mahalli görülür ve akvâm ve milel-i

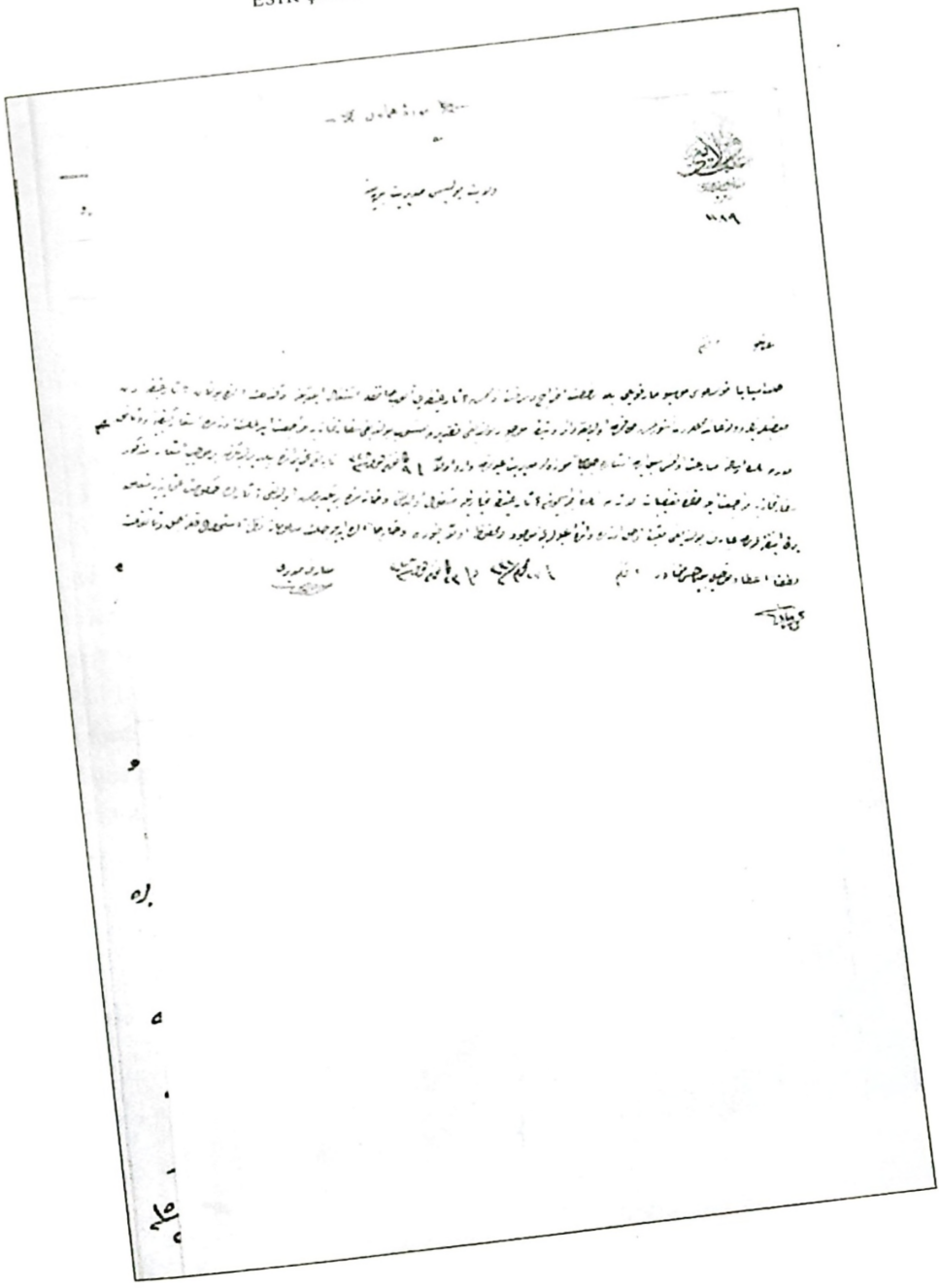
kadîmeden bu taraf cevelengâh-ı mühimmesinde metruk enâfis teessür-i tedkîk bildirilir efendimiz fi 1 Kanunuevvel sene 328

Maarif Müdürü
(Mühür)

İcrâ kılınan tahkîkâtda İspanya Konsolosu Mösyö George ve birâderi (...) ve Belçika Konsolosu Mösyö Andry Marko Poli Rakka ve Hama ve Mısır'a ve Birecik ve sâireden bilâ ruhsat hafiyyen ihrâçla Haleb'e götürülen âsâr-ı atîkaları iştirâ etmekte oldukları ve elyevm ufuk-gâhlarında külliyetli âsâr-ı atîkanın mevcûd olduğu anlaşılmış olmakla ol-bâbda fermân fi 26 Kanunuevvel sene 338

Zimmet 1049
Mûmâ ileyhumâ Mösyö George ve birâderi Mösyö Andre Marko Poli'nin hafiyyen âsâr-ı atîka iştirâ eder ve etmekte bulunduğu tahkîkât-ı hafiyye icrâsıyla anlaşılmış olduğundan Maarif Müdiriyet-i vâlâsına tevdî' olunur fi 29 minhu.

Müdür nâmına
(İmza)

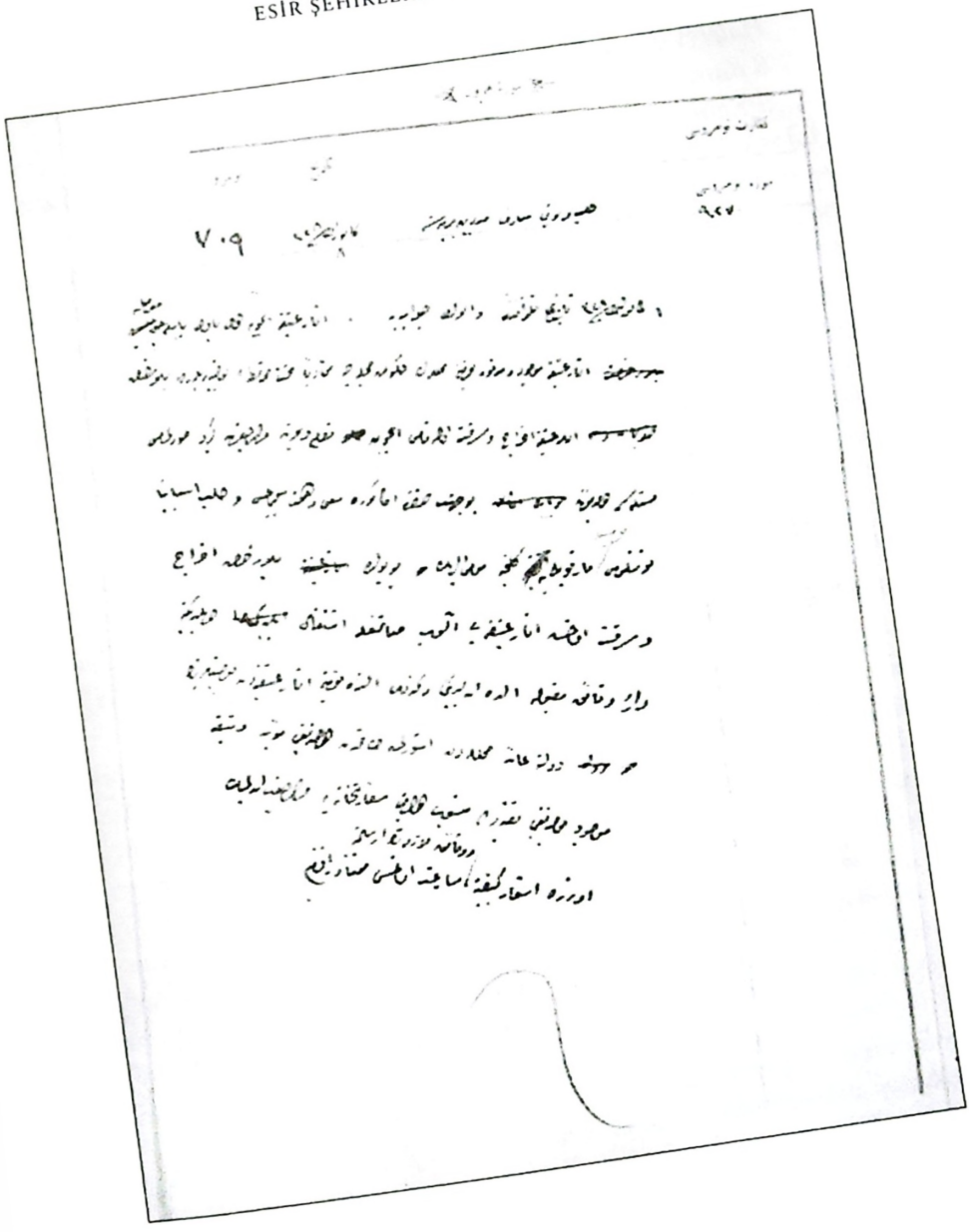
Transkripsiyon:

Haleb Vilayeti
Maarif Müdiriyeti
Numero 1189
Vilayet Polisi Müdiriyet-i Behiyyesine
İzzetlü efendim;

Haleb İspanya Konsolosu Mösyö Marko Poli bilâ ruhsat ihrâc ve sirkat olunmuş âsâr-ı atîkayı alıp satmakla iştigâl eylediğine ve kezâlik elinde bulunan âsâr-ı atîkadan bazılarının devlete 'âid mahallerden aşırılmış takımdan olduğuna dair vesîka mevcûd bulunduğu takdîrde mensup bulunduğu sefarethaneye mürâca'at edilmek üzere iş'âr-ı keyfiyete tutanak-ı lâzımenin irsâline müsâra'at olunması sebk eden iş'âra cevâben Müzeler Müdiriyet-i aliyyesinden vârid olan fi 9 Kanunuevvel sene 338 târîhli tahrîrâtda bildirildiğinden ber mûceb-i iş'âr mezkur sefarethaneye müracaat ile hakkında ta'kîbât-ı lâzımenin icrâsı için âsâr-ı atîka ticâretiyle meşgul olduğunu ve hânesinde biriktirmiş olduğu âsârın Hükûmet-i Osmaniyye'ye müte'allık yerli antikalardan ibâret bulunduğu müsebbit olmak üzere dâire-i aliyyelerince mevcûd ve mahfûz olan kuyuda ve hâricen elde edilecek ma'lûmâta nazaran istihsâl kılınacak vesâikin lütfen i'tâ ve tevessul buyrulması mütemennâdır efendim.

Fi 27 Muharrem sene 331 ve fi 23 Kanunuevvel sene 328

Maarif Müdîri
(İmza)

Haleb Vilâyeti Maarif Müdiriyet-i Behiyyesine
8 Kanunuevvel sene 328

6 Kanunuevvel sene 328 târîhli telgrafnâme-i vâlâları cevâbıdır. Âsâr-ı atîka için evvel be-evvel yapılacak muâmele âsâr-ı atîka mevcûd ve medfûn bulunan mahallerin hükûmet-i mahalliyece mütemâdiyen taht-i (...)da bulundurularak bilâ ruhsat âsâr-ı atîkaihrâc ve sirkat olunamaması için makâm-ı vilâyete mürâca'atdan geri durulmaması mes'elesi olduğundan bu cihet hakkında ona göre sa'y ve himmet buyrulması ve Haleb İspanya Konsolosu Mösyö Marko Poli gelince mûmâ ileyhin bu yolda bilâ ruhsat ihrâc ve sirkat olunmuş âsâr-ı atîkayı alıp satmakla iştigâl eylediğine dâir vesâik-i makbûle elde edildiği ve kezâlik elinde bulunan âsâr-ı atîkadan ba'zılarının devlete 'âit mahallerden aşırılmış takımdan olduğunu mü'eyyed vesîka mevcûd bulunduğu takdîrde mensûb olduğu sefârethâneye mürâca'at edilmek üzere iş'âr-ı keyfiyyete ve vesâik-i lâzımenin irsâline müsâra'at olunması mütemennâdır efendim.

EK- 2

"Müze-i Hümâyûn Müdîri Mösyö Dite fenn me'mûru olmasıyla yalnız fennî işlerle iştigâl edip müzenin muhâfaza-i mevcûdâtıyla mu'âmelât-ı dâhiliyyesine bakamamakta ve ma'ahâzâ kendisi haylice müsinn ve ekseriyâ nâ-mizâc olmakdan nâşî mahall-i me'mûriyyetine lâyıkıyla devâm edememekte bulunduğuna ve bu hâl ile mezkûr müzede mevcûd olan bunca zî-kıymet âsâr-ı atîkanın yüzüstü bırakılması tecvîz olunamayacağına binâen mûmâ ileyh Mösyö Dite kemâkân fenne âid olan işlere bakmak üzere müzenin muhâfaza-i mevcûdâtıyla mu'âmelât-ı dâhiliyye ve umûr-ı tahrîriyyesini idâre etmek için erbâb-ı vukûfdan bir mu'temed me'mûrluğunu lüzûmu Meclis-i Maarif'de tezekkür ve tensîb ve mukaddemâ nezâret-i âcizî ta'mîrât müdürlüğü inzimâmıyla müze kitâbetinde bulunarak mezkûr müzenin umûr-ı dâhiliyye ve mu'âmelât-ı sâiresine kesb-i vukûf eden ve el-yevm Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesinin Cihât Kaleminde müstahdem bulunan Kadri Bey'in şehrî bin üç yüz guruş maaşla mezkûr Müze-i Hümâyûn me'mûriyyetine ta'yîni tasvîb edilmiş ve mezbûr bin üç yüz guruşdan bin guruşunun karşılığı müzehâne maâşâtı mevkûfâtından mevcûd olup küsûr üç yüz guruşun dahi doksan altı senesi müze tahsîsâtından zammı lâzım geleceği muhâsebeden ifâde olunmuş olmağla re'y-i rezîn-i isâbet-karîn-i cenâb-ı vekâlet-penâhîlerine tevâfuk eylediği hâlde mîr-i mûmâ ileyhin me'mûriyyet-i mezkûreye ta'yîniyle maaşının ber vech-i ma'rûz tesviyesi husûsuna müsâ'ade-i aliyye-i fehîmâneleri şâyân buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. fî 20 Safer ü'l-hayr sene 97 ve fî 11 Teşrinisani sene 96"

"Müze-i Hümâyûn Müdîriyetine ta'yîni ve meblağ-i mezbûrdan bin guruşunun karşılığı müzehâne maâşâtı mevkûfâtından mevcûd olup küsûr üç yüz guruşun dahi doksan altı senesi müze tahsîsâtından zammıyla tesviyesi istîzânına dâir Maarif Nezaretinin takrîri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyrulur ise icrâ-yı hükm-i celîline ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim"

(BOA, İ..DH.., 819-66053.)

EK- 3

Takdîm

Dahiliye Dâiresine fî 9 Zilkade sene 98

Saadetlü Hamdi Beyefendi hazretlerinin müze müdürlüğüne ta'yîn oldukları cihetle Millhofer'in müdîriyet-i mezkûreye ta'yîni istediğine dâir olan takrîrin hükmü kalmadığı Maarif Nezaretinin işbu cevâbî müeddâsından anlaşılmış olmağla li-eclü'l-hıfz evrak odasına i'tâsı tezekkür kılındı.

Fî 14 Zilkade sene 98

Devletlü efendim hazretleri,

Müze-i Hümayun Müdürü Dite'nin vukû'-ı vefâtına mebnî yerine Berlin Müzehânesi Serkâtibi ve Âsâr-ı Kadîme Meclis Azasından Doktor Millhofer intihâb olunarak mûmâ-ileyhle te'âtî olunacak kontrato sûretinin gönderildiğinden bahisle istîzân-ı mu'âmeleyi mutazammın Şûrâ-yı Devlete havâle buyrulan takrîr-i âlîleri Dahiliye Dâiresinde lede'l-kırâ'e Milkhofer'e tahsîsi istîzân olunan maaş müdîr-i sâbık maaşından noksan veya ziyâde midir? Ziyâde ise muvâzenede karşılık bulunabilecek midir ve muvâzenelere Müze-i Hümâyûn Müdürlüğüne mahsûs maaş dâhil midir ve mezkûr kontrato sûretinin ikinci mâddesinde âsâr-ı atîkaya dâir ba'zı taharriyât ve hafriyât icrâsı ve i'lânât-ı sâire için mûmâ ileyhe tahsîs gösterilen meblağ şehrî midir senevî midir ve bunun da muvâzenede karşılığı var mıdır? Buralarının ve bir de saadetlü Hamdi Beyefendi hazretlerinin Müze Nezaretine ta'yîn buyurulduğuna nazaran Milkhofer'in müdürlüğe ta'yînine lüzûm kalıp kalmadığının savb-ı âlî-i âsafânelerinden istifsârı dâireden ifâde ve evrâk-ı mezkûre i'âde olunmak üzere leffen irsâl kılınmağla emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 3 Zilkade sene 298 ve fî 15 Eylül sene 297

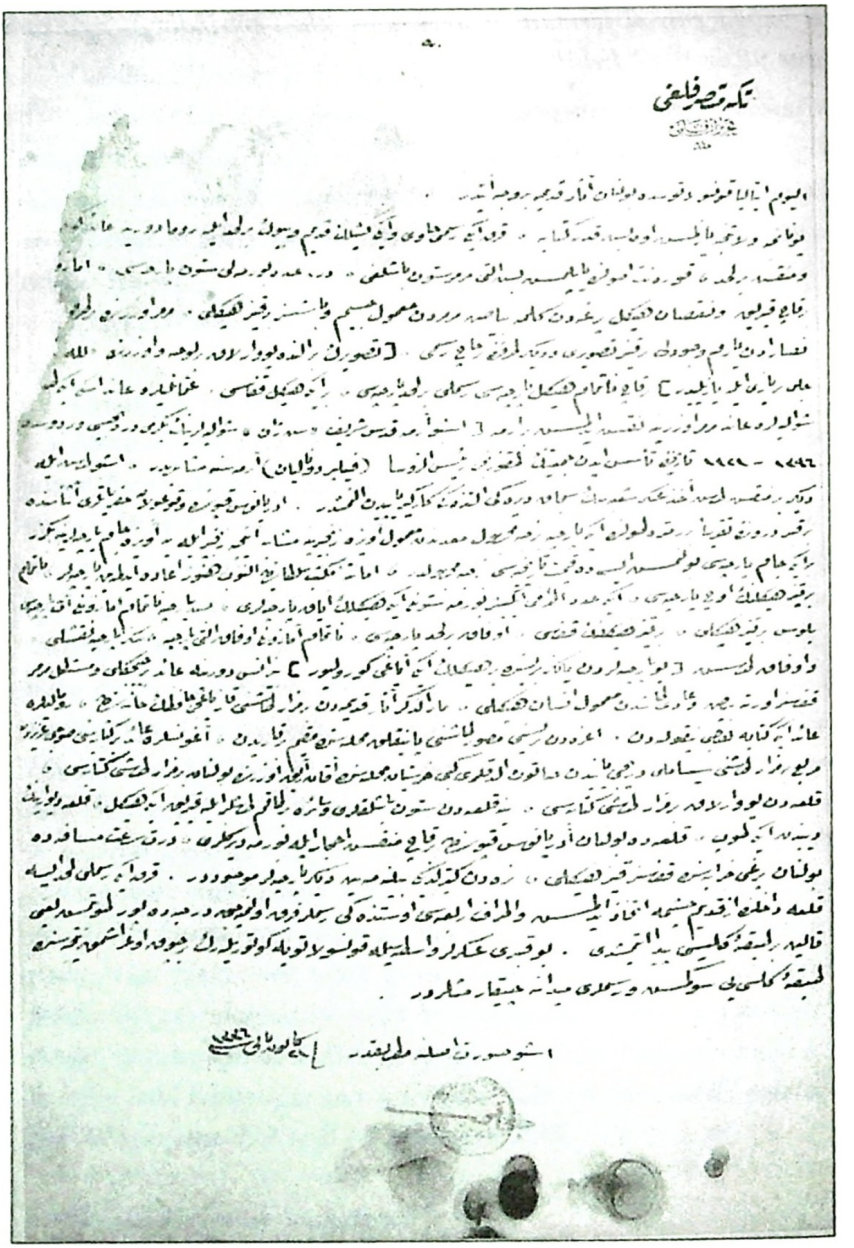
Devletlü efendim hazretleri,

Müfâd-ı iş'âr-ı âlî-i riyâset-penâhîleri rehîn-i îkân-ı âcizî oldu. Müdiriyet-i mezkûreye müşârun ileyh Hamdi Beyefendi hazretleri-

nin ta'yîniyle matlûb hâsıl olarak bu bâbda îzâhât i'tâsına hâcet kalmamış ve mezkûr mukâvelenâme sûreti dahi tevkîf edilmiş olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 5 Zilkade sene 98 ve fî 17 Eylül sene 97

(BOA, ŞD, 208-57)

EK- 4

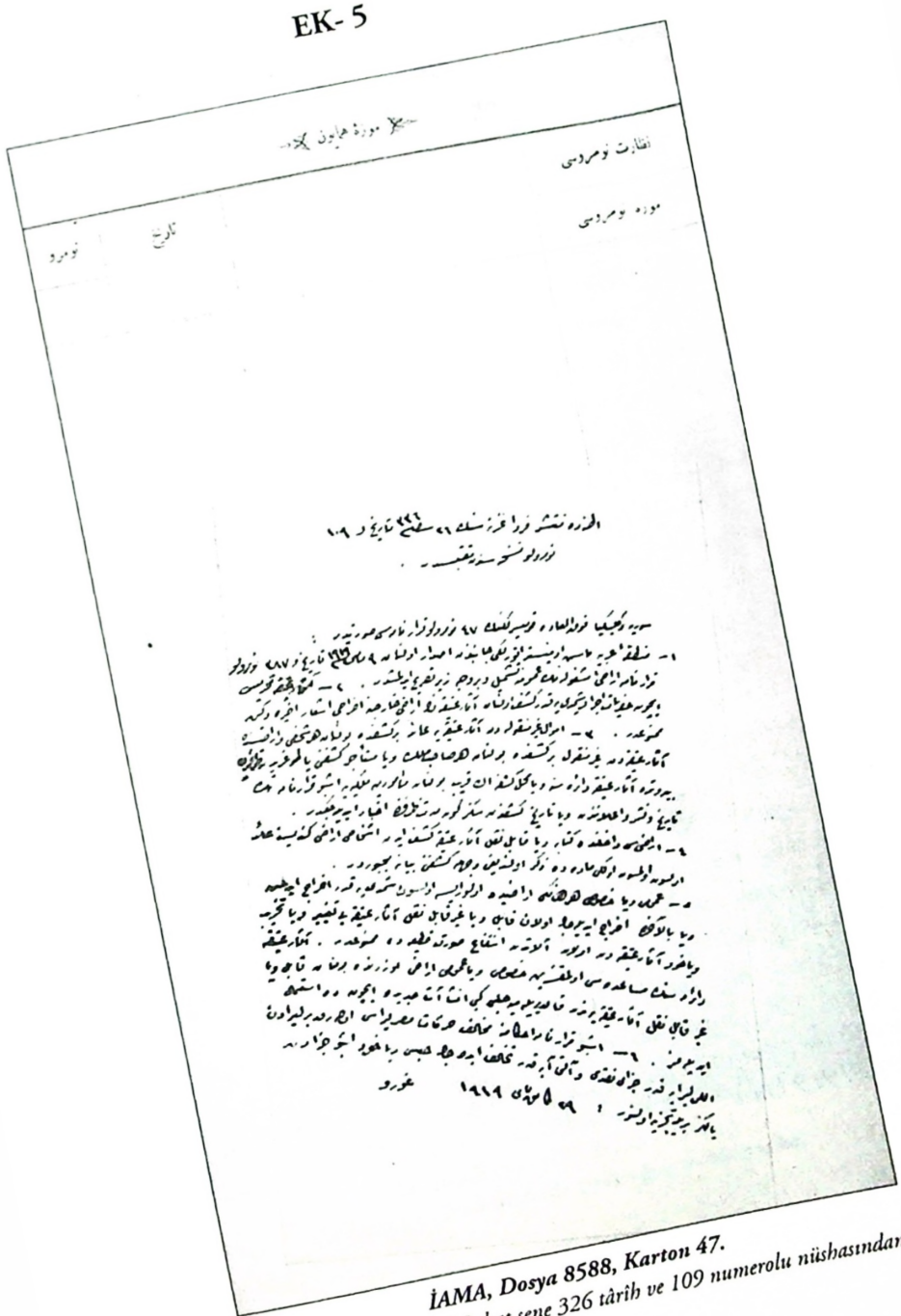
BOA, DH.EUM.ECB., 28-50.
(Elyevm İtalya Konsolatosunda bulunan âsâr-ı kadime)

"Elyevm İtalya Konsolatosunda bulunan âsâr-ı kadîme ber vech-i âtîdir.

Yunanca ve Latince yazılmış on beş kadar kitap ve kırk iki resmi hâvi ve iki kişilik kadîm ve büyük bir lahid ile Roma devrine âit (...) ve münakkaş bir lahid korint usulünde yapılmış beş altı mermer sütun başlığı "dört adet burmalı sütun parçası" ... birkaç kırık ve noksan heykel Perge'den gelme beyaz mermerden ma'mûl cisim ve başsız bir kız heykeli, mermer üzerinde bir tarafı Nasârâdan yarım vücutlu bir kız tasvîri ve diğer tarafında bir haç resmi [Tasvîrin bir elinde yuvarlak bir levha ve üzerinde "Allah" celî bir yazı ile yazılıdır] Birkaç nâ-tamâm heykel parçası resimli bir lahid parçası, bir iki heykel kafası, Osmanlılara âit eski iki ... şövalyelere âit mermer üzerine nakşedilmiş bir arma [İşbu arma Kuds-i Şerîf "Sen Jan" şövalyelerinin yirmi dördüncüsü ve Rodos'ta 1396-1421 tarihinde teessüs eden cemiyetin dokuzuncu reisü'l ruesâ (Hıbler Donalyan) armasına müşâbihtir. İşbu taş ile diğer bir münakkaş taş ahz-i asker şubesinin sancak direği altındaki kârgîr yapıdan alınmıştır. Adriyânus kapısında vuku' bulan hafriyâtları esnâsında bir kabir derûnunda takrîben birer metre tavlinde iki parça bizce meçhul ma'denden ma'mûl avize zincirine müşâbih ince zincir ile yine avize cam parçalarına benzer bir iki cam parçası bulunmuş ise de kıymet-i târihiyesi bizce meçhuldür, emâneten Mekteb-i Sultânî'den alınıp henüz iâde edilmeyen parçalar, nâ-tamâm bir kız heykelinin üç parçası, iki adet ve etrâfı ikişer burma sütunlu iki heykelin ayak parçaları, beş parça nâtamâm Amazonlu at parçası, boş bir kız heykeli, bir kız heykelinin kafası, ufak bir lahid parçası, nâ-tamâm Amazonlu ufak altı parça, sekiz parça nakışlı ve ufak taş [Bu parçalardan yalnız birisinde bir heykelin iki ayağı görülüyor] Bizans devrine âit bir çiçekli ve müstatil mermer kafasız orta beyaz ve âdî taştan ma'mûl insan heykeli, mârrü'z zikr âsâr-ı kadîmeden bir mezar taşını Kazyağcı Hâfız'ın hânesinde, Romalılara âit iki kitâbe Hacı Nikola'dan, eizzeden birisini musavver taşını Yanıklık Mahallesinde mukîm bir karıdan, Agonislere âit bir kitâbesini Sucu Aziz'den, murabba' bir mezar taşını Sisamlı derici Yani'den satın aldıkları gibi Hristiyan mahallesinde

akan arık üzerinde bulunan bir mezar taşı kitâbesini, kal'adan yuvarlak bir mezar taşı kitâbesi, yine kal'adan sütun başlıkları ve sâire birtakım taşlar ile kırık iki heykel, kal'a duvarının dibinden iki top, kal'ada bulunan Adriyanus kapısından birkaç münakkaş ahcar ile burma direkleri, dört saat mesâfede bulunan Perge harâbesinde kafasız kız heykeli, nereden getirildiği bilinemeyen diğer parçalar mevcuttur. Kırk iki resimli lahid ise kal'a dâhilinde ezkadîm çeşme ittihaz edilmiş ve etrâf-ı erbaası üstündeki resimler fark olunmayacak derecede lor tutmuş yani kalın bir tabaka-i küllîsi peyda etmişti. Bu kabri askerler vâsıtasıyla Konsolatoya götürülerek birçok uğraşmak netîcesinde tabaka-i küllîyi sökmüş ve resimleri meydana çıkarmışlardır. İşbu sûret aslına mutâbıktır fi 21 Kanunusani sene 1336"

EK- 5

İAMA, Dosya 8588, Karton 47.
(Ferda Gazetesi'nin 26 Şubat sene 326 târîh ve 109 numerolu nüshasından)

Transkripsiyon:

"*Adana'da münteşir* Ferda Gazetesi'*nin 26 Şubat sene 336 târîh ve 109 numerolu nüshasından tekabüldür.*

Suriye ve Kilikya Fevkalade Komiserliğinin 47 numerolu karârnâmesi sûretidir:

1- Mıntıka-i 'Arabiyye Baş Administerliği cânibinden ısdâr olunan 9 Mayıs sene 1919 târîh ve 387 numerolu karârnâme arâzi-i meşgûlenin umûmuna teşmîl ve ber vech-i zîr tasrîh edilmiştir.

2- Âsâr-ı atîka taharrîsi için hafriyât icrâ ve şimdiye kadar keşfolunan âsâr-ı atîkanın arâzi hâricine ihrâcı iş'âr-ı âhire değin memnû'dur.

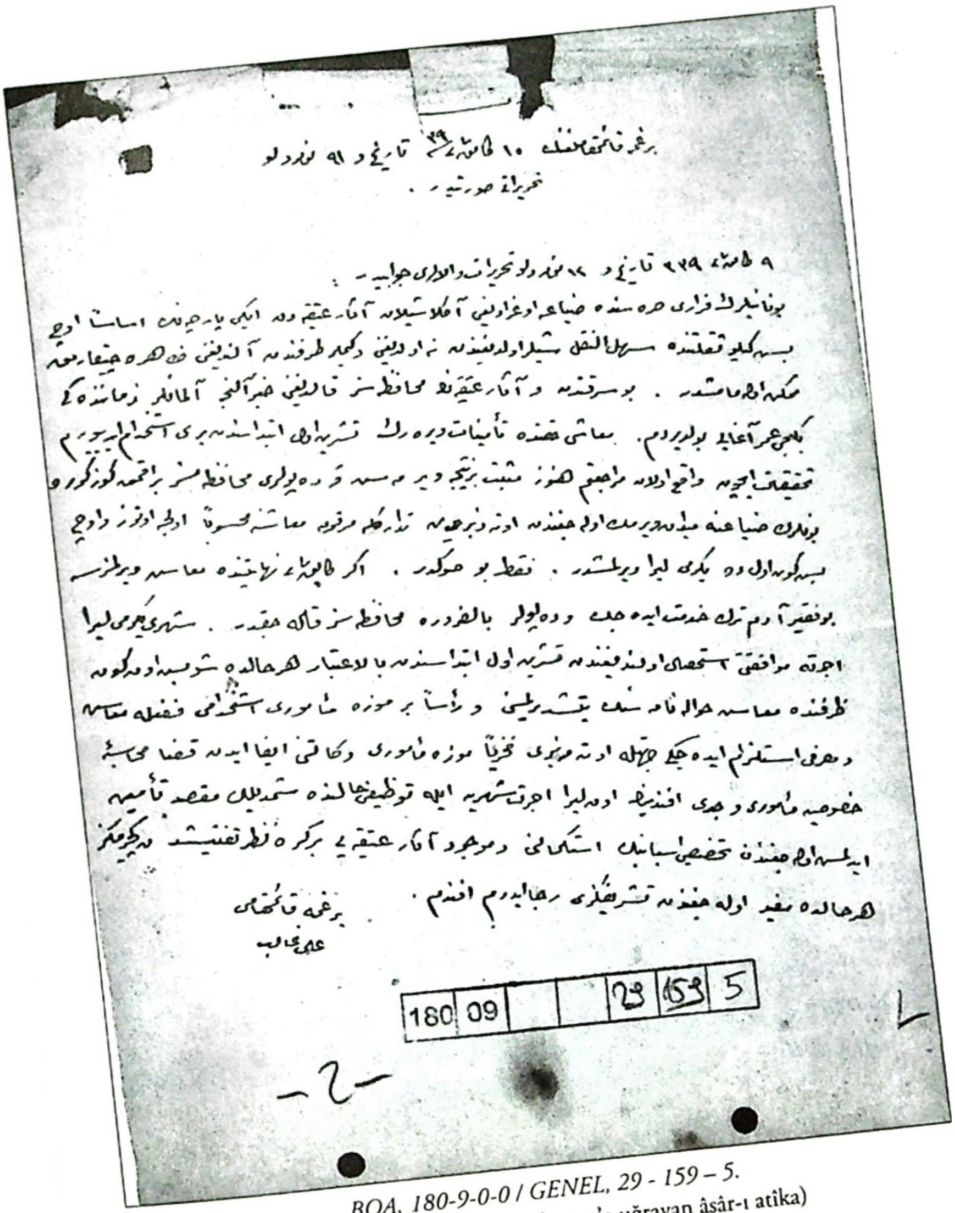
3- Emvâl-i gayr-i menkûleden âsâr-ı atîkaya âit bir keşifte bulunan her şahıs ve arâzisinde âsâr-ı atîkadan gayr-i menkûl bir keşifte bulunan her sâhib-i mülk veya müste'cir keşfini ya doğrudan doğruya Beyrut'ta Âsâr-ı Atîka Dairesine veya mahall-i keşfe en karîb bulunan me'mûrîn-i mülkiyeye işbu karârâmenin târîh ve neşr ve i'lânından veya târîh-i keşfinden sekiz gün müddet zarfında ihbâr edilecektir.

4- Arâzîsi dâhilinde kitâbe veya kâbil-i nakl âsârı atîka keşfeden eşhâs arâzî kendisine âit olsun olmasın evvelki maddede zikr olunduğu vechile keşfini beyâna mecbûrdur.

5- Umumi veya hususi herhangi arazide olur ise olsun şimdiye kadar ihrâç edilmiş veya bilâhare ihrâç edilecek olan kâbil veya gayr-i kâbil-i nakl âsâr-ı atîkayı tağyîr veya tahrîb veyahut âsâr-ı atîkadan olan âlâtdan intifâ' sûret-i kat'iyyede memnû'dur. Âsâr-ı atîka dâiresinin müsâ'adesi olmaksızın hususi veya umumi arazi üzerinde bulunan kâbil veya gayr-i kâbil-i nakl âsâr-ı atîka yerinden kaldırılamayacağı gibi inşâât-ı cedîde için de isti'mâl edilemez.

6- İşbu karârnâme ahkâmına muhâlif harekât Mısır lirası olarak bir liradan elli liraya kadar cezâ-yı nakdî ve altı aya kadar tehâlüf edecek habs veyahut işbu cezâdan yalnız biri tecziye olunur: 29 Kânunusani 1919 Guro"

EK- 6

BOA, 180-9-0-0 / GENEL, 29 - 159 – 5.
(Yunanlıların firarı sırasında zıya'a uğrayan âsâr-ı atika)

Transkripsiyon:

Bergama Kâimmakamlığının 15 Kanunusani sene 39 tarih ve 91 numrolu tahrîrâtı sûretidir

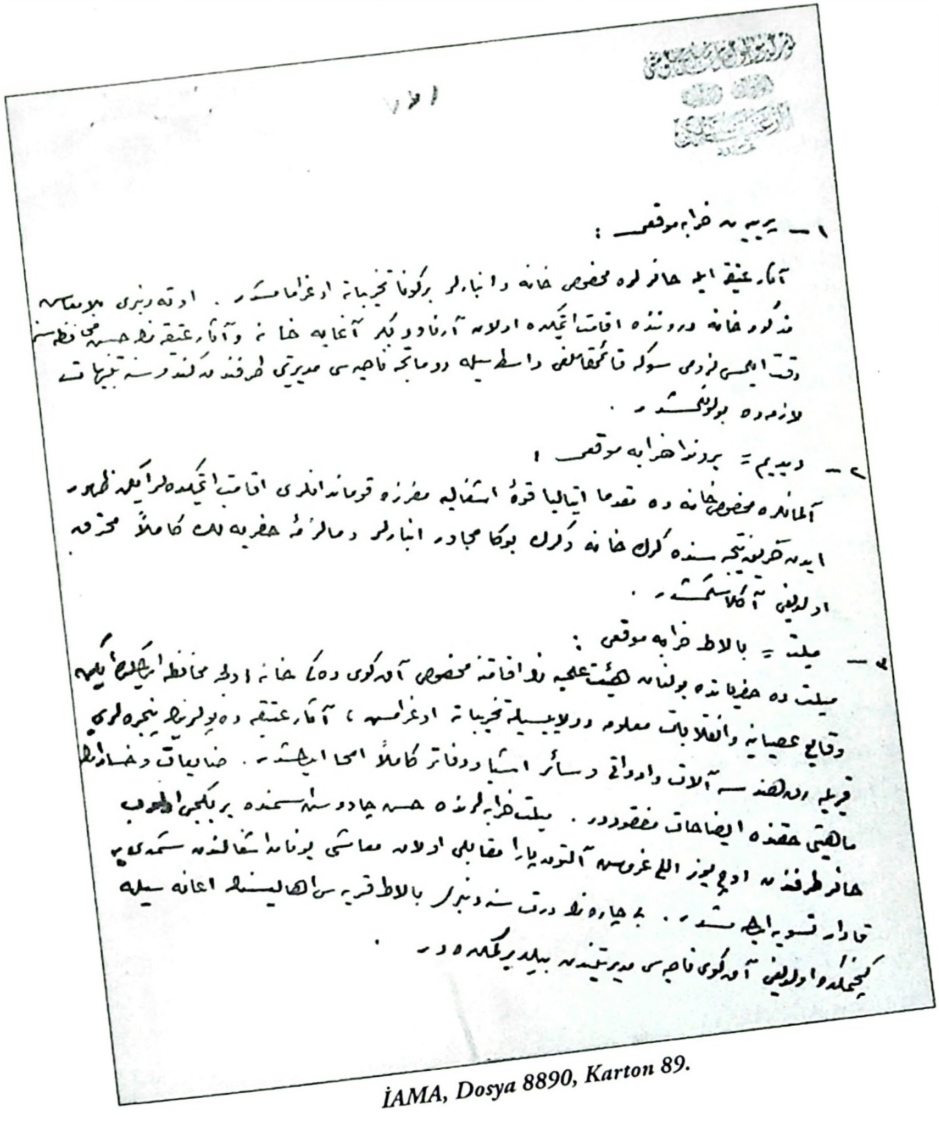
9 Kanunusani 339 tarih ve 12 numrolu tahrîrât-ı vâlâları cevabıdır:

Yunanlıların firarı sırasında zıya'a uğradığı anlaşılan âsâr-ı atîkadan iki parçanın esâsen üç beş kilo sıkletinde sehlü'n nakl şeyler olduğundan ne olduğunu ve kimler tarafından alındığını zâhire çıkarmak mümkün olamamıştır. Bu sirkatten ve âsâr-ı atîkanın muhâfazasız kaldığını haber alınca Almanlar zamanındaki Bekçi Ömer Ağayı buldurdum. Maaşı hakkında teminat vererek Teşrinievvel ibtidâsından beri istihdam ediyorum tahkîkât için vâki' olan mürâcaatım henüz müsebbit bir netîce vermemiş ve depoları muhâfazasız bırakmak göz göre bunların zıyâ'ına meydan vermek olacağından öteden beri tedârikle merkûme maaşına mahsûben evvelce otuz ve üç beş gün evvel de yirmi lira verilmiştir. Fakat bu sondur. Eğer Kanunusani nihâyetinde maaş verilmezse bu fakir adam terk-i hıdmet edecek ve depolar bi'z zarûre muhâfazasız kalacaktır. Şehrî yirmi lira ücrete muvâfakatı istihsal olunduğundan Teşrinievvel ibtidâsından bi'l i'tibâr herhalde şu beş on gün zarfında maaş havâlenâmesinin yetiştirilmesini ve re'sen bir müze memuru istihdâmı fazla maaş ve masrafı istilzam edeceği cihetle öteden beri fahriyyen müze memuru vekâletini îfâ eden kaza muhâsebe-i husûsiye memuru Vecdi Efendinin on lira ücret-i şehriye ile tavzifi hâlinde şimdilik maksat temin edilmiş olacağından tahsîsi esbâbının istikmâlini ve mevcut âsâr-ı atîkayı bir kere nazar-ı teftîşten geçirmeniz herhalde müfid olacağından teşrîfinizi rica ederim efendim.

Bergama Kâimmakamı

Ali Gâlib

EK-7

İAMA, Dosya 8890, Karton 89.

Transkripsiyon:

1- *Priene harâbe mevki'i:*

Âsâr-ı atîka ile hâfirlere mahsûs hâne ve binalar, tahrîbâta uğramamıştır. Öteden beri maaş almadan mezkûr hâne derûnunda ikâmet etmekte olan Arnavud Bekir Ağa'ya, hâne ve âsâr-ı atîkanın hüsn-ü muhâfazasına dikkat eylemesi lüzumu, Söke Kaimmakamlığı vâsıtasıyla Romatça Nahiyesi Müdîriyeti tarafından kendisine tenbîh edilmiştir.

2- *Didim: Perunda harâbe mevki'i:*

Almanlara mahsûs hânede daha evvel İtalya işgal kuvvetleri müfreze kumandanları ikâmet etmektelerken zuhûr eden yangın neticesinde gerek hâne ve gerek buna mücâvir anbarlar ve kazı malzemelerinin kâmilen yandığı anlaşılmıştır.

3- *Milet: Balat harâbe mevki'i:*

Milet'de hafriyâtda bulunan heyet-i ilmiyyenin ikâmetine mahsûs Akköy'deki hâne evvelce muhâfaza edilmekte iken vekâyi'-i isyâniyye ve inkılâbât-ı ma'lûme dolayısıyla tahrîbâta uğramış, âsâr-ı atîka depolarının pencereleri kırılarak hendese âlât ve edevâtı ve sâir eşyâ ve defterler kâmilen imhâ edilmişdir. Zâyi'ât ve hasârâtın mâhiyeti hakkında îzâhât yoktur. Milet harâbelerinde Hasan Çavuş isminde bir bekçi olup hâfir tarafından üç yüz elli guruş altın para mukâbili olan maâşı Yunan işgâlinden şimdiye kadar tesviye edilmemişdir. Biçârenin dört seneden beri Balat karyesi ahâlîsinin i'ânesiyle geçinmekde olduğu Akköy Nahiyesi Müdîriyetinden bildirilmektedir.

EK- 8

İAMA, Dosya 8890, Karton 89 (Bergama Harabeleri Hakkında Rapor)

Transkripsiyon:

Bergama Harabeleri Hakkında rapordur.

Bergama hafriyât mahallinde ve Agora kurbunda Alman heyet-i ilmiyyesi tarafından ikâmetleri için yapılmış zemîn katından ibâret büyük bir salon üzerine altı odalı ve müştemilâtı hâvî kârgîr bir hâne ile buna mücâviz dört salondan ibâret bir müze şu'besi mevcûddur.

Bergama'nın ilk işgâlinde hâfirlere âid ikâmetgâhda mevcut âsâr-ı atîkanın kâffesi Yunânîler tarafından sirkate ma'rûz kalmış ve kütübhâneleri tamâmen boşalttırıldığı gibi binâ da tahrîb edilmişdir. Ma'mâfih müze binâları muhteviyâtıyla berâber ta'arruzdan masûn kalmıştır. Hatta depolarda berây-ı tedkîk ve tetebbu' duran âsârdan yirmi yedi parça statü ve başın alçılarla ta'mîr edilerek ayrıca kâ'ideler de yapıldığı görülmüşdür. Bundan on sene akdem enhâ-yı mahallî üzerine taraf-ı sâmîlerince Bergama Müze Memurluğu Vekâletine ta'yîn kılınan Muhammed Vecdi Efendi işgâli müte'âkib Bergama'dan tebâ'üde mecbûr kalıp istirdâdı müte'âkib vazîfesine avdet etmiş ve Yunânîler tarafından ikâme olunan bekçiye yol vererek eski bekçi Ömer Ağa'yı kazâ kâimmakâmıyla bi'l-istişâre vazîfesine avdetle depoların anahtarlarını yedine almış ve kapıları tahtîm etmiştir. İstirdâddan beri vazîfesi başında bulunan Vecdi Efendi'nin memur-ı mûmâ ileyhin maktû'an bin guruş ücret-i şehriyye ile istihdâmı ve kendisinden "âsâr-ı atîka hakkında ta'lîmâtnâme"nin 11'inci Maddesi mûcebince kendisinden yirmi bin guruş kefâletnâme İstihsâli lüzûmu makâm-ı vilâyetçe takarrür etmişdir. Kezâ Bergama'nın istirdâdından beri bekçilik vazîfesinde mahallince yirmi lira ücretle istihdâm edilen Bekçi Ömer Ağa, on beş seneden fazladır aynı vazîfede müstahdem bulunmakda olduğundan bu işe ehil olduğu görülmüşdür.

Dört salondan ibâret Bergama âsâr-ı atîka depolarının uzun senelerden beri muhtâc-ı ta'mîr bir hâle geldiği görülerek kazâ kâimmakâmlığınca yaptırılan keşifnâme mûcebince 7150 guruşa ihtiyâc hâsıl olduğu zikr edilmiş ve birçok kıymetdâr âsârı muhtevî olan binâların ta'mîri muvâfık olacağı düşünülerek der-akab istenilen para mahalline gönderilmişdir.

2- Bergama Müzesi hâlen birçok âsâr-ı senk-traşı ve muhtelif âsârı câmi' bulunmakda ise de el-yevm bir envanteri mevcut değildir. Bunların burada mes'ûl ve mükeffil bir memur nezâretinde bulunacağına göre behemehâl fotoğrâfileriyle âsârın yegân yegân sebt-i defter edilerek bir envanter defterinin vücûda getirilmesi nezd-i âlîlerince tasvîb buyrulduğu takdîrde harâbelerdeki umûmî devr ve teftîşâtı müte'âkib bir ay kadar Bergama'da kalarak âsâr-ı mevcûde kaydedilecekdir. Keyfiyetin Maarif Vekâletine iş'ârıyla bir mikdâr tahsîsât talep buyrulması re'y-i sâmîlerine menûtdur.

3- Bergama kasabasının kuytu bir mahallesinden geçerken tesâdüf etdiğim kadîm bir âileye âid olduğu söylenilen yıkık bir hâne içerisinde gâyet müzeyyen bir tavan meşhûdum olmuşdur. Tarz-ı tezyînât tamâmen Osmanlı'dır. Ma'ahâzâ, tavan göbeğiyle iki sağlam zâviyesinin alınarak Bergama âsâr-ı atîka deposuna nakli muvâfık olacağı cihetle sâhibinin muvâfakatının istihsâlini kâimmakâmdan ricâ ettim ve bu bâbda müze memuruna da ayrıca teblîgâtda bulundum. Ancak efrâd-ı askeriyeden ba'zıları hâfirlerin hânesi önündeki demir asma çubukları söküldüğü haber alınması üzerine efrâdın başıboş harâbe mevâki'ine gönderilmeyerekbehemehâl bir küçük zâbit refâkaetinde topluca gönderilmeleri husûsu da makâm-ı askeriyeden ricâ ve iltimâs olunmuşdur.

EK- 9

مارڤك تنزلنك انكلتره ده تأثيراتى

انكليز مجلس وكلاسى بوخصوصده مذاكراته بولونمشدر . تسبيرات

ملى سك يكيدن موضوع بحث ايدلمسى محتملدر .

آناطولى خبرلرى

آناطولو بيمه‌كى آثار عتيقه

آمريقا مشرقيات هيئتى طرفندن بولونان

قيمتدار مكتشفات

احوالى

İAMA, Dosya 8912, Karton 77, Vakit, 12 Temmuz 1922.
(Anadolu'daki Asar-ı Atika)

Transkripsiyon:

"*New York Times Gazetesi'nde okunduğuna göre Anadolu'nun eski pâyitahtı olan Sardis'de icrâ-yı hafriyât eden Amerikalılar kable'l-mîlâd 561 senesinde darb edilmiş otuz tane altın sikke bulmuşlardır. Hafriyâta nezâret eden Kolombiya Dârülfünûnu profesörlerinden (Leslie Şeyar) sikkelerin Lidya Krallığı tahtına cülûs eden ve serveti o zamandan beri dillerde destân olan Kroisos'un zamân-ı saltanatına 'âid olduğunu söylemiştir. Profesör (Şeyar) altın sikkelerin kıymeti para ile ölçülemeyecek kadar çok olduğunu bildirmiştir. Sikkeler elyevm İzmir'de Yunan me'mûrîninin ellerinde bulunmakta imiş. Hafriyât ile iştigâl eden Amerikalılar sikkelerin sür'at-i mümkine ile Amerika'ya celbine tevessül edilmesini hükûmete tavsiye etmektedirler.*

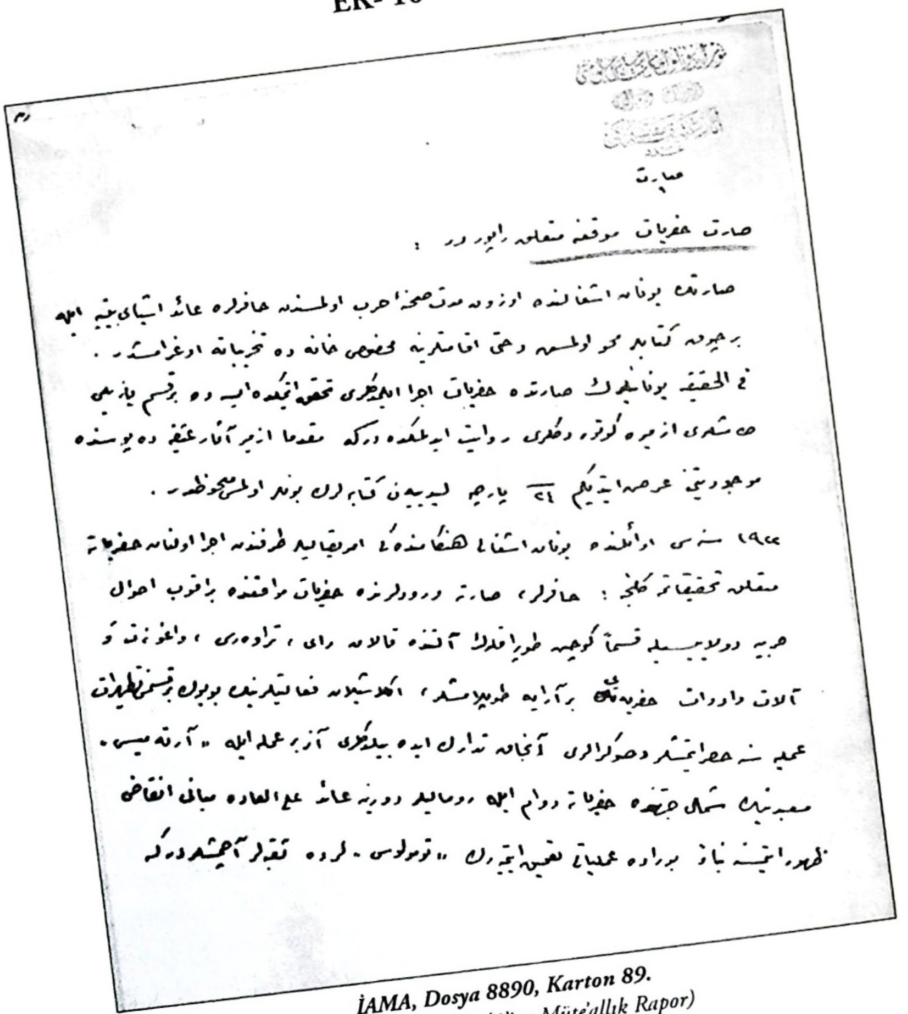
Hâlbuki yine Amerikalılardan anladığımıza göre hükûmet 1910 senesinde bulunan âsâr-ı atîkanın kâmilen İstanbul'daki müzeye terk edilmesi şartıyla Amerikalılara hafriyât icrâsına müsâ'ade etmişti. Amerikalılarla hükûmet arasındaki bu mukâvele mûcebince 1910 senesinden 1914 senesine kadar icrâ edilen hafriyâtta bulunan âsâr-ı atîkayı Amerikalılar İstanbul'daki müzeye terk etmişlerdir.

Diğer taraftan fi'l-vâkı' Sevr Mu'âhedesi'nin mâddelerinin birisi âsâr-ı atîkanın yarısını bulanlara terk etmektedir. Fakat bu mu'âhede tasdîk edilmediği için ahkâmı mer'î değildir. Binâen 'aleyh Amerikalılar mukâvele mûcebince sikkeler müzehâneye terk etmelidirler. Eğer Amerikalılar hükûmetin vaz'iyyet-i hâzıra dolayısıyla içinde pûyân olduğu müşkülâtdan bi'l-istifâde sikkeleri Amerika'ya kaçırmak niyetinde iseler hükûmet istikbâlde Amerikalılara hafriyât icrâsı için ruhsat vermezden evvel profesörlerin sözlerinden daha maddî bir temînât talep etmek mecbûriyyetinde kalacaktır.

Sikkeleri bulan Amerikalılara göre altınların bir tarafında bir arslan başı, diğer tarafında da bir öküz başı bulunmaktadır. Arslan başı Lidya Krallığını te'sîs eden Iraklis'in 'alâmet-i mahsûsası olduğuna şüphe edilmemekte ise de öküz başının neye delâlet ettiği anlaşılamamıştır.

Amerikalılar beş yüz amele ile hafriyâta tekrâr başlayacaktır. Bu hafriyât Kolombiya profesörüne nazaran bir asır devâm edecektir."

EK- 10

İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
(Sart Hafriyât Mevki'ine Müte'allık Rapor)

Transkripsiyon:

Sart hafriyât mevki'ine müte'allık rapordur

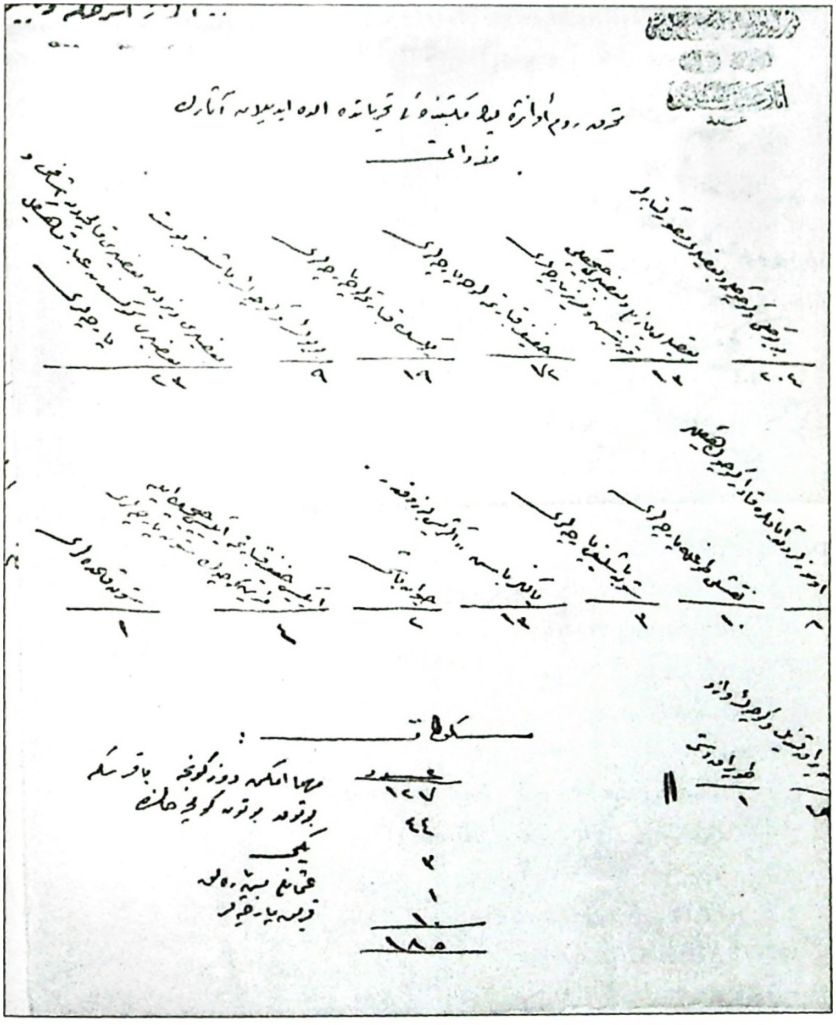
Sart'ın Yunan işgâlinde uzun müddet sahne-i harb olmasından hâfirlere âid eşyâ-yı beytiyye ile birçok kitaplar mahvolmuş ve hatta ikâmetlerine mahsûs hâne de tahrîbâta uğramıştır. Fi'l-hakîka Yunânîlerin Sart'da hafriyât icrâ eylemedikleri tahakkuk etmekte ise de bir kısım yazılı taşları İzmir'e götürdükleri rivâyet edilmektedir ki mukaddemâ İzmir âsâr-ı atîka deposunda mevcûdiyetini arz ettiğim 24 parça Lidien (Lidya) kitâbelerin bunlar olması melhûzdur.

1922 senesi evâilinde Yunan işgâli hengâmındaki Amerikalılar tarafından icrâ olunan hafriyâta müte'allık tahkîkâtıma gelince: hâfirler, Sart'a vürûdlarında hafriyât mevâki'inde bırakıp ahvâl-i harbiye dolayısıyla kısmen küçük toprakların altına kalan ray, travers, vagonet ve âlât ve edevât-ı hafriyyeyi biraraya toplamışlar, anlaşılan fa'âliyetlerinin büyük bir kısmını tathîrâ-ı ameliyyesine hasr etmişler ve sonraları ancak tedârik edebildikleri az bir amele ile "Artemis" ma'bedinin şimâl cihetinde hafriyâta devâm ile Romalılar devrine âid ale'l-âde mebânî enkâzı zuhûr etmesine binâen burada ameliyâtı ta'mîk etmeyerek "tümülüs"lerde sakbeler açmışlardır ki bu meyânda mezarların birinde 30 aded altın sikke zuhûr etmiştir. (Sikkeyi bulan amele: Sartlı Serdar ve çamur hamalı Halil Ağalardır.) Bundan başka Sart köyünün tamâmen şimâlinde ve buraya on beş kilometre mesâfede Gediz Çayı'nın kurbunda Bin Tepeler nâmıyla ma'rûf "tümülüs"lerde sondaj ameliyatı icrâ etmişler ve bu ameliyatı "Alyat" Tepelerine de teşmîl etmişlerse de burada bir şey bulamamışlardır. Hafriyâtın hîn-i icrâsında İzmir Yunan âsâr-ı atîka müfettişi gelmiş ise de buralarının ahden Türkiye toprağı olduğu beyânıyla Amerikalılar tarafından hafriyât mahalline duhûlüne müsâ'ade olunmamış ve muhâfazaları için Yunânîler tarafından ikâme olunan jandarmaları da -bizim, Türk köylülerine i'timâdımız vardır- diyerek geri çevrilmiş olduğu Sart köylüleri tarafından ifâde edilmektedir. Bu husûsda Amerikalıların hüsn-ü niyetlerinin derecesini bi't-tabi' takdîr edemem. Ancak arz ettiğim vechile hâfirlerin, berây-ı tedkîk ve tetebbu' Sart âsâr-ı atîka deposunda bulunan âsâr ile Artemis ma'bedinin sütunlarından birinin cesîm Şapito ve kâidesi de sandık-

lanıp gerek kendilerine âid dekoviller ile ve gerek Nuri Ağa isminde birinin arabasıyla Sart şimendüfer mevki'ine kadar nakl edilen irili ufaklı Sandıkların adedi elli sekizdir. Âsâr-ı mebhûse sandıklarının şimendüfere tahmîllerinde Amerikalılar, Yunan memurları tarafından büyük bir mümâna'ata uğramış ise de bilâhare İzmir'e nakl etmişlerdir. El-yevm Sart âsâr-ı atîka deposunda bir tek "İnskripsiyon Lydien" kalmamıştır. Mevcûd olan mevâdd da birtakım tuğla kırıkları, Yunâniyü'l-ibâre kitâbât, Artemis ma'bedine âid aksâm-ı mi'mâriyye küsûrâtı gibi ehemmiyetsiz şeylerdir.

Hâfirlerin burada bıraktıkları malzeme-i hafriyye ise hiç mesâbesinde olup bunlar da tespit edilerek Sart heyet-i ihtiyâriyyesince musaddak bir kıt'a mevcûdât pusulası alınmış ve hükûmet-i mahalliyece bi'l-istişâre şehrî bin guruş ücret-i maktû'a ile Sartlı Topan Ahmed Ağa isminde biri bekçi ta'yîn olunarak harâbe ile depo ve hâfirlere âid mebânînin hüsn-ü muhâfazasıyla berâber şimendüfer istasyonuna kadar ferş ettikleri ray ve traversleri de biraraya toplaması hakkında evâmir-i lâzime verilmişdir. Bekçinin vazîfesine müte'allık husûsâtda kendisine teshîlât irâesi lüzûmu Saruhan Mutasarrıflığıyla Salihli Kâimmakâmlığından ricâ edilmişdir. Harâbe bekçisinin ma'âşına müte'allık havâlenâmenin Manisa Livâsına isrâsı husûsu gerek taraf-ı âcizânemden ve gerek Saruhan Mutasarrıflığı tarafından Hars Müdîriyetine yazılmış olmakla işbu raporum takdîm kılındı efendim hazretleri.

EK-11

İAMA, Dosya 9201-9202, Karton 102.
(Rum Evangelik Mektebinden Elde Edilen Eserler)

Muhterik Rum Evangelik Mektebindeki taharriyâtta edile edilen âsârın müfredâtı:

Büyüklü ve küçüklü ve ba'zıları musavver kitâbeler, 204 aded

Ba'zıları yazılı ve ba'zıları çiçekli korniş ve firiz parçaları, 13 aded

Hafif kabartma levha parçaları, 72 aded

Yüksek kabartma levha parçaları, 19 aded

Büyük ve küçük başsız büst, 9 aded

Ba'zıları dizden ba'zıları kalçadan aşağı ve ba'zıları göğsünden ibâret heykel parçaları, 23 aded.

Omuzlardan ayaklara kadar küçük heykeller, 8 aded

Nakışlı tuğla parçaları, 10 aded

Sütun başlığı parçaları, 3 aded

Yalnız baş, ekserîsi bozuktur, 13 aded

Hayvan başı, 2 aded

İkisi hafif kabartma ikisi çiçek ile müzeyyen küçük sütun parçaları, 4 aded

Sütun kâ'ideleri, 1 aded

Toprak kandil ve küçük vazo, 14 aded

Toprak desti, 1 aded.

Meskûkât:

Aded

127 Mihmâ emken düzgünce bakır sikke

44 Bütün bütün külçe hâlinde

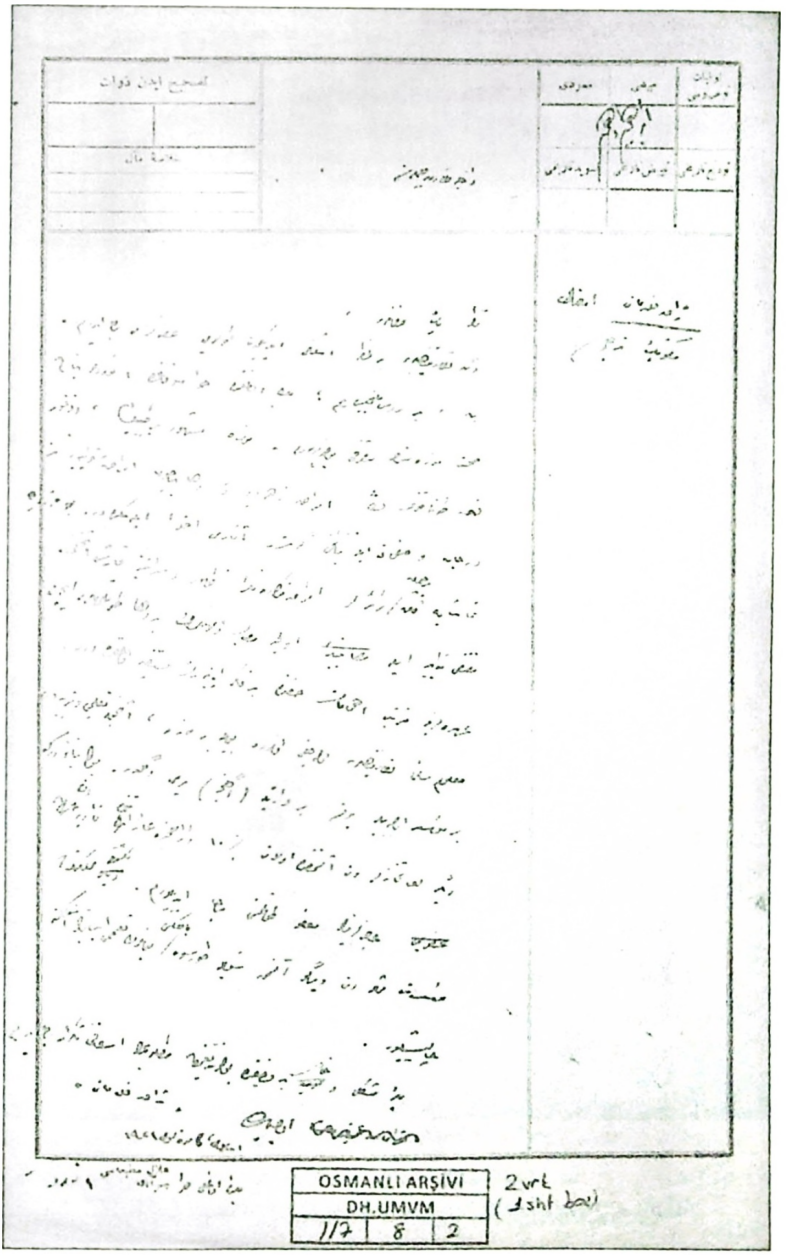
3 Yeni

1 Osmanlı beş paralık

10 Kırık parçalar

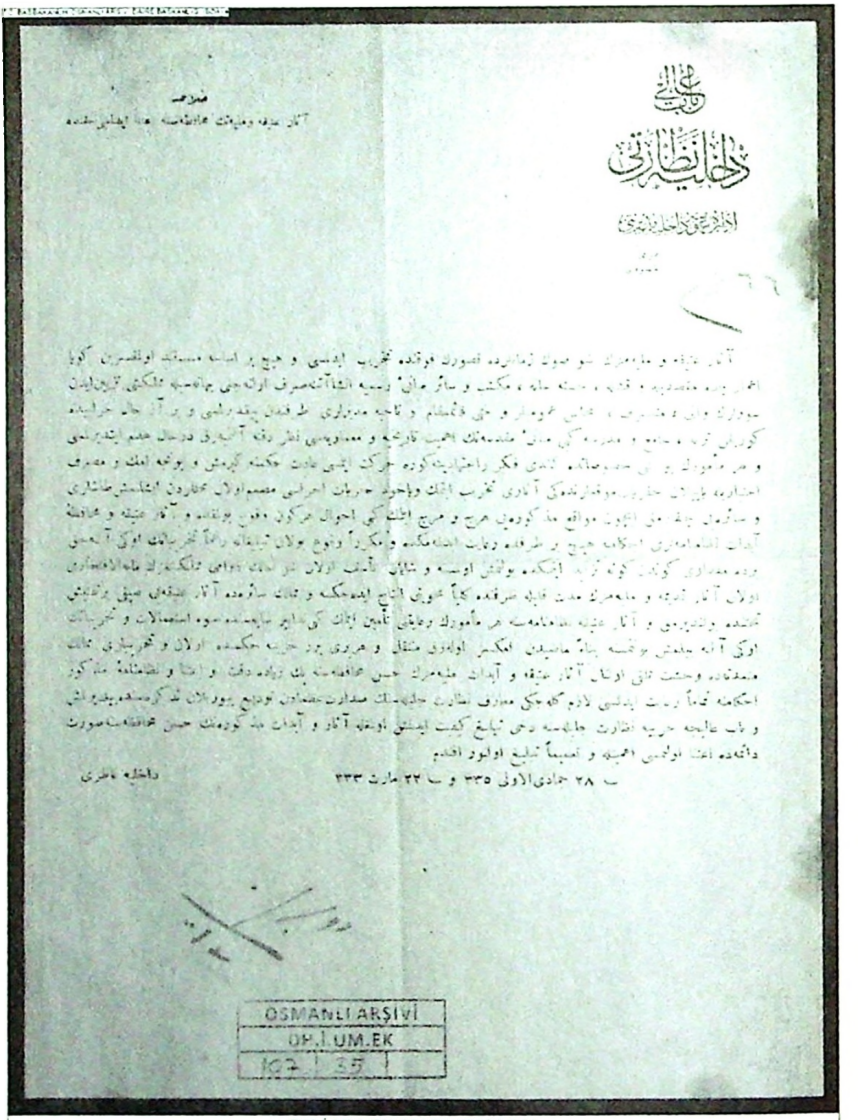
185

EK-12

BOA, DH.UMVM., 117-8.
(Sıhhat Müzesinin Talebi)

EK-13

DH.İ.UM.EK.00107.00035.001

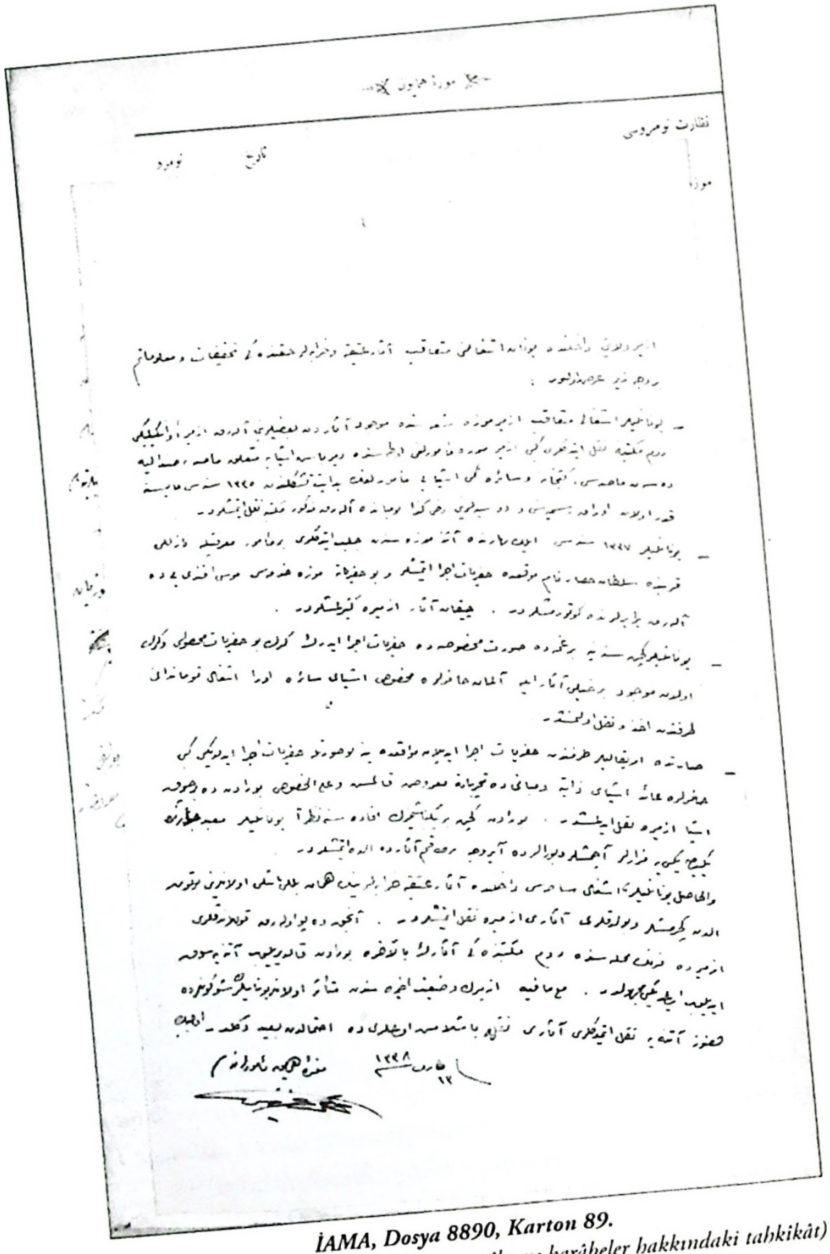
BOA, DH.İ.UM.EK., 107-35.
(Âsâr-ı atika ve milliyenin muhafazasına i'tinâ edilmesi hakkında)

Transkripsiyon:

"Âsâr-ı atîka ve milliyemizin şu son zamanlarda tasavvurun fevkinde tahrîb edilmesi ve hiçbir esâsa müstenid olmaksızın güyâ i'mâr-ı belde maksadıyla ve kışla, hastahâne, mektep ve sâir mebâni-i resmiye inşââtına sarf olunacağı bahânesiyle memleketi tezyin eden surların vali, mutasarrıf, meclis-i umûmiler ve hatta kâimmakam ve nâhiye müdürleri tarafından yıktırılması ve biraz hâl-i harâbîden görülen türbe, câmi' ve medrese gibi mebâni'-i mukaddesenin ehemmiyet-i târihiye ve mi'mâriyesi nazar-ı dikkate alınmayarak derhal hedm ettirilmesi ve her memurun bu gibi husûsâtta kendi fikir ve ictihâdına göre hareket eylemesi âdet hükmüne girmiş ve bunca emek ve masraf-ı ihtiyârîyle yapılan hafriyât mevkilerindeki âsârı tahrîb etmek ve yahut hafriyât icrâsı musammem olan mahallerden işlenmiş taşları ve sâireyi çıkarmak için mevâki'-i mezkûreyi herc ü merc eylemek gibi ahvâl her gün vuku bulmakta ve âsâr-ı atîka ve muhâfaza-i âbidât nizâmnâmeleri ahkâmına hiçbir tarafta riâyet edilmemekte ve mükerreren vuku bulan teblîgâta rağmen taharriyâtın önü alınacak yerde miktarı günden güne tezâyüd etmekte bulunmuş olmasına ve şâyân-ı teessüf olan şu hâlin devamı memleketimizin mâbihi'l iftihârı olan âsâr-ı kadîme ve milliyemizin müddet-i kalîle zarfında külliyen mahvını intâc edeceğine ve memâlik-i sâirede âsâr-ı atîkayı sıkı bir teftiş tahtında bulundurmak ve âsâr-ı atîka nizamnâmesine her memurun riâyetini temin eylemek gibi tedâbir sâyesinde su-i isti'mâlât ve tahrîbâtın önü alınabilmiş bulunmasına binâen mâziden emeksiz olarak müntakil ve her biri birer hazine hükmünde olan ve tahrîbleri memâlik-i mütemeddinede vahşet telakkî olunan âsâr-ı atîka ve âbidât-ı milliyemizin hüsn-ü muhâfazasına pek ziyâde dikkat ve i'tinâ ve nizamnâme-i mezkûr ahkâmına tamamen riâyet edilmesi lazım geleceği Maarif Nezâret-i celîlesinin sadâret-i uzmâdan tevdi' buyurulan tezkiresinde bildirilmiş ve Bâbıâlice Harbiye Nezâret-i celîlesine dahi tebliğ-i keyfiyete dilmiş olmakla âsâr ve âbidât-ı mezkûrenin hüsn-ü muhâfazasına sûret-i dâimede i'tinâ olunması ehemmiyetle ve ta'mîmen tebliğ olunur efendim.

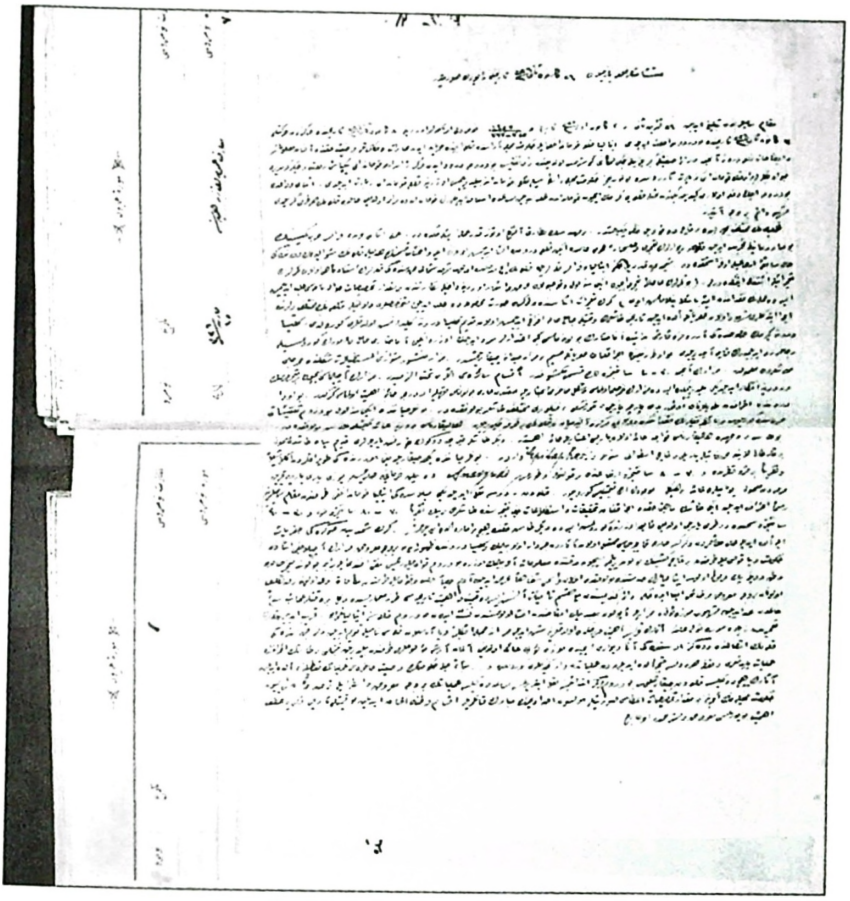
Fi 28 Cemaziyelula 335 ve fi 22 Mart 333 Dâhiliye Nâzırı"

EK- 14

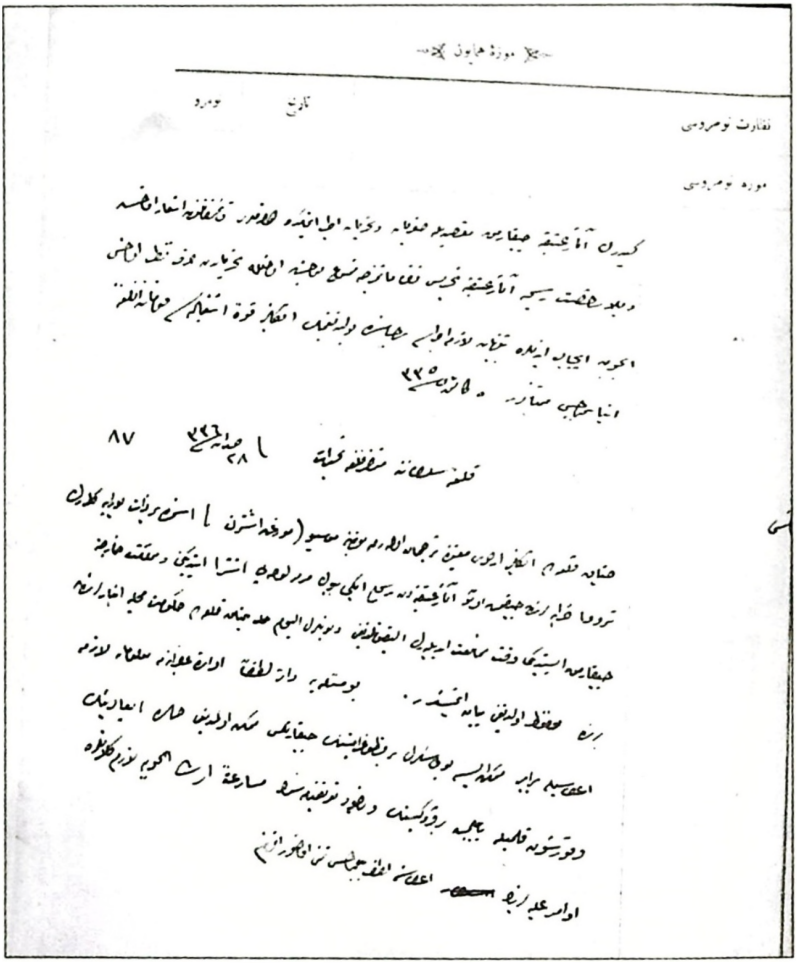
İAMA, Dosya 8890, Karton 89.
(İzmir'de Yunan işgâlini müteâkib âsâr-ı atika ve harâbeler hakkındaki tahkikât)

EK- 15

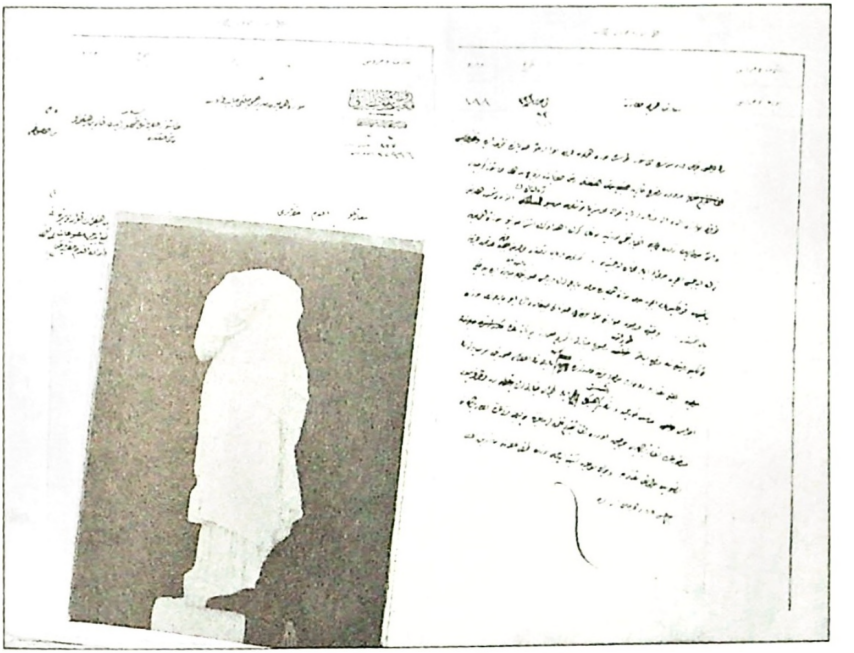
İAMA, Dosya 8589, Karton 98.
(Menteşe Mutasarrıflığına yazılan 26 Kanunusani sene 336 târihli raporun sûretidir)

EK- 16

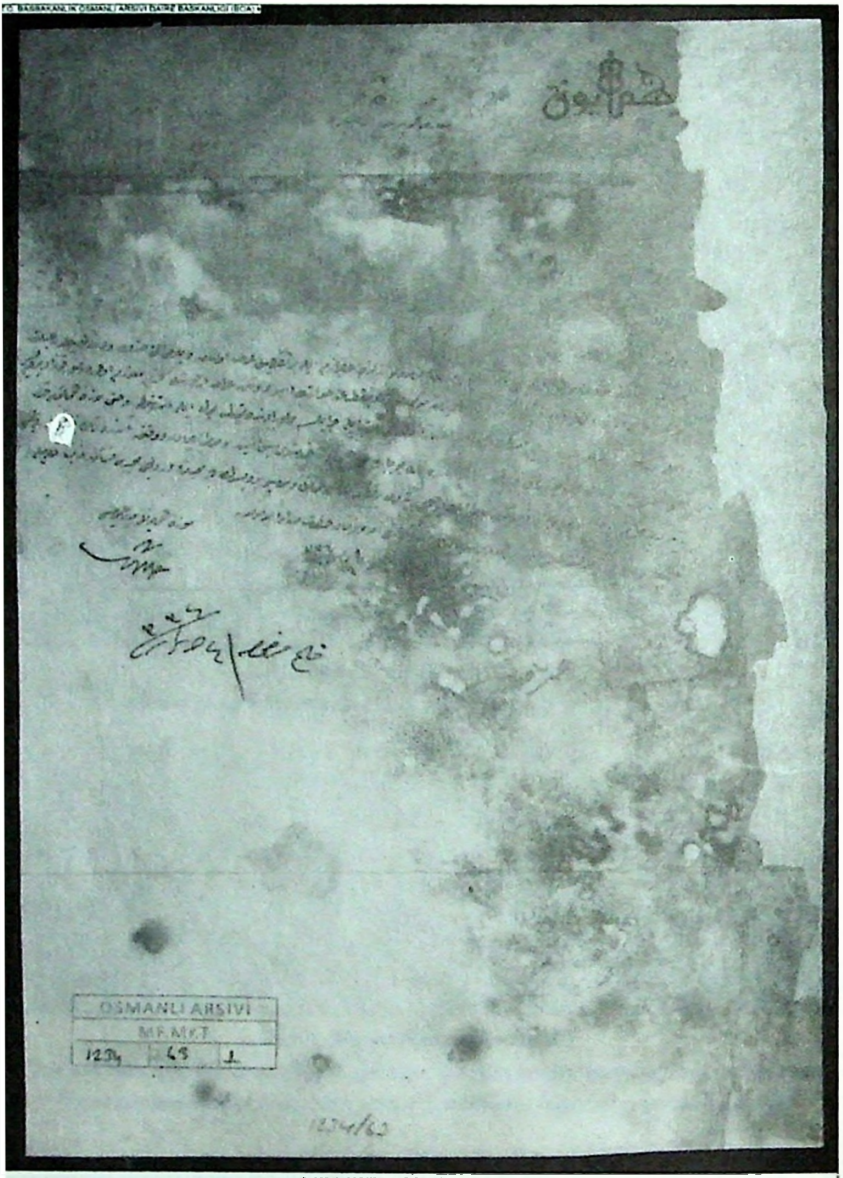
İAMA, Dosya 8369, Karton 38.
"Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığına Tahrirât" (İngiliz ordusu maiyetindeki tercümanın Truva harâbelerinden çıkmış iki mermeri, memleket hâricine çıkarmak istediği)

EK- 17

İAMA, Dosya 793, Karton 23.
(Taşoz hafriyâtında zuhûr eden kadın heykelinin başı hakkında)

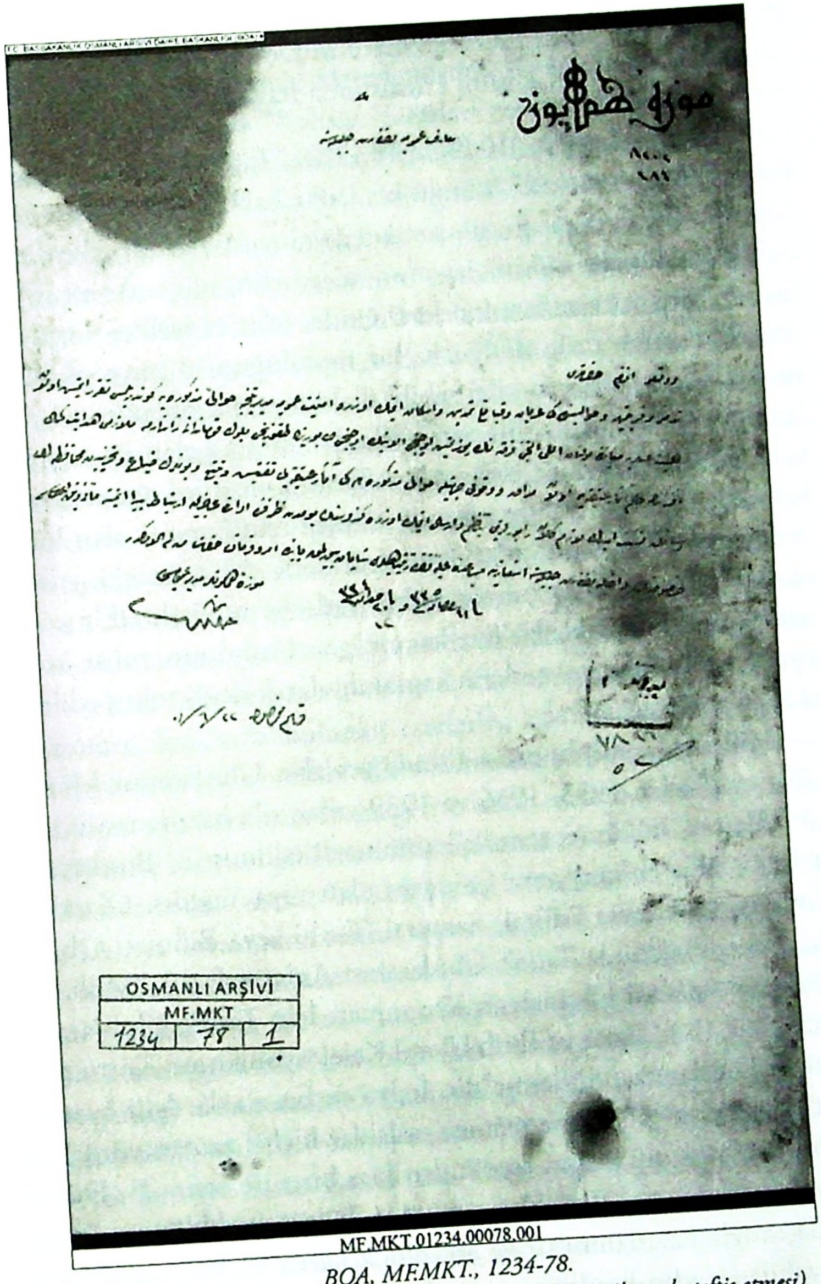
EK- 18

MF.MKT.01234.00063.001

BOA, MF.MKT., 1234-63.
(İngilizlerin işgalinden evvel Babil eserlerini kurtaranların taltif edilmesi)

EK- 19

BOA, MF.MKT., 1234-78.

(Tedmür'e görevlendirilen Jandarma Hidayet'in âsâr-ı atikayı da teftiş etmesi)

EK-20

Eski Eser Mevzuatının Dönüşümü ve Gelişimi Hususunda İlaveler

Milletler Cemiyeti, 10 Ekim 1932'de, "Tarihi Anıtların ve Sanat Eserlerinin Korunması" konulu bir karar kabul etmiştir. Bu karar, Milletler Cemiyetinin kuruluşundan dağılmasına kadar arkeoloji ve kültür varlıklarına ilişkin vizyonunun temelini oluşturmuştur.[1] Bu metnin giriş paragrafları incelendiğinde, kültür varlıklarının tüm dünyanın ortak malı olduğu ve bir topluluğun, diğer toplulukların kültürleri hakkında bilgi sahibi olabilmesinin öneminin vurgulandığı görülmektedir. Bu paragraflardan sonra gelen uygulamaya yönelik bölümlerde ise giriş paragraflarının oluşturduğu zeminden hareketle ülkelerin yalnızca kendi kültürü için önemli olan kültür varlıklarının ihracatını yasaklayabilecekleri, daha önceki yıllarda başka bir üye devletten çalınan kültür varlıklarının iade edilmesi gerektiği ifade edilmekle birlikte kararın genel ruhunun, müze koleksiyonlarında bulunan eserlerin kapsamlı olarak değiş tokuş edilmesi olduğu görülmektedir.[2]

Milletler Cemiyeti çatısı altında yer alan Uluslararası Müzeler Ofisi tarafından 1933, 1936 ve 1939 yıllarında hazırlanan üç taslak anlaşma, hükümet temsilcilerine tevdi edilmiştir.[3] Bunlar sırasıyla; (i) "Kaybolmuş veya Çalınmış olan veya Yasadışı Olarak El Konmuş veya İhraç Edilmiş Sanatsal, Tarihi veya Bilimsel Objelerin İadesi Hakkında Taslak Uluslararası Anlaşma" (ii) "Milli, Tarihi veya Sanatsal Hazinelerin Korunması İçin Taslak Ululslararası Sözleşme" (iii) "Sanat ve Tarih Ulusal Koleksiyonlarının Korunması Taslak Uluslararası Sözleşme"dir. İtalya ve bu alanla ilgili bazı diğer devletlerin çabalarına rağmen taslaklar hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş ve son taslağın tevdiinden kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı başlamıştır.[4] Taslaklar tamamen kültür varlıklarının iadesi yaklaşımıyla hazırlanmıştır ve arkeolojik kazılarda bulunacak eserler yahut yasadışı kazılar sonucunda elde edilen kültür varlıklarına

ilişkin maddeler içermemiştir. Bunun sebebi, kazılarla ilgili hususun ayrı bir düzenlemede ele alınmak istenmesi olmalıdır. 1937 yılında Uluslararası Müzeler Ofisi, Kahire'de, arkeolojik kazılar hakkında uluslararası bir konferans düzenlemiştir.[5] Bu konferans sırasında, "Nihai Kararlar" veya "Kahire Kararları" olarak da bilinen metin kabul edilmiştir.[6] O dönem hem Uluslararası Müzeler Konseyi'nin hem de konferansın Genel Sekreterliğini yürütmekte olan Europide Foundoukidis'e göre bu metin, 1939 yılında yazılmış olan ve ağırlıklı maksadı, eser iadesi hususunu düzenlemek olan, "Milli Sanatsal ve Tarihi Varlıkları Korumak için Uluslararası Taslak Sözleşme" metninin tamamlayıcısı niteliğindedir.[7] Kahire Kararları; özel mülkiyete ait alanlarda dahi devlete kazı yapma yetkisi verilmesi, toprak altında kalan tüm kültür varlıklarının devlet malı kabul edilmesi, yabancı kazıların, ev sahibi devlet tarafından verilecek ruhsat kapsamında ve atanacak bir yetkili gözetiminde gerçekleştirilmesi, buluntulardan ivedikle yetkili otoritenin bilgilendirilmesi, kültür varlıklarının korunması için kanun çalışması yapılması ve bu kanunla kazılara bir sistem getirilmesi, yabancı arkeologlara; yetkin olmaları halinde kazı izni verilmesi, yabancı kazı ekiplerinin güvenliğinin sağlanması, kazılarda bulunan eserlerin, kazının yapıldığı yerdeki müzeye taşınması, ev sahibi ülkenin kendi koleksiyonuna yeteri kadar buluntuyu kattıktan sonra geriye kalan eserleri, kazı başkanının mülkiyetine vermesi gibi maddeler içermektedir.[8]

Ancak anılan metne bakıldığında, buradaki ana maksadın Birinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanmış yeni devletlerin sınırlarında bulunan arkeolojik alanlara erişimin sağlanması, hatta bu alanların, bu tür araştırmalarda gelişmiş olan İngiltere, ABD, Fransa gibi ülkelerin araştırmacılarının erişimine açık olmasının garanti altına alınmak istenmesi gibi görülmektedir.[9] Zira bu düşünce şekli, Milletler Cemiyetince 1932 yılında kabul edilen "Tarihi Anıtların ve Sanat Eserlerinin Korunması Kararıyla" da uyum içinde gözükmektedir. Yabancı araştırmacıların alanlara erişimi ve kendilerine, yetkin olmaları halinde, kazı izni verilmesi konusunda engel çıkarılmamasını temin eden maddelerinin yanı sıra, Kahire

Kararları'nın 18. Maddesi; köken ülkelere, yasadışı kazıları önleyebilmenin yolunun, aslında diğer ülkelere eser vermek olduğunu öğütlemektedir. Bu maddeye göre köken ülkeler, sınırları içinde kaçak kazı olmasını istemiyorlarsa, yabancı müzelere yasal olarak eser satın alabilme hakkı vermelidirler. Aynı Madde, yukarıda anılan 1932 kararına da atıfta bulunmaktadır.[10]

Kahire Kararları, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından 30 Eylül 1937 tarihinde kabul edilen bir kararla tamamen tanınmıştır. Verilen karara göre Genel Kurul, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterini, tüm Cemiyet üyesi ülkelere ve hatta henüz üye olmamış ülkelere, bu kararı göndermek konusunda görevlendirmiştir.[11] Bu bölümde Kahire Kararlarına ve Milletler Cemiyetinin konuyu ele alış biçimine kapsamlı bir şekilde yer verilmesinin sebebi, günümüz kanunlarının yakın tarihindeki uluslararası yaklaşımı ve atmosferi özetleyebilmek amacını taşımaktadır.

1930'ların kültür varlıklarının korunmasına ilişkin uluslararası mevzuat hareketleri incelendiğinde hem savaş hem de barış döneminde tamamen kültür varlıklarının korunmasına adanmış ve resmen yürürlüğe girmiş ilk devletlerarası sözleşmenin, "Roerich Paktı" diye de bilinen ve 1935 yılında imzalanan Vaşington Paktı olduğu bilinmektedir.[12] Bu sözleşme, Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika ülkeleri arasında imzalanmıştır.

Milletler Cemiyeti çatısı altında ise 1939 yılında Belçika, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan ve Hollanda tarafından, savaş durumunda kültür varlıklarının korunması konulu taslak bir deklarasyon ve taslak bir uluslararası anlaşma hazırlanmıştır. Roerich Paktı'nın akıbeti gibi Milletler Cemiyetinin bu çabaları da II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde kalmıştır.[13]

Türkiye'de 1930 ve 40'larda bir mevzuat hareketi görülmediği ancak yabancı kazı ve araştırma çalışmalarının sınırlı da olsa sürdüğü, Cumhuriyetin 10. yılı münasebetiyle 1933 yılında, ilk milli kazıların Ahlatlıbel'de başlatıldığı, bunu Alacahöyük'ün takip ettiği, kaçakçılıkla ve tahribatla mücadelenin en etkili yöntemi olan belgeleme çalışmalarına daha fazla önem verildiği, dünyanın içinde bu-

lunduğu savaş durumunun da tesiriyle, savaş halinde tarihi eserlerin nasıl korunacağına ilişkin bilgilenme ve bilgilendirme çalımlamaları yapıldığı,[14] herhangi bir olağanüstü hal durumunda eserlerin nerelere taşınacağının tayinine yönelik işlerin[15] devam ettiği görülmektedir.[16]

1940'lı yıllar, Naziler tarafından yağmalanan savaş eserleri ve zarar gören pek çok tarihi alanın, işgal durumunda kültür varlıklarının korunması konusunda 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinde yer alan birkaç maddeden müteşekkil kuralın yetersiz olduğunu göstermiştir.[17] Bu buhrana çare olarak UNESCO şemsiyesi altında Lahey'de, 1954 yılında hazırlanan, "Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi" ortaya çıkmıştır.[18]

1954 Lahey Sözleşmesinin 4. maddesinin 3. bendi, kültür varlığı hırsızlığı ve kaçakçılığının önlenmesine ilişkindir. Buna göre "Yüksek Âkid Taraflar, kültür mallarının, her ne yoldan olursa olsun, çalınmasını, yağma edilmesini veya kaçırılmasını ve bunlara karşı girişilecek her türlü tahrip fiilini men etmeyi, önlemeyi, gerektiğinde bu türlü hareketleri durdurmayı da ayrıca taahhüt ederler. Keza başka bir Yüksek Âkid Tarafın ülkesi üzerinde bulunan menkul kültür mallarına el koymaktan sakınırlar" denilmektedir.[19]

Bu sözleşmenin özellikle birinci protokolü, savaş durumunda kaçakçılığın engellenmesine ilişkin olarak büyük önem taşımaktadır. Buna göre, bu protokole taraf olan Yüksek Âkid Devletler: İşgal ettikleri alanlardan kültür varlıklarının çıkarılmasını engelleyeceklerdir.[20] İşgale uğrayan başka bir Yüksek Âkid Devletten çıkarılan kültür varlıklarının kendi ülkelerine gelmesi halinde bu varlıkları yediemine alacak ve daha sonra mahreç ülkenin talebiyle geri vereceklerdir.[21] İşgal edilmiş ülkeden yasadışı yollarla çıkarılmış olan ve kendi sınırlarında tespit ettiği kültür varlıklarını iade edecektir.[22] Eğer işgal edilmiş bir ülkeden yasadışı yollarla çıkarılmış bir eser, başka bir ülkeye, o ülkenin otoritelerinin bilgisi dışında girdi ve iyi niyetli biri tarafından satın alındıysa, köken ülkesine iade edilecek bu eser için, elinde bulunduran iyi niyetli kişiye tazminat ödenecektir.[23] Saldırılar nihayete erdiğinde kendi sınırları içerisinde yed-i emin olarak tuttuğu kültür varlıklarının ait olduğu ülkeye iadesini sağlayacaktır.[24]

Türkiye, hem 1954 Lahey Sözleşmesine hem de 1. Protokol'üne 1965 yılında taraf olmuş ve aynı yıl sözleşme, Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Milletler Cemiyetinin 1933, 1936 ve 1939 yıllarındaki çalışmalarına bakıldığında, kültür varlıklarının iadesi ve yasadışı ticaretinin önlenmesi yönünde sivil uygulamaların merkez alındığı görülmektedir. Ancak, Milletler Cemiyetinin, doğal ardılı kabul edilen Birleşmiş Milletler'in eğitim, bilim ve kültürden sorumlu birimi olan UNESCO'nun, bu sivil çalışmalardan evvel kültür varlıklarının savaş durumunda korunmasına öncelik verdiği gözlemlenmektedir. Bunun sebebinin kültür varlıklarının büyük zarar gördüğü İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği travma olduğu değerlendirilebilir.

UNESCO, 1954 yılındaki Lahey Sözleşmesiyle kendi çatısı altında, kültür alanındaki ilk hukuki belgesini üretmiştir.

Başta İkinci Dünya Savaşı atmosferi olmak üzere farklı görüşlere sahip pek çok devletin uygulamasına muhtaç olması sebebiyle, "Kahire Kararları" geniş ölçekte tatbik edilememiştir. UNESCO'nun kurulmasından sonra kazılar alanında uluslararası iş birliği yeniden tartışmaya açılmıştır.[25] Bu tartışmalar sonucunda da "Arkeolojik Kazılarda Uygulanabilecek Uluslararası İlkeler Üzerine Tavsiyeler" (1956 UNESCO Tavsiyeleri) kabul edilmiştir.[26]

Mezkûr tavsiyeler içinde, bu çalışma kapsamında öne çıkanlar, tüm arkeolojik keşif ve kazıların ön izne tabi olması,[27] devlete bağlı bir arkeolojik idare tarafından arkeolojik alanlara ve buluntulara ilişkin dokümantasyon faaliyeti yapılması,[28] yerinde korunması (İn-situ) gereken bir anıtın, yerinden kaldırılması gerekiyorsa bunun için önceden izin alınması,[29] tüm ulusal arkeoloji enstitüleri tarafından, kazıların denetlenmesi dâhil olmak üzere kazılarda uyulması gerekli kuralların belirlenmesidir.[30] Ayrıca 1956 UNESCO Tavsiyeleri de buluntuların; ev sahibi ülke, istediği parçaları alıp koleksiyonunu tamamladıktan sonra hafirle paylaşılmasını salık vermektedir.[31]

1956 UNESCO Tavsiyelerinin, 1937 Kahire Kararları ile birlikte, UNESCO 1970 Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesine İlişkin Alınacak Tedbirlere

Daire Sözleşmesi'nin temelini oluşturan hukuki metinler olduğu bilinmektedir.[32] Ancak tamamen kazılara odaklı bu metinlere rağmen 1970 UNESCO Sözleşmesine bakıldığında, kazılara ilişkin tek bir bent bulunduğu görülmektedir.[33]

Milletler Cemiyetinin çalışmaları sırasında kültür varlıklarının yasadışı ihracatını önlemeye ve eserlerin iadesine yönelik olarak hazırlanan 1933, 1936 ve 1939 yıllarına ait, bir sonuca ulaştırılmamış olan taslaklar ile bu alanda verilen mücadele, UNESCO üyesi olan ülkeler tarafından unutulmamıştır. Bu kapsamda üye ülkeler, 11. UNESCO Genel Konferansındaki bir kararla, kültür varlıklarının yasadışı ticaretinin önlenmesi için UNESCO Genel Direktörünü yetkilendirmişlerdir.[34] Kültür varlıklarının yasadışı trafiğinin önlenmesi ve bu alanda uluslararası bir sözleşme hazırlanmasına olan ihtiyacı irdeleyen rapor 12. UNESCO Genel Konferansında tartışılmış ve üye ülkelerce bir uluslararası sözleşme hazırlanmasına yönelik karar verilmiştir.[35] Konuya uzun süre ilgisiz kalmak istemeyen UNESCO üyesi ülkeler, uluslararası sözleşme hazırlanana kadar, 13. Genel Konferans'ta kabul edilmek üzere bir takım uluslararası tavsiye kararlarının hazırlanmasında uzlaşmışlardır. Kültür Varlıklarının Yasadışı İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi Hakkında Tavsiye Kararları böylelikle 1964 yılında gerçekleştirilen 13. UNESCO Genel Konferansında kabul edilmiştir.[36] 1964 Tavsiye Kararları, bugün hâlâ yürürlüktedir.[37] 1964 Tavsiye Kararları her ne kadar bugün en geniş şekilde kabul görerek uygulanan 1970 UNESCO Sözleşmesinin öncülü olsa da 1970 Sözleşmesinden daha etkili maddeleri olduğu görülmektedir.

Kültür varlığı kaçakçılığı ile mücadelenin en önemli ayaklarından birisi, bir ülkeden yasadışı yollarla çıkarılan bir eserin başka bir ülkeye girişinin yasal olmamasının sağlanmasıdır. Aksi halde bu eserler, aklanmış eserler haline gelmektedir. Örneğin Türkiye'den kültür varlıklarının yurt dışına çıkarılması yasaktır ancak İngiltere'ye, Türkiye'den gelen bir kültür varlığının sokulmasının yasak olmaması, kültür varlığı kaçakçılığını kolaylaştıran ve adeta teşvik eden bir durumdur.

1964 Tavsiye Kararları, bu manada çok önemli bir madde içermektedir. Kararların 4. Maddesine göre, bir ülkeye bir kültür

varlığının ithal edilebilmesi için köken ülkesinden izinli olarak çıktığının teyit edilmesi gerekmektedir.[38]

"Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme" (1970 UNESCO Sözleşmesi) 16. UNESCO Genel Konferansı tarafından Nisan 1970'de onaylanıp imzaya açılmıştır.[39] 1970 UNESCO Sözleşmesi, üç ana eksen üzerine oturmaktadır; bunlar önleyici tedbirler, iade ve uluslararası işbirliği olarak sıralanmaktadır.[40] 1970 Sözleşmesi, kendi kendini uygulayan bir sözleşme değildir ve bu nedenle, bu sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanması, çok yüksek oranda ulusal kanunlara bağlıdır. Bu sebeple sözleşmenin uygun görülme kanunundan ziyade içeriğine ilişkin doğrudan veya dolaylı, uygulama kanunu, büyük önem taşımaktadır.[41] Örneğin Türkiye'nin bu sözleşmeye taraf olması, 25.12.1979 tarihli ve 2256 sayılı kanun ile uygun görülmüşken, 1970 Sözleşmesinin içeriğinde yer alan maddeler, 21.07.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile uygulanmıştır.[42] Nitekim UNESCO üyesi bazı ülkelerde etkin uygulama kanunlarının bulunmaması, sözleşmeden edinilecek azami faydayı düşürebilmektedir.

Uluslararası mevzuatta olan gelişmelerin ve bununla ilgili tartışmaların Türkiye'ye yansımasını, 1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı Eski Eserler Kanunda ve 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda aramak gerekmektedir. 1710 sayılı Kanun, genel hatlarıyla kültür varlıklarına tanım getirmesi, bu varlıkları devlet malı kabul etmesi, haber verme zorunluluğunu içermesi, herhangi bir eski eserin satışa çıkarılması durumunda bunların öncelikle devlet müzelerine gösterilmesi zorunluluğu, koleksiyonculuğun devlet denetimi altında resmen tanımlanması, yurt dışına eser çıkarılmasının yasaklanması, kültür varlığı kaçakçılığıyla en ilintili özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır.[43] 1710 sayılı Kanun'un, 1906 Nizamnamesi'nin devletçi yapısını muhafaza ederken diğer taraftan ilk kez özel müze ve koleksiyon düzenlemeleri getirmesiyle de bir iç hareket oluşturduğu görülmektedir.[44]

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ise öncüllerinden, kültür varlıklarını devlet malı niteliğinde saymakta ayrılmamış; yurt dışına çıkış yasağı, kaçak kazıların yasaklanması ve cezaya bağlanması, bildirimsiz eser bulundurmanın ve bu eserlerin alım-satımının yapılmasının yasaklanması ve cezaya bağlanması yönleriyle kültür varlığı kaçakçılığı ile mücadelede, Türkiye açısından en güncel ve önemli hukuki dayanağı oluşturmaktadır.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, Türkiye'nin, koleksiyoncu Wilhelm Koch'a karşı Elmalı Sikkelerinin iadesi için açtığı davada, Amerikan mahkemesi, haber verme zorunluluğunu düzenleyen 4. Madde ile devlet malı niteliğini tanımlayan 5. Maddeyi değerlendirmiş; Türkiye Cumhuriyeti'nin Elmalı Sikkeleri üzerinde şartsız bir sahiplik hakkı olduğunu kabul etmiştir.[45]

Bu durumda 1970 UNESCO Sözleşmesinin uygulayıcı kanunu olan 2863 sayılı kanunun, yalnızca yurt içinde gerçekleşen kaçak kazıların engellenmesini, yurt içinde yakalanan eserlerin müsadere edilerek müzelere teslimini sağlamakla kalmayarak başka bir ülkede teşekkül etmiş bir davada tanınmış olması, UNESCO Sözleşmesinin eser iadesini sağlamaya yönelik hususlarını da havi olduğunu gözler önüne sermektedir.

Sözleşmenin amacı, kültür varlıklarının kanunsuz uluslararası hareketlerini engellemek olmakla beraber UNESCO üyesi ülkelerin arasında hem köken hem de pazar ülkelerin bulunması, metin üzerinde pazar ülkelerin önerilerinin de yer almasına sebep olmuş ve daha etkin olarak yazılabilecek metin, eser iadelerine ilişkin açık bir prosedür geliştirilmesini sağlayamamıştır.[46] Buna mukabil, sözleşmenin güçlü ve sarih olan maddelerinin uygulanmasında bile beklenilen düzeyin yakalanamaması, yeni bir enstrüman hazırlanmasındansa var olanın en faydalı şekilde kullanılması, üye ülkelerin birleştiği bir nokta olarak görülmektedir.[47]

1970 Sözleşmesinin sağladığı en önemli katkılardan biri, çok geniş bir kültür varlığı tanımı getirmesidir. Bu tanım, tabiat varlıklarını da içine alacak oranda geniş tutulmuştur.[48] 1970 UNESCO Sözleşmesi, her ne kadar pazar ülkelerinin menfaatlerini de

koruyan maddeler içerse bile ağırlıklı olarak, kültür varlıklarının, bunlara ev sahipliği yapan ülkenin ulusal mirası olarak kabul edilmesi ekseninde hazırlanmıştır. Bu durum, en açık olarak sözleşmenin 4. Maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre sözleşme, bir taraf ülkenin, başka bir taraf ülkenin sınırları içerisinde bulunan kültür varlıklarını, o ülkenin ulusal mirasının bir parçası olarak tanımasını zorunlu kılmaktadır.[49]

Sözleşmenin, kaçak kazı yoluyla elde edilmiş; yani daha evvelden devlet tarafından varlığı bilinmeyen kültür varlıklarını kapsayıp kapsamadığı, UNESCO üyesi ülkeler tarafından uzun yıllar tartışılmıştır. Hatta bu tartışmaların bir sonucu olarak "Çalınan ya da Yasadışı Olarak İhraç Edilen Kültürel Objelerle İlgili 1995 UNIDROIT Konvansiyonu" isimli, özel hukuk uygulamalarının farklılıklarını gidererek yeknesaklaştırmak maksadı güden ve 1970 Sözleşmesinin tamamlayıcısı kabul edilen bir anlaşma bile hazırlanıp yürürlüğe sokulmuştur.[50]

Ancak Sözleşmenin 3. Maddesinde yer alan, "Bu Sözleşme gereğince kültür varlıklarının, taraf Devletlerce kabul edilmiş mevzuata aykırı olarak yapılan ithali, ihracı ve mülkiyet transferi kanunsuzdur" ifadesine bakıldığında ve Türkiye'de yürürlükte bulunan 2863 sayılı Kanun değerlendirildiğinde, taraf devlet olan Türkiye'nin, kültür varlıklarının ülkesinden çıkışını yasakladığı ve cezaya bağladığı görülmektedir.[51] O halde Türkiye'nin kanunlarına aykırı olarak topraklarından çıkarılmış bir kültür varlığının, bulunduğu ülke tarafından da yasadışı sayılması gerektiği anlaşılmaktadır.[52]

Bu maddeler oldukça açık olmasına rağmen 1970 Sözleşmesinin hâlihazırda tarafı bulunan 140 ülkece belki de 140 ayrı şekilde uygulandığı görülebilmektedir. Sözleşmenin, sözleşmeye taraf olan her ülkenin, sözleşme maddelerini, ulusal kanununa intibak ettirmesi sayesinde işlemesi ve ülkelerin de bu anlamda kendi çıkarları doğrultusunda kimi maddeleri görmezden gelerek uygulamalarından kaynaklı olarak sözleşmenin gücünde bir azalma olduğu görülmektedir.[53]

Sözleşmenin eser iadelerine ilişkin en önemli maddelerini, Madde 7 ve madde 13(b) oluşturmaktadır. Madde 7'ye bakıldığında bir

eserin iadesini talep eden taraf devletin envanter kaydı ve benzeri delilleri ortaya koyması gerektiğinden hareketle bu maddenin varlığı bir taraf devletçe daha önceden bilinen ancak daha sonra çalınan kayıtlı eserleri kapsadığı görülmektedir. Aynı maddede iyi niyetli alıcı tarafından alınmış olan bu türlü kültür varlıklarının iadesi söz konusu olduğunda iyi niyetli alıcının tazminat hakkının doğduğu ifade edilmektedir. Ancak iyi niyetli alıcının bu karineyi kazanmak için göstermiş olması gereken makul çabaya ilişkin bir atıf bulunmamaktadır. Bu sebeple eseri elinde bulunduranın, kendi iyi niyetini ispatlamak yükümlüğünde olmadığı; talep edenin, eseri elinde bulunduranın kötü niyetle hareket ettiğini ispatlaması gerektiği sonucu doğmaktadır.[54]

Bununla beraber Madde 13 (b)'de "Kanunsuz ihraç edilmiş kültür varlıklarının en kısa süreler içerisinde yetkili kimselere iadesini kolaylaştırmak amacı ile ilgili servislerin iş birliği yapabilmelerini sağlayıcı tedbirleri almak" yönünde taraf ülkelerin taahhüt altına girdiği görülmektedir. Madde 4, Madde 3 ve Madde 6'nın birlikte okunmasından, o ülkenin kanunlarına göre kültür varlığı sayılan bir objenin, o ülkenin kanunlarına hilafen ihraç edilmesinin, diğer taraf ülkelerce de yasadışı sayılması gerektiği açık olduğundan, kanunsuz olarak ihraç edilmiş bir kültür varlığının iadesinin hızla yapılması gerektiğini ifade eden Madde 13(b)'nin de iade prosedürlerini ortaya koymak için önem arz ettiği görülmektedir.[55]

Aynı Sözleşmenin 9. Maddesi, kültür varlıkları tehlike altında bulunan taraf devletlerin, diğer taraf devletleri yardıma çağırabileceği hükmünü içermektedir. Bu hükmün, Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre tarafından çok taraflı bir hukuk belgesi olan 1970 UNESCO Sözleşmesini, ikili bir belgeye çevirmeye zemin olarak kullanıldığı görülmektedir.[56] Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre, 1970 UNESCO Sözleşmesine taraf ülkelerin kendilerinden talebi halinde, taraf devletten yasadışı yollarla çıkarılmış kültür varlıklarının kendi sınırlarına yasal olarak girmesini engelleyecek bir ikili anlaşma imzalamayı talep etmektedir. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleriyle bu anlaşmayı, 19 Ocak 2021 tarihinde imzalamış ve anlaşma, 5 Mart 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[57] İsviçre ve Türkiye arasındaki müzakerelerde de

sona yaklaşılmış olduğu, Kültür ve Turizm Bakanlığınca kamuoyuyla paylaşılmıştır.[58] Türkiye'nin hali hazırda Bulgaristan, Çin Halk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkmenistan, Romanya, Yunanistan, İran, Amerika Birleşik Devletleri ve Peru ile kültür varlığı kaçakçılığının önlenmesi alanında ikili anlaşmaları bulunmaktadır. Bu ikili anlaşmalar, kültür varlığı kaçakçılığı ile mücadelede önemli araçlar haline gelmiş olmakla birlikte ülkelerin bu sahadaki diplomatik ve politik gündemini ve kültür alanındaki ilişkilerini şekillendirmek suretiyle iş birliğini arttırıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Türkiye, Bulgaristan'dan ikili anlaşma kapsamında, 3 ayrı dosyada, 121 kültür varlığının iadesini sağlamıştır.[59] Türkiye, benzer bir anlaşmaya sahip olduğu Çin Halk Cumhuriyeti'ne ise Çin'den yasadışı yollarla çıkarıldığı anlaşılan iki adet eserin iadesini sağlamıştır.[60]

1970 UNESCO Sözleşmesinin güçlü ve zayıf yönleri, 2012 yılında gerçekleştirilen taraf devletler toplantısında tartışılmış ve tartışmalar üç alternatif üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; yeni bir uluslararası anlaşma hazırlanması, Ek Protokol hazırlanması ve bir denetleme mekanizması kurulmasıdır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, yeni bir metin hazırlanması halinde yeteri kadar taraf devlete ulaşmakta zorlanılabileceği ve ek bir protokol hazırlanması durumunda, pek çok ülkenin taraf olmamasından dolayı işlevsiz kalabileceği sonucuna varılmış; nihayet sözleşmenin uygulanmasına yönelik denetim yapmak üzere bir komite kurulmasına karar verilmiştir.[61]

Alt Komitenin çalışmaları arasında modern mevzuata en önemli katkının 1970 Sözleşmesi Uygulama Rehberi olduğu görülmüştür. Türkiye Alt Komite'nin kurucu üyesi olarak görev yapmış[62] ve Uygulama Rehberinin[63] yazımında aktif rol oynamıştır. Uygulama Rehberinde amaç, sabit anlaşma maddelerinin hayata geçirilmesi için ülkeler tarafından pratikte neler yapılması gerektiğini anlatmaktır. Ancak gelişen teknoloji ile 1970 yılında öngörülemeyen fakat zamanla bu suçun aldığı şekil, Alt Komite çalışmalarının ana odağını oluşturmuş ve etkin mücadeleyi temin edecek bir belge hazırlanmıştır. Ancak bu belge de bağlayıcı nitelikte değildir ve sözleşmenin kendisi gibi iç hukuka intibak ettirilmek durumundadır.

İNDEKS

A

Adana 15, 69, 71, 90, 103, 104, 131, 132, 170, 205, 220, 242
Ahmet III. 38, 65
Ahmet Vefik Paşa 74
Alaüddevle 61
Alyat 106, 153, 172, 222, 253
Amerika 82, 136, 152, 155, 171, 215, 222, 251, 268, 273, 275, 276
Antalya 15, 21, 104, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 136, 167, 169, 170, 175, 178, 185, 189, 205, 206, 220
Antep 104, 119, 132, 133, 176, 208
Antik Yunan 15, 25, 120, 133, 134, 135, 170, 171
Arkeoloji 8, 10, 13, 19, 21, 28, 29, 93, 109, 118, 121, 131, 144, 146, 147, 152, 171, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 194, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 207, 210, 211
Asar-ı Atika 17, 18, 19, 99, 176, 179, 182, 188, 192, 223, 250
Askeri Müze 5, 64, 68, 88, 181, 197
Aya İrini 38, 64, 65, 67, 68, 70, 76, 88, 185, 190, 197
Aziz Bey 116, 117, 118, 137, 138, 141, 142, 143, 148, 153, 154, 165, 166, 221, 222, 223, 224

B

Babil 55, 264
Bayezid II. 28, 62
Birinci Dünya Savaşı 15, 21, 46, 97, 103, 104, 109, 111, 119, 129, 150, 169, 223, 224
Bizans 60, 65, 70, 75, 83, 91, 123, 125, 135, 148, 179, 183, 189, 202, 204, 209, 239
Birleşmiş Milletler 270
Bodrum 19, 20, 104, 110, 111, 112, 113, 165, 169, 181, 189, 224
Bursa 62, 89, 90, 91, 105, 137, 138, 179, 183, 184, 190, 192, 193, 202

Ç

Çanakkale 15, 90, 104, 129, 130, 150, 151, 163, 170, 171, 182, 185, 187, 191, 193, 202, 210, 224
Çinili Köşk 75, 76, 80, 83, 88, 89, 181, 199, 201

D

Damat Ferit Paşa 46, 184, 195
Dar-ül Esliha 65, 69
Define 35, 36, 182, 192, 193
Dersaadet Numunehane-i Osmanlı Müzesi
d'Esperey 119

Dethier 40, 42, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 176, 198, 219, 220
Didim 140, 141, 221, 246

E
Edirne 62, 93, 106, 128, 129, 138, 160, 176, 212
Efes 93, 105, 146, 183, 184, 202, 204
Eski eser 11, 12, 30, 31, 32, 35, 149, 159
Eskişehir 105, 106, 146, 160
Evangelik Rum Mektebi 135, 184, 208
Evkaf-ı İslamiye Müzesi 88, 179, 201

F
Fatih Sultan Mehmet 27, 62, 64
Fethi Ahmet Paşa 65, 66, 67, 68, 69, 70
Filistin 27, 95, 103, 135, 150
Foça 130
Fransız 7, 20, 56, 57, 61, 70, 74, 80, 95, 107, 112, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 162, 163, 176, 179, 181, 202, 206, 207, 208, 220

G
Gazneli Mahmut 60, 63
General Gouraud 220
General Şarpi 107, 121, 122, 123, 124, 128, 129, 130
Gold 72, 73, 75

H
Hafir 45, 46, 49, 50, 51, 71, 139, 140, 141, 142, 155
Halep 81, 90, 96, 97, 219, 227, 229
Halil Edhem 17, 55, 64, 70, 86, 87, 89, 97, 107, 178, 188, 195, 200, 201, 211
Hars 6, 15, 16, 107, 118, 128, 129, 141, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 172, 173, 188, 254
Hayfa 95, 96
Helen 28, 83, 106, 120, 133, 135, 143, 145, 170, 209
Hırka-i Saadet 63
Hz. Muhammed 27

I
ICOM 10, 59, 177, 178, 188
Irak 100, 103, 135, 150, 191, 192

İ
İngiliz 51, 56, 57, 71, 72, 113, 127, 149, 150, 151, 152, 180, 185, 210, 224, 262
İşgal 5, 7, 11, 12, 107, 121, 123, 128, 132, 143, 150, 151, 152, 154, 156, 162, 173, 175, 176, 204, 206, 221, 224, 269
İtalyan 19, 21, 56, 109, 110, 114, 116, 118, 171, 175, 176, 181, 183, 185, 202, 205, 206
İzmir 17, 40, 82, 92, 104, 105, 110, 114, 116, 118, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 148, 152, 153, 154, 155, 165, 170, 176, 179, 183, 184, 187, 204, 205, 208, 209, 210, 221, 222, 223, 224, 251, 253, 254, 260
İznik 32, 152, 182, 184, 192, 196

K
Kaçakçılık 14, 34
Kadri Bey 77, 78, 200, 219, 235
Karkamış 15, 150, 171, 176, 187
Kavala 97, 98, 225
Kazı 11, 19, 29, 47, 82, 141, 153, 159, 166, 177, 180, 184, 188, 192, 202, 204, 221, 222, 223
Kilikia 109
Kilis 119
Kitab-ı Mukaddes 27
Klazomenai 105, 179, 204, 209
Kolofon
Konya 60, 61, 62, 81, 86, 89, 114, 169, 175, 177, 178, 180, 197, 201, 205, 206
Kütahya 32, 105, 106, 146

L
Lord Elgin 51, 92
Lykia 176, 205

M
Makridi 124, 125, 126, 143, 155
Manisa 106, 179, 209, 254
Maraş 61, 103, 104, 119, 133
Marki Franti 109, 114, 115, 220
Mısır 25, 31, 55, 57, 62, 66, 92, 96, 119, 120, 150, 171, 181, 202, 229, 230, 242
Milet 140, 141, 221, 246
Milletler Cemiyeti 49, 195, 213, 266, 268
Millhofer 78, 79, 220, 236
Musul 90, 103, 119
Müze 5, 14, 26, 27, 40, 42, 47, 55, 57, 59, 62, 64, 65, 67, 68, 72, 73, 74, 77, 78, 83, 84, 86, 88, 89, 95, 100, 107, 117, 121, 125, 129, 135, 138, 139, 141, 142, 144, 154, 159, 163, 165, 179, 180, 181, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 219, 220, 221, 225, 235, 236, 248
Müze-i Hümâyûn 5, 14, 15, 17, 21, 26, 27, 40, 42, 62, 67, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 121, 125, 126, 128, 129, 138, 146, 151, 158, 159, 171, 172, 219, 220, 224, 225, 235, 236

N
Napolyon 48, 57, 92, 119, 120, 149, 171, 181, 202
Nizamname 39, 40, 41, 42, 43, 44, 72, 84, 88, 96, 108
Noutuion 105
Nysa 105, 145, 178, 182, 204

O
Osman Hamdi 18, 42, 44, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 94, 158, 173, 176, 178, 179, 182, 183, 188, 192, 193, 194, 198, 199, 200

P
Pamphilya 109
Priene 140, 141, 221, 246

R
Roma 15, 26, 27, 30, 31, 32, 56, 60, 83, 108, 110, 118, 120, 145, 146, 148, 169, 170, 171, 179, 182, 184, 187, 191, 205, 206, 239
Rönesans 26, 27, 33, 56, 91, 184, 190

S
Sardes 15, 19, 105, 106, 139, 141, 146, 152, 153, 154, 171, 222
Schliemann 40, 51, 73, 76, 93, 130, 183, 193, 195
Sevr 46, 47, 49, 108, 181, 195, 251
Sıhhat Müzesi 90
Suriye 41, 82, 93, 95, 119, 131, 135, 150, 187, 191, 192, 205, 242

Ş
Şeyh Hamdullah 28, 62

T
Tanzimat Fermanı 65, 66
Taşoz 84, 97, 98, 224, 225, 263
Tedmür 84, 100, 225, 265
Terenzio 73, 74
Termessos 32
Topkapı Sarayı 63, 104, 124
Trabzon 93, 136, 166
Troya 40, 51, 175, 177, 187, 193, 208
Truva 93, 106, 130, 150, 151, 171, 183, 193, 224, 262

U
Urfa 103, 119
Uspenski 93, 94, 166
Uzun Hasan 61

V
Vahit Bey 78, 79

Y

Yavuz Sultan Selim 62, 64

Yunan 15, 25, 26, 30, 44, 55, 83, 98, 105, 106, 120, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 153, 154, 161, 167, 170, 171, 179, 181, 185, 192, 204, 208, 209, 221, 222, 224, 246, 251, 253, 254, 260, ,

İŞGAL YILLARINDA ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarında işgaller başladı. Ancak bu işgallerin pek bilinmeyen ve çok üzerinde durulmayan bir yanı daha var; "eski eser kaçakçılığı".

Osmanlı Devleti topraklarındaki işgaller sırasında Yunanlar, Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar ve İtalyanlar, yoğun bir şekilde tarihî eser kaçaklığı yaptılar. Çanakkale, Antalya, İstanbul, Adana, İzmir, Aydın, Bodrum, Antep, Isparta, Konya gibi neredeyse işgal edilen bütün şehirlerde tarihî eser arama çalışmaları yapıldı ve kaçak arkeolojik kazılarda elde edilen eserler, birer savaş esiri gibi ait oldukları topraklardan koparılıp işgalci devletlerin merkezlerine taşındı.

Elimizdeki kitap 1918-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti topraklarındaki eski eser kaçakçılığını incelerken şu soruların da cevabını aramaktadır:

Osmanlı Devleti'nde müzecilik faaliyetleri ne zaman başladı? İşgal kuvvetleri hangi eserleri, nasıl kaçırdı? Kaçırılan bu eserler günümüzde dünyanın hangi müzelerinde ya da özel koleksiyonlarındadır? Eski eser kaçakçılığı için hangi arkeolojik kazılar yapıldı? İşgal kuvvetleri arkeolojiyi işgal politikalarının bir parçası olarak mı gördü? Arkeolojik kazılar, işgallere meşru bir zemin oluşturmak için kullanıldı mı? Osmanlı Devleti ve 1920'den sonra da Büyük Millet Meclisi Hükümeti eski eser kaçakçılığını önlemek için ne gibi faaliyetler yürüttü?

Bürokrat olarak yurtdışına kaçırılan eserlerin Türkiye'ye getirilmesi konusunda da görev yapmış olan Dr. Yahya Coşkun, yalnızca bu konuya eğilen bu kapsamdaki ilk çalışma olma özelliğini taşıyan ***"Esir Şehirlerin Eserleri: Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı (1918-1923)"*** kitabında ilk kez yayımlanan belgelerle Osmanlı Devleti'nin son döneminde müzeciliği, arkeolojik kazıları, eski eserlerle ilgili çalışmaları ve tabii kaçakçılık faaliyetlerini de gözler önüne seriyor.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6774-96-4